

Ardahan Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Bilim Dalı

**TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ DÖNEME ADAPTASYON SÜRECİNDE BİR
CHP HÜKÜMETİ OLARAK GÜNALTAY KABİNESİ VE POLİTİKALARI**

Serhat İNAN

Dr. Öğr. Üyesi Fesih BAYRAKTAR

Yüksek Lisans Tezi

Ardahan, 2019

**TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ DÖNEME ADAPTASYON SÜRECİNDE BİR
CHP HÜKÜMETİ OLARAK GÜNALTAY KABİNESİ VE POLİTİKALARI**

Serhat İNAN

Dr. Öğr. Üyesi Fesih BAYRAKTAR

Ardahan Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

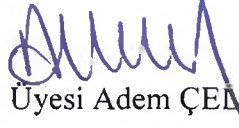
Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

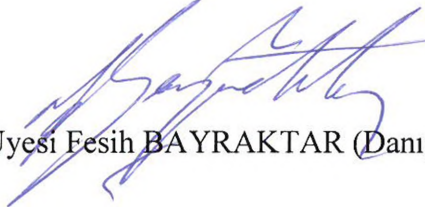
Ardahan, 2019

KABUL VE ONAY

Serhat İNAN tarafından hazırlanan “Türkiye’de Çok Partili Döneme Adaptasyon Sürecinde Bir CHP Hükümeti Olarak Günaltay Kabinesi ve Politikaları” başlıklı bu çalışma ... / ... / 2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından OY BİRLİĞİ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Adem ÇELİK (Başkan)

Dr. Öğr. Üyesi Fesih BAYRAKTAR (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Ali Haydar SOYSÜREN (Üye)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım.

Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Ardahan Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayımlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi /Ardahan Üniversitesi Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü/ Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir.⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

23/07/2019

Serhat İNAN

“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

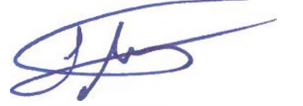
(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

*Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Tez Danışmanının Dr. Öğr. Üyesi Fesih BAYRAKTAR danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Serhat İNAN

TEŞEKKÜR

Çalıőmamın her aşamasında soruları, görüşleri, yol göstericiliği ve sunduğu önerilerle her zaman değerli katkılarda bulunarak bu sürecin tamamlanmasında en büyük desteği sağlayan, büyük emeği bulunan tez danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Fesih BAYRAKTAR'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

ÖZET

İNAN Serhat, *Türkiye’de Çok Partili Döneme Adaptasyon Sürecinde Bir CHP Hükümeti Olarak Günaltay Kabinesi Ve Politikaları*, Yüksek Lisans Tezi, Ardahan, 2019.

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), kuşku yok ki Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en uzun soluklu partisidir. Parti, bu uzun tarihsel arka planına ve günümüze kadarki iç dönüşümlerine karşın, Cumhuriyet’in kurucusu partisi olmasının beraberinde getirdiği övgüleri bir tarafa bırakırsak, çoğunlukla tek parti dönemindeki uygulamaların beraberinde getirdiği yergi ve eleştirilerden hiçbir zaman kurtulamamıştır. Öyle ki Türkiye’deki CHP karşıtı siyasi muhalefet geçmişte de günümüzde de CHP’yi tek parti dönemiyle özdeşleştirmekten hiç bıkmamış ve söz konusu dönem her zaman Parti’nin sırtında bir kambur olarak kalmaya devam etmiştir. Oysa tüm aksi yorumlara karşın kurulduğu andan itibaren CHP hiçbir zaman statik bir parti olarak kalmamış, gerek dış gerekse de iç konjonktürün beraberinde getirdiği bir kısmı ihtiyari bir kısmı zorunlu süreçlerin bir sonucu olarak Türkiye siyasal hayatına koşut bir biçimde evrilmiş, değişim ve dönüşümlere uğramıştır. Bu çalışma günümüze dek süren bu dönüşümün en önemli uğraklarından birine; hem CHP’nin kendi iç dönüşümünde hem de Türk siyasal hayatının evriminde önemli bir kavşak niteliğinde olan çok partili hayata geçiş sürecine ve özellikle M. Şemseddin Günaltay Kabinesi özelinde CHP’nin bu süreçte oynadığı role odaklanmaya çalışacaktır. Bu süreçte CHP, yalnızca Demokrat Parti gibi kendinden sonra iktidara gelecek muhalif parti ve kadroları kendi içinden çıkarmakla kalmamış, bir takım ayak diremeler söz konusu olsa da, çok partili siyasi hayata geçişte de aktif bir rol oynamış ve buna mukabil kendisini de büyük ölçüde dönüştürmeyi bilmiştir.

CHP’nin 27 yıllık iktidarını 1950 seçimleriyle Demokrat Parti’ye devretmeden önceki son iktidar deneyimi olan Günaltay Hükümeti CHP’nin yeni döneme adaptasyon sürecinin en önemli ve son ayağını oluşturmaktadır. Dönemin kısa süreli olduğu ölçüde çok da göze batmayan Günaltay Kabinesi, yürüttüğü politikalarla gerçekte çok partili yaşama geçiş açısından çok önemli bir CHP iktidar deneyimini ifade etmektedir ve bu önemiyle doğru orantılı bir akademik ilgiye maalesef konu olmamıştır. İşte bu boşluğu doldurmak üzere bu çalışma, CHP’nin Mehmed Şemseddin Günaltay kabinesinin bu süreçteki rolünü, gerek Günaltay’ın siyasi kişiliği gerekse de kabinesinin izlediği

politikalar çerçevesinde ele almaya çalışacaktır. Türkiye açısından söz konusu dönem, bir yandan İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen dünya konjonktürünün beraberinde getirdiği siyasi ve ideolojik pozisyon alma zorunluluklarının arttığı, diğer yandansa içerde uzun süreli tek parti iktidarı döneminde biriken ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunlarla boğuşulduğu bir kavşak niteliğindedir. Böyle bir kavşakta Günaltay Hükümetinin, siyasi, ekonomik ve idari alanda izlediği liberal politikalarla demokratikleşme ve çok partili hayat yolunda çok önemli adımlar attığı görülür. İşte Günaltay kabinesi özelinde başta yeni Seçim Kanunu olmak üzere CHP'nin attığı bu adımlar sayesinde ki CHP girdiği 1950 seçimlerini kaybedecek ve 27 yıllık iktidarından olacaktır. Ancak buna karşın yine bu dönüşümler sayesinde ki CHP, tek-parti döneminin olumsuzlukları, savaş yılları esnasında ortaya çıkan ekonomik bunalımların yükü ve bunların halkta yarattığı bıtkınlığa rağmen 1950 seçimlerinde yaklaşık % 40 gibi bir oy oranını yakalayabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çok Partili Hayat, CHP, M. Şemseddin Günaltay Kabinesi

ABSTRACT

İNAN, Serhat, *Gunaltay Cabinet as a CHP Power in the Transition Process to Multi-Party Era in Turkey, and Its Policies*, Master Thesis, Ardahan, 2019.

The Republican People's Party (*Cumhuriyet Halk Partisi*) is no doubt the longest running party in the history of Republic of Turkey. Despite this long historical background and internal transitions until today, apart from the compliments that lead to being Republic's founding party, mostly it has never freed from criticism and satire because of the practises of single party period. Indeed, the political opposition to CHP never gave up comparing to CHP with the single party period from past to present and this period has always remained as a burden for the party. In spite of all the contradictory comments, CHP has never been a stable party since it was established and party had a alteration and transform, which returns to Turkey political life parallely, as a result of challenging prosesess of certain part of voluntary and certain part of compulsory caused by internal or external conditions. This study will try to focus on, being one of the most important matter of this transformation until now, in other words on process of transition to multiparty life which is a important milestone both CHP's own internal transformation and to the evolution of Turkish political life and especially within this period, to the role of CHP on behalf of the cabinet of Semsettin Gunaltay. In this process CHP not only discharged the opposition parties and staff that will comes after itself, just like Democratic Party, but also played an active role in the transition to multi-party political life, even though there were a series of resistances. And as a result, Party was able to transform by oneself to a great extent.

Gunaltay Government, which was the last power experience of the CHP before handing over its 27 years of power to the Democratic Party in 1950 elections, constitutes the most important and last step of the CHP's adaptation process to the new term. Günaltay Cabinet, lasting a short time, which is complained nobody, expresses a very important CHP power experience in terms of transition to multi-party life through its policies. Unfortunately, it has not been subject to academic interest despite of its importance. To fill this gap, this study will try to deal with the role of the CHP's Mehmed Semseddin Gunaltay's cabinet in this process in line with both Günaltay's political personality and the policies followed by his cabinet. This period, in terms of Turkey, is an intersection

on the one hand after the Second World War, increasing of the necessity of taking political and ideological positions caused by changing world system on the other hand due to tackling with the economic, political and social problems which are accumulated during the long term single party period. At this intersection, it is seen that Gunaltay Government has taken important steps towards democratization and multiparty life through its liberal policies that apply political, economic and governmental fields. Here, in particular, Gunaltay Cabinet, firstly the new election law and because of these steps taken by the CHP, the party would lose in 1950 elections and 27 years of power would lose. Nevertheless, at the same time thanks to these transformations, CHP was able to reach 40% of the vote in 1950 elections despite the negativities of the one-party period, the burden of economic crises during the war years and the public tiredness.

Keywords: Multy-party life, CHP, M. Semseddin Gunaltay Cabinet

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	
BİLDİRİM	
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	
ETİK BEYAN	
TEŞEKKÜR	
ÖZET.....	5
ABSTRACT.....	7
İÇİNDEKİLER	9
KISALTMALAR	11
ÖN SÖZ	12
GİRİŞ	13
1. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ ...	20
1.1. CUMHURİYET ÖNCESİ PARTİLEŞME GİRİŞİMLERİ	21
1.2. CUMHURİYET SONRASI PARTİLEŞME GİRİŞİMLERİ	23
1.2.1. Cumhuriyet Halk Fırkası.....	24
1.2.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.....	25
1.2.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası.....	30
1.2.4. Diğer Parti Girişimleri.....	35
1.3. TEK PARTİ DÖNEMİ VE ÖZGÜNLÜKLERİ	37
1.3.1. Dış Konjonktür: Tek Parti İktidarlarının Yükselişi.....	38
1.3.2. İç Konjonktür: Siyasi Olaylar ve Çıkarılan Kanunlar	42
1.3.3. Şeyh Said İsyanı	42
1.3.4. İzmir Suikastı	44
1.3.5. Menemen Olayı.....	44
1.3.6. Çıkarılan Kanunlar	45
1.3.7. Tek Parti Rejiminin Kurumsallaşması	47
1.4. ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇİŞ DİNAMİKLERİ	51
1.4.1. Uluslararası Konjonktür ve Demokratikleşmenin İkinci Dalgası	52
1.4.2. Türkiye Özelinde İç ve Dış Sebepler	55
1.5. DEMOKRATİK ÇOK PARTİLİ HAYATA BAŞARILI BİR GEÇİŞ DENEMESİ: DEMOKRAT PARTİ	63

2. BÖLÜM: ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇİŞ VE CHP.....	68
2.1. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI CUMHURİYET HALK PARTİSİ	68
2.1.1. Yeni Dönem İle Birlikte CHP’de Muhalefet	70
2.1.2. CHP’de İlk Belirgin Muhalif Hareket: “Dörtlü Takrir”	74
2.1.3. Kuruluşu Sonrası DP Muhalefeti ve CHP ile İlişkiler	77
2.1.4. Demokratikleşme Yolunda Bir İnönü Hamlesi: “12 Temmuz Beyannamesi”	79
2.1.5. CHP’de Liberal Muhalif Hareket: “35’ler Hareketi”	82
2.1.6. CHP ve DP’de Demokratikleşme Adımları: Kurultaylar.....	84
2.1.7. CHP’nin Demokratikleşme Kurultayı: 7. Büyük Kurultay.....	86
2.1.8. DP Kurultayları	90
2.2. YENİ DÖNEMDE CHP HÜKÜMETLERİ.....	91
2.2.1. Peker Hükümeti.....	92
2.2.2. Saka Hükümetleri.....	99
2.3. GÜNALTAY HÜKÜMETİNE GİDEN SÜREÇ	104
3. BÖLÜM: ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE GÜNALTAY HÜKÜMETİ	108
3.1. NEDEN MEHMED ŞEMSEDDİN GÜNALTAY?	108
3.1.1. M. Şemseddin Günaltay’ın Hayatı.....	111
3.1.2. M. Şemseddin Günaltay’ın Fikriyatı.....	115
3.2. GÜNALTAY HÜKÜMETİNİN KURULMASI.....	121
3.3. GÜNALTAY HÜKÜMETİNİN ÇALIŞMALARI	125
3.3.1. Günaltay Dönemi Dış Politika	126
3.3.2. Günaltay Dönemi İç Politika ve Yasama Faaliyetleri.....	129
3.4. GÜNALTAY HÜKÜMETİNE MUHALEFETİN BAKIŞI	167
3.5. 1950 GENEL SEÇİMİ İÇİN PARTİLERİN SEÇİM BEYANNAMELERİ .	173
3.6. 1950 SEÇİMLERİNİN TÜRKİYE VE DÜNYADAKİ YANKISI	174
SONUÇ	180
KAYNAKÇA	186

KISALTMALAR

ARMHC: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

BM: Birleşmiş Milletler

CHF/CHP: Cumhuriyet Halk Partisi (Fırkası)

DP: Demokrat Parti

Ed.: Editör

Haz.: Hazırlayan

MKP: Milli Kalkınma Partisi

MP: Millet Partisi

s.: Sayfa

SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası

TBMM TD: Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

TC: Türkiye Cumhuriyeti

TCK: Türk Ceza Kanunu

TpCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Yay.: Yayınlayan

Yy: Yüzyıl

ÖN SÖZ

Bu çalışmada, Türk siyasi tarihinin en önemli kavşaklarından biri olan çok partili hayata geçiş sürecinde Mehmed Şemseddin Günaltay ve kabinesinin rolü irdelenmeye çalışılmıştır. Türkiye’de çok partili hayata geçiş süreci ve iktidarını DP’ye devretmeden önceki son CHP hükümeti olan Günaltay Kabinesi’nin bundaki rolü konunun ehemmiyetiyle doğru orantılı bir düzeyde ne yazık ki araştırılmamıştır. Buradan hareketle M. Şemseddin Günaltay’ın kurmuş olduğu hükümetin özellikle bu yönünü ön plana çıkarmak yapmış olduğumuz çalışmada ana gayemizi oluşturmuştur. Cumhuriyet sonrası birkaç denemeden sonra nihayetinde II. Dünya Savaşı sonrası dönem, çok partili yaşama geçiş çabalarını hızlandırmış ve özellikle ABD liderliğindeki yeni Batı Blokuna eklemlenme çabaları Türkiye’de tek partili dönemin sona erdirilmesi ve daha demokratik çok partili bir dönemin başlatılmasını bir tür devlet politikası haline getirmiştir. Bu çalışma özellikle söz konusu dönemde CHP’nin gerek değişen uluslararası konjonktüre gerekse de iç muhalefete yönelik verdiği tepki ve politikalara odaklanmaktadır. Bu süreçte CHP’nin gerek değişen dış dengeler ve gerekse de ülke içi canlanan muhalefetle yarışabilmek adına aşırı devletçi politikalarından tavizler verdiği ve daha ılımlı liberal politikalar izlemeye başladığı görülmektedir. Bu durum, kuşkusuz ki söz konusu politikaları uygulayacak daha ılımlı hükümetler kurma çabasını da beraberinde getirmiştir. İşte bu hükümetler içerisinde Günaltay Kabinesi, demokratikleşme ve çok partili hayata geçiş sürecindeki daha önceden kalan eksiklikleri tamamlamak adına CHP’nin iktidarını devretmeden önceki son hamlesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede M. Şemseddin Günaltay, gerek ılımlı kişiliği ve yeni döneme uygun ılımlı fikirleriyle gerekse de kısa dönemli de olsa kabinesinin yasal ve siyasi faaliyetleriyle demokratikleşme tarihimiz açısından çok önemli bir siyasi figür ve aşamayı ifade etmektedir.

Çalışmanın her aşamasında benden değerli görüşlerini ve yol göstericiliğini sakınmayan danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Fesih BAYRAKTAR’a ve her daim bana maddi manevi destekte bulunan değerli ailem ve kıymetli arkadaşlarıma teşekkürlerimi bir borç bilirim.

GİRİŞ

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), kuşku yok ki Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en uzun soluklu partisidir. Parti, bu uzun tarihsel arka planına ve günümüze kadarki iç dönüşümlerine karşın, Cumhuriyet'in kurucusu partisi olmasının beraberinde getirdiği övgüleri bir tarafa bırakırsak, çoğunlukla tek parti dönemindeki uygulamaların beraberinde getirdiği yergi ve eleştirilerden hiçbir zaman kurtulamamıştır. Öyle ki Türkiye'deki CHP karşıtı siyasi muhalefet geçmişte de günümüzde de CHP'yi tek parti dönemiyle özdeşleştirmekten hiç bıkmamış ve söz konusu dönem her zaman Parti'nin sırtında bir kambur olarak kalmaya devam etmiştir. Oysa tüm aksi yorumlara karşın kurulduğu andan itibaren CHP hiçbir zaman statik bir parti olarak kalmamış, gerek dış gerekse de iç konjonktürün beraberinde getirdiği bir kısmı ihtiyari bir kısmı zorunlu süreçlerin bir sonucu olarak Türkiye siyasal hayatına koşut bir biçimde evrilmiş, değişim ve dönüşümlere uğramıştır. Kaldı ki, bu dönüşümün günümüzde de devam ettiğini söylemek yanlış olmaz. Bu çalışma söz konusu dönüşümün en önemli uğraklarından birine; hem CHP'nin kendi iç dönüşümünde hem de Türk siyasal hayatının evriminde önemli bir kavşak niteliğinde olan çok partili sisteme geçiş sürecine ve özellikle M. Şemseddin Günaltay Kabinesi özelinde CHP'nin bu süreçte oynadığı role odaklanmaya çalışacaktır. Bu süreçte CHP, yalnızca Demokrat Parti gibi kendinden sonra iktidara gelecek muhalif parti ve kadroları kendi içinden çıkarmakla kalmamış, bir takım ayak diremeler söz konusu olsa da, çok partili siyasi hayata geçişte de aktif bir rol oynamış ve buna mukabil kendisini de büyük ölçüde dönüştürmeyi bilmiştir.

Türkiye'nin siyasi tarihi açısından oldukça önemli bir eşik olan çok partili siyasi hayata geçiş dönemine CHP bağlamında bakmaya çalıştığımız bu çalışmada, CHP ilk olarak muhalif partilere karşı taviz vermeyen sert bir tavır takınırken, ilerleyen süreçte gerek ülke içi gerekse de ülke dışı etkenler sonucu kendi politikalarından tavizler vermeye başladığı görülmektedir. Hatta verilen bu tavizlerden dolayı en büyük tepkiler gene CHP içinden gelmiştir. Buna mukabil, tüm bu çabalarına karşın CHP, karşıtlarının bu çabaları görmezden gelmesinden, taraftarlarının bunları kıyasıya yermesinden hiçbir zaman kurtulamamıştır. Yine bu çalışmadaki incelememizde CHP'nin bir vesayet partisi gibi hareket ettiği ve bu yönüyle de diğer tek parti rejimlerinden farklı olduğu görüşleri de ayrıca görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında CHP'nin o günkü dünya

konjonktüründe var olan diğer tek parti yönetimlerinden farkının tam da burada ortaya çıktığı söylenebilir. Bu yönüyle CHP, daha demokratik çok partili bir siyasi hayatı destekleyici bir tutum sergilemiştir denilebilir. Bununla birlikte yeni dönemde tıpkı her siyasi parti gibi kendi iktidarını da devam ettirme arzusunda olduğu da yadsınamaz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda CHP, hem muhalefetle yarışabilmek adına hem de içinde bulunulan yeni döneme uyum gösterebilmek için çeşitli isimlerle hükümetler kurmuş ve iktidarını devam ettirmeyi amaçlamıştır. Söz konusu dönemde bir yandan II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası konjonktürün beraberinde getirdiği dönüşümlere ayak uydurma çabası, diğer yandan uzun süreli tek partili rejimin parti üzerinde biriktirdiği sosyal, ekonomik, siyasal yük esaslı bir dönüşümü zaruri kılmış ve bu süreçte CHP, iktidarını yitirmek pahasına ve diğer tek partili rejimlerde olmadığı ölçüde bu dönüşümlerde aktif bir rol oynamıştır.

Söz konusu dönemde CHP, klasik bir tek parti olmadığını gösterir bir biçimde daha demokratik bir çok partili hayata uyum açısından yeniliklere gitmiş ve çok partili demokratik düzeni ülkede yerleştirme çabasına girişmiştir. Gerek Türkiye'nin yeni iki kutuplu dünya konjonktüründe SSCB'den yana değil, ABD öncülüğündeki Batı'dan yana tutum alması, gerekse de II. Dünya Savaşı'na girmemiş olsa da onun ortaya çıkardığı özellikle ekonomik tahribatın tek parti döneminin CHP üzerindeki yükünü hiç olmadığı ölçüde artırmış ve partinin bu yükü siyasi olarak paylaşma zarureti ortaya çıkarmış olması çok partili bir sisteme geçiş sürecini hızlandırmıştır. İşte bu yeni sisteme ayak uydurma çabası dolayısıyla CHP, parti içi muhalefete rağmen geleneksel politikalarından tavizler vermiş ve yeni isimlerle döneme uygun olarak hükümetler kurma ve politikalar yürütme çabalarına girmiştir. Ekonomik olarak daha liberal politikalar, sosyo-kültürel düzeyde daha esnek bir laiklik anlayışı, siyasi olarak daha demokratik bir seçim sistemi gibi halkta da karşılık bulan talepleriyle muhalefet partilerinin önüne geçebilmek ve muhalefetle yarışabilmek adına döneme ve bu isteklere uygun isimlerle yeni hükümetler kurmak istediği görülmektedir. Böylece hem halkın taleplerine, hem muhalefet partilerinin isteklerine cevap verebilecek hem de iktidarının devamlılığını sağlayacaktır. Bunu yaparken muhalefetin her türlü eleştirilerini, istek ve arzularını çok partili hayat çerçevesinde büyük oranda karşılamaya çalıştığı görülür. Kuşkusuz ki bu Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu partisi olan ve uzun süre tek parti olma 'konforunu' yaşamış bir parti açısından hiç de kolay

olmamıştır. Bu noktada CHP'nin yaşadığı temel sıkıntı, yer yer çok partili hayata geçiş nedeniyle geleneksel politikalarından vermiş olduğu tavizler sonucu parti içi muhalefete maruz kalması, bu muhalefet dolayısıyla fren yaptığında da parti dışı muhalefetle karşı karşıya gelmesidir.

Çeşitli denemeler sonucu döneme en uygun isimlerle hükümet kurmaya çabalayan ve böylece tüm muhalif isteklere cevap verebileceğini düşünen CHP, bizim tezimizin de ana konusu olan Mehmet Şemseddin Günaltay'ı son aşamada başbakanlığa getirmiş ve Günaltay Hükümetini kurmuştur. CHP iktidarının tek parti dönemi sonrası çok partili dönemde kurduğu hükümetlerin sonuncusu olan Günaltay Kabinesi, muhalefetin tüm istek ve arzularına cevap vermeye çalışmış, çok partili siyasi hayata geçişin önündeki tüm tek parti dönemi uygulamalarını ve engellerini ortadan kaldırmak adına başarılı politikalar izlemiş olan bir CHP hükümeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhalefet partisi olan Demokrat Parti (DP), CHP'nin Günaltay Hükümeti'nin sayesinde iktidarı yine CHP'den devralabilmiştir diyebiliriz. Günaltay Hükümetinin yapmış olduğu çalışmalar halk nazarında ve muhalefet kanadında hatta parti içinde bile ufak tefek olumsuz eleştirilere maruz kalsa bile nihai olarak her kesimde büyük bir destekle karşılanmıştır. Hatta CHP'nin tek parti dönemi ve savaş sonrası dönemin getirmiş olduğu olumsuzluklar nedeniyle kısmen kaybettiği gücünü yeniden hatırı sayılır düzeyde geri kazanmasına da vesile olmuştur. Böylece yapmış olduğumuz bu çalışma göstermektedir ki; CHP klasik bir tek parti modeli olmaktan oldukça uzaktır. Çok partili demokratik siyasi hayatı destekleyen, kurulmasına ön ayak olmuş bir partidir. Yeni dönemde yalnızca kendi içinden sonradan iktidara gelecek bir muhalefet çıkarmamış, aynı zamanda bu muhalefetle yarışabilecek isim ve hükümetlerle sahneye çıkabilecek kadar geniş bir yelpazeye de sahip olduğunu kanıtlamıştır; ki bunlardan en önemlilerinden de M. Şemseddin Günaltay ve kabinesidir.

Timur'a (2003, s. 67-71) göre CHP, yeni dönem olan çok partili hayata adaptasyon sürecinde tek parti döneminden kaynaklı sorunlar ve II. Dünya Savaşı'nın getirdiği olumsuzluklar başta olmak üzere tüm sorunları bertaraf etme ve girilen bu yeni dönemde toplumun her kesimine hitap edebilme gayretine girmiştir. Özüçetin'e (2015, s. 423) göre de bu çabaların başında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyadaki ve Türkiye'deki mevcut siyasi ve sosyal değişimler nedeniyle CHP'nin kendi rejimini

liberalleştirme çabası vardır ve bu çabaların bir getirisi olarak Türkiye’de siyasi partilerin kurulması sağlanmıştır. Haliyle bu durum CHP’nin artık bir iktidar yarışı içerisinde olduğu anlamına gelmektedir. Yine döneme bakıldığında Özüçetin’e (2003, s. 64) göre görünürde siyasi serbestliğin yanı sıra dini, kültürel, sosyal, ekonomik alanlarda da önemli değişikliklere gidilmeye başlanmıştır. Yapılan bu değişiklikler liberal ortamın bir getirisidir. CHP’nin bu ortamda uygun olarak adım atmak adına döneme uygun hükümetler kurduğu görülmektedir. Döneme uygun olarak kurulan hükümetler içerisinde de son olarak üzerinde herkesin mutabık olduğu bir isim olan M. Şemseddin Günaltay’ın ortaya çıktığı görülmektedir. Çünkü Günaltay, hemen bütün CHP’lilerin dönemde yeni hükümeti kurması adına olumlu baktığı bir isimdir. Ayrıca liberal yönüyle bu işe en uygun adaylardan olduğunu daha evvelki CHP içi çalışmalarında göstermiştir diyebiliriz. Koç’un (2011, s. 55) da belirttiği gibi Günaltay liberal yönünü en görünür şekliyle, başkanlık yaptığı CHP 7. Kurultayında göstermiştir. Kurultayda devletçilik ve laiklik ilkelerinin liberal bir biçimde yeniden ele alındığı söylenebilir. Günaltay’ın başını çektiği ılımlı-laik grup, gelenekçi katı laiklik anlayışını benimsemiş olan gruba karşı zafer kazanmış ve liberal bir laiklik politikası benimsenmiştir ki bu kararlar zaten ileride Günaltay hükümetinin politikalarını oluşturacaktır. Bütün bunlar CHP’nin demokratik bir açılımda ve liberal ağırlıklı bir eğilim içerisinde olduğunun bir göstergesidir. Yani CHP yeni döneme adaptasyon içerisinde ve istegindedir diyebiliriz.

İşte burada Karpat’a (2010, s. 316-318) göre CHP’nin yeni döneme adaptasyon sürecinde başbakanlığa getirilen Günaltay, kendisinden önceki CHP hükümetlerinin de girişmiş olduğu tek parti döneminin olumsuzluklarını gerek silmek gerek düzeltmeye devam etmek ve muhalefet partileriyle de yarışmaya devam etmek için göreve gelmiştir. Günaltay Hükümeti bu bağlamda çalışmalarına başlamış, çabalamış ve önemli oranda başarılı olduğu görülmüştür. Günaltay Hükümeti, muhalefetin, anti-demokratikliğini her ortamda ön plana koyduğu seçim kanunu başta olmak üzere kendinden önceki dönemde de düzenlenmeye çalışılan tüm konulara eğilmeyi devam ettirerek gereken tüm düzenlemelere devam etmiştir. Yine bu düzenlemeler doğrultusunda tüm siyasi partilerin tam bir demokrasi havası içerisinde eşit şartlar altında yarışmasını sağlayacak ortamı oluşturmak için çabalamış ve başarı göstermiştir diyebiliriz. Günaltay, demokratik çok partili döneme adaptasyon sürecinde ki çalışmalarının içtenliğini ve bu konulardaki samimiyetini ise iktidar ve muhalefet partilerinin sorunlara ortaklaşa

çözümler aramasıyla demokrasinin mümkün olabileceği hususunda sürekli tekrarladığı görüşü ile göstermektedir. Tüm bunlara bakıldığında da Günaltay'ın çok partili hayata geçiş için gerçekten iyi çalıştığını ve samimiyet gösterdiğini söylemek mümkündür.

Yine ayrıca Atılğan'ın da (2001, s. 22) belirttiği gibi, CHP'nin döneme uygun olarak değişim çabaları yine Günaltay döneminde de devam edecek ve önemli ölçüde ilerleme kaydedecek ve başarı sağlayacaktır denilebilir. Kemalist ilkeleri, vaat ettikleri yeni düzenin ana belirleyeni olan demokrasi ve kalkınma ekseninde liberal bir doğrultuda yeniden tanımlamaya koyması, bu ilkeler içerisinde özellikle laiklik ilkesinin yeniden yorumlanarak ele alınması sonucunda ülkede din derslerinin okutulur hale gelmesi, İlahiyat Fakültelerinin ve İmam Hatiplerin açılması, genel olarak dini hayatta bir ferahlığın yaşanması da yeni dönemde CHP'nin değişimine ve demokratik ortamın oluşturulmasında CHP adına Günaltay hükümetinin samimiyetine birer örnek olarak karşımıza çıkmaktadır diyebiliriz. Burada din alanındaki açılımın çok önemli bir gerekliliğini ise muhalefetin bu alandaki eksikliğe atıf yaparak bu konuyu kendi lehine kullanmasını göstermemiz mümkündür. Ayrıca kimi siyasetler de dini eğitimin eksikliğini dönemde birçok defa dile getirmişlerdir. İşte burada CHP, Günaltay Hükümeti ile hem siyasi arenada hem de toplumun bu ihtiyacının göz önüne çıkması sonucu ihtiyacın giderilmesi adına dini alanda gerekli açılımları yapmıştır. Dini alanda yapılan bu çalışmalar Günaltay hükümetinin bazı muhalif kanatlar tarafından takdir edilmesine vesile olmuştur.

Koçak'a (2017, s. 489-490) göre Günaltay hükümetinin dönemde yaptığı en önemli değişiklik hiç kuşkusuz serbest seçimlerin yapılabilmesini sağlayan yeni seçim yasasını çıkarmasıdır. Yine Koçak'a göre bu hamle aynı zamanda CHP'nin (Günaltay kabinesinin) içinde bulunulan dönemde seçmen desteğini de sağlamak adına attığı dikkat çekicidir bir başka adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada Koçak, Günaltay hükümetinin demokratik seçim kanununu çıkarmasının yanı sıra ayrı bir başarısı olarak 1950 seçimlerinde tek parti döneminin tüm olumsuz getirilerine rağmen Günaltay hükümetinin demokrasi adına samimi politikalarının sayesinde CHP'nin varlığını sağlam bir biçimde devam ettirmesine dikkat çekmektedir. 1950 seçimleri sonrasında CHP'nin iktidarı kaybetmesine sebep olarak ise gerek tek parti döneminin getirdiği olumsuzlukları gerekse de ekonomik sorunları göstermektedir. Çünkü Koçak'a göre

ABD'den beklenen mali yardımların beklentiyi karşılayacak düzeyde olmaması ülke ekonomisine de olumsuz yansımış ve bu olumsuz yansıma da haliyle 1950 seçimlerine CHP aleyhinde yansımıştır. Koçak, yaşanan bu durumun seçimlerde iktidarın elini zayıflattığını söylemektedir. Lakin nihai olarak 1950 seçimlerini CHP kaybetse dahi çok partili hayata geçişte CHP'nin Günaltay Hükümetinin başarılı politikalarının altını çizmektedir ve çok partili demokrasiye geçiş sürecini CHP (Günaltay Hükümeti) adına bir başarı olarak yorumlamaktadır. Böylece tezimizin de çerçevesini oluşturan çok partili döneme adaptasyon sürecinde Günaltay hükümetinin rolüne ve izlediği başarılı politikalara dikkat çekmiştir.

Söz konusu çerçevede bu çalışma, çok partili hayata adaptasyon sürecinde CHP'nin 1950 seçimleriyle iktidarı Demokrat Parti'ye devretmeden önceki son hükümeti olan Mehmed Şemseddin Günaltay kabinesinin rolünü, gerek Günaltay'ın siyasi kişiliği gerekse de kabinesinin izlediği politikalar çerçevesinde ele almaya çalışacaktır. Yöntemsel olarak bu çalışma, gerek ulusal gerekse de uluslararası çerçevede söz konusu dönemin siyasi atmosferine, Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi durumuna ve dönemin hükümetinin izlediği politikalara ilişkin yazılmış makale, dergi, kitap, akademik çalışma ve meclis tutanaklarını incelemeye çalışmıştır. Bununla birlikte sadece bu kabine dönemine odaklanılmamış, aynı zamanda Günaltay Kabinesine giden süreç, CHP'nin çok partili döneme adaptasyon sürecindeki diğer hükümetleri ve genel politikası ve de bu sürece yol açan iç ve dış sebepler birlikte ele alınmaya çalışılmıştır. Kuşku yok ki, çok partili döneme geçiş süreci Türk siyasi tarihinin en önemli eşiklerinden ve hala daha tartışılan en önemli konularından biridir. CHP'nin 27 yıllık iktidarını 1950 seçimleriyle Demokrat Parti'ye devretmeden önceki son iktidar deneyimi olan Günaltay Hükümeti ise CHP'nin yeni döneme adaptasyon sürecinin oldukça önemli ve son ayağını oluşturmaktadır. Dönemin kısa süreli olduğu ölçüde çok da göze batmayan Günaltay Kabinesi, yürüttüğü politikalarla gerçekte çok partili yaşama geçiş açısından oldukça önemli bir CHP iktidar deneyimini ifade etmektedir ve bu önemiyle doğru orantılı bir akademik ilgiye maalesef konu olmamıştır.¹ Bu çalışmanın önemi, akademik düzeydeki bu tür bir boşluğu doldurmaya yönelecek olmasıdır.

¹ Konuyla alakalı yazılmış tezlerin çoğunlukla M. Şemseddin Günaltay'ın şahsına, fikirlerine ve hükümetinin çalışmalarına odaklandığı görülmektedir. Ankara Üniversitesi'nde 1994'te Bayram Ali Çetinkaya tarafından yazılan

Bu çerçevede öncelikli olarak çalışmamızda, Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecine Osmanlı’nın son döneminden itibaren bakılmaya çalışılmıştır. İlk bölüm, Cumhuriyet öncesi partileşme çabalarına, Cumhuriyetin ilk çok parti denemelerine ve sonrasında gelen tek parti dönemine odaklanmaktadır. Cumhuriyet ile gelen siyasi yapı ve bu yapının demokratik çok partili sisteme olan yaklaşımı, dönemin iç ve dış siyasi konjonktürü, CHP nezdinde Türkiye’nin bu gelişmeler karşısında nasıl tepki verdiği kısaca ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, CHP’nin çok partili siyasi hayata geçişteki atmış olduğu adımları, tutumu ve rolü ana hatlarıyla ele alınmaya ve bu atılımların gerek iç gerekse de dış sebepleri gösterilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede II. Dünya Savaşı sonrası döneme adaptasyon açısından çalışmalarına ve döneme göre kurduğu hükümetlere ve kurulan bu hükümetlerin eksikliklerinin ne olduğuna bakılmıştır. Bunun bir sonucu olarak ise Günaltay hükümetine giden yol ele alınmıştır. Nihayetinde üçüncü bölümde ise, evvela tez konumuzun baş aktörü olan M. Şemseddin Günaltay’ın kısaca biyografisine yer verilmiş ve ‘Neden Günaltay?’ sorusuna bir cevap niteliğinde fikri ve siyasi nitelikleri gösterilmeye çalışılmıştır. Ardından çok partili siyasi sisteme adaptasyon sürecinde CHP’nin izlediği liberal demokratik politikaların son uğrağı olarak Günaltay hükümetinin çalışmalarından bahsedilmiş; önceki CHP hükümetlerinin eksikliklerinin Günaltay hükümetinde nasıl tamamlandığı daha içerikli olarak irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Günaltay’ın her ne kadar iktidarı Demokrat Parti’ye devretse de CHP ve daha çok da demokrasi adına başarısının ve rolünün altı çizilmeye çalışılmıştır.

“M. Şemseddin Günaltay ve Fikriyatı” başlıklı yüksek lisans tezi; Cumhuriyet Üniversitesi’nde 1998 yılında Sevdıye Yıldız tarafından yazılan “M. Şemseddin Günaltay’ın Tarih-i Eryan İsimli Eserinin Sadeleştirilmesi ve Değerlendirilmesi” başlıklı yüksek lisans tezi; Gazi Üniversitesi’nde 2006 yılında Ali Çağlar Deniz tarafından yazılan “M. Şemseddin Günaltay’ın Dini ve Toplumsal Görüşleri” başlıklı yüksek lisans tezi; Ankara Üniversitesi’nde 2007’de İlhami Ayrancı tarafından yazılan “Bir Tarihçi Olarak M. Şemseddin Günaltay (Hayatı, Eserleri ve İslam Tarihi İle İlgili Eserlerin Tahlili)” başlıklı yüksek lisans tezi; Sabancı Üniversitesi’nde 2008’de Hakan Feyzullah Karpuzcu tarafından yazılan “Osmanlı Son döneminde İslam’a Dair Modernist/Rasyonalist Söylemler: Hurafe, Tasavvuf ve Şemseddin Günaltay” başlıklı yüksek lisans tezi; Selçuk Üniversitesi’nde 2011 yılında Alaaddin Koç tarafından yazılan “Mehmed Şemseddin Günaltay’ın Laiklik Anlayışı” başlıklı yüksek lisans tezi. s. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi’nde 2018’de Melike Yardımcı tarafından yazılan “Şemseddin Günaltay Hükümeti (1949-1950)” yüksek lisans tezi; Marmara Üniversitesi’nde 2018’de Emrah Nurçin tarafından yazılan “Mehmet Şemsettin Günaltay Hükümeti (1949-1950)” başlıklı yüksek lisans çalışması bunlara örnektir. Burada bizim tezimizi bu örneklerden farklı kılmasını beklediğimiz nokta, Günaltay hükümetinin çok partili hayata adaptasyon sürecinde üstlendiği rolü ortaya koyabilmemizdir. Bu bağlamda bu süreci Osmanlı’dan itibaren ele almaya çalışarak aynı zamanda bu süreci dönemin iç ve dış dünya konjonktürünü dikkate alarak irdelemeyi amaçladık. Tezimizin farklılığının bu sayede ortaya çıkması beklentimizdir.

1. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ

Modern temsili demokratik sistemlerin asgari düzeyde şartı, halkın yöneticilerini hür iradeleriyle ve hür seçimlerle belirlemesidir. Kuşkusuz ki çoğulcu bir siyasi parti sistemi ve partiler arası rekabet burada belirleyici bir rol oynar. Siyasi partilerin görevi, halkın desteğini almaya çalışmak ve bu desteği seçimlere tahvil etmek suretiyle iktidara gelmektir. İktidar mücadelesi, partilerin hazırlayıp topluma beyan ettikleri parti programlarında yer alan belirli bir siyasi düşünce ya da hedefler doğrultusunda belirli aralıklarla yapılan seçimlerde çoğunluk oyunu almaya çalışarak yapılır. Bu nedenle, tek partiye dayalı sistemler modern dünyada antidemokratik olarak kabul edilir ve ‘totaliter rejimlerin ayrılmaz bir parçası’ olarak nitelendirilir. Tek parti sisteminde esas olan, seçimlerde halk desteğini almaktan ziyade iktidarın meşruluğunun yenilenmesidir (Karatepe, 2011, s. 7). Ancak Türkiye Cumhuriyeti’nin tecrübe ettiği tek parti modelinin, bir totaliter meşruiyet doktrinine sahip olmadığı ve demokratik meşruiyeti daima bir hedef ve model olarak savunarak sistemin çok partili siyasal rejime evrilmesini kolaylaştırdığı ve dolayısıyla gerçekte bir ‘vesayet partisi rejimi’² olduğu da çoğunlukla yinelenen bir görüş olmuştur (Akın, 2010, s. 332).

Türkiye’deki tek parti rejiminin bu özgün karakteri çok partili hayata geçiş yönündeki çeşitli denemelerde kendini gösterse de II. Dünya Savaşı Dönemine kadar bu denemeler başarısızlıkla sonuçlanmış ve bu tarihte birlikte bir yandan ülke içi ekonomik ve toplumsal sorunların halkta yarattığı hoşnutsuzluklar ve değişim talepleri diğer yandan da II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye’nin ABD’nin yeni liderliğindeki ‘demokratik’ Batı Bloğu’ndan yana tercihini kullanmasından kaynaklı gerekçeler ve de istekler, Türkiye’de çok partili hayata geçişi hızlandırıcı kılmıştır (Karatepe, 2011, s. 8). Nihayetinde Türkiye’de Cumhuriyetin ilanı sonrası başlayan ve zayıf iki deneme haricinde 1945 sonuna kadar elini güçlendirerek devam eden tek-parti dönemi, değişen

² Türkiye’deki bürokratik seçkinler, demokratik bir düzene geçilmesi için toplumun geleneksel kalıplaşmış düşüncelerden sıyrılarak, tamamen akıl ve bilimsel ölçütlere göre hareket eder duruma gelinmesini bir ön şart olarak görmekte ve bu bağlamda hareket etmektedirler (Söğütlü, 2010, s. 61). Söğütlü, İ. (2010). “Cumhuriyet Türkiye’sinde Modernleşme ve Bürokratik Vesayet”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19) 2010/1. s. 49-68

dünya şartları sonrası ve Türkiye’de de artan istek üzerine yerini çok partili rejime bırakmıştır (Özüçetin, 2003, s. 62). Bu bölüm Osmanlı’dan başlayarak Türkiye’nin çok partili hayata geçiş çabalarına tarihsel bir arka plan sunmaya ve bu sürecin özgünlüklerini yakalamaya çalışacaktır.

1.1. CUMHURİYET ÖNCESİ PARTİLEŞME GİRİŞİMLERİ

Osmanlı’da siyasal örgütlenme hareketleri ‘Jön Türkler’ adıyla bilinen bir grup asker, aydın ve bürokratlarca başlatılmıştır. Paris’te 4-9 Şubat 1902’de Birinci Jön Türk Kongresinde iki farklı siyasi grubun ortaya çıktığı söylenebilir. İttihat ve Terakki Cemiyeti³, Batı yanlısı, koşulsuz bağımsızlığı savunan, modernleşme taraftarı, devletçi ve merkezi temsil eden bir kimlikle ortaya çıkmıştır. Teşebbüs-i Şahsi Âdem-i Merkeziyetçi Cemiyeti ise güçlü bir devletin himayesine girmeyi savunan, statükocu, muhafazakâr bir ideoloji etrafında örgütlenen ve çevreyi temsil eden bir siyaset benimsemiştir. Daha sonraki partiler ise bu partilerin kültür ve ideolojisi üzerinde şekil alacaklardır (Duman, 2008, s. 122).

Cumhuriyet öncesi demokratik hayata geçiş denemeleri 19. yüzyılın başlarında başlamış ve Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı ve Meşrutiyet dönemlerinde devam etmiştir. Bu çabalar Osmanlı’daki tüm siyasi gücü elinde bulunduran padişahın mutlak otoritesini sınırlandırmak adına yapılmıştır.⁴ İlk siyasi partiler II. Meşrutiyet döneminde kurulmuşlardır. Bu siyasi partilerin ilk belirtileri I. Meşrutiyet döneminde kendini göstermiştir (Akıncı ve Usta, 2015, s. 42). Demokrasinin temelini oluşturan olgulardan olan siyasal partiler eliyle siyasal rekabet ortamı II. Meşrutiyet ile gündeme gelmiştir. Fakat yaşanan savaş, bu dönemi gölgede bırakarak yok etmiş olsa da bu dönem çok partili hayat için bir başlangıç noktası oluşturmuştur (Zencirkıran, 2013, s. 151). 23 Aralık 1876’da Kanun-i Esasi ile Osmanlı, I. Meşrutiyet Döneminde anayasalı ve muhalefetli bir döneme geçiyordu (Uyar, 1999, s. 54). 1876 Kanun-i Esasi, iktidarın

³İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ilk ortaya çıkışı 1889’da *Tıbbiye-yi Askeriye* öğrencileri tarafından kurulan İttihadi Osmanî Cemiyeti’ne dayandığına dair bilgiler söz konusudur (Karamollaoğlu, 2011, s. 37).

⁴M. Şemseddin Günaltay, Tanzimat’ı ‘şuurlu ilk hareket’ olarak nitelendirirken, despotizmin karşısında, hukuki ve demokratik hakların karşısındaki engelleri kaldırma konusunda ilan edilmesine rağmen çözüm üretmemesi noktasında eleştirmektedir (Çetinkaya, 1994, s. 70).

saraydan Babıâli'ye taşınması gibi olaylar sonrası Türk siyasi yapısında meşru kabul edilmemiş olan muhalefet, Meşrutiyet'in ilanı ve II. Meşrutiyet ile meclisin açılmasının ardından siyasi parti halini alan Jön Türk cemiyeti ve karşısındaki muhalif partiler ile ilk çok partili hayat tecrübesi başlamıştır (Türköne, 2015, s. 61-62).

İkinci Meşrutiyet dönemi sonrasında ise Osmanlı'da siyasi hareketlenmeler artmıştır. Böylece demokratik bir zemine geçiş ve parlamenter bir düzen oluştuğu görülmektedir (Haytoğlu, 1997, s. 47). Birinci Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan bir seçim yasası hazırlamıştır. Ancak Meclis'in padişah tarafından tatile gönderilmesiyle taslak, İkinci Meşrutiyet döneminde yine II. Abdülhamit huzurunda yapılan bir törenle çalışmalarına başlayan Meclis-i Mebusan'ın (17 Aralık 1908), İntihab-ı Mebusan Kanunu (Milletvekili Seçim Kanunu) olarak yürürlüğe girmiştir. 12 yıl süren II. Meşrutiyet döneminde dört yasama dönemi ve dört ayrı seçim yapılmıştır (Akın, 2010, s. 14-15). 1908 sonrasında partilerin kurulmaya başlandığı bilinmektedir (Haytoğlu, 1997, s. 47). Anayasanın demokratikleştirilmesi ise 1909 Anayasa değişikliği ile olacaktır. Padişahın yetkileri kısıtlanıp, Meclisin yetkileri artırılarak parlamenter hükümet sistemi sağlanmış olacaktır (Akın, 2010, s. 24). Bu dönemde kurulan partiler arasında en dikkat çeken İttihad ve Terakki Fırkası olmuştur. İttihad ve Terakki'nin 31 Mart Olayı'nı fırsat bilerek yönetimi ele geçirme arzusu, karşılarında güçlü bir muhalefet olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın doğmasına sebep olmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası 1911 yılında kurulmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası eski düzenin korunmasını amaçlarken, İttihad ve Terakki Fırkası ise yenilikçiliği, ilericiyi temsil eden parti olarak görünmektedir (Haytoğlu, 1997, s. 47). Cumhuriyet öncesinde çok partili siyasal sisteme İttihatçıların II. Abdülhamit'e karşı başlattıkları eylemler sonucu II. Meşrutiyet döneminde (23 Temmuz 1908-30 Ekim 1918) geçilmiştir. Kanun-i Esasi'nin 120. maddesinde yapılan, dernek kurmaya imkân sağlayan değişiklik ile bu durum sağlanmıştır. Bu dönemdeki iki büyük partiden İttihat ve Terakki daha ziyade iktidarı elde tutarken, Hürriyet ve İtilaf Partisi ise ana muhalefeti temsil etmektedir. Bu durum I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir (Uyar, 1999, s. 56-57).

Devam eden süreçte Bab-ı Ali Baskını (1913) sonrası İttihat ve Terakki Fırkası iktidarı ele geçirdiği görülmektedir (Haytoğlu, 1997, s. 47). İktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Fırkası, ilk olarak muhalif parti olan Federakan-ı Millet Fırkası ve diğer her

türlü muhalif parti ve hareketi vatan hainliği ile suçlayarak susturmuştur. Akabinde ise kendi diktatörlüğünü başlatacaktır (Türköne, 2015, s. 62). Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması sebebiyle İttihat ve Terakki Fırkası'nın tek parti iktidarı 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'na kadar devam etmiş ve bundan sonra Anadolu'da çeşitli siyasi partiler kurulmaya başlamıştır. Sivas Kongresi'nde (1919) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ortaya çıkmış ve izlediği politika sonucu Damat Ferit Paşa hükümeti yerine geçen Ali Rıza Paşa hükümetince tanınmıştır. Meclis-i Mebusan seçimleri yapılmış, 12 Ocak 1920'de çalışmaya başlamış ve Misak-ı Milli kabul edilmiştir (Haytoğlu, 1997, s. 47, 48). I. Dünya Savaşı sonrası girilen dönemde İstanbul hükümetine karşı Anadolu'da muhalif bir hareket başlamıştır. Bu hareket ileride Anadolu ve Rumeli müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve sonrasında TBMM başlığı altında birleşerek büyük bir siyasi güç oluşturacaktır (Uyar, 1999, s. 59-60).

Türkiye'de demokrasiye doğru yaşanan siyasi dönüşümler çoğu Avrupa ülkesinden daha eskidir. Cumhuriyet öncesi Genç Osmanlılarla başlamış, I. Meşrutiyetle devam etmiş, II. Meşrutiyetle beraber siyasi partiler ve seçimlerle iyice gün yüzüne çıkmıştır. Osmanlıdan devralınan bu miras Tek-parti döneminde sekteye uğrasa da 1950'lerde yeniden canlanmıştır (Türköne, 2015, s. 90).

1.2. CUMHURİYET SONRASI PARTİLEŞME GİRİŞİMLERİ

Osmanlı döneminden kalan siyasal, kültürel, toplumsal ve ekonomik yapı Türkiye Cumhuriyeti'ne de doğal olarak sirayet etmiştir. Siyasi açıdan bu duruma en güzel örnek İttihat ve Terakki Fırkası ile Ahrar/Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda belirginleşen ikili siyaset anlayışının Cumhuriyet dönemi siyasi yapısında da ana hatlarıyla devam etmiş olmasıdır (Duman, 2008, s. 126). ARMHC ile birleşen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri TBMM'de birçok farklı görüşten insanın, ülkenin kurtuluşu amacı doğrultusunda toplanmasına vesile olmuştur. Ancak bu durum ileride hizipleşmelerin ortaya çıkmasını engelleyememiştir (Uyar, 1999, s. 61). Bu bağlamda Meclisteki düşünce ayrılıkları 1920'den itibaren açığa çıkmıştır. Bu fikir ayrımının ilk nüvesi Birinci Meclis'te bir muhalefet odağı olarak ortaya çıkan 'İkinci Grup' oluşmuştur. Ortaya çıkan bu muhalefet, meclis başkanınca vekillerin aday gösterilmemesine ve M. Kemal tarafından getirileceği ileri sürülen diktatörlük rejimi iddialarına muhalefetle

kendini göstermiştir (Ilıman, 2014, s. 4-5). TBMM’de Birinci Grup, M. Kemal Paşa önderliğinde 200 üye ile devrimci, reformcu, jakoben bir görüşü temsil etmekteydi ve bu grup daha sonra CHF ismini alarak Türkiye’nin en uzun soluklu iktidar partisi olacaktı. İkinci Grup ise Hüseyin Avni (Ulaş), Ali Şükrü ve Selahattin (Köprülü) önderliğinde 60 üye ile birinci grubun meclis diktatörlüğüne karşı olan, kişisel egemenliklere tavrı alan bir görüntü çizmekteydi (Uyar, 1999, s. 61-62). İstanbul’un işgali ile Meclis-i Mebusan’ın kapatılmasının ardından 23 Nisan 1920’de TBMM açılmıştır. Rauf Bey hükümeti sonrasında kurulan Fethi Bey Hükümeti döneminde TBMM Lozan’ı kabul etmiştir. Meclis içerisinde çeşitli siyasi gruplar faaliyet göstermeye çalışmış ancak bunlar arasından sadece Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğini yapacağı ‘Halk Fırkası’ 9 Eylül 1923’te başarılı bir şekilde ortaya çıkmıştır (Haytoğlu, 1997, s. 47, 48). Cumhuriyet Halk Fırkası ve kurulmasının ardından ona karşı muhalefetin odağı haline gelen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile diğer küçük parti girişimleri Osmanlı’dan Cumhuriyet’e sirayet eden bu ikili siyaset yapısının yeni tarafları olarak ortaya çıkmışlardır.

1.2.1. Cumhuriyet Halk Fırkası

I. TBMM’nin görev süresinin tamamlanmasının ardından Meclis kendi kendini dağıtarak seçim kararı almıştır. M. Kemal ise 8 Nisan 1923’te ARMHC adına dokuz umde yayınlamış ve sonrasında seçime gidilmiştir. Meclisin ikinci devresi sürecinde CHF’nin nizamnamesi ve kuruluşu söz konusu olmuştur (Taşkiran, 2017, s. 256-257). II. Meclis açıldıktan sonra Meclis Başkanlığına tekrar M. Kemal Paşa ve ikinci başkanlığa Ali Fuat Paşa seçilmiş, Fethi Bey ise Başbakan olmuştur. Meclis ilk olarak 23 Ağustos 1923’te Lozan Barış Antlaşması’nı onaylamıştır. 9 Eylül 1923’te de Halk Fırkası’nın kuruluşu söz konusu olmuştur (Aydoğan ve Mahmutoglu, 2013, s. 118). Böylece Atatürk liderliğinde Kurtuluş Savaşı’nı gerçekleştiren ARMHC, savaş sonrası Cumhuriyet Halk Partisi olarak ortaya çıkmıştır (Özkan, 2013, s. 75). Mustafa Kemal, 1927 yılı CHF Büyük Kongresinde, Sivas Kongresini partinin Birinci Kongresi olarak kabul ederek bu kongreyi II. Büyük Kongre olarak toplamıştır. Böylece Mustafa Kemal, CHF’yi Milli Mücadeleyi gerçekleştirmiş olan ve yeni bir devletin kurulmasına öncülük eden ARMHC’nin devamı olarak gösterip, iktidarını bu meşruiyet temeline oturtmuştur (Uzun, 2010, s. 240-241).

Bu meşruiyet ihtiyacı Fırka'nın programında da kendini gösterir. Program, sistemin tek partisi olması sebebiyle tüm toplumsal grupların ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde düzenlenmiştir (Karpaz, 2010, s. 473). Birinci TBMM'nin sonrasında yapılan seçimleri Birinci Grup kazanmış, İkinci Grup üyeleri ise seçimlere girmemiştir. İkinci TBMM'nin toplanmasından sonra (11 Ağustos 1923) Lozan Antlaşması onaylanacaktır. Ankara başkent yapılacak, Cumhuriyet ilan edilecek, halifelik kaldırılacak ve M. Kemal önderliğinde CHF kurulacaktır (Uyar, 1999, s. 62-63). Cumhuriyet Halk Fırkası, doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa ve Cumhuriyet rejimine bağlıdır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk başkanı Mustafa Kemal Atatürk'tür. CHF, Türkiye Cumhuriyeti'nin en uzun soluklu iktidar partisinin olması yanında, tek parti döneminin de iktidarındır. Çok daha önemlisi ulus-devletin kurulmasının ardından aydınlanmacı, modern, ilerici olarak devleti gerçekleştirecek ehliyetli, elitist, aydın kadro CHP'de vücut bulmuştur (Bora ve Gültekingil, 2009, s. 522-523). Parti, altı ilkeyi kendisine şiar edinmiştir. Bu ilkeler, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılâpçılıktır (Karpaz, 2010, s. 471-475). Parti tabanı, ideolojisi ve kurucu kadrosu Osmanlı'da siyasi bir yapı olarak iktidara ilk defa gelmiş olan İttihat ve Terakki'den gelmektedir. Milliyetçi, merkezîyetçi ve laik temele oturan parti, cumhuriyet döneminin kültürel reformlarını gerçekleştirmiştir. Türkiye'de devlet eliyle kurulan ilk parti olmasının yanı sıra ülke rejimini kuran parti olarak da büyük bir öneme sahiptir (Duman, 2008, s. 129). CHF'nin 1927 nizamnamesinin 1. maddesine göre fırka; cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi siyasi bir cemiyet olduğunu bildirmektedir. 13-14 Mayıs 1931'deki CHF programında ise fırkanın diğer ilkelerine 'devletçi, laik, inkılâpçı' ilkeleri de eklenmiştir (Bora ve Gültekingil, 2009, s. 414). CHP, SCF sonrası başlayan muhalefetsiz tek parti yönetimini 1945 yılına kadar devam ettirmiştir. Halk Partisi bu iktidarını nihayetinde, bizzat kendisinin hazırladığı liberal bir seçim kanunu neticesinde 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'ye devretmiştir (Karpaz, 2010, s. 475-478).

1.2.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

CHF'ye karşı sonraki dönemin muhalefet odağı haline gelecek olan ilk girişim Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) olacaktır. Menteşe milletvekili Esat Efendi'nin mebusluk yaptığı dönemde Anadolu coğrafyası dışında kalan, Batı Trakya Türkleri ve muhacirleri ile alakalı olarak onların her türlü sorunlarını ayrıntılı

gensorularla Meclise taşınması ve karşılık alamaması ve bu durum karşısında hükümeti ağır biçimde eleştirmesi muhalif kanadın kurulmasında tetikleyici olmuştur. Gensoru görüşmeleri sonrası bu ve başka nedenler dolayısıyla Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Rauf Bey (Orbay), Refet Bey (Bele), Adnan Bey (Adıvar) gibi isimler Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurma çalışmalarını başlatmışlardır (Uzun, 2011, s. 883-886). 8 Kasım 1924'te bir çekimsiz oy ve 19 oya karşı 148 oyla İsmet Paşa Hükümeti güvenoyu almıştır. Bu olay sonrasında CHF'den istifalar başlamıştır. CHF'den Dr. Adnan Adıvar, Feridun Fikri Düşünsel, Rauf Orbay, Rüştü Pasa, Refet Bele'nin de içinde bulunduğu 10 mebus öncelikli olarak istifa etmiş, bu istifalar sonrasında da yeni istifalar olmuştur. Böylece CHF'den 29 kişi istifa ederek bağımsız mebus statüsü kazanmışlardır. İstifa eden bu 29 mebus, 17 Kasım 1924 tarihinde resmi olarak TpCF'yi kurmuşlardır (Sezgin ve Saylan, 1983, s. 2047). CHF içerisinde meydana gelen fikir ayrılıklarının bir sonucu olarak ortaya çıkan bu yeni parti Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olma özelliğini taşımaktadır (Duman, 2008, s. 131; Taşkıran, 2017, s. 258). TpCF'nin basına açıkladığı fırka beyannamesinde gerek siyasal yönden gerekse ekonomik yönden liberal demokrat bir görüntü çizdiği görülmektedir (Koçak, 2005, s. 107-108).

Kazım Karabekir'in genel başkan, Doktor Adnan Adıvar ile Rauf Orbay Beyler'in Genel Başkanvekili, Ali Fuat Cebesoy'un da Genel Kâtip olarak seçildiği Fırka'nın merkez yönetim kurulunda ise İsmail Canbolat, Halis Turgut, Rüştü Pasa, Ahmet Şükrü, Necati ve Faik Beyler yer almaktadır. İktidardaki CHF, bu yeni partiyi İttihat ve Terakki'nin yeniden canlandırılması olarak niteleyerek oldukça sert bir tavır alsa da, TpCF'nin kuruluşu, siyasi yaşamda etkilerini hemen göstermiş ve ilk eylemi Meclis grubunda sıkıyönetim önerisini reddetmek olmuştur. İsmet Paşa'nın başbakanlıktan istifa etmesine ve hükümetin Fethi Bey tarafından yeniden kurulmasına neden olan bu olay karşısında Fethi Bey'in yeni kabineyi büyük çoğunlukla yeni ve ılımlı isimlerden oluşturduğu görülür. Bunun sonucu olarak da TpCF yeni hükümete güvenoyu vereceğini ilan etmiş ve bu doğrultuda oy kullanmıştır. Beraberinde TpCF kendi programını ve beyannamesini de halka sunmuştur. Fırka programı esaslar, siyaset-i dâhiliye, iktisadiyat, itibar, maliye, siyaset-i maarif, siyaset-i içtimaîye başlıkları altında olmak üzere, elli sekiz maddeden oluşmaktadır. Parti programında en çok tartışılan madde 'Fırka, efkâr ve itikadı diniyeye hürmetkârdır' şeklindeki altıncı maddesidir.

Madde iktidar ve muhalefet kanadında tartışmalara sebep olacaktır. Bu maddenin tartışılma sebebi ise, CHF'nin dini boyutu belli oranda ihmal ettiği düşüncesi gerekçesiyle, bu alandaki boşluğu sebebiyle bir eleştiri getirerek CHF'ye böyle bakılmasına ve TpCF'nin ise muhafazakâr kesimin yanında yer alan bir parti gibi görünmesine neden olmasıdır. Diğer taraftan TpCF'nin programında yer alan dokuzuncu madde de, üzerinde dikkatle durulmaya değer bir başka maddedir. “Devlet görevleri en aza indirilecektir” diye kısa bir cümleden ibaret olan bu maddede gerekçelerin belirtilmemiş olması dikkat çekici olsa da, din ve devlet işlerine ilişkin madde ile birlikte diğer maddelere de bakıldığında bunun gerek ekonomik gerekse de siyasi olarak liberal bir anlayıştan kaynaklandığı görülür. “İtibar” başlığı altında yer almış olan kırkıncı maddedeki “bir baştan, bir başa imara muhtaç ülkemizde, yalnız kendi servet ve sermayemizle yaşamanın doğru olmadığı, yabancı sermaye olmadan kalkınma sağlanamayacağı ve yabancı sermayenin ürkütülmemesi” şeklindeki fikir (Sarı, 2011, s. 38-40) ya da Programın on dördüncü maddesindeki devlet kontrolü esas olsa da âdem-i merkezîyetçi bir tavır benimseneceği yaklaşımı (Yeşil, 2002, s. 549) bu çerçevede düşünülebilir.

Bu doğrultuda 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan TpCF, kurulduğu gün basına açıklanan parti beyannamesinde gerek siyasal yönden gerekse ekonomik yönden liberal demokratik bir görüntü çizmekteydi (Tunçay, 2005, s. 107-108). TpCF, merkezîyetçi otoriter eğilimlere karşı çıkmakta, daha ziyade âdem-i merkezîyetçiliği ve güçler ayrımını desteklemekteydi. Liberal ekonomiyi benimserken, toplumsal ve siyasi alanda ise muhafazakâr bir politika izlemeyi amaçlamakta ve gelenekçi bir tavır sergilemekteydi (Akıncı ve Usta, 2015, s. 44). 1924 yılındaki ara seçimlere katılamayan TpCF, bağımsız adayları desteklemiştir. Gerek bağımsız adayların başarı göstermesi, gerekse de İnönü'nün istifası bazı görüşlere göre muhalefetin bir başarısı olarak görülmüştür. Bu durum ise CHF tarafından hoş karşılanmamıştır. TpCF'nin bu faaliyetleri Türkiye'deki çok partili hayata geçişin ilk denemesi olmuştur. Bu durumun bir sonucu ise ülke içerisindeki demokrasi söyleminin artmış olması ve CHF içerisinde fikir ayrılıklarının baş göstermesidir (Sarı, 2011, s. 41-42).

Fırkanın ilk şubesi Urfa'da açılmış ardından Sivas, Eskişehir, Trabzon ve Samsun şubeleri bunu izlemiştir. TpCF'nin bir muhalif parti olarak en önemli faaliyeti 1925

bütçe müzakerelerinde ortaya koyduğu muhalefet olmuştur (Yüceer, 2002, s. 537-538). Buna rağmen, İsmet İnönü'nün istifası üzerine kurulan Fethi Okyar hükümeti ile TpCF iyi ilişkiler kurmuş ve siyasi ortam ılımlı bir hal almış olsa da Şeyh Sait isyanının patlak vermesi bu durumu değiştirmiş ve nitekim 3 Haziran 1925 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapanması ve çok partili siyasi rejim denemesi son bulmasıyla sonuçlanmıştır (Bora ve Gültekingil, 2009, s. 312-314). İsyanın muhalefetle ilişkilendirilmesinin sebebi, TpCF taraftarı olan kişilerin genel itibarıyla Cumhuriyete karşı kimselerden olması, isyanda doğrudan ya da dolaylı olarak parmaklarının bulunduğu gerekçesi olmuştur (Haytoğlu, 1997, s. 48). Özellikle TpCF programının 6. maddesindeki, fırkanın 'efkâr ve itikadî diniyeye hürmetkâr' olduğu ifadesi, partinin kapatılmasında 'dini siyasete alet etme' durumu olarak gösterilmiş ve akıbetinde büyük rol oynamıştır (Koçak, 2015, s. 155). İsyarla birlikte Doğuda sıkıyönetim ilan edilmiş ve TpCF Genel Başkanı Kazım Karabekir hükümetin bu politikasına destek vermiştir. Bu olaylar esnasında İsmet Paşa, istifa eden Fethi Bey'in yerine hükümeti kurmuştur (Sarı, 2011, s. 44). İsmet Paşa'nın hükümeti kurmasının hemen sonrasında hükümetin elini büyük ölçüde güçlendiren Takrir-i Sükûn Kanunu iki yıllık bir süre için hükümete, kamu düzenini bozan her örgüt ya da yayınları idari tedbirlerle yasaklama yetkisi vermiştir (Zürcher, 2000, s. 250). 1925 yılında iki yıllığına çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu gerek ülke içi olaylar gerekse de hükümetin tutumu sonrasında 1929 yılına kadar uzatılmıştır (Makal, 1999, s. 162).

Yine aynı dönemde İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve bu mahkemelere suça doğrudan yahut dolaylı bulaşmış görülen kişi veya kurumları ağır cezalara çarptırma yetkisi tanınmıştır (Sarı, 2011, s. 45). Devrimin ve ülkenin huzurunun korunması adına İstiklal Mahkemeleri, olağanüstü hal ve durumlarda her türlü ihanet ve isyan hareketine karşı, milli tehlikelere karşı adaleti sağlayacak caydırıcı bir güç olarak kurulmuştur (Koçak, 2016, s. 197). Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri ile başlayan dönem Türkiye'de tek parti yönetiminin devam etmesinde büyük etken olmuştur (Makal, 1999, s. 162). Ülkede yaşanan tüm bu durumlar CHF içinde ve dışında bulunan muhaliflere karşı daha da sert bir tutum takınılmasına yol açmıştır. Bu gidişat ise TpCF'nin İstiklal Mahkemeleri'nce irdelenmesine ve sonuç olarak da kapatılmasına kadar giden süreci başlatmıştır. 25 Şubat 1925'te Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na "Dinin siyasete alet edilemeyeceğine" ilişkin eklenen maddeye istinaden TpCF suçlanmış ve hatta parti

yöneticileri İzmir Suikastı nedeniyle suçlu görülmüş ve yargılanmışlardır (Sarı, 2011, s. 46-47). Yaşanan tüm bu olaylar sonrasında 3 Haziran 1925 yılında TpCF, Takrir-i Sükûn Kanunu'na ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na dayanılarak Bakanlar Kurulu'nun kararı ile kapatıldığı görülmektedir (Tunçay, 2012, s. 154).

Her ne kadar kurumsal düzeyde isyanla olan organik ilişkisi açısından TpCF'ye ithaf edilen suçlamalar ispatlanamamış olsa da (Şeyhanlıoğlu, 2012, s. 79), 1 Kasım 1922'de Saltanat'ın, 3 Mart 1924'te de Halifeliğin kaldırılmasından sonra, Kemalist kadronun bu radikal politikalarına muhalefet edenlerin TpCF'de toplanmış olduğu da bir gerçektir. TpCF genel olarak iktidar kanadında hoş karşılanmamış ve Şeyh Said İsyanı ile de bu hoşnutsuzluk tavan yapmıştır. Bu doğrultuda Parti en çok 'gericilik' suçlaması ile karşı karşıya kalmıştır (Karatepe, 2011, s. 28-30). Mustafa Kemal'in bu nedenle 1927 Nutuk konuşmasında TpCF hakkında: "Cumhuriyet sözcüğünü söylemekten çekinenlerin, cumhuriyeti doğduğu gün boğmak isteyenlerin kurdukları partiye Cumhuriyet hem de İlerici Cumhuriyet adını vermeleri ne kadar ciddi ve samimi bir davranış sayılabilir? Rauf Bey ve arkadaşlarının kurdukları parti tutucu diye nitelendirilseydi, belki anlamı olurdu. Ama bizden daha çok cumhuriyetçi, daha çok ilerici olduklarını iddia etmeye kalkışmaları elbette doğru değildi" sözleri bu suçlamanın devamı niteliğindedir (Uyar, 2017, s. 10-11).

İster 'gericiliğin' odağı haline gelmekle itham edilsin, isterse de "CHP'nin bürokratik elitleri karşısında, Liberal-Muhafazakâr bir siyaseti benimseyen, çevrenin beklentileri, değerleri ve istemlerine karşı daha duyarlı" (Duman, 2008, s. 127) bir parti olduğu iddia edilsin, TpCF'nin kurulması ve faaliyete geçmesi tek parti iktidarının ekonomi üzerinde baskısını iyice artırması ve giderek kuvvetlenen idaresi karşısındaki toplumsal düzeyde bir endişeyi de yansıtmaktadır. İnkılâpları gerçekleştirme açısından tek parti idaresine daha ılımlı yaklaşanlar bile bu durumun daha fazla ilerlemesini istememişler ve normal uygulamaların başlayacağı bir devreyi arzu etmişlerdir (Haytoğlu, 1997, s. 48). Her şeye rağmen bu deneyim ülke içinde ve dışında Türkiye adına demokratikleşme açısından olumlu karşılanmış ancak gerek birbirini takip eden olumsuz gelişmeler gerek belki de Türkiye şartlarının bu ortama uyum sağlayacak olgunluğa henüz erişememiş olması nedeniyle çok partili hayata geçişin bu ilk denemesini başarısızlıkla sonuçlandırmıştır (Yeşil, 2001, s. 548).

1.2.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), kendinden önceki deneyim olan TpCF'den kuruluş ve kapanış sebepleriyle farklıdır. Her iki partide CHF'nin içinden çıkmış olmasına rağmen TpCF, doğal bir muhalif hareket olarak CHF'den ayrılırken, SCF ise dönemin şartlarının bir getirisi olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle kurulmuş muvazaalı bir parti girişimidir (Uyar, 2017, s. 12). G. Sartori'nin 'Parti Sistemlerinin Tipolojisi' adlı eserinde tek parti sistemleri hâkim, hegemonyacı ve gerçek tek parti olmak üzere üç şekilde ele alınmaktadır. Bunlardan hegemonyacı tek parti sisteminde, güçlü parti ve ona muvazaalı bir muhalif parti söz konusudur. 1930'larda Batı'nın Türkiye'ye diktatörlük gözüyle bakmaması için tam da bu sisteme uygun olarak SCF ortaya çıkarılacaktır (Karatepe, 2011, s. 17).

Temelde halk egemenliğine dayalı olan Cumhuriyet rejiminin sürekli olarak tek parti idaresi altında devam etmesi Mustafa Kemal'in de istemediği bir durumdur. Çünkü bu durumu Gazi Paşa bir diktatörlük manzarasına benzetmektedir (Gülen, 2016, s. 131). Bu gerçeği gören Atatürk, gerek Batı'yla daha sıcak ilişkiler kurabilmek gerekse demokratikleşmek adına çok partili rejime geçmenin gerekliliğinin yanı sıra CHP'nin ülke yönetimindeki yanlış politikaları eleştirebilecek ve halkla direkt temas halinde olacak siyasi bir muhalif oluşumun gerekliliğine inanmaktaydı (Duman, 2008, s. 133).⁵ Yine dönemde dünyada yaşanan ekonomik kriz nedeniyle TBMM'de iki önemli görüş mevcuttu. Bunlardan biri yabancı sermayenin yokluğundan ve yerli büyük sermaye sahiplerinin olmamasından dolayı bütün teşebbüslerin devlet tarafından yürütülmesini savunurken, diğeri ise politik ve ekonomik alanda liberal düşüncüyü savunmaktaydı. Meclis içerisinde ilk fikri İsmet İnönü temsil ederken, ikincisini ise Fethi Okyar'ın temsil ettiği görülür. Mustafa Kemal ise bu iki düşüncenin Mecliste tartışılmasının ve Batılı devletlerdeki demokratik rejimlerin faydalı olacağı kanaatindeydi (Taşkıran, 2017, s. 260). Ayrıca muhalefetsiz geçen beş yıl sonunda, hükümetin daha kontrollü

⁵ "SCF'nin kuruluşu ve çok partili siyasi hayat Mustafa Kemal'in düşündüğü bir meseledir. Bu düşüncesini Mustafa Kemal'in SCF kurulmadan kısa bir süre önce ülke içinde yaptığı bir gezi sonrası duygularını Genel Sekreterine şöyle aktarmasında görebiliriz: 'Bunaliyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunaliyorum. Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi-manevi perişanlık içerisinde...' Bu gibi durumlarında ortada olması Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çekmektedir ve Paşa belki de hem buna bir önlem hem de demokrasi adına çok partili bir sisteme geçilmesi konusunu çevresine açmaktadır" (Sarı, 2011, s. 51).

işleyebilmesi adına bir muhalefet ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bu durum üzerine Atatürk'ün emriyle bir muhalif parti kurulması söz konusu olmuştur. Kurulacak olan bu muhalif partinin başına ise Ali Fethi Okyar'ın getirilmesini ve partinin isminin 'Serbest Cumhuriyet Fırkası' olmasını yine Mustafa Kemal istemiştir. Nihayetinde parti 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulmuştur (Şeyhanlıoğlu, 2012, s. 80). Mustafa Kemal Paşa böylece partilerin TBMM'de bir tartışma ortamı oluşturarak ülke ve ulus için olabilecek en iyi kararları almasının sağlanmasını istemekteydi (Akıncı ve Usta, 2015, s. 46). Bizzat Gazi Paşa'nın emri ile kurulan SCF, hükümet için gerçek bir muhalif parti olmak için değil de, daha ziyade iktidarın yanlışlarını, hatalarını gösterecek ve bu kusurların yok edilmesinde görev alacak muvazaalı bir parti olarak kabul ediliyordu (Koçak, 2005, s. 250-251).

Bununla birlikte SCF'nin kurulmasında dış etkenler de önemli ölçüde belirleyicidir. 1929'da patlak veren dünya ekonomik krizinin hammadde ihracatçısı Türkiye'ye ekonomik yönden vurduğu darbe halkın iktidara karşı hoşnutsuzluğunu artırmıştır ve SCF, uluslararası kapitalizmin bu büyük krizinin siyasi sonuçlarını hafifletecek bir girişim olarak ortaya çıkmıştır (Timur, 2003, s. 11). Dönemin egemen güçlerinin de demokrasiye yönelmesi, dış politikada Milletler Cemiyeti'ne yönelme gibi durumlar da beraberinde bu demokrasi denemesini getirmiştir (Gülen, 2016, s. 134-135). Ayrıca, yeni kurulan cumhuriyetin tek parti idaresi altında olmasının otoriter bir düzeni çağrıştırıyor olmasının getirdiği rahatsızlık, tek parti yönetimini ikinci bir parti kurulmasına yönelten dış sebeplerden bir başkası olarak görülebilir (Erdem, 2013, s. 6).

Bir muhalif partiye olan ihtiyacı Gazi Paşa dışında da görenler vardı. Kazım Paşa, muhalif hareketin CHF içerisinde bir hizip olarak kurulması taraftarıydı. Fakat İsmet Paşa CHF içerisinde bir muhalif hizbin meydana getirilmesini istememiştir. İsmet Paşa'nın kafasındaki siyasi parti modeli, lideri tartışmasız kabul edilen disiplinli bir gruptur. Mustafa Kemal de yeni bir muhalefet partisinin kurulması taraftarı olmuştur. Bu durum karşısında yeni partiyi kurmakla görevlendirilen Fethi Bey de kuşkusuz demokrasiye geçişi öngören, liberal düşüncede bir devlet adamı olarak çok partili bir politik hayatı, anayasanın ve Cumhuriyet rejiminin bir gereği olarak görmekteydi (Okyar ve Seyitdanoğlu, 1999, s. 65). Ayrıca SCF'nin kurulmasının rejim için faydalı

olduğu kadar CHF içinde faydalı olacağı düşüncesi hâkim olmuştur (Tunçay, 2012, s. 249).

Mustafa Kemal Paşa'nın bir muhalefet partisi kurulmasını istemesinde ki sebepler, gerek hükümete karşı gizliden yahut açıktan olan muhalefeti tek bir odakta toplamak gerekse de hükümetin eleştirisiz kalmaması içindir. Bu sayede hükümet daha düzgün işleyecek ve muhalefette açıkça ortada olacaktır. Ayrıca bu parti de ülkede demokrasi havası estirecektir (Sarı, 2011, s. 53). SCF, CHF ile aynı prensipler etrafında ancak farklı bir programla ortaya çıkma eğilimindedir (Tunçay, 2012, s. 251). Kurulacak olan Serbest Cumhuriyet Fırkası milliyetçi, laik ve cumhuriyetçi olacaktır (Emrence, 2006, s. 79). Bu muhalif partinin başına getirilmesi planlanan Fethi Bey'in ana seçilme sebebi, dönemin Başvekili İsmet Paşa ve yönetimini eleştirmesidir. İşte bu eleştirisini, kendisi gibi düşünen arkadaşlarıyla açıkça kürsüden söyleyebilmeleri için seçilmiş bir isimdir (Soyak, 1973, s. 411). Gerek Serbest Cumhuriyet Partisi'nin kurulma süreci ve gerekse de parti üyeleri ile kurucularının önemli bir bölümü Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle hızlandırılmış ve belirlenmişlerdir (Çavdar, 1983, s. 2054).

Parti programı, Fethi Bey tarafından hazırlanmış, Mustafa Kemal Paşa tarafından incelenmiştir. Parti programı liberal demokratik bir biçim içermektedir. Genel olarak ağır vergi yükünü eleştiren, serbest girişimi destekleyen, tekellerin kaldırılmasını savunan ve ifade özgürlüğünü vurgulayan bir program olarak görülmektedir (Sarı, 2011, s. 58). SCF, bazı görüşlere göre devletçi olmaktan çok toplumsalcı, merkezci olmaktan çok çevreselci, seçkinci olmaktan çok kitleselci bir görüntü çizmektedir. SCF adına, toplumsal statükonun ve ekonomik grupların bir yankısıdır, görüşüde mevcuttur (Emrence, 2006, s. 17). Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ilk kez girmiş olduğu 1930 belediye seçimleri, demokratikleşme açısından önem arz etmektedir. Bu önem; tek dereceli seçim sisteminin (seçmenin adayını aracısız olarak seçebilmesi) uygulanması ve kadınların da oy kullanarak siyasi hayattaki rollerini almış olması gibi durumlarda kendini göstermektedir (Gülcan, 2001, s. 145). Girilen 1930 belediye seçimlerinde CHF tarafından SCF'ye karşı çeşitli sorunlar çıkarılmıştır. Tüm olumsuzluklara rağmen 502 seçim bölgesinden 31'inde SCF başarılı olmuştur (Okyar ve Seyitdanoğlu, 1999, s. 76-77). SCF'nin tabanını tek-parti rejimi ve uygulamalarına karşı olanlar, sosyal perspektiften bakarak Kemalist reformların kitleler üzerindeki oluşturduğu yabancı

etkiyi dile getirenler, Büyük Buhran nedeniyle bunalan kitleler ve hükümetin ekonomik politikalarını doğru bulmayanlar olarak üçe ayıran bir görüş de vardır (Emrence, 2006, s. 34).

SCF, kurulmasından sonraki dönemde kamuoyundan destek görmüş ve gerçek bir muhalefet partisi olarak karşılanmıştır. Bu durum CHF'nin ne beklediği ne de arzu ettiği bir durumdur. CHF'nin, SCF'yi genel olarak mürteçilik, komünist tavırlar ve programlarında yasalara itaatsizliği teşvik edici, düzen ve asayiş bozucu olmakla suçladığı görülebilir bir durumdur (Koçak, 2016, s. 200-202). SCF'nin yeni dönemde muhalefetin odağı haline gelmesi bizzat kurulmasına ön ayak olmuş Mustafa Kemal tarafından da özellikle ülkenin zararına bir hareket olduğu gerekçesiyle istenmeyen bir durumdur (Şeyhanlıoğlu, 2012, s. 80). Seçimler sonrasında ülke içerisinde ve siyasi arenada yaşanan gergin hava dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa duruma el koymak adına ve iki parti arasındaki olumsuz durumu düzeltmek adına CHF'nin başına geçme kararı almıştır. SCF'nin de siyasi arenada olmasını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu kararı, SCF'nin kapanma sürecini hazırlamıştır. Çünkü SCF, Gazi Paşa'ya karşı her ne şekilde olursa olsun cephe almak istememiştir (Balkaya, 2005, s. 324-326). Ayrıca belediye seçimlerindeki SCF'nin gözle görülür düzeydeki başarısı da partinin iktidara gelme arzusunu daha da tetikleyerek kendi sonunu getirmesindeki etmenler arasına girmiştir (Tunçay, 2012, s. 272). Serbest Cumhuriyet Fırkası kendisine yöneltilen yolsuzluk, irtica, komünizm ve benzeri suçlamalar karşısında sessiz kalmayarak kendini savunmuş, ancak sonuç itibarıyla Gazi Paşa'ya karşı olmamak için partiyi kapatma kararları Mustafa Kemal Paşa tarafından onanınca bu kararlarını 17 Kasım 1930'da kamuoyuna duyurmuşlardır (Sarı, 2011, s. 75-78). Bu karar öncesinde SCF'nin kapatılacağı yönündeki bazı haberler basında dahi duyulmuştur. SCF ise bu haberleri yayınladığı bir bildiri ile yalanlamıştır. Ancak partinin tek dayanağı olan Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya gelebileceğini idrak eden Fethi Bey, bu riske girmemiş ve parti yöneticileriyle partiyi feshetme kararını görüşmüştür (Ertem, 2010, s. 86).

Fethi Bey ve arkadaşları partiyi kapatma kararı aldıktan sonra ise Çankaya'ya giderek bu kararlarının asıl sebebinin partinin kurulmasını bizzat kendisi isteyen Gazi Paşa'ya karşı herhangi bir şekilde cephe almasının söz konusu dahi olamayacağını vurgulayarak ortaya koymuşlardır (Kinross, 2006, s. 532). SCF'nin kapatılmasının ardından durumu

anlamak adına Mustafa Kemal Paşa ülkede durum incelemesi yapmıştır. Bu incelemenin ardından ülke içerisindeki çeşitli ‘şer odaklarının’ iktidar ve muhalefet arasındaki çekişmeyi fırsat bilerek bu durumu kendi lehlerine kullanma durumlarının söz konusu olacağını ve bu sebeple partinin kapatılma kararının isabetli olduğunu tespit etmiştir (Aydemir, 1993, s. 404). Gerek İzmir’de önce SCF lehine olan ancak sonradan çıkan kargaşayla beraber aleyhine dönen olaylar, gerek irtica söylem ve eylemleri gerek azınlıklardan aday göstermesi gibi durumlar ise Gazi Paşa’nın tespitinin isabetliliğini kuvvetlendiren durumlardır (Ahmad, 1995, s. 88-89).

SCF’nin başlarda iktidarı tehdit edebilecek kadar kamuoyundan ilgi görmesi, sonrasında ise yaşanan kötü olaylar ve nihayetinde Gazi Paşa’ya karşı olmama durumundan doğan durum sonucu ve ülkenin de henüz tam demokrat bir düzene alışık olmaması açıkça görülmesinden sonra 17 Kasım 1930 tarihinde parti lağvedilmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2012, s. 81). SCF’nin kapatılmasının ardından rejimin otoriter niteliğini pekiştirici bir tavır takınılmıştır. Bunda Batı’da kurulan faşist rejimlerin anti-parlamentar ideolojilerinin etkisi elbette yadsınmaz (Timur, 2003, s. 12).

Kemalist dönemin ikinci ve aynı zamanda da son muhalefet denemesi olan ve bizzat M. Kemal Paşa’nın emriyle kurulan SCF, 99 günlük muhalefetin ardından gerek yine Gazi Paşa’nın isteği gerekse de CHF ile arasında yaşananlar sonrası partinin kendi meclis kadrosu tarafından feshedilmiştir (Emrence, 2006, s. 17). SCF’nin akıbeti de laiklik karşıtı olmakla suçlanması hasebiyle TıCF’yi hatırlatmaktadır (Koçak, 2015, s. 158). Terakkiper Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılmasından sonra, belli beklentiler ve Atatürk’ün bizzat emri doğrultusunda ülkenin yararına kurulan SCF ile ikinci kez başlatılmaya çalışılan çok partili hayata geçiş denemesi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Haytoğlu, 1997, s. 49).

TıCF ve SCF’nin kapanmasının ardından CHF, 5. Kurultayında İsmet İnönü’nün isteği üzerine yaptığı tüzük değişikliğiyle Mecliste bir Müstakil Grup oluşturmak istemiştir. İnönü’ye bağlı olan bu grup, yapay bir muhalefet görüntüsü çizmekteydi ve dış dünyaya demokratikleşme yolunda adımlar atıldığı mesajını vermekteydi (Payaslı, 2014, s. 181). Ayrıca bu durum muhalefetsiz bir yapıyla demokrasinin hâkim olamayacağını da bir göstergesi niteliğindedir (İlman, 2014, s. 10).

1.2.4. Diğer Parti Girişimleri

SCF'nin kapanmasının ardından başka parti girişimleri de olmuştur (Uzun, 2002, s. 576). Bunlar, ne SCF, TCF gibi ve ne de sonradan kurulacak olan DP gibi etkili olamamışlar, genel olarak sadece bir girişimden ibaret kalmışlardır. 26 Eylül 1930 tarihinde kurulan 'Ahali Cumhuriyet Fırkası' bu girişimlere örnektir (Tunçay, 2012, s. 285). Ahali Cumhuriyet Fırkası kısa ömürlü ve etkisiz bir parti olmuştur (Sarı, 2011, s. 81). 21 Aralık 1930 tarihinde bu parti komünist fikir ve eylemler içerdiği gerekçesiyle kapatılmıştır (Kili, 1982, s. 178).

Zamanında SCF'yi çıkarmış olduğu gazetede destekleyen Arif Oruç, 1931 Haziranı'nda 'Layık Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası'nı kurmaya çalışmıştır. Ancak parti, hükümet engeline takılmış ve kurulamamıştır (Koçak, 2005, s. 289-290). 29 Eylül 1930 tarihinde sosyalist söylemle kurulmaya çalışılan 'Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'de her ne kadar devrimlere bağlılığını ve Gazi Paşa'nın yol göstericiliğini benimsediğini ifade etse de Bakanlar Kurulu tarafından komünist yanlı olduğu gerekçesiyle benzer bir akıbete uğramıştır (Sarı, 2011, s. 81-84; Tunçay, 2012, s. 287).

Dolayısıyla SCF'den sonraki parti girişimlerinin hiçbiri sonuca varamamış ve CHF'nin 15 yıllık kesintisiz tek parti dönemi devam etmiştir (Tunçay, 2012, s. 293). Bu kısa erimli girişimleri bir yana bırakırsak, kuşkusuz ki gerçek bir çok partili hayata geçişin ilk adımı 1945 yılında parti kurma yasağının kaldırılmasıyla mümkün olmuş ve bu durum partileşme girişimlerinde bir sıçramayla sonuçlanmıştır. Girilen bu yeni süreç sağ ya da sol tandanslı pek çok parti kurulmasını beraberinde getirmiştir. 18 Temmuz 1945 yılında kurulan Milli Kalkınma Partisi (MKP) bunun ilk örneğidir ve dönemin ilk muhalif partisi olma özelliğini taşımaktadır (Karpata, 2010, s. 514). Başbakan Saraçoğlu, Nuri Demirağ'ın kurmak istediği MKP'nin kurulmasına izin verildiğini bildirmiştir. Ayrıca yine çok partili siyasi hayata geçiş ve demokratik açılımı teşvik edici olarak, tek dereceli seçim, üniversitelere özerklik, antidemokratik yasaların kaldırılması gibi konulardaki taleplerin de dikkate alınacağını vurgulamıştır (Timur, 2003, s. 18). Buna rağmen sanayi burjuvazisinin yanı sıra İslamcı ve milliyetçi kesimi temsil iddiasındaki parti, benzer bir kitleye hitap eden ve kendisinden hemen sonra kurulan

Demokrat Parti kadar halk tarafından teveccüh görmemiştir (Karcı, 2010, s. 31-33; Uyar, 1999, s. 195).

Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin, Ocak 1946'da Demokrat Parti (DP)'nin kurulmasıyla başlayan çok partili hayat (Karcı, 2010, s. 31-33), 1946 yılında kurulan pek çok partiyle birlikte ciddi bir zenginlik yaşamıştır. Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi gibi Cemiyetler Kanunu'ndaki sınıf esasına dayanan partilerin kurulmasına olanak tanıyan değişiklikle kurulan sol eğilimli partilerden bazılarıdır (Karpaz, 2010, s. 515; Timur, 2003, s. 112). Ancak bu partiler hiç varlık göstermeden yöneticileri tutuklanarak kapatılmıştır (Şahin, 2017, s. 3). Başkaca örnekler olarak, 1946'da kurulan Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Parti, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, Arıtma Koruma Partisi, İslam Koruma Partisi, Yurt Görev Partisi, İdealist Parti; 1947'de kurulan Türk Muhafazakâr Partisi; 1948'de kurulan Serbest Demokrat Parti, Türkiye Yükselme Partisi, Öz Demokratlar Partisi, Müstakil Türk Sosyalist Partisi; 1950'de kurulan Çalışma Partisi, Demokrat İşçi Partisi ve Liberal Köylü Partisi bunları izlemiştir (Karpaz, 2010, s. 515).

Aynı dönemde bir diğer ciddi partileşme girişimi de Millet Partisi (MP)'dir. İsmet İnönü'nün 1947 yılında yayınladığı '12 Temmuz Beyannamesi' hem CHP'de hem DP'de çeşitli parti içi anlaşmazlık ve ayrımlara neden olmuştur. Yaşanan bu olaylar sonrası DP'den ayrılan milletvekillerinin bir kısmı Meclis içerisinde 'Müstakil Demokratlar Grubu'nu, diğerleri ise Fevzi Çakmak önderliğinde Millet Partisi'ni kuracaklardır (Uyar, 1999, s. 199; Timur, 2003, s. 117-119). 20 Temmuz 1948'de kurulan bu parti, Mareşal Fevzi Çakmak'a göre, sefalet ile servet arasında bir denge kurabilecek, devleti halkın emrine sunacak, vergi adaletsizliğini düzenleyecek, ekonomik alandan iyileştirmeler yapacak, milli ve dini eğitime önem verecek bir hüviyet taşıyacaktır (Karpaz, 2010, s. 306-307). MP programında laiklik ilkesi klasik şekliyle tanımlanırken, 'itikat hürriyeti' ve 'ibadet hakkını' sınırlamadan savunuyordu (Koçak, 2015, s. 169). DP'nin İsmet İnönü ve Celal Bayar arasındaki 'danışıklı dövüş' neticesinde kurulan bir muvazaa partisi olduğunu savunarak DP'den ayrılıp MP'yi kuranlar, İslamcı ve Milliyetçi olduklarını bildirmişlerdir. Ancak netice itibari ile halk, DP'ye yakınlaşmış ve ondan yana olmuş, DP lehinde oy kullanmıştır (Bora ve

Gültekingil, 2009, s. 458). Dahası DP ve CHP'nin Millet Partisi'ne karşı söylem birliği yaptığı görülür. MP'ye gerici, aşırı dinci gibi suçlamalarda bulunmuşlardır. Bununla beraber Millet Partisi'nin varlığı, Meclis içerisinde çok partili hayatı gösteren birbirinden farklı görüşler savunan grupların oluşmasına vesile olmuştur (Karpat, 2010, s. 307-308). Parti programında cumhuriyet, adalet, liberalizm ve milliyetçilik gibi ilkeler ve din konusunda ise gelenekçi bir tavır takınan bu parti, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde sadece bir milletvekili çıkarabilmiştir (Uyar, 1999, s. 204-205).

1.3. TEK PARTİ DÖNEMİ VE ÖZGÜNLÜKLERİ

Türkiye'de 1925 ile 1945 yılları arasındaki CHP hükümetinin tek parti ve iktidar olduğu dönem 'tek parti dönemi/yönetimi' olarak adlandırılır (Uyar, 1999, s. 80). CHF'nin tek parti olduğu dönemin en önemli özelliği olarak göze çarpan husus hükümet, devlet ve parti kavramlarının bütünleşmesidir (Karpat, 2010, s. 473). Daha önce de belirtildiği gibi, İzmir suikastı ve Şeyh Said İsyanı gibi büyük çaplı olaylar, yaşayan tüm muhalif hareketlerin tamamen yok edilmesine sebep olmuş ve sonucunda tek partili rejimin yerleşmesi kaçınılmaz hale gelmiştir (Akın, 2010, s. 290-291). Ancak bu 'Tek Parti' dönemi, özellikle II. Dünya Savaşı'nın etki ettiği dönem boyunca CHP'nin izlemiş olduğu iktisadi politikalar ve demokratik alandaki yetersizlikler, gerek iktisaden egemen sınıfları, gerek yoksul halk kitlelerini, ayrıca dönemin aydın zümresini CHP'ye karşı iyiden iyiye negatif bir tutum içerisine sokmuştu. Hali hazırda dünya çapında demokratik rejimlerin de elde etmiş olduğu başarılar ve saygınlık da bu durumu körüklemiş ve 'demokrasi' olgusuna duyulan özlemle birlikte 'Tek Parti' hayatının artık son bulması isteği kaçınılmaz bir hal almıştır (Timur, 2003, s. 29-30).

Türkiye'de modernleşme hareketleri kimi görüşlerce bir yanıla kaçınılmaz bir süreç olarak 19. Yüzyılda başlamış olsa da, Batılılaşmanın, zihinsel ve toplumsal olarak topyekün değişimin halkın yüksek menfaatleri adına halka rağmen yukarıdan bir 'proje' halini alması Cumhuriyet ve Tek-Parti döneminde görülmektedir. Ancak bu modernleşme süreci 1945'te temelleri atılan ve 1950'de fiilen gerçekleşen çok partili dönemle birlikte 'Halk için' ancak 'Halka rağmen' bir anlayış yerine 'Halkla Birlikte' anlayışına evrilmiştir (Zencirkıran, 2013, s. 86). Her ne kadar bu dönüşüm çoğunlukla II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası konjonktürdeki değişimler ve bunun Türkiye'ye

yansımaları çerçevesinde dış kaynaklı bir durum olarak resmedilse de Türkiye’de çok partili hayata geçişte tek partili dönemin iç dinamiklerinin de etkisi yadsınmaz. Bu nedenle çok partili hayata geçiş sürecine eğilmeden önce bu kısım Türkiye’de tek partili döneme ve onun özgünlüklerine ana hatlarıyla değinmeye çalışacaktır.

1.3.1. Dış Konjonktür: Tek Parti İktidarlarının Yükselişi

Tek parti rejimleri, 20. Yüzyılın totaliter ideolojilerinin ve bağımsızlığına yeni kavuşan Üçüncü Dünya ülkelerinin temel özelliğidir. Tek parti rejimi modellerinden ‘modernleşmeci tek parti rejimi’ ise sömürgeci güçlere direnen ya da imparatorluktan milli devlet modeline geçen ve bu aşamada geleneksel unsurlardan bazılarını geride bırakan çok yaygın bir tiptir ve Türkiye de işte bu tip bir modernleşmeci tek parti rejiminin önemli örneklerinden birini oluşturur (Karatepe, 2011, s. 16). Bununla birlikte daha önce de değinildiği gibi Türkiye’deki tek parti modeli, döneminin pek çok örneğinde olduğu gibi totaliter ya da tam olarak bir otoriter meşruiyet doktrinine sahip olmamış, demokratik meşruiyeti daima model olarak savunarak tek parti idaresinin çok partili siyasal rejime evrilmesini mümkün kılmıştır. Böylece bazı görüşlere göre bir vesayet partisi rejimine yakın bir harekette olduğu genel olarak kabul görmüştür (Akın, 2010, s. 332).

Bununla birlikte Türkiye’nin tek parti dönemi dünya çapında da tek partili yönetimlerin yaygın düzeyde yükselişe geçtiği bir dönemdir ve Türkiye’nin de bu uluslararası konjonktürden etkilendiğine şüphe yoktur. I. ve II. Dünya Savaşı arası bu dönem, totaliter rejimlerin egemen olduğu bir dönemdir. SSCB’de Bolşevizm, Almanya’da Nasyonal Sosyalizm, İtalya’da Faşizm egemen ideolojilerdir. Avrupa’da büyük bir çoğunluk totaliter rejim uygularken, demokratik ülkelerin bu dönemde daha sınırlı kaldığı görülmektedir (Uyar, 1999, s. 21). Komünist ve faşist tek parti sistemleri, ülke yönetimine her bakımdan egemen olan ve muhalefet istemeyen tek parti sistemleridir. SSCB’de Stalin, İtalya’da Mussolini, Almanya’da Hitler, İspanya’da Franco rejimleri bu tür tek parti yönetimlerinin en tipik örnekleridir (Karatepe, 2011, s. 19). Demokratikliğini İngiltere ve Fransa’nın yanında ABD de korumaktadır. Ayrıca döneme bakıldığında demokrasinin göz ardı edilmek durumunda kaldığı görülmektedir. Doğu Avrupa ve Balkan milletleri ekonomik bunalımlar, savaş tehlikesi gibi durumlar

ve totaliter rejimlerin baskısı altındaydılar (Uyar, 1999, s. 22). Genel olarak tek parti döneminde Türkiye'nin de bu atmosferden oldukça etkilendiğini söylemek mümkündür (Karatepe, 2011, s. 22-23). Bu nedenle tek parti rejimlerinin yükselişe geçtiği bu siyasi atmosfere daha yakından bakmakta fayda vardır.

Çarlık Rusya'nın yıkılması sonrası kurulan SSCB'deki Komünist tek parti rejimi, bu yönetim biçiminin önde gelen örneklerindedir (Erdem, 2013, s. 4). Komünist tek parti sistemlerini Karl Marx, proletaryanın burjuvaziyi iktidardan indirip sosyalist düzeni kurmanın bir aracı olarak tanımlamaktadır. Bu sisteme en iyi örnek olarak ise Sovyetler Birliğinde işçi ve köylü sınıfını da arkasına alarak iktidara gelen Komünist Parti gösterilebilir (Karatepe, 2011, s. 23). Komünist rejim ile yönetilen SSCB, İngiltere ve Fransa ile yakınlık kurma girişimlerinde bulunmuştur. Bu yakınlığın sebebi ise Japonya'nın Doğu politikası ve Hitler önderliğindeki Alman Doğu politikasıdır. SSCB çıkacak olan bir savaştan uzak durmak istemiş, kapitalist ve faşist devletlerin savaş sonrası oluşacak zayıflıkları karşısında avantaj elde etmeyi hedefleyen politikalar izlemiştir (Uyar, 1999, s. 24).

Bir diğer örnek olarak İtalya'da Mussolini yönetiminde kurulan ve 23 yıl iktidarda kalan Faşist yönetim, milliyetçilik ve emperyalizmi benimsemektedir. İtalyan faşizmi, demokratik parlamentarizme ve liberalizme karşıdır. Faşist imparatorluk kurmak adına emperyalist politikalar izleme yolunu seçmiştir (Uyar, 1999, s. 28). Faşist tek parti yönetimi altındaki İtalya'da parti, devlet birliğine ve gücüne dayanmaktadır. Aynı zamanda anti-kapitalist bir çizgidedir (Karatepe, 2011, s. 22). Mussolini, güç kaybedince ideolojik temelde aynı amaçları paylaştığı müttefiki Nasyonal Sosyalist Almanya'ya yaklaşmış bu ise onun halk nezdindeki yerini iyice sarsmıştır. 1945'te İsviçre'ye kaçmaya çalışırken İtalyan Komünistlerce yakalanmış ve öldürülmüştür. Böylece İtalya'da Faşist yönetim tam olarak son bulmuştur (Çelikçi, Kakışım, 2013, s. 94). İtalya, 1948 Anayasası ile demokratik yönetime geçmiştir (Kaya, 2015, s. 239).

1933 yılında kurulan Hitler hükümetinin programı olan Nasyonal Sosyalizm ise, faşizme benzemektedir. I. Dünya Savaşı sonrası imzalanan anlaşmaları kabul etmemesi, Alman ırkını üstün görmesi ve özellikle Yahudiler başta olmak üzere kendi soydaşları dışında kimseyi topraklarında istememesi belli başlı özellikleridir (Uyar, 1999, s. 25).

Nasyonal Sosyalist Parti, Alman ırkının üstünlüğünün ehemmiyetini had safhada tutmasının yanı sıra ekonomik olarak da anti-kapitalist/korporatist bir tavır içerisindedir (Karatepe, 2011, s. 22). Hitler Almanyası sonrası ülke Almanya Federal Cumhuriyeti (Batı Almanya) ve Alman Demokratik Cumhuriyeti (Doğu Almanya) diye ikiye ayrılmış, Batı Almanya 1949 Anayasası ile birlikte parlamenter sisteme geçmiş ve sonrasında ülke tekrar birleşerek bu sistemle yönetilmeye devam etmiştir (Kaya, 2015, s. 39).

1910 yılında cumhuriyetin ilan edildiği Portekiz de 1928'e kadar ülke içi sorunlar nedeniyle diktatörlük ile cumhuriyet arasında gidip gelinmiştir. 1928 darbesi sonrasında Olivera Salazar 1932'de başbakanlığa getirilmiş, 1933 yılında kabul edilen anayasa ile Portekiz Korporatifler Birliği Cumhuriyeti halini almıştır. Bir başka Batı Avrupa ülkesi olan İspanya'da ise 1902-1923 yılları arası anayasal yönetim uygulanmaktaydı. Ekonomik sorunlar ve siyasi istikrarsızlıklar sonucu ordu 1923'te yönetime el koymuş ve İtalya'dan etkilenecek faşist diktatörlük kurulmuştur. Bu anti-demokratik yaşam 1930'da yerini yeniden 1936'ya kadar anayasal rejime bırakmıştır (Uyar, 1999, s. 30-32). Ayrıca Almanya ve İtalya'da iktidara gelen faşist iktidarların dünyadaki diğer tek parti rejimlerini etkilediği bilinmektedir. İspanya'da da Falanjist Parti buna bir örnektir. 1936 yılında iç savaş çıkmış, sosyalist eğilimli Cumhuriyetçilerle, General Franco liderliğindeki faşist güçler arasında iktidar mücadelesi yaşanmıştır (Çelikçi ve Kakışım, 2013, s. 93). 1931'de cumhuriyet ilan edilmiş olmasına karşın, ülke içi bu karışıklıklar sonucu General Franco, İtalya ve Almanya'nın doğrudan desteği ile Katolik Kilisesi ve orduya dayanan Almanya ve İtalya rejimine benzer baskıcı otoriter bir rejim kurmuştur (Uyar, 1999, s. 30-31).

Diğer Avrupa ülkelerine bakacak olursak; 1918'de bağımsızlığını kazanan Polonya, siyasi istikrarsızlık ve iç sorunlar nedeniyle 1926'da diktatörlüğe sürüklenmiştir. 1920'lerden Hitler'in iktidara geldiği döneme kadar Fransa etkisi altında kalan Polonya, Hitler'in iktidarı döneminde işgale uğramıştır (Uyar, 1999, s. 32). 1 Eylül 1939'da Hitler Almanyası'nın Polonya'yı işgali ile İkinci Dünya Savaşı başlamıştır (Çelikçi, Kakışım, 2013, s. 93). Bu dönem öncesinde, hegemonyacı tek parti sistemine uygun olarak Polonya'da Komünist Parti'nin iktidarda olduğu anda uydu (muvazaalı) partiler mevcuttur. Bu partiler Polonya'nın bir diktatörlük ile yönetilmediğini göstermek adına

önem taşımaktadır. Polonya'da 1945'ten 1989'a kadar komünist hükümet iktidarda kalmıştır (Heywood, 2013, s. 416). Romanya ise, parlamenter demokrasi deneyimini 1922-30 yılları arası yaşarken, siyasi istikrarsızlık, ekonomik sorunlar ve azınlık sorunu gibi nedenlerle Kral Carol tarafından 1930-39 döneminde diktatörlükle yönetilmiştir. Almanya yanlısı bir politikayla faşizme yönelmiştir. Demokratik haklar, parlamento ve anti-faşist tüm hareketler kaldırılmıştır (Uyar, 1999, s. 38).

1925 yılında Ahmet Zogu tarafından Cumhuriyetin ilan edildiği Arnavutluk, 1920-28 arası parlamenter demokrasi dönemi geçirdi. Ancak ülke içi sorunlar Arnavutluk'u İtalya'ya yaklaşmaya itmiştir. 1928'de Zogu cumhurbaşkanlığı krallığa dönüşmüştür (Uyar, 1999, s. 36). Bu dönemde İtalya Arnavutluk'a ekonomik yönden büyük yardım yapmıştır (Çelikçi, Kakışım, 2013, s. 92). Ancak Faşist İtalya'nın ileriki yıllarda Arnavutluk'u kendine bağlı bir eyalet haline getirmiştir. İtalya egemenliği altında Verlaci Arnavutluk'a kral olmuştur (Uyar, 1999, s. 37). İtalya'nın bu tavrı Yunanistan ve Yugoslavya tarafından hoş karşılanmamıştır (Çelikçi, Kakışım, 2013, s. 92). Yugoslavya; 1919-29 yılları arası parlamenter deneyim yaşamaya çalışmış fakat siyasi istikrarsızlık ve başka sorunlar nedeniyle 1929'da Kral Alexander'ın diktatörlüğü altında kalmıştır. Kralın ölümü sonrası Yugoslavya Komünist Partisi ile J.B. Tito yönetime geçecektir. Alman etkisi ile de diktatörlük eğilimi içerisine girmiştir. Bir başka Balkan ülkesi olan Çekoslovakya; diğer Balkan ülkelerine kıyasla daha demokratik bir yapı çizerken gerek ekonomik sorunlar, gerekse de azınlık sorunları nedeniyle değişen dünya düzeni içerisinde 1938'den itibaren parçalanmaya başlamıştır. Macaristan ise; 1919'da Sovyet Rusya'nın etkisi ile komünist rejimle yönetilmeye başlanmıştır. Ancak sonrasında soylular komünist rejimi yıkarak önce İtalya'ya sonrasında ise Almanya'ya yaklaşarak Alman örneğini benimsemiştir (Uyar, 1999, s. 33-35).

Bulgaristan ise, parlamenter demokrasi deneyimini 1919-34 yılları arası yaşarken, 1920 yılında yapılan seçimleri Çiftçi Partisi kazanmıştır. Parti, toprak reformunu ön planda tutmuştur. Ancak Stambuliski'nin izlediği politikalar bazı kesimlerce tepki görmüştür (Uyar, 1999, s. 40).⁶ Bulgaristan ülke içi karışıklıklar sonucu 1934-43 yılları arası

⁶ Aynı şekilde Türkiye'de de toprak ile ilgili düzenlemelerin meclis içerisindeki muhalefetin ortaya çıkmasına sebep olduğu görülmektedir (Yeşil, 2001, s. 42). Hatta Mecliste tartışılan ve muhalefet gören

diktatörlükle yönetilmiştir. Çar Boris, Bulgaristan dış politikasında Almanya ve müttefiklerine yakın bir politika izlemiştir. Başka bir Balkan ülkesi olan Yunanistan'da ise; liberal bir anayasa getiren Venizelos liderliğindeki Liberal Parti 1928-1933 tarihleri arası görev yapmıştır. Ekonomik olarak zayıf düşen parti, yerini 1933'te Monarşist Halk Partisi'ne bırakmıştır. Ancak ülke içerisindeki kargaşaların düzelmemesi üzerine General Metaxas 1936'da diktatörlüğünü ilan etmiş ve böylece parlamenter düzen son bulmuştur. Yunanistan da diğer Balkan ülkeleri gibi II. Dünya Savaşı öncesinde diktatörlükle yönetilmiştir (Uyar, 1999, s. 40-43).

1.3.2. İç Konjonktür: Siyasi Olaylar ve Çıkarılan Kanunlar

Tek parti rejiminin kurumsallaşmasına giden yolda kuşkusuz ki yukarıda değinmiş olduğumuz bazı gelişmelerin etkisi yadsınamaz. Bu olaylar Cumhuriyet kurucularının tehdit algısını güçlendirmiş ve savunmacı bir refleksle tek parti rejiminin yerleşik hale gelmesinin ve güçlenmesinin taşlarını döşemiştir. Şimdi sırasıyla bu gelişmelere kısaca değinilecektir.

1.3.3. Şeyh Said İsyanı

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ülkedeki muhalif kanadı canlandırmıştır. Yalnız bu muhalif kanadın liberal görüşler çerçevesinde bir yol izlemesi ve dini açıdan daha tavizkar bir tutum alması ülkedeki çeşitli 'şer odaklarının' harekete geçmesinde pay sahibi olarak değerlendirilmiştir (Karal, 1978, 134-135). Bu olayların en büyüğü ve önemlisi kuşkusuz ki Şeyh Said İsyanı olarak bilinmektedir. Ayaklanmanın Musul meselesi esnasında patlak vermesi, bu olayda İngiliz etkisinden de şüphe edilmesine yol açmıştır. Bölgede Osmanlı'dan sonra güçlü bir Türkiye istemeyen İngilizlerin bu olayla doğrudan yahut dolaylı alakası olduğu düşüncesi hâkimdir. İç ve dış düşmanların bu gibi ayaklanmalarla Türkiye'nin büyümesini engellemiş olmayı planlamaları bazılarıncaya şüphe götürmez bir durum olarak değerlendirilmiştir (Kili, 1982, s. 161).

Ayaklanmayı Hınıslı bir aşiret reisi olan Şeyh Said isimli bir kişinin başlattığı bilinmektedir. Ana gerekçe olarak ise, o günkü hükümetin din karşıtı olduğu savı yer almaktadır (Kinross, 2006, s. 465). Ayrıntılı bakmak gerekirse, 13 Şubat 1925'te Bingöl ilinin Ergani ilçesi Piran köyünde, haklarında yakalama kararı bulunan Şeyh Said ve adamlarının jandarmaya teslim olmayıp ateşle karşılık vermesi üzerine ayaklanmanın başladığı bilinmektedir (Tunçay, 2012, s. 135). 13 Şubat 1925'te Bingöl'de başlayan ve bölgede hızla yayılarak Elazığ gibi büyük şehirleri de ele geçiren Şeyh Said isyanı üzerine hükümet, muhalefetin de desteği ile sert önlemler alarak bu ayaklanmayı bastırmak için gerekli adımı atmıştır. Ordunun harekete geçirilmesi sonucu isyanın daha da büyümeden olabilecek en kısa süre içerisinde bastırıldığı bilinmektedir. Bu durum ise hükümet kanadı tarafından sıkıyönetim arzu edenlere de tam bir fırsat vermiş ve ülkede uzunca bir zaman sıkıyönetimin hâkim olmasına vesile olmuştur (Bora ve Gültekingil, 2009, s. 313). Ayaklanmanın bastırılması için ordu seferber edilmiş, bölgede sıkıyönetim ilan edilmiş, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na 'dinin siyasete alet edilmesi' maddesi de eklenmiştir (Tunçay, 2012, s. 141-142). Bu yaşananlardan hemen evvel Şeyh Said'in hükümet karşıtı birtakım kişilerle görüşmeler yaptığı bilinmektedir. İsyanın en güçlü yaşandığı şehir Elazığ'dır. Muhalefet ise bu olayla alakalı olarak suçlanmasına karşın hükümetin yanında yer aldığı bilinmektedir (Soyak, 1973, s. 314-315). Olayın önemli boyutlarından birisi de Fethi Bey hükümetinin istifa etmesi ve İsmet Paşa hükümetinin kurulmasıdır (Sarı, 2011, s. 81). Bazı çevrelerce Musul sorunu ile de ilişkilendirilen bu isyan, Fethi Bey'in başbakanlıktan istifasına, Takrir-i Sükûn kararlarının alınmasına, İstiklal Mahkemelerinin devreye girmesine, sıkıyönetimin uygulanmasına ve muhalif her hareketin yok edilmesine sebep olmuştur (Akın, 2010, s. 296-297).

Olayın bir başka önemli yanı ise, isyanın ana sebebini oluşturan din konusu üzerinden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üzerine gidilmeye başlanmış ve devamındaki süreçte partinin kapatılmasına neden olmuş olmasıdır (Sarı, 2011, s. 46-47). 13 Şubat 1925 tarihinde Doğu'da başlayan, büyük boyutlara ulaşan ve Mayıs sonlarına doğru askeri müdahale ile durdurulan Şeyh Said ayaklanması resmi görüşlere göre bir 'irtica' ve 'karşı devrim' olarak görülmüştür (Koçak, 2005, s. 135-138).

1.3.4. İzmir Suikastı

1926 yılının Haziran ayında halkla görüşmek için geziye çıkan Mustafa Kemal Paşa İzmir'e geçmek istemiş fakat İzmir Valisi Kazım Dirik alınan bir ihbar üzerine Paşa'ya bir suikast planının olduğunu bildirmiş ve Paşa'nın planlandığı gün gelmemesi ricasında bulunmuştur. Suikastın ihbarını ise yine suikast ekibi içindeki bir kişi girişim yapılmadan evvel itiraf ve ihbar etmiştir. Sonrasında suikastçıların hepsi yakalanmış ve Mustafa Kemal Paşa bu durumdan sonra İzmir'e geçmiştir (Sarı, 2011, s. 93). Suikast, Ziya Hurşit ve arkadaşları tarafından düzenlenmek istenmiştir. İhbar üzerine Ankara İstiklal Mahkemesi olaya el koymuş ve olayla alakalı kovuşturmayı başlatmıştır (Tunçay, 2012, s. 166). İzmir suikastı girişimi sonrasında da TpCF'liler suçlanmıştır. Terakkiperverliler, İstiklal Mahkemeleri tarafından sorgulanmışlardır. İttihatçıların da bu suikast girişiminde suçlandığı bilinmektedir (Aydemir, 1993, s. 276). Mahkeme çok sayıda İttihatçı ve TpCF'liyi sorgulamış ve bunlardan birçoğu tutuklanmıştır. Ayriyeten bu suikast dolayısıyla ittihatchılarında ciddi biçimde üzerine gidilmiş ve ittihatchılık bu olayla birlikte tarih sahnesinden silinmiştir. İttihatçıların planladığı belirtilen bu suikast doğrultusunda birçok TpCF'li vekil gerek suikasta iştirak etmekten gerekse de bu suikastı bilip de hükümeti haberdar etmemekten dolayı İstiklal Mahkemesi tarafından muhtelif cezalara çarptırılmışlardır. TpCF'li vekillerden Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele gibi bazı isimler Mustafa Kemal Paşa'nın özel isteği ile serbest bırakılmışlardır (Sarı, 2011, s. 95-97). Mahkeme suikast girişiminde asıl suçlu olarak Rauf Orbay'ı göstermiş ve hakkında on yıla kadar hapis cezası vermiştir (Zürcher, 2000, s. 254-255).

1.3.5. Menemen Olayı

Cumhuriyetin ilk yıllarında çok partili hayata geçiş denemeleri esnasında gerek TpCF ve gerekse de SCF'nin kurulması sonrası bu partilerin kurulmasını fırsat bilen bazı odakların memlekette çıkarmış oldukları isyanlar nedeniyle ülke yönetimi olayların önüne geçmek için birçok girişimde bulunmuştur. Bu olaylar sonucunda kurulmuş olan partiler kapatılmış ve devam eden dönemde uzunca bir süre tek partili hayat hâkimiyeti söz konusu olmuştur. Çıkan bu isyan olaylarından biriside 23 Aralık 1930 yılında Nakşibendî tarikatına mensup oldukları söylenen ve Derviş Mehmet öncülüğündeki

küçük bir topluluğun Manisa Menemen’de Şeriat söylemi ile isyana kalkışmalarıdır (Sarı, 2011, s. 98). Bu isyan olayını başlatanlar isyanı bitirmeleri için kendileri ile konuşmaya gelen ihtiyat zabiti Kubilay Bey’i öldürmüşler ve ayaklanmayı bitirmemişlerdir. Duruma el koyan Mustafa Kemal Paşa çok sert bir tutum ile isyanı başlatanların yakalanmasını ve gerekli cezalara çarptırılmasını emretmiştir. Gazi Paşa’nın emri harfiyen uygulanmıştır. Gazi Paşa’nın bu katı tutumu sonrasında ülke içerisinde bir süre bu gibi girişimler son bulmuştur (Kili, 1982, s. 178). Yaşanan bu olay sonrasında Menemen çevresinde bir aylık sıkıyönetim uygulanmıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa Başkanlığı’nda Harp Divanı adıyla askeri mahkemeler kurulmuştur (Tunçay, 2012, s. 304). 15 Ocak 1931 yılında Harp Divanı’nda Menemen olayı sanıkları yargılanmış ve birçoğuna çeşitli sürelerde hapis cezaları verilirken 31 kişiye ise idam cezası verilmiş ve karar uygulanmıştır (Üstün, 1981, s. 25).

Menemen olayını diğer isyanlardan ayıran en önemli fark, Batı Anadolu’da çıkmış olmasıdır. Rejimin kolay ulaşabildiği, gelişmişliğin Doğu’ya oranla ileri seviyede olduğu bir bölgede olması ayrı bir önemli yönünü ortaya koymaktadır (Mazıcı, 2011, s. 92). Cumhuriyetin ve demokrasinin bu ve benzeri olaylarla ne kadar çok ağır darbeler maruz kaldığı görünmektedir. Tüm bu olaylar sonucunda ise en belirgin olarak ortaya çıkan durum ise demokratik gelişmelere indirilen darbeler sonucu tek parti yönetiminin devletle bütünleşmesidir (Sarı, 2011, s. 101).

1.3.6. Çıkarılan Kanunlar

Şeyh Said Ayaklanması, Takrir-i Sükûn Kanunu’nun çıkarılmasına ve dönemde uygulanmasına sebep olarak görülen önemli bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır (Tunçay, 2012, s. 135). 2 Mart 1925 tarihli CHF grup toplantısında ayaklanmalar karşısında sert önlemler alınması istenmiş fakat dönemin başvekili Fethi Bey bunu kabul etmeyerek istifasını vermiştir. Yerine gelen İsmet Paşa hükümeti Mart 1925’te kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu’nu çıkarmıştır. Kanun Şeyh Said İsyanı üzerine çıkarılmıştır. Mustafa Kemal Paşa da gerek ülke içi refah, gerek inkılâbın tamamlanması, gerekse de kurulan ulus-devlet düzeninin oturtulması için kanuna destek vermiştir. Kanunun en önemli yanlarından biri Cumhuriyet Halk Fırkası iktidarını özellikle her türlü muhalefet karşısında oldukça güçlendirmiş olmasıdır (Bora ve

Gültekingil, 2009, s. 312-313). İsmet İnönü Hükümeti'nin Takrir-i Sükûn Kanunu'nu kabul etmesinden sonra bir de İstiklal Mahkemeleri'nin açılması ve idam yetkisine sahip olmaları pek çok tartışmaya sebep olsa bile kanun 22 olumsuz oya karşılık 122 oyla kabul görmüştür.⁷ İsyanı bastırmak amacıyla çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun hükümete çok geniş yetkiler vermesinden dolayı Terakkiperverli vekiller bu kanunun oylamasında red oyu vermişlerdir. Kanunun hükümete verdiği yetki, her türlü isyanı teşvik edici hareket ve girişimi yasaklayabilme yetkisi olmuştur (Sarı, 2011, s. 86).

Takrir-i Sükûn Kanunu şu iki maddeden oluşuyordu (Bora ve Gültekingil, 2009, s. 312):

“Madde 1. İrtica ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilumum teşkilat ve tahrikât ve teşvikatve teşebbüsât ve neşriyatı hükümet ve reisicumhurun tasdik ile resen ve idareten men'e mezundur. İşbu efal erbabını hükümet İstiklal Mahkemesine tevdi edebilir.

Madde2. İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle merîyül icradır”⁸

1925 yılında yürürlüğe iki yıllığına giren kanun daha sonra iki yıl daha uzatılarak 1929 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Hükümet, muhalefetin kanuna karşı olan tavrını önemsemeyen kanunu işletmiştir (Makal, 1999, s. 162). Takrir-i Sükûn yasasının uygulandığı dönem çok sert bir politika izlenmiştir. Herhangi bir muhalif hareket söz konusu dahi olamaz hale gelmiştir. Nihayetinde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 'deki 3. Kongresi'nde tek partili sistem resmen ilan edilecektir (Bora ve Gültekingil, 2009, s. 312). Önceden de Mecliste 4 Mart 1925 tarihli oturumda Başvekil'in, idam yetkisini elinde bulunduran iki İstiklal Mahkemesi kurulmasına müsaade edilmesini isteyen bir tezkeresi de okunmuştur. Öyle ki bu Mahkemeler yetkilerini, TBMM'nin tasdikine gerek olmadan kullanabilmektedirler (Sarı, 2011, s. 90). İstiklal Mahkemeleri'nin siyasi arenadaki öneminin Ankara'daki hükümetin otoritesini kabul ettirmek, rejimi

⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, (1976). C.15. Ankara. TBMM Matbaası, s. 155, Erişim adresi:

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c015/tbmm03015021.pdf> , (25.07.2017).

⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, (2019). (4.3.1341), Devre. 2, C. 15. İctima. 3. s. 131. Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c015/tbmm02015069.pdf> , (22.04.2019).

sağlamlaştırmak ve asayişini sağlamak için kurulmuş olduğu görüşleri mevcuttur. Bunlar çok partili siyasi hayata geçiş döneminde 1949'da kapatılmışlardır (Akın, 2010, s. 175-176).

Mahkemeler hemen iş başı yapmışlar ve isyanla alakalı olarak dolaylı yoldan iştirak ettiklerini öngördükleri birçok basın yayın organını kapatmış ve bunların yetkilileri hakkında kovuşturma başlatmıştır. İsyanın bastırılmasının ardından olayın baş sorumlusu olan Şeyh Sait ve arkadaşları yakalanıp Diyarbakır'daki İstiklal Mahkemesi'ne teslim edilmiştir (Sarı, 2011, s. 91-92). İstiklal Mahkemeleri'nin yetki ve güç olarak çok önemli oldukları bilinmektedir. Terakkiperverli vekillerin bu mahkemelere gerek insan haklarına aykırılığı gerekse de Anayasa'ya aykırılığından dolayı karşı çıksalar dahi bu çabaları boşa gitmiş ve İsmet Paşa her şeyden önemlisinin vatanın güven ve düzeninin korunması odluğunu beyan ederek savunmasını yapmıştır (Kinross, 2006, s. 468-469). Ayrıca Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile TBMM'nin otoritesine herhangi bir isyanın sorumlularının cezalandırılma görevi de İstiklal Mahkemeleri'ne verilmiştir. Bu mahkemeler, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda belirtilen suçların yanı sıra can ve mal güvenliğini kapsayan suçlara, basın yoluyla işlenen suçlara, kamu düzenine aykırı suçlara, casusluk suçlarına ve askeri firari suçlarına da bakmakla yetkilidirler (Akın, 2010, s. 167-169).

İstiklal Mahkemeleri, Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak Terakkiperverli vekilleri ülkede çıkan olaylardan dolayı suçlu bulmuş, partinin şubelerini kapatmış ve nihayetinde partinin kapanmasına kadar giden süreci başlatmıştır (Tunçay, 2012, s. 154). Gerek Takrir-i Sükûn Kanunu gerekse de İstiklal Mahkemeleri, Türkiye'de tek parti yönetiminin kurulmasında önemli rol üstlenmektedirler (Makal, 1999, s. 162). Günaltay hükümeti döneminde 4 Mayıs 1949 tarihinde İstiklal Mahkemeleri kaldırılmış ve böylece çok partili rejime geçişte bir adım daha atılmıştır (Sarıçoban, 2005, s. 185; Çufalı, 2012a, s. 20).

1.3.7. Tek Parti Rejiminin Kurumsallaşması

Cumhuriyet sonrası dönemde kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, iki rakip siyasi düşünceyle, iktidar-muhalefet mücadelesini başlatan partiler olmuşlardır. Ancak CHP, kendisinden başka parti istemeyecek,

muhalafete yer vermeyerek iktidarı kimseyle paylaşmayacak ve on yıl içerisinde devlet ile tamamen bütünleşecektir (Şeyhanlıoğlu, 2012, s. 78). İzmir suikastı, Şeyh Said isyanı gibi büyük çaplı olaylar, yaşayan tüm muhalif hareketlerin ve muhalif partisinin tamamen etkisiz hale getirilmesine sebep olmuştur. Bunun sonucu olarak ise tek partili rejimin yerleşmesi kaçınılmaz hale gelmiştir (Akın, 2010, s. 290-291).

SCF'nin kapatılması sonrası Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Kongresi öncesinde yeni bir örgütlenme anlayışıyla modern bir parti haline gelecektir (Sarı, 2011, s. 104). Mustafa Kemal Paşa SCF'nin kapatılması ve yaşanan isyan olayları sonrasında bir yurt gezisi düzenlemiş sonrasında Ankara'ya dönüp Başbakan İsmet İnönü ile ekonomik sorunlar ve seçimlerle alakalı görüşmüştür. Ekonomi alanında ilk olarak milletvekillerinin maaşlarının indirilmesi söz konusu olmuştur. Seçim konusunda ise Mustafa Kemal Paşa güven yenilemek maksadıyla CHF'nin seçime gitmesini istemiştir. CHF, seçimlerde TBMM'ye CHF'li olmayan milletvekillerinin de girebilmesi maksadıyla 22 seçim bölgesinde gerekenden daha az aday göstermeyi kararlaştırmıştır (Turan, 2000, s. 36). İki aşamalı yapılan seçimler 8 Nisan'da başlayıp 24 Nisan'da biterken CHF'nin aday göstermediği bölgelerden 20 bağımsız milletvekili çıkmıştır. Buna ilaveten bazı eski SCF'li milletvekilleri de bu kez CHF'den Meclis'e girmişlerdir (Uyar, 1998, s. 77).

1931 seçimleri sonrasında tekrar Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa, Başbakanlık görevini yine İsmet İnönü'ye vermiş ve İnönü de bunun üzerine altıncı kabinesini kurmuştur. CHF, devletle özdeşleştirildiği bu yıllarda 3. Kongresi öncesinde Kâtibi Umumi görevine Recep Peker'i getirmiştir. Bu değişim ise CHF'nin daha kuvvetli bir yapı kurarak devlet ve hükümet üzerinde daha etkin bir rol oynama isteğini göz önüne sermektedir (Sarı, 2011, s. 104). CHF yönetimi üçüncü kongresinde Batılı ülkelerin parti programlarını incelemiş ve bir parti programı düzenlemiştir. Program, CHF'nin özellikle siyasal alanda tekel kurmasını hedeflemektedir (Koçak, 2006, s. 159). Yani CHF, 1931 yılındaki parti kongresinde 'altı ok programı' ile Türk siyasi hayatında ve demokrasisinde yeni bir süreç olan tek parti dönemini başlatmıştır (Karpaz, 2010, s. 51). Hazırlanan parti programının kısımları genel itibari ile şu şekildedir: Esaslar başlığı adı altında ki birinci kısım da Vatan, Millet, Devletin esas teşkilatı ve Amme hukuku ile alakalı kavramlar yer almaktadır. Programın ikinci kısmı,

Cumhuriyet Halk Fırkasının Ana Vasıfları adlı başlık altında oluşturulmuştur. Bu kısmın ilk maddesinde Cumhuriyet Halk Fırkası, (A-) Cumhuriyetçi, (B-) Milliyetçi, (C-) Halkçı, (D-) Devletçi, (E-) Laik ve (F-) İnkılâpçı olarak tanımlanmıştır. Programın üçüncü kısmında ise iktisat politikalarına yer ayrılmıştır. Bu kısımda Ziraat, Sanayi, Madenler ve Ormanlar, Ticaret, Nafia İşleri ile ilgili yapılacak olan prensipler belirlenmiştir (Sarı, 2011, s. 107). Yeni nizamnameye devletçilik ve inkılâpçılık da eklenerek partinin ana vasıfları tamamlanmıştır (Uyar, 1998, s. 80). Tüm bu durumlar sonrasında parti devlet bütünleşmesi oluşmaya başlamıştır (Goloğlu, 1974, s. 18).

CHF, sadece parti içi program değişiklikleri ile kalmamış aynı zamanda toplumsal gelişmeye de yön vermek için fırka ideolojisini yaymak adına yazılı basını kullanmak istemiştir. Recep Peker, Ülkü Dergisi'nde Kemalizm'i işlemeye başlamıştır. Yine Türk Ocakları da Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmesiyle CHF'nin yanında oluşturulmuştur. Sonrasında ise bu kurum kapatılmış ve CHF bünyesine girmiştir. İşte bu durum tek parti fikrinin bir yansıması olarak görülebilmektedir (Sarı, 2011, s. 109-110). 1931 yılında kapatılan ve İttihat Terakki'nin kuruluşları olan Türk Ocakları'nın yerine 1932 yılında Halk Evleri açılmıştır. Yine Halk Evleri dışında Cumhuriyet ideolojisini desteklemek ve benimsetmek maksadıyla ilaveten Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu; örgün eğitimi desteklemek için de Köy Enstitüleri kurulmuştur. Türk Ocakları'nın Cumhuriyet ideolojisini yayma görevini artık bu kurumlar üstlenmiş olmaktadır (Uyar, 1998, s. 78). 1940 yılında İsmet İnönü döneminde kurulmuş olan Köy Enstitüleri, kalkınmanın köylüden başlamasını ve halkçılık fikirlerinin yaygınlaştırılmasını amaçlamaktadır (Zencirkıran, 2013, s. 329).

CHF'nin Dördüncü Kurultayı'nda Recep Peker parti ve devlet ilişkisinden bahsetmiş ve bütünleşmenin her alanda ve sıkı sıkıya olacağını vurgulamıştır. Konuşmasında partinin ana vasıfları üzerinde durmuş ve Cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik prensiplerinin, parti devlet yaklaşması sonucu herhangi bir değişikliğe uğramadan devam edeceğini belirtmiştir (Sarı, 2011, s. 104). Kurultayda kabul edilen nizamname sonrası CHF, Dil Devrimi de göz önünde bulundurularak 'fırka' yerine 'parti' kelimesine geçmiş ve artık Cumhuriyet Halk Partisi olarak adlandırılmıştır. Yine iki dereceli seçim sistemi savunulmuş ve parti merkezi yetki sınırsızlığı açısından devamlılığını sürdürmüştür (Koçak, 2006, s. 156). CHP Recep

Peker'in genel sekreterliğini yürüttüğü dönemde bir tekel oluşturmuştur ve Dördüncü Kurultay sonrası ülke içerisindeki bu tekelciliği basına da yansımıştır. Tüm basın CHP'nin sözcüsü olma durumu söz konusu olmuştur (Yetkin, 1983, s. 71).

Dördüncü Kurultay nizamnamesinin üçüncü maddesi ile Türk ulus birliğinin yönetim esasının güç birliğine dayandırılması da iktidarın tek elde toplanma durumunu göz önüne sermekteydi. Tüm bu durumun en önemli, etkili ismi Recep Peker olarak ortaya çıkmaktadır (Sarı, 2011, s. 113). Fakat tüm bu tekelcilik çabalarına rağmen görünüyor ki CHP, devlet mekanizmasına üstün gelememiş ve zamanla onun içinde bir parça olarak yer almaya başlamıştır (Koçak, 2006, s. 156). Parti-devlet bütünleşmesi 1936'da en yüksek seviyelerdedir (Zencirkıran, 2013, s. 159). Parti ve devlet bütünleşmesinde en önemli görünen olgu parti ilkeleri olan Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılâpçı ilkelerin aynı zamanda Anayasa'nın ikinci maddesinde de yer almasıdır (Uyar, 2001, s. 78). Ekonomideilimli devletçilik ve beş yıllık kalkınma modelinin benimsenmesi de esasen (1929 Buhranı ile başlayan) ekonomik zorunlulukların bir nedeni gibi görünse de parti-devlet bütünleşmesine ciddi güç kazandırmıştır. 1937 yılında İsmet İnönü görevi bırakmış ve yerine liberal bir isim olan Celal Bayar başbakanlık görevini üstlenmiş olsa da bu bütünleşme hızlanmış ve Atatürk'ün ölümüne kadar devam etmiştir (Aybars, 1994, s. 62). Özellikle 1938 yılında kabul edilen ve parti-devlet bütünleşmesini meşrulaştıran Cemiyetler Kanunu ile CHP tamamen tekel bir duruma geçmiştir. Anayasa değişikliği ile devletin temel niteliklerini üstüne alan CHP, artık ilkelerine aykırı her türlü kurum ve kuruluş karşısında oldukça güçlü bir pozisyona sahip olmuştur (Öz, 1992, s. 119).

Mustafa Kemal Paşa'nın ölümünden sonra 26 Aralık 1938'deki CHP'nin 1. Olağanüstü Kurultayı'nda İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olarak yer almış ve 'Milli Şef' unvanını da almıştır (Yetkin, 1983, s. 173). Tek parti dönemi, ulus ve ülke bütünlüğünü koruma adına alınan tedbirler nedeniyle iç siyasal hareketliliğin en az olduğu dönemdir. II. Dünya Savaşı sonrası bu etkinlik artmaya başlayacaktır. Muhalif etkinliğin artması 1944 bütçe görüşmeleri esnasında Celal Bayar'ın ret oyu vermesi ile başlamış, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile artarak hız kazanmıştır. İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te yaptığı konuşmada demokratikleşmeye vurgu yapması ve muhalefetin eksikliğini dile getirmesi de başka bir etkidir (Akın, 2010, s. 335-337). CHP içerisindeki muhalefet 7

Haziran 1945'te Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından TBMM'ye sunulan "1924 Anayasası'nın demokratik ruhunun bugünkü siyasal hayat ve örgütlerde meydana çıkarılmasını" talep eden 'Dörtlü Takrir' in oluşmasına uzanan dönem (Gülen, 2015, s. 223), siyasal liberalleşmenin vaktinin geldiğini gösteren dönem olmuştur. Böylece muhalif kanat gün yüzüne çıkmıştır (Akın, 2010, s. 338).

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmemesine rağmen dönemde yaşanan olumsuzluklardan fazlasıyla etkilenmiş ve bu durum hükümete karşı muhalefetin güçlenmesine sebep olmuştur (Haytoğlu, 1997, s. 50). Bunun üzerine bir de Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı dönemi boyunca izlenen politikalar genel itibariyle toplumda hiçbir kesimi memnun etmemiştir (Akın, 2010, s. 330). Bunlardan en önemli örnek olan 'Varlık Vergisi' 11 Kasım 1942'de çıkarılmış ve bu kanun büyük işadamlarını hedef almıştır. Ancak kanun, Türkiye'deki burjuvazi tarafından hiç de hoş karşılanmamıştır (Akıncı ve Usta, 2015, s. 49). Bu kanun CHP'nin gerek burjuvazi, gerek kırsal kesim, gerek memurlarla arasının açılmasına neden olmuştur. Özellikle burjuvazi ile olan örtülü ittifakını başta varlık vergisi, ardından da toprak kanunu ve diğer politikalar bozmaya başlamıştır. Sonucunda ise bu kesimler muhalefete kayarak CHP'nin iktidarı kaybetmesinde rol oynayan faktörler arasına girmişlerdir (Akın, 2010, s. 330). Özetle; CHP'yi otoriter rejimden uzaklaşmaya; Soğuk Savaş döneminde Batı Bloku içerisinde yer almak istemesi, parti içi muhalefet, halkın tek-parti idaresine artan tepkisi ve demokrasinin Cumhuriyet projesinin hedeflerinden olması gibi nedenlerin yönelttiği söylenebilir (Zencirkıran, 2013, s. 160).

1.4. ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇİŞ DİNAMİKLERİ

İkinci Dünya Savaşı'nı demokrasi güçlerinin kazanması Türkiye'de de siyasal tutumda değişime yol açmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü 1 Kasım 1945'te Meclis açılışındaki konuşmasında, demokrasilerin faşizmi yenmesine göndermede bulunarak, siyasal sistemde bir düzenleme yapılacağını ve bu düzenlemenin de dünyada meydana gelen değişikliklerle aynı çizgide olacağını vurgulamaktaydı. Türk sistemindeki başlıca kusuru, muhalefet partilerinin eksikliğinde buluyordu. Bu çerçevede liberal politikalarla

çok partili hayata geçiş artık istenen bir durum haline gelmiştir (Ahmad, 1995, s. 147-148).

1.4.1. Uluslararası Konjktür ve Demokratikleşmenin İkinci Dalgası

Siyaset bilimci Samuel Huntington “Üçüncü Dalga: Geç Yirminci Yüzyılda Demokratikleşme” adlı ünlü çalışmasında 1990’lara kadar dünyada üç demokratikleşme dalgası yaşandığını ve bunlardan ikincisinin II. Dünya Savaşı sonrası dönemle başladığını iddia eder. Demokrasiyi savunan müttefiklerin savaşı kazanmasının bir sonucu olan bu dalga, Türkiye de dâhil olmak üzere Asya, Avrupa, Afrika ve Güney Amerika’da 22 bağımsız devlette baskıcı yönetimlerden demokrasiye geçilmesinin önünü açmıştır (Huntington, 2011). Gerçekten de II. Dünya Savaşı öncesi dönem tek parti yönetimlerinin Batı da dâhil olmak üzere tüm dünyada rağbet gördüğü bir döneme işaret ederken, savaş sonrası dönem Japonya, Almanya, İtalya, Portekiz ve İspanya başta olmak üzere bunların parlamenter hükümet sistemini benimsemesini beraberinde getirmiştir (Kaya, 2015, s. 21).

II. Dünya Savaşı sonrası döneme bakıldığında ‘üç dünya yaklaşımı’ çerçevesinde de ele alındığı görülür. Bunlar: Kapitalist ‘birinci dünya’, Komünist ‘ikinci dünya’ ve gelişmekte olan ‘üçüncü dünya’... Burada birinci ve ikinci dünyalar sıkı bir ideoloji savaşına girmişlerdir. Birinci dünya; özel teşebbüsü ve serbest piyasayı hedefleyen ‘kapitalist’ hedeflere bağlıdır. Seçimlerde iktidar için yarışanlar, liberal demokratik ilkeleri uygulamaktaydı. İkinci dünya; sosyal eşitlik ve merkezi planlamayı hedefleyen ‘komünist’ değerlere bağlıydı. İktidar ise, hâkim konumdaki komünist partinin tek-parti sistemi ile sağlanmaktadır. Üçüncü dünya ise; otoriter ve geleneksel monarklar ile diktatörlük gibi çeşitli yönetim biçimleri içindedirler. Buradan hareketle üç dünya tipolojisinin ABD önderliğindeki Batı ile SSCB önderliğindeki Doğu arasındaki iki kutuplu dünya düzeni temeline oturduğunu söylebiliriz. Bu düzenin askeri kanadını, Batı adına NATO’nun, Doğu adına Varşova Paktı’nın oluşturduğunu görmekteyiz. Bağlantısız üçüncü dünyanın ise siyasi ve iktisadi egemenlik elde etme amacı güden bu jeopolitik mücadelenin yapıldığı savaş alanı görevini üstlendiği dile getirilmektedir (Heywood, 2013, s. 52-53). II. Dünya Savaşı sonrası güç dengeleri ABD ve SSCB’ye geçti. Oluşan bu iki kutuplu dünya düzeninde, soğuk savaş döneminin yanı sıra

ideolojik savaş dönemi de başladı. SSCB önderliğindeki Doğu bloğunda başta Yugoslavya, Arnavutluk ve Çin komünist rejimi benimserken, bu akıma karşı ABD yönetimindeki Batı, liberal demokratik düzeni savunmaktaydı. Öyle ki Sovyetlerin yayılmacı politikasını engellemek adına ABD, Truman doktrini ve Marshall planı ile diğer dünya ülkelerine ekonomik yardım politikaları uygulayarak komünizmi engellemeye çalıştı. Elbette bu yardımlar, kendi ideolojik fikirlerinin salahiyeti doğrultusunda uygulanmıştır (Uyar, 1999, s. 46).

Bu Soğuk Savaş döneminde komünist etkininin özellikle Türkiye ve Yunanistan üzerindeki etkisini kırmak adına ABD Başkanı Harry S. Truman dönemde yaptığı açıklamayla Türkiye'yi askeri, siyasi ve ekonomik yönden destekleyeceklerini bildirmiştir. Bu bağlamda 9 Mayıs 1947'de düzenlenen kongre sonrasında Truman'ın yardım politikası ele alınmış ve 22 Mayıs 1947'de kabul edilmiştir. Akabinde 300 milyon doları Yunanistan'a ve 100 milyon doları da Türkiye'ye olmak üzere 400 milyon dolarlık yardım söz konusu olmuştur. Daha sonraları bu yardım sürekli hale gelmiştir. Yapılan bu yardım sonrası ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın destek planı kabul edilmiştir. Böylece Truman Doktrini, Sovyet baskısına alınan bir önlem iken, Marshall Planı ise belli Avrupa ülkelerini kalkındırmayı amaçlamaktaydı (Yardımcı, 2018, s. 82).

Bazıları Soğuk Savaş'ın başlangıcını, Avrupa'nın yeniden inşasında ve özgür dünyayı desteklemesinde, komünizmin cazibesini yok etmek adına ekonomik destek veren Marshall Planı'nın başlangıcı niteliğindeki 1947 Truman Doktrini'nin ilanına dayandırır (Heywood, 2014, s. 68-69). Türkiye'nin de bu yardımdan faydalanmak adına SSCB ile olan ilişkileri ve komünizm tehlikesini abartılı olarak gündeme getirdiği kimi görüşlerce söylenmiştir. Yani bu durumu kullanarak ABD yardımlarından istifade edebilmek adına bir hareket olarak görülmektedir (Bora ve Gültekingil, 2009, s. 416). Ayrıca Türkiye'nin bu yeni dönemle birlikte tercihini ABD önderliğindeki Batı blokundan yana kullanması Türk demokrasisinin çok partili hayata geçişinde dış faktör olarak belirleyici rol üstlenmiştir (Timur, 2003, s. 83). Aynı zamanda Truman Doktrini sonrası Türkiye, SSCB çevresindeki güvenlik kuşağına dâhil olarak, askeri yardımlarla ordusunu modernize etmeyi öncelikli hedefi haline getirmiştir (Karamollaoğlu, 2011, s. 62). Bunun yanı sıra, Stalin'in 1945'te Türkiye'ye yönelik tehditkâr tavırları, Türkiye'nin

genelde Batı ile ve özelde ise ABD ile yakınlaşmasını kolaylaştırmıştır. Bunun bir sonucu olarak, Truman Doktrini ve Marshall Planı, Türkiye'yi Batı Bloku ile bütünleştirme sürecini başlatmıştır (Ahmad, 1995, s. 154-155). Bununla birlikte Türkiye'nin yüzünü Batıya dönmesi sadece bu tür konjonktürel sebeplerle açıklanamaz ve bilindiği gibi tarihi oldukça eskidir. İlk olarak Osmanlı'nın Avrupa ülkeleriyle yaptığı savaşlar sonrası alınan yenilgiler ile askeri sistemin Avrupa devletlerine göre düzenlenmeye çalışılmasıyla başlanmış, ardından toplumsal, kültürel, ekonomik, yasal ve siyasal açılardan Batı'nın bu model alınma girişimleri devam etmiştir (Zencirkıran, 2013, s. 65).

Soğuk Savaş, ABD'nin değerler sisteminde var olan unsurların hepsini had safhada ideolojikleştirmiş ve dış politikasına yön veren etmenlerden olmuştur (Sümer, 2008, s. 131). İşte iki farklı ve tamamlayıcı politikayı temsil eden Truman Doktrini ve Marshall Planı bu doğrultudaki ABD dış politikasının ilk meyvelerini oluşturmuştur (Atılğan, 2008, s. 28). Bu çerçevede Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşısındaki durumuna tepkisiz kalmayan ABD Başkanı Harry S. Truman, 12 Temmuz 1947'de Türkiye ile ABD arasında komünizm tehdidi altındaki devletlere yapacağı mali ve askeri yardım ile alakalı bir anlaşma imzalamıştır (Nadar, 2011, s. 189-190). Bu bağlamda Türkiye, ABD'nin Marshall yardımından faydalanabilmek için adımlar atmış ve bunun bir getirisi olarak çok partili demokratik hayata geçiş süreci bu dış faktör ile ayrı bir ivme kazanmıştır. İktisadi liberalleşme adına Marshall Planı kabul edilmiş, komünizme karşı ülke çapında sert önlemler alınmış, siyasi liberalleşmeye gidilerek bu arenada serbestlik getirilmiştir. Kısaca demokratikleşme-liberalleşme yolunda adımlar atılmaya mecbur kalınmıştır. Böylece ABD önderliğindeki demokrasi akımı, Türkiye'de kendini iyice hissettirmeye başlamış oldu (Sancaktar, 2012, s. 51-52). Öyle ki, görünürdeki en büyük sebep olan Sovyet tehdidi ile ABD'ye yönelen Türkiye, 1947'de ilan edilen Truman Doktrini sonrası gelebilecek yardımı değerlendirmek istemiştir. Hatta ABD ile bu ilişki ileriki zamanda DP hükümeti döneminde Kore Savaşı'nda Türkiye'nin ABD önderliğindeki NATO askeri ittifakına kabulü ile iyice artmıştır (Bora ve Gültekingil, 2007, s. 151-152).

1.4.2. Türkiye Özelinde İç ve Dış Sebepler

Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili hayata geçiş Cumhuriyet kurulduktan hemen sonra denenmiştir. Ancak gerek ülkenin iç siyasi durumunun gerekse de dış dünyanın böyle bir sisteme hazır olmaması bu geçişi ertelemiştir. İkinci dünya savaşı sonrası oluşan yeni dünya düzeninde ABD önderliğinde başta batı olmak üzere dünyada demokratik sistemlerin yer edinmeye başladığı görülür. Böylece hem iç hem de dış sebepler sonucu Türkiye'de bu süreçten etkilenmiş ve çok partili hayata geçiş mümkün olmuştur.

Tek parti sistemleri bazı görüşlere göre mevzu bahis olan ülkenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısında öngördükleri değişimin niteliği bakımından 'kısmi değişmeci' ve 'kökten değişmeci' olmak üzere ikiye ayrılırlar. Kısmi değişmeciler Batı'yı örnek alırlar. Türkiye, Tunus, Mısır ve Tanzanya gibi ülkeler buna örnek olarak verilmektedirler. Bu gibi ülkelerin amaçları ise toplumu kontrollü olarak modernleştirmektir. Bu değişimleri yaparken gerek halka gerek muhalefete karşı sert bir tavır takılmaktan geri durmamışlardır (Karatepe, 2011, s. 20). Türkiye özelinde de Osmanlı'nın ardından devletin nasıl kurtarılacağı sorusunun karşılığını bulduğu 'ulus-devlet' olgusu ile modern bir devlet kurulması çabaları bu sürecin esasını oluşturur. Bu yoğun yapılanmalar ve söz konusu dönemde dünyanın içinde bulunduğu durum 'demokrasi' olgusunun geri planda kalmasına sebep olmuştur. Tüm bunlara rağmen oluşan tek parti iktidarı (1925-45), modernleşmeyi amaçlamış ve bunun sonucu olarak çok partili hayata geçişe tam manasıyla engel bir durum oluşturmamıştır. Bu açıdan tek parti dönemi, çok partili dönemin önünü kesin bir şekilde kapatmamıştır diyebiliriz. Bu bağlamda bakıldığında da Türkiye'deki otoriter tek parti yönetiminin, Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerindeki otoriter ve totaliter rejimlerden ayrıldığını söylememiz mümkündür (Uyar, 1999, s. 47).

Türkiye'de modernleşmeci Kemalist inşa dönemi, Avrupa'da otoriter ve totaliter rejimlerin ortaya çıkması ile aynı döneme rastlamaktadır diyebiliriz. 1922'de Mussolini İtalya'da, 1933'te Hitler Almanya'da, 1936'da Franko İspanya'da bu tür rejimler kurmuşlardır. Polonya'da Mareşal Pilduski, Macaristan'da Amiral Horti, Bulgaristan'da Çar Boris rejimleri de bunlara eşlik etmiştir. Ancak Atatürk rejimi bu rejimlerden farklılık göstermektedir. Kemalizm; ilerici, cumhuriyetçi, laik, milliyetçi ve halkçı

ilkelerle Batılı Aydınlanma düşüncesine bağlılığını sürdürmüştür (Akın, 2010, s. 292-295). Komünist partiler öncelik olarak ülke içi muhalefeti susturup düzeni değiştirmeyi, faşist tek parti sistemleri ise devleti dış muhalif güçlere karşı koruma hususunda halkı uyanık ve diri tutmayı amaçlayarak daha ‘aktif’ bir tutum benimserken; Türkiye’deki tek-parti yönetimi hem iç hem dış tehlikeleri işaret ederek daha ‘savunmacı’ bir hat izlemiş olsa da bu dönemdeki gerek faşist gerek komünist uygulamalardan kısmen de olsa etkilendiği görülmektedir (Karatepe, 2011, s. 24).

Türkiye’nin çok partili siyasi hayata geçişi; sosyal ve ekonomik gelişmeler, liberal fikirler, Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın kabulü, İkinci Dünya Savaşı’nı demokrasi cephesinin kazanmasıyla dünyaya hâkim duruma geçen demokrasi havasına Türkiye’nin de uyum sağlama gerekliliği, İnönü’nün etkisi ve isteği ile CHP hükümetinin kararlarıyla, yani hem iç hem dış etkenlerle sağlanmıştır (Karpaz, 2010, s. 225).

1.4.2.1. Türkiye Özelinde Dış Etkenler

Türkiye’nin demokrasiye yönelmesinde etkili olan dış etkenlerin başında öncelikli olarak göze çarpan husus, özellikle Batı’da İkinci Dünya Savaşı ABD, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin oluşturduğu demokratik bloğun kazanmasıdır. Bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Batı’da ABD öncülüğünde yeni dengelerin ve yeni bir dünya düzeninin oluştuğu görülür. Avrupa’nın İkinci Dünya Savaşı ile birlikte güç kaybetmesi ve dünya politika sahnesinden çekilmesiyle birlikte dünya artık Amerika ve SSCB’nin önderliğinde iki kutuplu bir nitelik kazanmıştır (Ekincikli, 2002, s. 98). Tarihsel süreçte yüzünü hep Batı’ya dönmüş Türkiye’nin Batı’nın sistemi olan parlamenter demokratik rejime ayak uydurmaya çalışması kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkmıştır (Karcı, 2010, s. 15). Diğer taraftan söz konusu dönemde soğuk savaşın yanı sıra ideolojik savaşın da başladığı görülür. SSCB önderliğindeki Doğu bloğundaki komünizme karşı ABD yönetimindeki Batılı demokratik-kapitalist blok, Sovyetlerin ‘komünizm tehdidini’ engellemek adına başta Truman Doktrini ve Marshall Planı olmak üzere diğer dünya ülkelerinin yanı sıra jeopolitik açıdan çok önemli bir pozisyonda olan Türkiye’yi de yanına çekecek ve Sovyetleri çevreleyecek politikaları devreye sokmuştur (Uyar, 1999, s. 46).

Bununla birlikte bu tutumun Türkiye açısından daha konjonktürel sebepleri de söz konusudur. Bunlardan en önemlisi ise Sovyet tehdididir. Stalingrad Savaşları ile Almanya'ya üstün gelen ve Hitler Almanyası'nın geriletilmesinde çok önemli bir rol oynayan SSCB, Türkiye ile arasında var olan Tarafsızlık Antlaşmasını hiçe saymış ve Türkiye'den başta boğazlar olmak üzere çeşitli haklar talep etmiştir (Dokuyan, 2013, s. 120-121). Bu dönemden önce her iki ülke arasında Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan Türk-Sovyet Dostluk Anlaşması ve 1925 yılında imzalanan Tarafsızlık ve Saldırmazlık Anlaşması söz konusudur. Dönemin Sovyet lideri Stalin yönetimindeki Sovyet Rusya'nın 1925 yılındaki antlaşmayı uzatmayacağını açıklaması tehdidin ciddiyetini ortaya çıkarmış ve bu durum karşısında Türkiye kendi yolunu çizmek durumunda kalmıştır (Acar, 1993, s. 60-66). Tabii Sovyet Rusya bu anlaşmaları saymamakla kalmamış, Türkiye Cumhuriyeti'nden çeşitli taleplerde de bulunmuştur. Türkiye'nin Doğu bölgesinden özellikle Ardahan, Artvin ve Kars'ı istemiş, Boğazlarda da çeşitli haklar isteyerek Türkiye'nin tepkisini iyice çekmiştir (Karcı, 2010, s. 16). SSCB ile yaşanan bu durum üzerine Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın aktörlerinden mihver devletlerle olan ilişkisini kesmiş ve müttefik devletlere (ABD öncülüğündeki Batı'ya) yönelmiştir. Sonrasında ise Birleşmiş Milletlere üye olabilmek adına Almanya'ya savaş ilan etmiştir.⁹ II. Dünya Savaşı'nı kazanan demokrasi cephesinin Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nı kurarken 25-26 Nisan 1945'te San Fransisco'da tertip ettikleri konferansa Türkiye de katılmıştır. Türkiye burada yaptığı açıklamada, Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçileceğini bildirerek Batılı demokrasilerle iyi ilişkiler kurup, böylelikle SSCB tehdidinden kurtulmayı da amaçlamaktadır (Zencirkıran, 2013, s. 160).

Türkiye'nin sergilemiş olduğu bu durum sonrasında Birleşmiş Milletler Beyannamesi imzalanmıştır. Birleşmiş Milletler Beyannamesi'nin imzalanması ve ABD öncülüğündeki Batı bloğuna yakınlık gibi durumların bir getirisi olan demokrasi, Türkiye için önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. Bu durumu göz önüne getiren olay ise Türkiye'de, CHP dışında başka siyasi partilerin de kurulması gerektiği yolundaki ilk ciddi açıklama olmuştur. Bu açıklama karşımıza Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kuruluşu için San Fransisco'da bulunan Türk heyetinden gelen haberle ortaya

⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, (1976). C.15. Ankara, s. 126-131, TBMM Matbaası. Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c015/tbmm03015021.pdf>, (25.07.2017).

çıkmaktığı bilinmektedir (Karcı, 2010, s. 16-19). Türkiye, yeni dünya düzenini kuran devletler arasında yerini alabilmek adına San Francisco Konferansı'na II. Dünya Savaşı sonrası çok partili demokratik rejime doğru ilerleyen bir ülke olarak katılmıştır. Konferansta Hasan Saka'nın, savaş sonrası Türkiye'de her türlü demokratik hareketlerin gelişmesine müsaade edileceğine dair söylemi Türkiye'de bir değişim yaşanacağını dünya kamuoyuna ilanı olmuştur (Berber, 2012, s. 134-136).

Bu dönemde muhalefet en açık şekliyle kendini Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı onay için Meclis'e getirdiği zaman göstermektedir. Adnan Menderes tek parti yönetimini açık bir dille eleştirmiştir. Birleşmiş Milletler Anayasası ile Türk Anayasası'nın örtüştüğünü söylemiş ve bu örtüşmeyi bozan tek şeyin, tek parti hükümetinin uyguladığı hürriyet aleyhtarı tedbirlerin olduğunu belirtmiştir (Karpaz, 2010, s. 230).

1.4.2.2. Türkiye Özelinde İç Etkenler

Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'de demokratik çok partili siyasi hayata geçiş süreci iç ve dış etkenlerin birleşmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni dünya düzenine uyum sağlamak, Sovyet tehdidini bertaraf etmek ve bu doğrultuda Batı'ya yaklaşmak bu sürecin dış belirleyicilerini oluşturur (Özdemir, 2014, s. 188-189). Bunun bir sonucu olarak Türkiye'nin 1945'te San Francisco'daki Birleşmiş Milletler toplantısına katılımı sonrası burada atılan imzanın gereğinin yapılarak daha demokratik bir rejime geçileceği sözünün bu süreci hızlandırıcı etkisi her ne kadar yadsınmasa da (Gülen, 2015, s. 222-223), II. Dünya Savaşı, Türkiye'de tek-parti rejiminin bitmesine yol açan iç huzursuzlukları da aynı ölçüde artırmıştır. Zira bu dönem, halkın uygulanan baskıcı politikalardan, ekonomik sorunlardan, suiistimallerden, Varlık Vergisi Kanunu gibi düzenlemelerden, jandarma vasıtasıyla köylüye yapılan baskıdan, basının özgür olmamasından ve yüksek orandaki yoksulluktan dolayı tek parti yönetimine karşı bir isteksizliğin had safhaya ulaşmasına sebep olmuştur (Karatepe, 2011, s. 94-95; Şentürk, 2012, s. 162; Zincirkıran, 2013, s. 161).

Halkta oluşan bu rahatsızlığın en önemli sebeplerinden biri kuşkusuz ekonomiktir. Bu dönemde II. Dünya Savaşı nedeniyle ekonomik olarak ihtiyatlı davranmaya çalışan

Türkiye, başta askeri harcamalardan kaynaklı yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle halkın iktidara karşı olumsuz yöndeki düşüncelerini tetiklemiştir (Zencirkıran, 2013, s. 161). 1942’de çıkarılmış olan ‘Varlık Vergisi Kanunu’büyük toprak sahipleri, emlak sahipleri ve büyük tüccarlarla hükümeti karşı karşıya getirirken, 26 Nisan 1944 tarihinde çıkarılan ‘Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu’ küçük köylü ile karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Bu duruma bir de devlet görevlilerin yapmış olduğu haksız tutum ve suiistimaller de eklenince ülke içerisindeki hoşnutsuzluk artarak muhalefeti büyütülmüştür. Bu gibi ekonomik sebepler sosyal sebeplere de yol açmıştır. Köylü, ağır vergi yükünden yakınırken, işçi sınıfı ise 1945’te çıkarılan Sendikalar Kanunu ve yine aynı yıl kurulan Çalışma Bakanlığı’na rağmen durumdan hoşnut değildir (Haytoğlu, 1997, s. 52-53). Özellikle Varlık Vergisi Kanunu, savaş döneminde yüksek kazanç sağlayıp aynı düzeyde vergi vermeyenleri kapsamakta, zenginleşen bu gruplarla fakirleşen büyük halk kitleleri arasında denge oluşturmayı hedeflemekteydi (Berber, 2012, s. 136). Bu, önemi itibarıyla Tek Parti dönemine ilişkin en çok tartışılan konularından biri olmuş, Cumhuriyet tarihinde siyasal sonuçları itibarıyla önemli bir yer işgal etmiş ve önemli gelişmelere sebep olmuştur. Nihayetinde bu çatlaklar nedeniyle çok partili hayata geçiş hız kazanmıştır (Karaömerlioğlu, 1998, s. 31).

Yine muhtemelen CHP’yi çok partili siyasi hayata iten önemli sebeplerin başında, memur zümresinin ve liberal aydınların desteğini, gerek savaşın getirmiş olduğu negatif ekonomik sonuçları gerekse yeni dönemin uluslararası fikir akımları ve özgürlüklerinin pozitif sonuçları karşısında kaybetmek istemiyor olması gelmektedir (Timur, 2003, s. 29-30). Tüm bu gelişmeler basın yoluyla muhalefetin de aynı dönemde artmasına yol açmıştır. Demokratikleşme sürecinde gerek iç gerekse de dış etkenler sonrasında çok partili hayata geçişte göze çarpan bir husus, o döneme kadar Türkiye’de siyaseti tamamen idarecilerin belirlemesi ve halkın genel olarak belirleyici bir rol oynamamasıdır, özellikle 1945’ten sonra halkın da özellikle basın yoluyla bu konuda devreye girmiş olmasıdır. 1920’de TBMM Hükümeti’nin Basın ve İstihbarat Genel Müdürlüğü kurması ve 1921 Anayasası’nda basının yasalar çerçevesinde serbest hale getirilmesi sağlanmıştır. Ancak ülke içerisindeki çeşitli ayaklanmalar sonucu çok partili siyasal hayata geçiş denemesi aşamasında TpCF’nin devrim ilkelerinden sapması savları nedeniyle Cumhuriyet rejimine aykırılığın önlenmesi adına çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile basını ilgilendiren kanun uygulamaya geçememiştir (Mazıcı, 2011, s.

133). Çok partili siyasi rejime geçiş esnasında ise II. Dünya Savaşının sonlarına doğru iyice belirginleşen medya muhalefeti hiç kuşkusuz önemli etkenlerden birisi haline gelmiştir (Akın, 2010, s. 334). Hem basın yoluyla hem de parti çalışmalarıyla halk desteğini arkasına alan muhalefetin toplumsal gücünü bu dönemle birlikte artırdığı görülmektedir (Haytoğlu, 1997, s. 53).¹⁰

Kısacası, uluslararası konjonktürdeki değişimin yanı sıra ulusal düzeyde de gerek savaşın getirmiş olduğu ekonomik bunalım, gerek tek parti rejiminin baskıcı tutumu gerekse de bunun beraberinde getirdiği alternatif arayışları demokrasiye geçişi hızlandıran iç sebepler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu gelişmelerin bir sonucu olarak çok partili hayata geçişin ülke içerisindeki ilk resmi işaretini ise dönemin Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasında vermiştir. İnönü bu konuşmasında, Cumhuriyetin halk idaresi altında gelişeceğini ve demokrasi yolunda ilerleneceğini, bu yoldaki her türlü çalışmalara destek olacağını bildirmektedir (Karcı, 2010, s. 20-23). Nitekim bu iç ve dış etkenler ülke içi muhalefetin de sesinin daha gür çıkmasına yol açmıştır. Türkiye’de iç siyasi muhalefet, tek parti dönemi ve özellikle de Millî Şef Dönemi (1938–1947) boyunca kendisini meşru olarak ortaya net bir biçimde çıkaramamış ve buna imkân da bulamamıştır. Her ne kadar bu dönemde Türkiye’de şeflik sistemi uygulansa bile, çok partili hayata geçiş öncesi Batılı demokrasilerde dahi siyasal liderliğin otoritesi sarsılmaz konumdayken, CHP’nin 1939 yılı 5. Kurultayında Meclis içerisinde bir muhalefet organı kurma kararı aldığı bilirse de, bu muhalefet organı bir muhalif parti gibi olmaktan çok bir nevi hükümeti kontrol aracı gibi düşünülmüştür.¹¹ Bununla beraber Mayıs 1944’e gelindiğinde ise, özellikle bütçe

¹⁰ Bu dönemde basın özgürlüğünün tam manasıyla Günaltay hükümeti döneminde arttığı görülür. Günaltay’a göre demokrasiyi sağlayan önemli etkenlerden birisi de özgür basındır. Aynı zamanda Günaltay, fikir hürriyetine de önem vermektedir (Ayrancı, 2007, s. 46). Her durumdan haberdar ve hassas bir kamuoyuna muhtaç olan demokratik hükümetler, kamuoyunun teşekkülü için halkın bir mesele hakkındaki fikirlerini alabilmeleri adına özgür basına ihtiyaç duyarlar. Fikir hak ve hürriyetlerinin ifade özgürlüğünü demokratik yönetimlerin bir parçası olarak kabul eden Günaltay, basın hürriyetinden yanadır (Çetinkaya, 1994, s. 73). Günaltay’a göre demokrasi, insan hakları temelleri üzerine kuruludur ve bu hakların en başta geleninin ise başkasının yaşamını kısıtlamamak şartıyla şahsi hürriyetlerdir. Demokrasinin varlığının delillerinden birisi de düşünce hürriyetidir. Bu sayede millet düşündüğünü rahatça söyler ve bu durum da hükümetlerin hatalarını düzeltme fırsatı yakalamasına vesile olur. Bütün bunlar ise basın hürriyetiyle mümkündür (Özüçetin, 2003, s. 179-181).

¹¹ Çok partili siyasal rejime geçişin ilk belirtileri İnönü iktidarının pekişmesi döneminde olmuştur. Hükümet-Parti ayrışmasını sağlamak adına Parti Genel Sekreterliği ile Dâhiliye Vekâletinin birbirinden ayrılması buna bir örnektir. Yine CHP’nin 1939-43 kurultaylarından çok partili siyasi rejime geçişe hazırlık olarak görülebilecek bir adım atılmış ve parlamentoda CHP grubu dışında 21 kişilik muhalif

görüşmelerinde bazı muhalif seslerin daha fazla çıkmaya başladığı görülür (Timur, 2003, s. 12-13). Fakat bu siyasal muhalefet akımı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerek kamuoyu ve basında, gerek Cumhuriyet Halk Partisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ve gerekse de dış etkenlere bağlı olarak ve onlardan da kuvvet alarak artarak kendini göstermeye devam etmiştir. Nitekim 7 Haziran 1945'te CHP Meclis Grubu Başkanlığına Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü sonradan 'Dörtlü Takrir' olarak adlandırılacak bir önerge vermişler ve böylece bu milletvekilleri muhalefet hareketinin temsilcisi olmuşlardır (Eroğul, 1998, s. 29). Söz konusu vekiller bu önergede, çok partili hayata geçişi engelleyen, demokrasiyi gölgeleyen tüm kanun ve tüzüklerin değiştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Haytoğlu, 1997, s. 52-53).

Ancak bundan önce meclis ve parti içi muhalefetin belirginleşmesini tetikleyen muhtemelen en önemli olay "Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocaklarının Kurulması" hakkındaki kanun tasarısıdır (Yeşil, 2001, s. 42). Mecliste tartışılan ve muhalefet gören bu 'Toprak Reformu' öncelikli olarak Dörtlü Takrir sahipleri tarafından eleştirilmiştir (Şahin, 2017, s. 1). Bu kanun, yurt topraklarının sürekli işlenmesini ve herkesi toprak sahibi yapmayı amaçlamaktadır (Çamurcuoğlu, 2009, s. 173). Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, savaş döneminde ekonomik gelişmeyi desteklemek amacıyla 14 Mayıs 1945'te Meclisten büyük tepkiler alarak güçlükle geçirilmiştir ve bekleneni verememiştir. Çok partili rejime geçilince de CHP iktidarını negatif yönlü etkilemiştir (Nadar, 2011, s. 67). Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, devlete ait olan toprakların ve ortakçılık yoluyla işletilen toprakların yoksul köylü halka dağıtılmasını hedeflemektedir. Böylece toplumun çoğunluğunu oluşturan bu kitlenin desteği kazanılarak iktidarın temsil yeteneği ve gücü artırılabilecekti. Fakat kanun, büyük arazi sahipleri ve taşra eşrafının direnci ile karşılaşmıştır (Atılgan, 2001, s. 21). Büyük toprak sahiplerinin bu kanundan hoşnut olmaması durumu, CHP aleyhine dönmüştür. Çünkü kanun uygulanırsa toprağın, toprak sahibi olmayanlarla paylaşılması söz konusu olacaktı (Şahin, 2017, s. 2). Bu kanunla alakalı olarak muhaliflerin eleştirisi toprağın bölünmesi yerine sistemin korunması ve ziraat usullerinin geliştirilmesi üzerine

görüntüsü çizen Parti Müstakil Grubu oluşturulmuştur. Bu grup her ne kadar muhalif gibi görünmeye çalışsa da CHP doğrultusunda olduğu için gerçek bir muhalefet kimliği kazanamamış ve başarılı olamamıştır. Yine bu dönemde kırsal kesimlerle CHP arasındaki köprüyü kuracak olan Halk Odaları kurulmuş ancak yine başarı sağlanamamıştır (Uyar, 1999, s. 85; Akın, 2010, s. 317-319).

olmuştur. Ancak muhalefete rağmen bu tasarı 11 Haziran 1945 yılında kanunlaşmıştır. Çiftçiye Topraklandırma Kanunu uygulamasının yetersizliği ve yavaşlığı da bu kanunun iktidarın aleyhine dönmesinde etkili olmuştur (Çufalı, 2012a, s. 375). Bakıldığında Meclis içerisindeki bu muhalefet Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun kabul olmasına engel olamamış olsa da muhalefeti cesaretlendirmiş ve aşikâr hale gelmesini sağlamıştır (Karcı, 2010, s. 24-27). Nitekim gerek Çiftçiye Topraklandırma Kanunu, gerekse 1945'teki bütçe görüşmeleri, ileride siyasi arenada önemli rol oynayacak olan Aydın Milletvekili Adnan Menderes'i yeni bir muhalefet lideri olarak ortaya çıkaracaktır. 1945'teki bütçe görüşmelerinde Adnan Menderes'in, TBMM'deki konuşmalarıyla dikkatleri üzerine çekmeyi başardığı görülmektedir.

Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ile başlayan net muhalefet hareketi 21 Mayıs'taki bütçe görüşmelerinde de kendini iyice hissettirmiştir. Bunun sonucunda ise gerek CHP gerek TBMM ve gerekse de ülke içerisinde yeni bir (muhafif) partinin kurulacağı beklentisi ortaya çıkmaya başlamıştır (Karcı, 2010, s. 28). Muhalefetin, oluşması için öncelikli olarak beklediği hürriyet istekleri; anayasanın tanıdığı hak ve hürriyetlerin layıkıyla uygulanması, tek dereceli seçim, parti başkanlığı ile cumhurbaşkanlığının ayrılması idi. Bunu en çok arzulayan her ne kadar "Dörtlü Takrir" sahipleri olsa da İnönü'nün de muhalefeti cesaretlendirmesi üzerine ilk kurulan parti Milli Kalkınma Partisi olmuştur. Parti önemli bir rol üstlenmese dahi hükümetin bu partinin kurulmasına izin vererek muhalefeti fiilen kabul etmesi, demokrasiye geçiş adına büyük önem arz etmekteydi (Karpaz, 2010, s. 235). Dolayısıyla, Temmuz 1945'te kuruluş sürecine başlayan ve 27 Ekim 1945'te resmen kurulan Nuri Demirağ liderliğindeki Milli Kalkınma Partisi bu sürecin ilk meyvesi olmuştur. Milli Kalkınma Partisi siyasette önemli bir rol oynamamakla birlikte, dönemin ilk muhalefet partisi olma ve çok partili hayatın ilk partisi olma özelliğine sahiptir (Karcı, 2010, s. 30-31). Ayrıca İnönü'nün Kasım 1945'teki Meclis konuşmasında "*Bizim tek eksikimiz Hükümet Partisi'nin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır... İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partilerin de kurulması mümkün olacaktır*" demesinin ardından çok partili sisteme geçişin resmi düzeyde de ilk ağızdan tescillendiğini söylememiz mümkündür (Deniz, 2006, s. 15).

1.5. DEMOKRATİK ÇOK PARTİLİ HAYATA BAŞARILI BİR GEÇİŞ DENEMESİ: DEMOKRAT PARTİ

Siyaset bilimi literatüründe demokrasiye geçiş modelleri üçe ayrılır. Bunlar; ‘reform’, ‘zor kullanma’ ve ‘uzlaşma/sözleşme’ şeklindedir. Türkiye örneğinde ise iktidarın sistemi reforme ettiği, muhalefetin ise iktidara uzlaşmayla geldiği söylenebilir (Akın, 2010, s. 331). İkinci Dünya Savaşı sonrası aşırı yoksullaşan ve geleneksel değerlerinin ezildiğini düşünen kesimlerin iktidara gelme istekleri DP’nin iktidara gelme sürecinde itici bir güç olarak oldukça önemli katkı sağlamıştır (Şeyhanlıoğlu, 2012, s. 82). DP’nin kurulmasında önemli bir katkısı bulunan bir başka nokta ise “Dörtlü Takrir” adıyla bilinen ve yine DP kurucularınca ortaya çıkarılmış olan belgedir. “Dörtlü Takrir” temelde tek parti idaresi, Varlık Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu karşısından duyulan hoşnutsuzluğu göstermekteydi. Ancak bu istekler karşılık bulmayınca bir muhalif parti girişimi (DP) söz konusu olmuştur. CHP de bu durum karşısında hem totaliter bir parti olmadığını hem de kendi içerisinden zayıflatan unsurlardan kurtulmak adına bir muhalif partiyi teşvik etmiştir. Böylece tüm muhalefetin de belli bir çatı altında toplanması sağlanmış olacaktır (Karpaz, 2010, s. 485, 487).

CHP içerisindeki muhalefet, Köy Enstitüleri Kanunu oylamasında gizliyen, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nda açığa çıkmıştır (Uyar, 1999, s. 86). Zaten Köy Enstitüleri Kanunu döneminde CHP’nin hâkim konumu dolayısıyla bazı yazarlar Köy Enstitülerini Tek Parti rejiminin destekçisi olarak göstermişlerdir (Bora ve Gültekingil, 2009, s. 286). Fakat değişen şartlar dolayısıyla bu kez Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’na siyasi muhalefet ile beraber büyük toprak sahipleri de muhalefetlerini açığa çıkarmışlardır. Bu şekilde büyük toprak sahipleri muhalefetin burjuvazi kanadıyla birleşerek iktidarı negatif yönde etkilemişlerdir. Çünkü büyük burjuvazi de Varlık Vergisi’nden memnun değildir (Uyar, 1999, s. 87). CHP’nin vergi konusundaki tutumu gerek halkın genelini gerekse de iktisaden güçlü kesimleri ürkütürken CHP’ye karşı bir tutum almalarını sağlamıştır. Bu tutumu siyasi kanatta Menderes ve arkadaşları temsil ediyordu. İşte bu gibi durumların sonucunda ‘dörtlü takrir’ sahipleri 7 Ocak 1946 yılında Demokrat Parti’yi Celal Bayar’ın başkanlığında resmen kurdular (Karcı, 2010, s. 36-37).

DP kurulmadan hemen önce, 1945'e gelindiğinde savaş yılları boyunca uygulanan sıkıyönetim altı ay daha uzatılmış ve bu durum hükümetin elini kuvvetlendirmişti. Fakat bu arada Meclis'teki muhalefet daha da belirginleşmişti. 7 Haziran 1945'te CHP Meclis Grubuna Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü bir dördü önerge sunmuşlardı. Bu önerge, Türk Anayasası'nın demokratik niteliğinin açığa çıkarılmasını, Millet Meclisi'nin hükümeti fiilen kontrolünü ve anayasanın kişiye tanıdığı hak ve hürriyetlerin uygulanmasını istiyordu (Karpat, 2010, s. 233). CHP içi muhalefette dikkat çeken bu önerge, siyasal liberalleşmenin önünün açılması ve dünyada hızla yayılan demokrasi uygulamalarının Türkiye'de de karşılık bulmasını hedefleyen 'Dörtlü Takrir' adıyla bilinen önerge'dir (Zencirkıran, 2013, s. 160). Önerge, hükümet tarafından kabul görmeyince "Dörtlü Takrir" sahiplerinden Bayar istifa etmiş, diğer isimler ise partiden ihraç edilmiştir. Sonrasında gelen süreçte CHP ile bağı kesilen bu isimler Demokrat Parti'yi (DP) kurmuşlardır (Karpat, 2010, s. 233).

DP, Türk siyasi tarihinde 'çevre'yi iktidara taşıyan ve çok partili hayata geçişte büyük bir rol oynayan siyasi bir hareket olarak kabul edilir (Duman, 2008, s. 135). 11 Haziran 1945'te CHP Genel İdare Kurulu'nda 'Dörtlü Takrir' görüşülürken, İsmet İnönü'nün Türkiye'nin çok partili siyasi rejime geçmesi gerekliliğini ve kurulacak bir muhalif partinin Celal Bayar ile arkadaşları tarafından kurulması gerektiği kararını verdiği ileri sürülmüştür (Timur, 2003, s. 18). Esasen DP, CHP'den fikir olarak çok büyük farklar taşımaya da, fark olarak daha ziyade muhafazakâr kesimi, köylü sınıfı, taşralıyı ön plana çıkararak bir tutum sergilemiştir (Bora ve Gültekingil, 2009, s. 418). DP'yi kuran ekipte Adnan Menderes, taşra orta sınıfın toprak sahibi grubunu; Celal Bayar ise orta sınıfın Milli Mücadeleye katılmış olan cumhuriyetçi ve serbest teşebbüs taraftarlarını temsil etmekteydi. Refik Koraltan bürokratik geçmişe sahip taşra ileri gelenlerindenken, M. Fuat Köprülü ise Osmanlı mirasının önemini bilen ve sahip çıkan kanattandı. Bu sayede DP orta sınıfın her kesimine hitap etmekteydi (Karpat, 2010, s. 52). Nitekim Şevket Süreyya Aydemir DP'yi, şehirde ve köyde orta sınıfa dayanan, milli kalkınmayı amaçlayan, çabucak bir orta sınıf oluşturmak amacıyla çalışan bir parti olarak tanımlamaktadır (Bora ve Gültekingil, 2009, s. 457). DP'nin lideri olarak Celal Bayar'ın görülmesi ise, Atatürk'ün başbakanlık konusunda son görevlendirdiği isim olması

nedeniyle İnönü için de uygun görülmesini sağlamıştır.¹² Ayrıca Bayar'ın Kemalizm ideolojisine bağlı olması da İnönü'ye güven veren bir başka durum olmuştur (Timur, 2003, s. 31). Bununla birlikte daha önce değinildiği gibi Türkiye'de yaşanan çok partili siyasi hayata geçiş döneminde ilk muhalif partinin Dörtlü Takrir sahiplerince kurulması beklenirken öyle olmamış ve işadamlarından Nuri Demirağ Milli Kalkınma Partisi ile ilk girişimi göstermiştir (Haytoğlu, 1997, s. 53). Bununla birlikte "Dörtlü Takrir" ile kesin bir muhalefet söz konusu olmuş ve demokrasi havası memlekette hissedilmeye başlanmıştır (Karcı, 2010, s. 36). Nihayetinde DP, tüzük ve programını İçişleri Bakanlığı'na vermesiyle 7 Ocak 1946'da resmen kurulmuştur (Karatepe, 2011, s. 99).

Demokrat Parti'nin parti programında; özel mülkiyete, özel sektöre, demokratik düzene, özel kuruluşların desteklenmesine yer veren liberal görüşler yer alıyordu (Şahin, 2017, s. 3). DP'nin parti programı en çok ekonomik açıdan liberal özellikler taşımakta ve özellikle bu yönde beklentisi olan kesimlere seslenmekteydi (Uyar, 1999, s. 199; Kabasakal, 2013, s. 9). Örneğin İstanbul Tüccar Derneği, 'devletçilik' adı altındaki tek parti uygulamalarına karşı çıkan bir tutum sergilemiş ve DP'yi bu açıdan desteklemiştir. Esasen Adnan Menderes'in bu yöndeki liberal kimliği önceden bilinmektedir ve henüz bir muhalefet söz konusu değilken bile Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu'na göre örgütlenen kuruluşlar içinde birleşmiş meslek mensuplarının devlet tarafından çok sıkı bir kontrole tutulmalarını, 'Nasyonal Sosyalist Almanya ile Faşist İtalya'nın iktisadi teşekküllerini' andırması dolayısıyla eleştirdiği görülür (Timur, 2003, s. 132-133). Diğer taraftan DP, dönemin uygulanan tarım politikasını eleştirerek kendilerinin politikasının, fiyat yönünden üreticiyi ve vergi yönünden yoksul köylüyü mağdur etmeyecek şekilde olacağını da vurgulamaktaydı. Dolayısıyla DP, bir yandan Kemalist ilkelere bağlılığıyla dönemin yönetici zümresinde karşılık bulurken, diğer yandan demokratik hakları vurgulayarak ve tek parti yönetimini eleştirerek yoksul kesimde de karşılık bulmuştur. Böylece, gerek egemen ve yönetici sınıfa, gerekse aydınlar zümresine, gerekse de yoksul halka hitap edebilen bir dünya görüşü sergilemiştir (Timur, 2003, s. 48). Bu şekilde DP, bir yandan yoksul halk kitlelerini kendine çekmiş ve diğer taraftan da özellikle de İkinci Dünya Savaşı esnasında ortaya

¹² Mustafa Kemal Paşa, tek parti rejimi boyunca hükümet politikalarını özellikle ekonomik alanda oldukça yetersiz görmüştür. Bunun üzerine arasında çeşitli ihtilafların da olduğu Başvekil İnönü'nün yerine daha liberal olan ve başarılı ekonomik uygulamalar yapan Celal Bayar'ı getirmiştir (Akın, 2010, s. 302-303).

çıkan ticaret burjuvazisinin toprak ağalarıyla bir olarak bürokratlara karşı başarılı olan bir muhalif hareket olarak görülmüştür (Timur, 2003, s. 26).

DP'nin en hassas konulardan biri olarak laiklik konusunda ise daha ihtiyatlı davrandığı görülür. DP, TpCF ve SCF'nin laiklik karşıtı tutumlarının sonucu olarak tasfiye edildiğini bildiğinden kendi programında laiklik konusunda dikkatli davranmıştır ve bu anlamda CHP ile benzerlik gösteren bir programa sahiptir. Bu bağlamda parti programında laiklik ilkesine aykırı bir tutum sergilememiştir (Koçak, 2015, s. 162). Kuşkusuz bunda dönemin en güçlü muhalefet partisi olma potansiyeline sahip olan DP'nin (Kabasakal, 2013, s. 7), çok partili siyasi hayata geçiş döneminin başlangıcı olan zor aşamalarda kendini ifade etme konusunda hükümetin tepkisini çekmeden varlığını sürdürmek gibi zor bir durum ile karşı karşıya kalmış olmasının rolü büyüktür. Elbette bu durum diğer partiler için de söz konusudur. Bununla birlikte SCF ve TpCF'ye yapılan gericilik, dincilik gibi suçlamalar DP'ye karşı, değişen dönem şartları ve İsmet İnönü'nün bu şartlar doğrultusunda tutumu nedeniyle yapılamamıştır. Ancak CHP'nin, DP'yi komünistlere alet olmakla suçlamaktan da geri kalmadığı görülür (Bora ve Gültekingil, 2009, s. 416). Bununla birlikte gericilik ve dincilik ithamında 20 Temmuz 1948'de Demokrat Parti'den ayrılan ve Millet Partisi'ni kuran Fevzi Çakmak ile arkadaşlarına karşı her iki partinin de birleşmesi bunların ortak hassasiyetleri açısından iyi bir örnektir. Her iki partinin de Millet Partisi için düşünceleri, aşırı dinci ve gerici olduğu yönündedir (Karpaz, 2010, s. 306-308). Dolayısıyla DP, içinden çıktığı CHP ile benzer şekilde Kemalizm'e bağlı bir çizgiye sahip olsa da onun farklılığı, antidemokratik uygulamalara karşı çıkmasında, iktidarın anayasal sınırlarını çizmek ve özel teşebbüse imkân tanımak istemesinde yatmaktadır (Karatepe, 2011, s. 107).

Demokrat Partiye ilk katılım, Antalya milletvekili Fuat Tunca ve Eskişehir milletvekili Emin Sazak'ın partilerinden istifa edip, DP'ye girmesi ile gerçekleşmiştir (Yeşil, 2001, s. 72). Demokrat Parti'nin çekirdek kadrosu ise toprak reformu ve bütçe görüşmeleri esnasında zaten oluşmuştur (Şahin, 2017, s. 3). DP'nin teşkilatlanmaya başlamasından sonra şikâyetçi olacağı durumların başta geleni Devlet başkanlığı ile parti başkanlığının bir tutulmaması konusuydu. Bir diğeri, belediye seçim tarihlerinin CHP tarafından Eylül 1946'dan Mayıs 1946'ya çekilmesi olacaktı. Bu duruma DP karşı çıkıyordu; çünkü seçimlerin erkene alınması henüz tam teşkilatlanamadığı için aleyhlerine bir durumdu.

Bir diğer sorunları ise, seçimler esnasında demokratik bir ortam oluşturulmasıydı. Bu sorunlar DP'nin önünde bir engel olarak duruyordu. Zaten DP'li yetkililer bu durumlar içerisinde 1946'daki seçimlere girmeyeceklerini beyan etmişlerdi (Karcı, 2010, s. 42-43). 1946 seçim tarihlerinin geri çekilmesi gösteriyordu ki CHP, DP'yi daha güçlenmeden yenilgiye uğratmak istemekteydi (Uyar, 1998, s. 29).

1946 seçimleri, Türkiye'de çok partili seçimler dönemine geçilmesi açısından önemlidir. Bu dönemi, Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, İslam Koruma Partisi, Yurt Görev Partisi gibi pek çok partinin kurulması takip etmiştir. Ayrıca 20 Temmuz 1948 tarihinde kurulan ve 1950 seçimlerine de katılan Millet Partisi, DP'den zaman içinde kopmalar sonucunda kurulmuştur. Burada asıl önemli olan ise DP'nin kurulması ile birlikte meclis içinde CHP karşısında net ve güçlü bir muhalefet belirmiş olmasıdır. Bütün bu gelişmeler göstermektedir ki TBMM içindeki tek parti dönemi sona ermiştir (Olgun, 2017, s. 21).

2. BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇİŞ VE CHP

İsmet İnönü, CHP'nin iktidarı DP'ye devrettiği 1950'deki genel seçimlerin hemen ardından ABD'de eğitim gören oğlu Erdal İnönü'ye yazdığı 22 Mayıs 1950 tarihli mektupta seçimde alınan yenilgiyle ilgili şöyle yazmaktadır:

“Sevgili Erdalım, (...)Seçimi fena nispette kaybettik... Niçin kaybettik? İnsaflı, insafsız bin bir sebebi var. Fakat en başta geleni değişiklik arzusudur. Bu da milletlerin hem masum, hem tabii bir arzularıdır. En sıkıntılı zaman, kaybolmuş bir seçimden sonra geçen bir haftadır. Şimdi bu bitti. İki gün sonra yeni cumhurbaşkanı ve hükümet seçilecektir. Saat 18.30'da da ben, yeni cumhurbaşkanını tebrik edeceğim. Bu bir hafta, çok şükür sarsıntısız geçmiştir (...) Bu seçim, memlekette yeni bir hayat tarzı kurmak için giriştiğimiz teşebbüste ne kadar ciddi ve samimi olduğumuzu ispat etmiştir. Memleket için, hepimiz için şeref olmuştur.”

Oğluna yazılmış olması hasebiyle resmi olmaktan çok samimi bir itiraf niteliğinde olan bu sözler, ‘Milli Şef’ nezdinde CHP'nin yenilgiyi hiçbir şerh düşmeden kabul ettiğini ve milletin “masum” ve “tabii” bir arzusu olarak “değişim arzusu”nun hem uzun zamandır farkında hem de bunun önüne geçilemeyeceğinin bilincinde olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır (İnönü'den oğluna, 2019). İşte tezimizin bu ikinci bölümü, Günaltay Kabinesi'ne giden süreçte CHP'nin, hem İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası konjonktüre hem de bu dönemde milletin “değişim arzusu”na nasıl cevap verdiğine daha yakından bakmaya çalışacaktır. Dolayısıyla bu bölüm; CHP'nin yeni dönem ile gelen gerek uluslararası konjonktüre gerekse de parti içi ve dışı muhalefete yanıt vermek ve dolayısıyla bu yeni döneme uyum sağlamak amacıyla oluşturduğu ve gerçekleştirdiği kongre, hükümet ve politikalara odaklanacaktır.

2.1. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI CUMHURİYET HALK PARTİSİ

Dünya üzerinde çok uluslu imparatorlukların hayatının son bulduğu dönemde Türkiye kendisini, cumhuriyeti kabul etmiş bir milli devlet olarak dünyaya tanıtmıştır (Berber, 2012, s. 131). Bu bağlamda Türkiye, cumhuriyet rejimini kabul etmiş bir devlet olarak, bu rejime uygun bir sistem için çabalamaktadır. Bu çabalar doğrultusunda cumhuriyet rejimine uygun davranılarak Türkiye'de çok partili rejim denemeleri söz konusu olmuş

ve bu rejime geçiş üç kez denenmiştir. Ancak başarılı bir geçiş, DP'nin kurulmasıyla mümkün olmuş ve sağlanabilmiştir. Söz konusu üç denemeyi de gerçekleştiren partilerin hepsi yine CHP içinden çıkanlarca ya da aynı gelenekten gelen siyasetçilerce kurulmuştur. Yine ayrıca bu üç parti, CHP'ye nazaran daha liberal politikalar içinde olmuşlardır (Uçar, 1994, s. 84).¹³

Cumhuriyet kurulduktan sonra meclis tek parti ile mesaiye başlamıştır. Bu dönemde çok partili siyasi hayata geçmek için denemeler yapılmıştır. Ancak bu denemelerin hepsi çeşitli sebeplerden ötürü başarılı olamamıştır. Böylece tek parti yönetimi II. Dünya Savaşı bitimine kadar sürmüştür (Berber, 2012, s. 132). Sonrasındaki dönemde CHP yine ülke içi ve ülke dışı nedenlerden dolayı çok partili sisteme dönüş için çabalamaya başlamıştır. Bu nedenlerin ülke dışı ayağının en önemlisi Batı'nın yanında yer alabilmek isteğidir. Bundan dolayı, girişilen bu çabaların İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Bloğuna ve kapitalist dünya sistemine yaklaşma çabasıyla da aynı dönemde tesadüf ettiğini görmekteyiz. Bakıldığında Türkiye'nin bu dönemde çok partili hayata adaptasyon çabası içerisinde olduğu ve bu çabanın da yanında olunmak istenen Batı'ya Türkiye adına olumlu bir profil çizdiği ve bu durumunda Batı'ya istenilen yakınlığın elde edilmesinde rol oynadığı görülmektedir. Aynı şekilde bu durumun Türkiye'de çok partili demokratik hayata geçişte bir dış etken olarak ortada olduğunu söylememiz mümkündür (Dalyan, 2009, s. 13).

II. Dünya Savaşı sonrası CHP, yalnızca tek parti dönemi boyunca biriken ve II. Dünya Savaşı esnasında doruğa ulaşan başta ekonomik olmak üzere pek çok sorunla yüz yüze kalmamıştır, aynı zamanda II. Dünya Savaşı sonrası değişen uluslararası konjonktürün gerek parti içinde gerekse dışında sesini daha bir gür çıkarmasına olanak tanıdığı yaygın

¹³ Türkiye'de ilk liberal fikirler, Tanzimat döneminde görülmeye başlanmıştır (Bıdık, 2007, s. 131). Bu fikirler Osmanlı'ya 'Tanzimat-İslahat' kavramlarıyla gelmiştir. Hatta Tanzimat'tan önce merkezi hükümetin ayanlara çeşitli güvenceler verdiği 'Sened-i İttifak' belgesi devletin 'sınırlandırılması' yolundaki ilk adım olarak değerlendirilebilir. Belge, ayanların, merkezden ola ki gelebilecek olan herhangi bir haksız baskı karşısında birlik olup karşı koyma ve toprak üzerindeki haklarıyla ilgili maddeleriyle devlet iktidarının sınırlanabileceğini göstermekteydi. Hükümdarın yetkilerini sınırlayan bu belge, siyasi liberalizmin devlet mülkiyetini sınırlama amacıyla da örtüşmektedir. Keza aynı şekilde Tanzimat Fermanı da benzer olup ve hatta çok daha kapsamlısı, çok daha önemlisidir (Köroğlu, 2011, s. 33-34). Osmanlı'da liberalizm, Tanzimat ile beraber, Batı düzenine ulaşmada sorunların çözümünü mümkün kılacak ve istenen gelişmeyi sağlayacak bir olgu olarak görülmüştür (Kırtekin, 2006, s. 6). II. Abdülhamit'in, Kanun-i Esasi ile beraber Meşrutiyeti ilan etmesi sonrası Osmanlı resmen anayasal rejim ve parlamenter siyasi yapılanmaya geçmiştir (Köroğlu, 2006, s. 36).

bir muhalefetle de başatmek zorunda kalmıştır. CHP içinde başlayan muhalefetin daha sonra çok güçlü bir muhalif partiye dönüşeceği ve sonrasında CHP iktidarına nasıl son verdiğini ileride daha yakından göreceğiz. Ancak daha önce bu muhalefetin oluşum sürecine ve dinamiklerine daha yakından bakmakta fayda vardır.

2.1.1. Yeni Dönem İle Birlikte CHP’de Muhalefet

Milli Şef döneminde (1938-1947) kendisini tam manasıyla ifade etme imkânı bulamayan muhalefet, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde basında, kamuoyunda, CHP içerisinde ve Meclis’te iyice belirginleşmeye başlamıştır. Böylece Türkiye’de demokrasi isteği belirginleşmiştir. II. Dünya Savaşını demokrasi ülkelerinin kazanması da bu durumda bir dış etken olarak oldukça etkili olmuştur (Karcı, 2010, s. 28). Ancak ‘Milli Şef’ dönemi adıyla da anılan İnönü dönemi, iç politikada oldukça önemli bir değer taşımaktadır. Çünkü çok partili siyasi hayata geçiş isteği bu dönemde belirginleşecek ve bu yolda adımlar atılmaya başlanacaktır (Uzun, 2012, s. 104). II. Dünya Savaşı sonrası ABD önderliğindeki Batı’nın, Avrupa’da demokratik rejimlerin kurulacağını sinyali vermesi sonrasında, Türkiye bu duruma kayıtsız kalmayıp 25.04.1945 tarihinde yapılan San Francisco Konferansı’na delege göndererek demokratikleşmeye geçeceğinin sinyali verecektir. İnönü’nün 1945 yılı 19 Mayıs Gençlik Bayramı’nda yaptığı konuşmasında demokratik bir yönetimden söz etmesi, bu durumu daha da gün yüzüne çıkarmıştır. Bu yaşananlar göstermektedir ki Türkiye, rejimini çok partili demokratik hayata göre düzenleme gayretindedir (Kaştan, 2017, s. 130). San Francisco’da imzalanan Birleşmiş Milletler Anlaşması’nda Türkiye’yi, Dışişleri Bakanı Hasan Saka temsil etmiştir. Anlaşma, 15 Ağustos 1945’te 4801 sayılı kanun ile TBMM’de tasdik edilmiştir. Türkiye, Almanya ve Japonya’ya savaş ilan ederek bir nevi demokratik yolda olduğunu göstermiş ve anlaşmaya imza atan devletlerarasında yerini almıştır (Sakalı, 2016, s. 26).

II. Dünya Savaşı, insanlık için çok kötü sonuçlar doğurmuş ve bitiminden sonrada ‘Soğuk Savaş’ dönemini getirmiştir. Savaş sonrası oluşan iki kutuplu dünyada Türkiye, SSCB tehditleri karşısında Batı’ya yönelmiş ve Batı’nın yanında yer almak istemiştir. Savaşın galipleri ile yeni dünya vizyonuna katılan devletlerin içinde olabilmek adına ilk önce Almanya ve Japonya’ya savaş açmış, ardından da demokratikleşme hususunda

Batılı devletlere teminat vermiştir. Türkiye'nin yaptığı bu hamleler, demokratik çok partili hayata geçişinde rol oynayan dış faktörlerden kaynaklanmaktadır. Çünkü Türkiye, temelde bu ideolojik savaş olan Soğuk Savaş döneminde yanında yer almak istediği Batı'nın liberal demokratik rejimini benimsemek durumunda ve ayrıca isteğindeydi (Berber, 2012, s. 132).

Çok partili hayata geçişte rol oynayan dinamikler arasında dış faktörler olduğu gibi CHP içi muhalefet de ayrı bir öneme sahiptir. Bu muhalefet ilk olarak 1945 yılı bütçe tartışmaları sırasında ortaya çıkmış, sonra Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile daha da belirginleşmiş ve nihai olarak DP'nin kurulma sürecine giden yol olan Dörtlülük Takrir vakasıyla taçlanmış (Hatipoğlu, 2014, s. 70). 1945 yılı Bütçe Yasa Tasarısı görüşmelerinde CHP içi muhalefet sertleşmiştir. Özellikle bütçe açığı sonucu artan devlet borçları, hayat pahalılığı ve vasat vergi sistemi üzerine eleştiriler artmıştır. Buna bir örnek olarak Bütçe Yasası, 368 kabul oyu alarak TBMM'den çıksa dahi 5 red oyla karşılaşmıştır. Bu red oyları Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak tarafından atılmıştır. Yeni dönemde daha liberal bir ekonomi ve siyasetin parti içindeki öncülüğünü üstlenecek bu kişilerin yanındaparti dışı muhalefette de belirgin artış yaşanmıştır. Uzun yıllar boyunca tek-parti idaresinin uyguladığı sert ve disiplinli yönetime maruz kalan çevreler, II. Dünya Savaşı sonrası oluşan yenedünya düzeninin Türkiye'yi de etkilemesi ile birlikte, artık iktidarı daha sert eleştirmeye başlamışlardır. Böylece iktidara karşı pek çok ideolojik yönelimden oluşan bir muhalif blok oluşmuştur. Tüm bu gelişmeler basın ve kamuoyunca merakla takip edilirken, yeni bir parti kurulacağı beklentisini de doğurmuştur (Karcı, 2010, s. 28).

TBMM'de Çiftçiyi Topraklandırma Kanun tasarısı görüşülürken Meclis üyeleri iki gruba ayrılmış ve böylece muhalefetin Mecliste yerini net bir biçimde aldığı açıkça görülmüştür. Gruplardan birisi, kanuna sosyal-entelektüel yönden bakan aydın ve memur kesimden oluşurken, diğer grup ise, meseleye teknik açıdan bakan ve toprağın bölünmesine karşı çıkararak, onun yerine mevcut sistemin muhafazasını ve zirai usullerin geliştirilmesini savunanlardan müteşekkildi. Ayrıca anayasanın tanıdığı mülkiyet hakkının çiğnenmemesinin gerektiği de yine muhalefetçe savunulmaktaydı (Sarıçoban,

2005, s. 25). Tabii büyük toprak sahibi milletvekilleri de 17. ve 21. maddeleri¹⁴ özellikle eleştirmektedirler. Çünkü kanunun özellikle mülkiyet hakkına ters olduğunu dile getirmektedirler. Bu maddeler tasarının güçlü bir muhalefetle karşılaşmasına sebep olmuştur. Ancak CHP içi tüm muhalefete rağmen tasarı kanunlaşmıştır (Kaştan, 2017, s. 134). İşte burada önemli bir nokta olarak karşımıza çıkan konu, bu dönemde İnönü'nün, Çiftçiyi Topraklandırma Kanun tasarısının tartışılması gibi konularda, hep muhalefeti cesaretlendirici söylemlerde bulunmasıdır. Çünkü bu davranışı, çok partili hayata geçişte muhalefete itici güç olarak ortadadır ve bu da çok partili hayata geçişi kolaylaştırıcı bir hamle olmaktadır (Sarıçoban, 2005, s. 26). Yine dönemde, faşizmin reddi ve Mihver devletlerin yenilgisi ile İnönü, Türkiye'de bir muhalefetin gerekliliğini görmüş ve muhalefeti desteklemiştir. Çok partili rejime geçmemenin Türkiye'yi sosyal ayaklanmaya sürükleyebileceğini görmüştür. Çünkü tek parti rejimi artık modern devletler için uygun bir sistem değildir (Geliş, 2013, s. 16). 19 Mayıs 1945'te de yapmış olduğu konuşmasında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, muhalefetin eksikliğinden bahsetmiş ve bir muhalefet partisinin kurulması gerekliliğini dile getirmiştir. Bu konuşması ülke içinde ve ülke dışında memnuniyetle karşılanmıştır. Bu gelişmeler elbette ki muhalefeti cesaretlendiricidir (Demirtaş, 2011, s. 154-155).

Bakıldığında CHP'de parti içi ilk muhalefet 1945'te bütçe tartışmaları esnasında ortaya çıkmış olması (Sarıçoban, 2005, s. 24), sonrasında muhalefetin en belirgin şekliyle bütçe görüşmelerinde boy göstermesi ve nihayetinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun görüşüldüğü sırada iyice ayyuka çıkmış olması (Karcı, 2010, s. 28) gibi durumlar bize göstermektedir ki; II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin vizyonu değişmiştir. Bu bağlamda 1945'te Başbakan Saraçoğlu, rejim için alınan tedbirlerin yeniden değerlendirileceğinin üzerinde durulduğunu açıklamıştır. Bu ise siyasi hayattaki değişimin sinyalini veren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Hasan Saka'nın da San Francisco Konferansı'nda tüm dünya kamuoyuna, Türkiye'nin daha demokratik olabilmesi için çalışılacağını bildirmesi, ayrı bir değişim sinyali olarak ortadadır (Berber, 2012, s. 136). İşte bu yaşananlar sonrası, CHP içi dönüşüm ve değişim

¹⁴ Tasarının 17. Maddesinde üst toprak mülkiyet sınırı beş bin dönüm olarak yer alırken, toprağın yetersiz olduğu yerlerde bu sınır elli dönüme düşürülmüştür. 21. Maddesi ise, kamulaştırmanın gerçek bedelden değil, arazi vergi matrahına göre yapılacak şekilde düzenlenmiştir. Muhalefetin eleştirisine maruz kalan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na başta büyük toprak sahibi milletvekilleri karşı çıkmaktadır. (Kaştan, 2017, s. 134).

sürecinde muhalefet ortaya çıkmış ve bu uygun ortamı değerlendirmiştir. Muhalefet sahipleri olarak karşımıza, Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan çıkmaktadır. Bu CHP'li vekiller öncelikle 1945'te bütçe için red oyu kullanmışlar, sonrasında ise DP'nin kurulma sürecine giden yolu açan ve Türk demokrasi tarihine 'Dörtlü Takrir' olarak geçen, milli egemenliğin hayata geçirilmesini ve parti işleyişinin demokrasi ilkelerine göre olmasını isteyen önergeyi sunmuşlardır. Önerge reddedilse de CHP'de artık yeni döneme uyum isteyen muhalefet hâsıl olmuştur. Önerge sonrasındaki dönemde önergenin sahipleri DP'yi kuracaklardır (Akıncı ve Usta, 2015, s. 50).

DP'nin kurulmasının ardından bile CHP içindeki tartışmalar ve içsel bölünmeler bitmemiştir. Tek partili sistemin devamını isteyenlere karşı, demokratik rejimi destekleyen ve İnönü'nün yanında yer alan ılımlı liberal kesim, CHP'deki bölünmeyi göstermektedir. Tek parti rejimini destekleyen grubun korkusu, reformların devamlılığının kesileceğiydi (Berber, 2012, s. 144). İlerleyen dönemde bu gibi zıtlıklar yaşanmaya devam edecek ve siyasi hava bozulacaktır. Ülke içinde iyice gerilen siyasi havanın kırılması ve demokratik rejimin aksamaması adına İnönü devreye girecek ve 12 Temmuz Beyannamesi adıyla bilinen beyannamesini yayınlacaktır. Beyanname, hem DP'de hem de CHP'de bölünmelere neden olacaktır. CHP'de Peker'e karşı olan ve "Otuzbeşler" adıyla bilinen bir grup oluşurken, DP'den de bazı ayrılmalar olmuştur (Sarıçoban, 2005, s. 122). Otuzbeşler, yeni döneme uygun olarak yıllarca ülkede ihmal edilmiş olan halk isteklerinin karşılanmasını arzu edenlerden oluşmaktadır (Uzun, 2012, s. 129). Öyle ki demokratikleşme yolunda İnönü'nün yanında yer alan Otuzbeşlerin bu düşünceleri bir nevi CHP'nin resmi politikası haline gelecektir. Fakat bu etkin grup bir zaman geçtikten sonra grup dinamizmini kaybedecek ve dağılacaktır (Unat, 2011, s. 862).

Görüldüğü üzere başta 'Dörtlü Takrir' olmak üzere, 'Otuzbeşler' ve diğer muhalif tutumlar, çok partili hayata giden süreçte oldukça etkin ve kayda değer rol oynamış ve CHP içindeki hizipleşme ve kopuşların tohumlarını ekmişlerdir. Bu önemlerinden dolayı bunlara daha yakından bakmakta fayda vardır.

2.1.2. CHP’de İlk Belirgin Muhalif Hareket:“Dörtlü Takrir”

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada yaşanan siyasi gelişmelerin Türkiye’nin iç siyasetine yansmasıyla oluşmuş olan ortamı değerlendiren CHP’li muhalif milletvekilleri, bu ortamdan aldıkları itici güçle evvela partide yeni bir dizi liberal önlemin alınmasını istemişlerdir. Sonrasında bu muhalif hareket, tek parti yönetimi karşısında kendi konumlarını netleştirecek bir adım atmışlardır. Bu adım ise Türk siyasi tarihinde sonraları ‘Dörtlü Takrir’ adıyla anılacaktır (Tuna, 2006, s. 22). Takrir, CHP içerisinde muhalif olan dört vekil tarafından, 7 Haziran 1945’te CHP Meclis Grubuna sunulmuştur (Sütçü, 2011, s. 38).¹⁵ Dörtlü Takrir sahipleri evvelce CHP içerisindeki muhalif tavırlarını ilk olarak 1945’te yedi aylık Bütçe Kanunu Tasarısı esnasında, sonrada yine aynı yılın 14 Mayıs’ında Çiftçiye Topraklandırma Kanunu görüşmeleri esnasında ortaya koymuşlardır (Aldan, 2012, s. 31). Dörtlü Takrir’in sahipleri, İzmir Milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü’dür. Önergenin ana isteği, CHP tüzüğünde ve anayasada çok partili demokratik hayata geçiş için uygun değişiklikler yapılmasıdır. Bununla beraber, seçimlerin daha demokratik bir şekilde yapılması da istenmektedir (Kara, 2012, s. 94-95).

Daha yakından bakıldığında Takrirden, *‘1.Milli hâkimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis, murakabesini Anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması, 2.Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun gerektiği genişlikle kullanabilme imkânlarının sağlanması, 3.Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeniden baştan tanzimi...’* istenmekte ve çok partili siyasi hayata geçilmesi isteği açıkça dile getirilmese de ima edilmektedir. Ayrıca, CHP’de parti içi demokrasinin sağlanabilmesi için yeni düzenlemelerin gerekliliğine de işaret edilmektedir (Kaştan, 2017, s. 128). Yine ayrıca Takrirden, *‘Milli hâkimiyetin tek tecelli yeri olan TBMM’de, hakiki bir murakabenin sağlanmasını, demokratik müesseselerin serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve anayasanın halkçı ruhunu takyit eden bazı kanunlarda değişiklik yapılması ve parti tüzüğünün de yine bu*

¹⁵ ‘Dörtlü Takrir’ adıyla anılan bu belge, Demokrat Parti’nin kuruluşuna vesile olan ilk belge olarak kabul edilmektedir (Sarıçoban, 2005, s. 27-28).

maksatların icap ettiği tadillerin hemen icrası' istenmektedir. Kısaca istekler üç nokta da toplanmaktadır: Kanunlardaki ve parti tüzüğündeki antidemokratik hükümlerin tasfiyesi; Meclisin hükümeti gerçekten denetlemesinin önünün açılması ve seçimlerin serbestçe yapılmasıdır (Ercan, 2013, s. 4-5).Görüldüğü üzere Takrir, daha demokratik bir ortam ve seçim sistemi istemektedir.

Menderes, BM Anayasası Mecliste görüşülürken, artık her ülkenin, demokrasinin gerektirdiği gibi vatandaşlarının siyasi haklarını ve şahsi özgürlüklerini güvence altına alması gerekliliğini dile getirmiştir. Bu durum, CHP'deki parti içi muhalefeti oluşturan Dörtlü Takrir sahipleri ile diğer CHP'liler arasındaki demokrasiye bakış farklılığını göstermektedir (Sakalı, 2016, s. 27). Takrir sahipleri, Savaş sonrası şartların demokrasiye hazır hale geldiğini dile getirmişler ve Anayasa'da bulunan hak ve özgürlüklerin bireylere tanınmasının önünün açılmasını istemişlerdir (Kılıç, 1995, s. 37). Ayrıca II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden dolayı artık demokratik özgürlüklerin ülkede yerleştirilmesi gerekliliğini söylemişler, Meclis'in hükümeti fiilen denetleyebilmesini istemişlerdir. Takrirden dile getirilenlerin tümü daha sonra DP'nin muhalefet stratejisinin temelini oluşturacaktır (Şahin ve Tunç, 2015, s. 39-40). Dörtlü Takrir'in sahipleri, CHP'de ıslahat yapmak istemektedirler. II. Dünya Savaşı döneminde uygulanan siyasetin miadını doldurduğunu ve ekonomik sebeplerle halk nazarında sıkışan mevcut siyasi durumun sürdürülmesinin doğru olmayacağını söylemişlerdir. Yeni bir dünya düzeni nedeniyle çok partili siyasi hayata geçişin zorunluluğunu dile getirmişlerdir. Takrir ayrıca, tüm bunların yapılabilmesi için de ülkede siyasal liberalleşme ihtiyacının gerekliliğini, tüm dünyanın demokrasi yolunda ilerlediğini ve Türkiye'nin de bu akımda olması gerekliliğini bildirmektedir (Şeyhanlıoğlu, 2009, s. 111-112).

Fakat 12 Haziran 1945'te CHP Meclis Grubunda gizli oturumda görüşülen Dörtlü Takrir reddedilmiştir (Sarıçoban, 2005, s. 29). Dörtlü Takrir'in reddi üzerine takrir sahiplerinden Menderes ve Köprülü, Vatan gazetesinde açık muhalefete girişmişlerdir. Gazetede, antidemokratik kanunların kaldırılması, hak ve özgürlüklerin tesisi ve baskı politikasından vazgeçilmesi gibi liberal ve demokratik temalı konular işlenmiştir. Bunun üzerine CHP Parti Divanı bu iki ismi partiden ihraç etmiştir. Koraltan, bu yaşanan olay karşısında sessiz kalmamış ve bu yapılanın tüzüğe aykırı olduğunu yine

Vatan Gazetesine verdiği beyanatta dile getirmiştir. Ancak bu beyanat üzerine arkadaşlarıyla akıbeti aynı olmuştur. Bu gelişmeler karşısında Celal Bayar da CHP'den istifa etmiştir (Şahin ve Tunç, 2015, s. 40-41). Dörtlü Takrir'in sahibi olan vekillerin CHP'den ihraç edilmesi, bazı görüşlere göre CHP'de çok sesliliğe tahammül edilemediği düşüncesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca bu durum demokratik olmayan bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır (Aldan, 2012, s. 35).

Takririn reddedildiği toplantıda İnönü, bu tartışmaların parti içerisinde yapılmamasını, Türkiye için çok partili sisteme geçme zamanının geldiğini, rejimin belli oranda liberalleşmesini, bütün bunlar yapılırken devrimlerin ve cumhuriyetin korunması gerekliliğini ve bu hususa harekete geçilmesini belirtmekteydi. Bu bağlamda yeni bir parti kurulmasını ve bu kurulacak olan partinin Bayar ve arkadaşlarınca kurulması gerektiğini söyleyerek tarihi kararı verdiği ileri sürülmüştür (Toker, 1990, s. 66-67).¹⁶ Zaten esasen önerge sahipleri bu takrir ile Türkiye'de çok partili nizama geçilmesini istemişlerdir. İnönü'nün de takrir sahiplerine, bunun parti içerisinde yapılmamasını ve kendi teşkilatlarını kurup ayrı bir parti olarak mücadele etmeleri gerektiğini beyan etmesi de rejimin daha da liberalleşmesini sağlayacaktır (Demirtaş, 2011, s. 156). Zaten İnönü bu dönemde sürekli olarak muhalefeti cesaretlendirici olmuştur. 1 Kasım 1944 ve 1 Kasım 1945 tarihlerinde Meclis açılışı nutuklarında muhalefeti cesaretlendirici söylemlerde bulunmuştur. Öyle ki 1945'teki konuşmasında, eksik olan şeyin hükümet partisi kaşısında bir muhalefet partisinin bulunmaması yönündeki söylemi oldukça önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Yılmaz, 2004.s. 29-30). İnönü, önceki deneyimlerin başarısızlığını bir talihsizlik olarak nitelerken, demokrasi havasının tabii işlemediği sayesinde başka bir siyasi partinin kurulabileceğinin mümkün olabileceğini dile getirmiştir (Sarıçoban, 2005, s. 32-33). İnönü, kendi açısından da kabul edilebilir bir orta sağ ya da liberal/kapitalist politik partinin kurulmasını ister gibi görünmekte ve konuşmalarında muhalefeti bu yönde cesaretlendirmektedir. Buna en iyi örnek olarak ise, Dörtlü Takririn reddi ve sonrasında yaşananların ardından İnönü'nün, takrir sahiplerinin kurulacak olan bir muhalefet partisi için en uygun isimler olacağını bildirmesi gösterilebilir (Küçük, 2013, s. 10-11). Zaten İnönü'nün bu söylemlerini takiben birkaç ay içerisinde de DP kurulmuştur (Yılmaz, 2004.s. 30). Böylece İkinci

¹⁶ Toker, M. (1990) *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı yılları 1944-1973 tek partiden çok partiye 1944-1950*. Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 67

Dünya Savaşı sonrasında hızlıca şekillenen DP, yeni dünya düzeninin bir parçası olarak sahnedeki yerini almıştır (Geliş, 2013, s. 16).

2.1.3. Kuruluşu Sonrası DP Muhalefeti ve CHP ile İlişkiler

7 Haziran 1945'te CHP Meclis Grubuna verilen 'Dörtlü Takrir' CHP'de, çok partili rejime doğru örgütlü ilk hareketi ve mücadeleyi başlatmıştır. Elbette ki ülke içi ve dışı etkenler, önergenin hazırlanmasında belirleyici rol oynamıştır (Kılıç, 1995, s. 32-33). Türkiye'de II. Dünya Savaşı sonrasında iktisaden egemen sınıflar, aydın zümre ve yoksul halk kesimi CHP'ye karşı bir tutum içindeydiler. Uluslararası arenada da demokratik rejimlerin itibarlı hale gelmesi Türkiye'de demokrasinin önemini artırmış ve tek parti-tek şef sistemine, demokratik rejim ile dur diyebilecek bir siyasi hareket beklentisi doğmuştur. İşte burada 'Dörtlü Takrir' sahipleri adeta bu beklentiye bir cevap vermişler ve muhalif parti olan DP'yi kurmuşlardır (Karcı, 2010, s. 36-37).

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde Türkiye'de ilk kurulan parti her ne kadar MKP olsa da, kuşkusuz ki Demokrat Parti, Türkiye'de çok partili hayata geçişin yeni dönemdeki siyasi parti hüviyetindeki en önemli aktördür (Öz, 2014, s. 48). Türkiye'de çok partili hayata geçişten sonra siyasi hayatta en büyük rolü CHP ile beraber DP alacak ve İnönü ise, Cumhurbaşkanı olarak bu iki parti arasında bir nevi hakem görevini üstlenecektir (Sarıçoban, 2005, s. 64). Diğer taraftan çok partili hayata geçiş kararının alındığı dönemde Türk basını da bu demokrasi mücadelesinde saf belirlemiştir. CHP yanlısı basın karşısında, liberal ve sol eğilimli olan gazeteler DP'yi desteklemişlerdir (Karcı, 2010, s. 34).

DP, kurulduktan hemen sonra ilk istek olarak serbest seçimlerin yapılabilmesi için seçim sisteminin yeniden ele alınması, Basın, Cemiyet ve Polis Teşkilat Kanunları gibi antidemokratik uygulamaların ortadan kaldırılması üzerinde eleştirilerini çoğaltmış ve iktidara baskı yapmıştır (Tuna, 2006, s. 36-37). Yine DP, özellikle idarenin tarafsız olması, devlet ve parti başkanlıklarının birbirinden ayrılması, Halkevlerinin tüm partilerin hizmetine açık olması konuları üzerinde durmuştur. Bu konuların tek çözüm mercii ise yine CHP'den başkası değildir. Demokrasinin işleyebilmesi için siyasi partilerin serbest faaliyet göstermesi lazımdır. Ancak o dönem var olan tek-parti idaresi bunu pek mümkün kılmamaktadır (Karcı, 2010, s. 42). Yine DP'nin muhalefet olarak en

çok dile getirdiği konuların başında, cumhurbaşkanı ve bürokrasinin tarafsız olması vardır (Demirtaş, 2011, s. 160).

İnönü ise, DP'ye karşı yakın bir ilgi duyduğunu ve kendilerini desteklediğini söylemiş, bu partinin ve demokrasinin ülkede ilerlemesini istediğini dile getirmiştir. Partiler arası el birliğiyle çalışmaya ihtiyaç olduğunu söylemiş, yaşanabilecek olumsuzluklar için ise CHP'nin iktidar partisi olmasından mütevellit anlayışlı olması gerektiğinin altını çizmiştir. İnönü'nün bu söylemleri DP'yi cesaretlendirici olmuştur. Buna karşılık olarak DP ise, söylenenlerin lafta kalmaması için öncelikle Devlet Başkanlığı ile Parti Başkanlığının birbirinden ayrılması gerekliliğini ve CHP'nin de, İnönü'nün söylemlerine uygun davranması gerekliliğini dile getirmiştir (Karcı, 2010, s. 55). İnönü'nün çok partili hayata geçiş için muhalefete desteği devam etmiştir. Bu bağlamda DP'nin çalışmalarını ve isteklerini kolaylaştırmaları yönünde direktifler vermiş ve aksi bir durumu hiç hoş karşılamayacağını bildirmiştir. İnönü, Meclis açılış konuşmasında da parti hükümeti anlayışından, cumhuriyet hükümeti anlayışına yönelmenin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Çok partili siyasi hayatın Mecliste, İl Genel Meclislerinde ve Belediyelerde başladığını beyan etmiş ve herhangi bir şekilde düşmanlık istenmediğinin altını çizmiştir. İnönü'nün bu söylemlerini bazı CHP'liler, DP'ye yüz verildiği gerekçesiyle hoş karşılamamıştır (Demirtaş, 2011, s. 168-169). Bakıldığında yaptığımız araştırma bize göstermektedir ki DP'nin kurucuları, 1939'da CHP içinde kurulan Müstakil Grup ile aynı kökten ve aynı parti saflarından olmaları yönünden benzerlik göstermektedir ve ilk zamanlarda CHP'nin DP'ye bakışı, Müstakil Grup'un tam olarak gerçekleştiremediği rekabeti, müstakil bir parti olarak yapmasıdır. Bundan dolayıdır ki, DP'nin ilk dönemlerinde CHP, DP'ye karşı oldukça iyi bir tutum sergilemiştir. İşte bu iktidar ile muhalefet arasındaki uyumun, '1946 Ruhü' adıyla anılır olduğunu ve siyasi hayatta bunun güzel bir örnek olarak gösterildiğini gördük (Karcı, 2010, s. 41). Ancak bu ruh sonraları DP'nin gerçek bir muhalefet partisi olma yönünde ilerlemesi ile bozulmuş ve iktidar ile aralarının iyiden iyiye açılmasına sebep olmuştur ve bu durum iyi durumda olan siyasi havayı bir nevi yok etmiştir ve iktidar ile muhalefet arasında bir çekişme hâsıl olmuştur (Demirtaş, 2011, s. 169-170).

2.1.4. Demokratikleşme Yolunda Bir İnönü Hamlesi:“12 Temmuz Beyannamesi”

1946-50 dönemi, hem tarihi deneyimler hem de Batı demokrasisinden alınanlarla Türk demokrasisine kendi ihtiyaç ve kültürüne uygun bir biçim kazandırma mücadelesinin başlangıcı olarak sayılabilir (Karpat, 2010, s. 52). Bu dönem boyunca CHP, çok partili siyasi hayata geçiş için çeşitli değişiklikler yapmıştır. Bu değişikliklerde İnönü'nün önemli yönlendirmeleri ve rolü olmuştur. Buna en iyi örnek İnönü'nün 12 Temmuz 1947'de yayınladığı ve “12 Temmuz Beyannamesi” adıyla bilinen beyannamedir. 12 Temmuz Beyannamesi'nin önemi, ilk günden itibaren demokrasi açısından bir dönüm noktası olarak görülmesidir (Yeşilçayır, 2017, s. 161). Öyle ki beyanname sonrası CHP kurultayı toplanacak ve demokrasi yolunda adımlar atılmaya başlanacaktır. Bu dönemde İnönü'nün, hem partisinden uzaklaşmadan hem de muhalefetin tepkisini çekmeden hareket etmek çabasına girdiği görülür (Akın, 2010, s. 342). İnönü bubeyannamede; iktidar ve muhalefet arasındaki aşırıya varan karşılıklı suçlamaları tekrarlamamanın yarasız olduğunu belirtmekte, iktidar ve muhalefetin birbirlerine anlayışlı olmaları gerekliliğini vurgulamakta, muhalefetin kanunlar çerçevesinde hareket eden bir parti olarak güven içerisinde çalışacağını, kendisinin ise bu durumu korumak adına her iki tarafa da eşit mesafede durarak üzerine düşeni yapacağını belirtmektedir (Çufalı, 2012a, s. 10).

Kurulmasından yaklaşık bir yıl sonra 10 Ocak 1947'de ilk kurultayını toplayan DP'nin, daha fazla hürriyet ve demokrasi talebini içeren Hürriyet Misakı'nı kabul etmesi ve muhalefetini giderek sertleştirmesi iktidar kanadının da sert tepkisine neden olmuş ve bu gerilen siyasi ortamı yumuşatmak üzere İnönü 7 Haziran'dan itibaren Celal Bayar ile bir aydan fazla süren görüşmeler gerçekleştirmiş ve bu görüşmelerin bazılarında Başbakan Peker de iştirak etmiştir (Tuncay, 2014, s. 75). 21 Temmuz seçimleri sonrası tavan yapmış olan bu gergin siyasi ortamı yatıştırmak üzere yapılan bu görüşmeler nihayetinde 12 Temmuz Beyannamesi adıyla tarihe geçen İsmet İnönü'nün bildiriyle noktalanmıştır (Şeyhanlıoğlu, 2012, s. 89; Kabasakal, 2013, s. 16). 12 Temmuz Beyannamesi'nde İnönü, yeni döneme uygun olarak partiler üstü bir konum alacağını işaretini vermeye çalışmış, hatta muhalefeti destekleyen bir tavır sergilemiş ve dönemin Başbakanı Recep Peker'e karşı bir tutum almıştır (Kaştan, 2017, s. 133). 12 Temmuz Beyannamesi öncesi iktidar ve muhalefet partileri arası görüşmelerde DP başkanı

Bayar, çok partili sistemin sağlam temeller üzerine kurulmasını istemiş, ancak Başbakan Peker, muhalefetin isteklerinde bekleneni verememiştir. Bunun üzerine muhalefet, iktidarı demokrasinin yerleştirilmesini sağlayacak tedbirleri almamakla itham etmiştir. Bu durum karşısında İnönü, demokrasinin ülkede yerleşebilmesi adına elinden geleni yapacağını bildirmiş ve söz konusu beyannameyle bunu açıkça ilan etmiştir (Demirtaş, 2011, s. 174-175).

Gerçekte beyanname, Başbakan Peker haricinde herkes tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Kuşku yok ki bu beyanname bir yönüyle muhalefetin taleplerine cevap verme istekliliği göstermeyen Başbakan Recep Peker'i hedef almaktadır (Kaştan, 2017, s. 128). Buna rağmen İnönü katı bir yanlı tutum da sergilememiştir. Çünkü İnönü partiler üstü bir tutum ile yaklaşmak, hem iktidara hem de muhalefete eşit mesafede olduğunu göstermek istemektedir. Peker'in memnuniyetsizliği ise İnönü ile aralarının açılmasının ve sonrasında istifasına giden sürecin başlangıcı olacaktır (Öztürk, 2006, s. 64-65). Devam eden süreçte güvenoyu isteyen Peker Hükümetinin "35'ler" adıyla anılan muhalif grupla karşılaşması sonrasında Recep Peker önce 9 Eylül 1947'de hükümetten, sonrasında da CHP Genel Kurul Üyeliği'nden istifa etmiştir (Kaştan, 2017, s. 128-129).

12 Temmuz Beyannamesi hem iktidar hem de muhalefet kanadından olumlu ve olumsuz tepkilerle karşılanmıştır. Nihat Erim'e göre beyanname, İnönü'nün partiler üstü hakemlik vazifesini yapması ve demokratik gelişmelerin yakın geleceği hakkında bir müjde olarak görünmektedir. Bu demokratik gelişmeler ise daha sonradan anlaşılacağı üzere CHP'deki reformlardır (Dereli, 1996, s. 69). Çünkü esasen CHP, DP'nin elinde bulundurduğu demokrasi/hürriyet silahını almak için 1950 seçimlerine kadar büyük bir gayret sarf edecektir ve bu gayretin başlangıç noktasının ise 12 Temmuz Beyannamesi olduğu söylenebilir (Karataş, 2014, s. 513). Bakıldığında II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de bir değişim ihtiyacı hâsıl olmuştur ve bu değişim kaçınılmaz görülmektedir. İnönü'nün de bu değişimin gerekliliğine binaen ısrarlı bir tavır takınması oldukça anlamlıdır (Berber, 2012, s. 132). 12 Temmuz Beyannamesi'nin, Türkiye'de girilen yeni dönem açısından önemini burada görmemiz gerekmektedir.

12 Temmuz Beyannamesine ilişkin bir diğer ilginç nokta da bu beyannamenin açıklandığı tarihin Truman Doktrini doğrultusunda ABD tarafından Türkiye'ye yapılacak yardım antlaşmasının imzalandığı ve açıklandığı tarihle aynı dönemde olmasıdır. ABD II. Dünya Savaşı'nı iktisadi ve siyasi yönünden kendi sistemiyle tamamen ters olan müttefiki Sovyetler ile kazanmıştır. Ancak savaş sonrasında uluslararası arenada oluşan durum ve ABD'nin antikomünist politikalar izlemesi bu birlikteliğin sonu olmuş ve bu iki devlet önderliğinde iki kutuplu bir dünya sistemi oluşmuştur. Burada Türkiye için önemli olan, ABD Başkanı Truman'ın, İngiltere'nin, Türkiye ve Yunanistan'a yardım edemeyeceğini bildirmesi üzerine, yayınladığı Truman Doktrini ile İngiltere'nin yapmayı planladığı yardımı devam ettirmek istemesidir. Ardından gelen Marshall Planı ile de ABD, esasen ekonomik yönden kötü olan Avrupalı devletlerin komünizm hâkimiyetine girmesine engel olmayı amaçlanmaktadır (Karcı, 2010, s. 87-89). Başkan Truman, Türkiye'ye yapılacak olan yardımla alakalı mesajında, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunmasının ve Orta Doğu düzeninin muhafazasının gerekliliğinin altını çizmiştir (Kara, 1999, s. 67). 'Truman Doktrini' adıyla bilinen mesaj, ABD'nin Sovyetlere karşı vereceği savaşın evrensel boyutlarda olacağını göz önüne koymuş ve böylelikle soğuk savaşın başlamasına sebep olmuştur. ABD Başkanı Truman, bu mesajında ayrıca kongreden, Türkiye'ye yardım amaçlı yüz milyon dolarlık bir yardımı onaylamasını da istemiştir. Bu mesaj Türkiye'de memnuniyetle karşılanmıştır (Dereli, 1996, s. 103).

İşte bu tür bir ulusal ve uluslararası konjonktür içerisinde Cumhurbaşkanı İnönü'nün, 12 Temmuz Beyannamesiyle muhalefetin iktidarca baskı altına alınmasını engellemeye çalıştığı söylenebilir. Söz konusu konjonktürde Batı ile birliktelik sağlamak adına demokratik rejime sahip olmak olumlu bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaten Türkiye'nin de demokratik çok partili hayatı istiyor olması, bu durum ile birlikte iyice pekişmektedir diyebiliriz. Dolayısıyla İnönü'nün, 12 Temmuz Beyannamesi ile çok partili rejime geçişe yönelik belirli bir güvenceyi deklare ettiği söylenebilir. Öyle ki İnönü, San Francisco konferansına katılan Türk heyetine, Türkiye'nin demokratik rejime kesinlikle geçeceğini söylemeleri konusunda talimat vermiştir. Demokrasi ve özgürlükler açısından Türkiye'nin Batıdaki olumsuz imajının değiştirilmesi ve inandırıcı olmak adına somut adımlar atılması gerekmektedir. Dahası Marshall yardımı için de buna ihtiyaç vardır. Böylece dış politika, demokratikleşme yolunda Türkiye için

itici bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır (Kara, 2012, s. 120). Böylece Truman Doktrini ve Marshall yardımları çerçevesinde ABD'den borç para alınacak ve sonrasındaki süreçte Türkiye'deki devletçi model artık gevşemeye başlayacaktır (Kaştan, 2017, s. 136).

12 Temmuz Beyannamesini Peker Hükümeti olumlu karşılamamış ve 1924 Anayasası'na dayanarak devlet başkanının partileri uzlaştırma adına emredici değil tavsiye verici bir pozisyonda olduğunu, hükümetin ise devlet başkanına değil parlamentoya karşı sorumlu olduğunu bildirmiştir. Peker'in bu tavrı, sonrası için kendisi aleyhine olacaktır. Peker hükümeti, İnönü'nün, Peker karşısında desteklediği CHP içindeki genç milletvekilleri olan ve '35'ler' adıyla anılacak olan ve demokratik çok partili hayatı savunan grup karşısında güç kaybedecek ve nihayetinde istifanı sunacaktır. Peker hükümetinin akabinde kurulan Saka Hükümeti ise Peker Hükümetinin aksine 12 Temmuz Beyannamesine uygun, yani demokratik bir program benimseyecek ve böylelikle CHP, çok partili rejime uyum açısından büyük bir adım atacaktır (Timur, 2003, s. 79-80).¹⁷ Diğer taraftan 12 Temmuz Beyannamesi, hükümeti baskı yapmakla suçlayan muhalefetin bu propagandasının önünü kesmiş, genel bir huzur ve hürriyet ortamı tesis etmiştir (Karpaz, 2010, s. 283-284). Bu beyanname CHP'nin Kasım ayında yapılacak 7. Büyük Kurultay'ın da olacakların da bir nevi habercisidir. Yeni döneme uyum açısından CHP ideolojisini oluşturan altı ilkeyi yeniden yorumlamak CHP 7. Büyük Kurultayı'nda gerçekleşecektir. Bu kurultay, hem parti adına hem de Türkiye'nin siyasi hayatı açısından oldukça önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır (Karcı, 2010, s. 77). Bu kurultaya başka bir başlık altında daha ayrıntılı değinmeye çalışacağız.

2.1.5. CHP'de Liberal Muhalif Hareket: "35'ler Hareketi"

12 Temmuz Beyannamesi, DP'de olduğu gibi CHP'de de bölünmelere neden olmuştur. 12 Temmuz Beyannamesi'nin ilk sonuçlarından biri beyanname sonrası DP'nin iktidara karşı yumuşayan tutumuna parti içinden tepki gösteren ve sonrasında Millet Partisi'ni kuracak olan bir grubun DP'den ayrılması olmuştur.¹⁸ Diğer taraftan CHP içerisinde de

¹⁷ Peker Hükümeti'ne güvenoyu verilmesi esnasında güvensizlik oyu veren 34 milletvekili, aralarına İnönü'yü de dâhil ederek kendilerine '35'ler' ismini vermişlerdir (Berber, 2012, s. 146).

¹⁸ Bu gruptakiler, Fevzi Çakmak, Yusuf Hikmet Bayur, Kenan Öner, Osman Bölükbaşı, Sadık Aldoğan ve Yusuf Kemal Tengirşenk gibi isimlerdir.

Peker'e karşı olan ve '35'ler' adıyla bilinen muhalif bir grup oluşmuş ve bunlar özellikle Beyanname sonrası seslerini daha fazla yükseltmişlerdir (Sarıçoban, 2005, s. 122). Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1946 seçimleri sonrasında Peker hükümeti karşısında bir güç oluşturmak ve denge sağlamak adına, sonraları '35'ler' adıyla anılacak olan ve CHP'deki liberal kesimi oluşturan bu grubu desteklemiştir. Bu gruptakiler, Atatürk Türkiyesinde öğrenim görmüş, Kemalist anlayışta olan ve Kemalist düşüncenin demokratik özelliklerini benimsemiş genç bir kadrodan oluşmaktadır. İnönü'nün desteklediği bu grup, Peker hükümetine karşı özellikle 12 Temmuz Beyanname'sinden sonra CHP içi açık muhalefet yapmaya başlamıştır (Berber, 2012, s. 145). Yine DP'nin kurulması da CHP içinde fikir ayrılıkları ve bölünmelere neden olan başkaca bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kutuplaşmalar, İnönü'nün çevresinde toplanan ılımlı liberal kesimi oluşturan ve demokratik rejimi, rekabete dayalı bir siyasi sistemi savunanlar ile Peker çevresinde toplanan ve tek parti sisteminin devamını savunanlar arasında oluşmuştur. 21 Temmuz seçimleri sonrası hükümeti kurma görevini alan Peker'in muhalefete karşı sert tavrı bunun oluşmasında en büyük etkidir. Peker hükümetinin tek parti sistemi ısrarı çok partili hayata geçişi zora soktuğu için İnönü buna bir önlem almak adına CHP içindeki bu liberal kesimi oluşturan '35'ler' grubunu desteklemiştir (Berber, 2012, s. 2012). Bu doğrultuda '35'ler Grubu' adıyla bilinen bu grup, Recep Peker'in anti-liberal ve katı siyasetine muhalif bir tutum sergilemiştir (Tuna, 2006, s. 62).

Ancak Başbakan Peker, kendisine isnat edilen otoriterlik şeklindeki yaklaşımları reddetmiştir. Demokrasiyi yerleştirmeyi kendisinin de bir görev bildiğini söylemiş, İnönü ile aralarında herhangi bir sorun olmadığını dile getirmiştir. Sonrasında bunu açığa kavuşturmak adına hükümet için güvenoyu istemiştir (Unat, 2011, s. 854). Peker, 303 oy ile güvenoyu almış ancak 34 milletvekili güvenoyu vermemiştir. CHP'de, 35'ler hareketi olarak bilinen olayın başlangıcı bu şekilde olmuştur. Bu 34 kişi, İnönü'yü de kendilerinden biri olarak görmeleri hasebiyle, kendilerine '35'ler' ismini vermişlerdir.¹⁹

¹⁹ Bu grubu oluşturan isimler şunlardır: Ali Fuat Cebesoy, Kasım Gülek, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Nihat Erim, Vedat Dicleli, Cavit Oral, Ali Kemal Yiğitoğlu, Tahsin Banguoğlu, Fahri Kurtuluş, İsmail Rüştü Aksal, Nazif Ergin, Mahmut Nedim Gündüzalp, Said Odyak, Muhtar Ertan, Sinan Tekelioğlu, Tezer Taşkiran, Celal Sait Siren, Hasan Şükrü Adal, Kasım Ener, Avni Refik Berkman, Muhsin Adil Binal, Şevket Raşit Hatiboğlu, İhsan Hamit Tiğrel, Cevat Dursunoğlu, Sedat Çumralı, Suud Kemal Yetkin, Hilmi Öztarhan, Raşit Börekçi, Abdurrahman Melek, Hilmi Hakkioğlu, Osman Ağan, Kamil Kitapçı, Bekir Kaleli ve Vehbi Sarıdal (Unat, 2011, s. 855-856).

Bu hareket ile CHP ikiye ayrılmış ve bu durum parti içi istikrarsızlığa yol açmıştır. Nihayetinde ise Peker hükümeti istifasını sunacaktır (Berber, 2012, s. 146-147). Diğer taraftan CHP’de açıkça muhalefet eden 35’ler dışında hükümete kerhen güvenoyu veren potansiyel bir muhalif grup da söz konusudur. Bu grubun güvenoyu verme sebebi ise dış muhalefete karşı CHP’nin birlik içerisinde olduğunu göstermektir (Sarıçoban, 2005, s. 122-123). Böylece görülmektedir ki, CHP’de demokratikleşme çabalarını karşılayamayan ve bu yönde halka hitap edemeyen Peker Hükümeti, İnönü’nün yönlendirmesiyle yine CHP’de oluşan ve '35’ler vakası' olarak bilinen parti içi muhalefet sonucu devrilmiştir (Berber, 2012, s. 132). Peker hükümetinin istifası ile ‘35’ler’ zafer kazanmışlar ve böylece parti içinde daha aktif rol alarak demokratikleşme yolunda İnönü’nün yanında yer almış ve varlıklarını güçlendirmişlerdir. II. Saka Hükümetinde Nihat Erim’in görev alması sonucu 35’ler dağılmaya başlamıştır. Bu durum ise bize, 35’lerin belli bir amaç için bir araya geldiklerini ve vazifeleri tamamlandığı için artık varlıklarına ihtiyaç kalmadığından dolayı dağıldıklarını göstermektedir (Berber, 2012, s. 148).

Görüldüğü üzere CHP çok partili hayata geçiş sürecinde sürekli olarak iç ve dış muhalefete maruz kalmaktadır. Bu süre zarfı boyunca yaşanan tüm bu gelişmeler eşliğinde çok partili siyasi hayata geçişte CHP, bu yeni ortama uyum sağlayabilmek ve birazda olsa muhalefetin tenkitlerine yanıt vermek üzere parti tüzüğü ve programında değişiklikler yapmak adına kurultay çalışmaları yapmıştır (Bozkurt, 2010, s. 215). Bu bağlamda bu çalışmaların yapıldığı kurultaylara daha yakından bakmak kuşkusuz faydalı olacaktır.

2.1.6. CHP ve DP’de Demokratikleşme Adımları: Kurultaylar

CHP’nin kuruluşuna bakıldığında 18. ve 19. yüzyılın pozitivist aydınlanmacı geleneği olan ‘modernleşme ve ilerencilik’ kavramlarını miras olarak aldığı söylenebilir (Bora ve Gültekingil, 2009, s. 522). Bu bağlamda 1946’dan sonra çok partili siyasi hayata geçiş ile birlikte bu döneme uyum açısından CHP, öncelikli olarak kendisinin gerici bir diktatörlük partisi olmadığını, aksine modern ve ilerici olduğunu kanıtlama çabasına girmiştir (Karpata, 2010, s. 475). Bu çabaların en önemlileri partinin yeni döneme uyum için yaptığı kurultaylardır. Bu doğrultuda CHP, yeni dönemde hem muhalefet ile

yarışabilmek hem de çok partili hayata uyum sağlayabilmek açısından tüzük ve program değişikliklerine gitmeye karar vermiştir. Bu doğrultuda 10 Mayıs 1946'da yapılan CHP Olağanüstü Kurultayında İnönü 'Milli Şef' sıfatından vazgeçmiş ve böylece Atatürk ile başlayan 'Değişmez Genel Başkanlık' geleneği kaldırılmıştır. Yerine, 'Genel Başkan' sıfatıyla dört yılda bir yapılan seçimle bu makamın sahibi belli olacaktır. Yine bu kurultayda çok partili hayata geçiş ile beraber işlerliğini yitiren 'Müstakil Grup' da kaldırılmıştır (Demirtaş, 2011, s. 162-163; Kaştan, 2017, s. 126). 1946'daki CHP Olağanüstü Kurultayında demokratikleşme adına liberal eğilimli bazı kararlar da alınmıştır. Bu kararlardan biri seçim kanunuyla ilgilidir (Sarıçoban, 2005, s. 48). 1946 CHP Olağanüstü Kurultayı'nda İsmet İnönü, seçimlerin iki dereceli yapılması yerine tek dereceli yapılması için seçim kanununun değiştirilmesi gerekliliğini gündeme getirmiş ve yapılan değişiklik sonrasında ise yeni seçimlere gidileceğini bildirmiştir (Kara, 2012, s. 103-104). Bazı yetersizlikleri olmasına rağmen 5 Haziran 1946'da kabul gören 4918 Sayılı Kanunla Türkiye'de iki dereceli seçim usulü yerine tek dereceli seçim sistemi gelmiştir. Bu seçim kanunu için Menderes, evvelden yapılan belediye seçimlerindeki usulsüzlüklerin tekrarından endişe duyduğunu dile getirmiştir. Ayrıca oylamanın gizliliğine dikkat edilmesini istemiş, kısmi de olsa adli teminat şartı istemiş ve nispi temsil usulünü savunmuştur. Tasarı oylamasına 177 milletvekili katılmamış, katılan 278 milletvekilinin 277'sinin oylarıyla kabul edilmiştir (Sarıçoban, 2005, s. 48-49). Diğer taraftan CHP'nin yeni döneme uyum açısından yaptığı Seçim Kanunu, tek dereceli, seçmenlerin adaylarını aracısız belirleyebildiği ve adayların özgür seçim yapabildiği bir kanun olmanın yanında, 'açık-oy, gizli-tasnif' gibi anti-demokratik bir usule dayanmaktadır. İnönü'nün, iç ve dış şartların yeni seçimleri gerektirdiğine işaret etmesi, bu seçimlerin ise daha demokratik bir ortamda yapılması gerekliliğinden bahsetmesi sonrası yeni seçim kanununun kabulü ile meclisin seçime götürülmesi kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan Matbuat Kanunu'nun 50. Maddesini değiştirilerek gazete kapatma yetkisinin Mahkemelere bırakılması ve ayrıca Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, cemiyetlerin kurulmaları kolaylaştırılarak kapatılmasının bağımsız mahkemelere bırakılması kararlaştırılmıştır. CHP böylece sendikalaşma, parti ve cemiyet kurmanın önünü açmıştır. Ayrıca üniversitelere özerklik tanınacağı da bildirilmektedir (Sarıçoban, 2005, s. 50). CHP bu sayede hem oy potansiyelini

artırılmak hem de Batı'ya demokratikleşme yolunda adımlar atıldığını göstermek niyetindedir (Kaştan, 2017, s. 130).

Ancak alınan olumlu yöndeki belirli kararlara karşı bu kurultay, sonrasında yapılacak olan 'açık oy, gizli tasnif' usulüne dayalı 1946 'şaiBELİ' seçimlerinin gölgesinde kalmış ve bu seçimlerin sonrasında ise siyasi ortam bir hayli gerilmiştir. 12 Temmuz Beyannameyle bu gerginlik belirli ölçüde yatışmış ve sonrasında CHP'nin demokratikleşme kurultayı olarak anılacak olan 7. Büyük Kurultay toplanarak ülkenin demokratikleşmesi ve partinin liberalleşmesi yönünde daha sahici adımlar atılması yönündeki çabalara şahitlik edilmiştir (Sarıçoban, 2005, s. 50).²⁰ Aşağıda CHP'nin bu kurultayı ve ardından da söz konusu dönemde DP'nin yaptığı kurultaylar daha yakından ele alınacaktır.

2.1.7. CHP'nin Demokratikleşme Kurultayı:7. Büyük Kurultay

CHP 7. Kurultayı, CHP'nin yeni döneme adaptasyon açısından gerçekleştirdiği önemli bir kurultaydır. Kurultay'da demokrasi adına çok önemli kararlar alınacaktır. Özellikle muhalefetin eleştirilerine maruz kaldıkları laiklik ilkesi üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda CHP'nin oy kaybettiğini düşünen '35'ler', partinin laiklik ve din eğitimi konusundaki tutumunun değiştirilmesine sebep olmuştur. Laiklik ilkesinin dinsizlik olmadığını göstermek adına ilkenin yumuşatılması yoluna gidilmiştir ki özellikle bu, çok önemli bir adım olarak karşımıza çıkacaktır (Bozkurt, 2010, s. 218). CHP 7. Kurultayı, 17 Kasım 1947'de 782 delegenin katılımıyla başlamış ve 4 Aralık 1947'ye kadar sürmüştür. Kurultayda İnönü, idare mekanizmasının tarafsız olması gerekliliğini dile getirmiştir. Ayrıca, parti başkanlığının seçimle belirlenmesinin gerektiğini, Halkevlerinin tüm siyasi partilerin ortak olarak istifade edebileceği bir kurum olabilmesi, basın hürriyeti, polis kanunu, memurin kanunu, parti tüzüğü'nün çok partili hayata göre yenilenmesi, seçim kanunu gibi meselelere yönelik tüm tedbirlerin alınacağını sıralamıştır. İşte Kurultay bu konular üzerine yoğunlaşacaktır (Sarıçoban,

²⁰ Liberalleşme, Cumhuriyet henüz kurulmadan önce mecliste de yaşanmaktaydı. Liberal hareketleri, Mustafa Kemal ve arkadaşlarına muhalif olan İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nda görmek mümkündür. İkinci Grup olarak da adlandırılan bu grubun programında siyasal liberalizmin ilkeleri bulunmaktadır. Cumhuriyet sonrası siyasal liberalizme ilk örnek ise TpCF olmuştur. Zürcher'e göre de TpCF Batı'ya özgü bir liberal kimliktedir. Yine TpCF sonrası kurulan SCF de liberal temalı bir parti programına sahiptir. (Köroğlu, 2011, s. 38-39-40). Görülmektedir ki CHP'de bu bağlamda hareket etmeye başlamıştır.

2005, s. 139). Bu bağlamda CHP, 1947 kurultayında, parti program ve tüzüğünü çok partili rejime ve ihtiyaçlarına uygun hale getirmeye çalışmıştır. Bu amaçla parti programı, anayasadan çıkarılmış ve tekrar sadece partiye bırakılmıştır. Ayrıca, millet iktidarın kaynağı, TBMM de bu iktidarı millet adına kullanan organ olarak tanımlanmıştır (Karpaz, 2010, s. 475-476).

Kurultayda yaşananlara bakacak olursak; CHP 7. Olağan Kongresinde, ‘Genel Başkan’ seçimiyle belirlenirken, parti genel başkanının Cumhurbaşkanı seçilmesi halinde yerine, parti tüzüğündeki 2, 3 ve 5. maddelerin değişikliğiyle Genel Başkan Vekili’nin geçmesi kabul görmüştür. Böylece Cumhurbaşkanlığı ve parti başkanlığı görevi birbirinden ayrılmıştır. Tüzükte bulunan 20, 21 ve 23. maddelerdeki değişim ile tüm parti örgütleri atama ile değil, seçimle belirlenmeye başlanmıştır. Milletvekillerinin %70’inin ise mahalli örgütlerce belirlenmesi kararlaştırılmış, ‘Halk Evleri’ de partiden ayrılmıştır (Kaştan, 2017, s. 127). Kurultay’da tartışmalar, parti teşkilatı ve tüzüğü, basın, devletçilik ve okullarda din dersleri okutulması konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca parti üst yönetiminin halktan kopukluğu eleştirilmiş, laiklik politikasının yumuşatılması da dile getirilmiştir (Karcı, 2010, s. 77). Çünkü çok partili hayata geçiş döneminde Türkiye’de İslami istekler artmıştır. Din eğitimi, hac vazifesi, İlahiyat Fakültesi kurulması, cami işgallerinin kaldırılması gibi istekler karşılanmaya çalışılmıştır. Çoğu CHP’li, ahlak kurallarının yerleşmesi, manevi eksikliğin ortadan kalkması ve dinin öğrenilmesi için laikliğe aykırı olmayacak bir şekilde din eğitiminin tekrar kurulmasını savunmuşlardır. Maneviyatın güçlenmesinin, komünizm tehdidinde de bir engel olacağını da ayrıca vurgulamışlardır (Kara, 2012, s. 121-122). Yine Kurultayda, Halkevlerinin tüm siyasi partiler tarafından ortaklaşa kullanılabilir hale getirilmesi, basın hürriyeti, polis ve seçim kanunlarının düzeltilmesi üzerine kararlar alınmıştır. Nihai olarak 4 Aralık 1947’de sona eren Kurultay sonrası, parti program ve tüzüğünde önemli sayılabilecek değişiklikler görünür hale gelmiştir (Öztürk, 2006, s. 75-76).

Ayrıca CHP 7. Kurultayı sonunda Toprak Reformu’ndaki 17. madde ile hükümetin toprakları istimlak edebilme yetkisi kaldırılmıştır. Liberalleşme adına parti ilkelerinden olan Cumhuriyetçilik ilkesinde demokrasi, Devletçilik ilkesinde özel sektör ön plana çıkmıştır. Milliyetçilik ilkesine kültür ve ülkü birliği yanında tarih birliği ile ruhi bağlar

eklenmiştir. Türk milliyetçiliğinin görevi, Türk Milletinin bütünlüğü ile dayanağı olan milli ruh ve şuuru yaşatmak ve korumak olarak belirlenmiştir. Laiklik tartışılırken sonraları hayata geçirilecek olan dini reformlar dile getirilmiştir (Çakmak, 2017, s. 327). Böylece dini politikalar açısından uzun süredir pasif kalan CHP, 7. Kurultayında din tedrisatıyla da ilgilenmiş olacaktır (Dere, 2013, s. 2031). Din konusu oldukça önemliydi. Çünkü çok partili hayata geçiş ile beraber, dini değerlere vurgu yapan bazı partilerin kurulması, CHP’de laiklik konusundaki farklı görüşlere tartışma imkânı vermiştir. CHP’nin çiftçi kökenli kanadını oluşturan milletvekilleri, özellikle laiklik ilkesinin yeniden gözden geçirilmesi isteğinde bulunmuşlardır. Yine DP’nin dini motifleri de kullanarak 1946’da Meclis’e 60 milletvekili sokmasının ardından, 1947’deki CHP kurultayında özellikle din eğitimi konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların odağında laiklik ilkesinin yumuşatılması vardır. Kurultayda ağırlık kazanan bu görüş sonucu, laiklik ilkesinde bir yumuşama söz konusu olmuştur (Özakın, 2004.s. 67-68). Bu bağlamda CHP’nin 7. Kurultayında parti programına din ve laiklik konusunda tavizler verilmesini içeren bir teklif sunulmuştur. Bu teklif; türbe ziyaretlerinin açılması, okullara haftada birer saatlik seçmeli din derslerinin konulması, CHP’nin din eğitimine verdiği önemi gösteren bir maddenin parti programına eklenmesi, CHP’nin ilkokullarda seçmeli din derslerini başlatacağını ilanı, seçmeli din derslerinin Milli Eğitim Bakanlığınca müfredata ekleneceğini açıkça belirtmesi, din eğitimi veren yükseköğremlerin açılması, İmam-Hatiplerin yeniden açılması gibi önerileri içermektedir (Sertel, 2009, s. 120). Bakıldığında din ve laiklik konularında CHP 7. Kurultayında varılan sonuç; laiklik inkılâbının din düşmanlığı içermediği, bilakis dinin kötüye kullanılmasının önüne geçmeyi amaçladığı şeklindedir. Devlet, dinin dünya işlerine müdahalesine karşı denetim yapmak zorundadır. Neticede Laiklik ilkesinin zedelenmeden muhafazası ortak sonuç olarak ortaya çıkmıştır (Koçak, 2015, s. 202).

Yine CHP 7. Büyük Kongresinde Kurultay Başkan Vekili ve CHP Milletvekili Günaltay; fikir ve matbuat hürriyeti gibi vicdan hürriyetinin de olması gerekliliğini vurgulamıştır (Koçak, 2015, s. 193). Günaltay Hükümeti döneminde dini özgürlükler açısından yaşanan yenilikler ve rahatlamalar, evvelen bu kurultayda gündeme gelmesine rağmen bir sonuca ulaşmamıştır. Şubat 1948’de İnönü, dönemin hükümetiyle görüşüp ilkokullara seçmeli din dersleri konulması, İmam-Hatiplerin açılması ve İlahiyat Fakültesi kurulması gerekliliğinden bahsetmiştir. Bu konular Bakanlar

Kurulunda büyük tepki görse de İnönü'nün devam eden girişimleri sonucu CHP Meclis Grubu 30 Mayıs 1948'de din eğitimi ile ilgili raporu kabul etmiştir. Çok partili hayata geçiş dönemini ilgilendiren bu konular Günaltay Hükümeti döneminde işlev bulacaktır (Çufalı, 2012a, s. 17-18). Günaltay'ın kurultay başkanı olarak bulunduğu kurulda kendisinin de içinde bulunduğu ılımlı grubun etkinliği Günaltay'ın güç kazanmasını sağlamış ve başbakanlığına giden yolda önemli bir yer tutmuştur. Yine önemli bir nokta olarak, bu kurultayda alınan din hususundaki, seçim konusundaki ve tüzük ile ilgili kararlar Günaltay kabinesinin icraatlarının temelini oluşturacaktır (Koç, 2011, s. 54-55). Günaltay'ın ılımlı kişiliği, kurmuş olduğu kabinesinin yapısına ve programına da yansımaya sahiptir. Daha sonra göreceğimiz gibi Günaltay kabinesi, siyasi ve ekonomik konularda ılımlı bir tavır sergileyecektir. Aynı zamanda Günaltay Hükümeti'nin uygulayacağı politikalar, 1947 Kurultayı'nın bir getirisi olarak görülebilir. Yine bu kurultay; liberal politikaların seçilmesi, daha liberal ve demokratik bir tüzüğün kabullenilmesi, laiklik ve din konusunda yumuşamaya gidilmesi gibi olgular nedeniyle, bir demokratikleşme kurultayı olarak görülmüştür (Çil, 2014, s. 59-60). Nihai olarak bakıldığında bu kurultay ile CHP, bir yenilik ve demokratikleşme çabasına girmiş, hem de din ve laiklik politikasında değişikliğe gitme kararı almıştı (Akkır, 2014, s. 54). Çok partili siyasi hayata uyum gösterme sürecinin bir sonucu olarak görünen CHP 7. Kurultayı, partinin otokratik ve bürokratik yapısının kırılması ve siyasal sistemin liberalleşmeye başlaması açısından bir dönüm noktası olarak görünmektedir (Tuna, 2006, s. 139; Uzun, 2012, s. 109; Akkır, 2014, s. 57).

Dolayısıyla 12 Temmuz Beyannamesi ve Peker Hükümetinin istifası sonrasında yapılan bu kurultay çok partili hayata geçişte çok önemli bir adım olarak Türk siyasal tarihindeki yerini almıştır. Diğer taraftan CHP 7. Kurultayı sonrası katı devletçi politikaları benimseyen Recep Peker ile İnönü arasında bir çekişme de hâsıl olmuştur (Kaştan, 2017, s. 127). Bu kurultayda aşırı ve ılımlılar arasında özellikle CHP Başkan Vekilliği için bir nevi yarış yaşanmış ve bu yarış merkez ile ılımlıların desteğini alan Hilmi Uran 328 oy ile kazanmıştır. Rakibi olan ve aşırıları temsil eden Recep Peker ise 159 oy alabilmiştir (Kara, 2012, s. 132). Peker'in istifası sonrası yeni hükümeti kurma görevini İnönü, Saka'ya vermiştir. Saka Hükümeti ılımlıdır ve bu yapısı siyasi havaya da yansımaya sahiptir. Hükümet, demokrasi gelişimi için çalışacağını, idare ve emniyet teşkilatının halka iyi davranacağını, ancak aşırı sol ve sağ hareketler için tedbir

alacağını bildirecektir. Yabancı sermayeyi teşvik edeceğini ve 7 Eylül kararlarından vazgeçilmeyeceğini de bildirilecektir. Aynı zamanda gizli oy sayımına da son verilecektir. Muhalefet ile gerginlikler ise giderilmeye çalışılacaktır (Çufalı, 2012a, s. 11-12). Ancak Saka Hükümeti, yapmış olduğu tüm liberal politikalara rağmen ekonomi alanında başarılı olmayacak ve istikrar tutturamayacaktır. Sonrasında hayat pahalılığı artacak ve hükümete kadar uzanan yolsuzluk iddiaları Saka Hükümetinin yıpranmasına sebep olacaktır. Saka, 8 Haziran 1948’de istifa girişiminde bulunsa da ertesi gün yeni kabineyi kurma görevi tekrar kendisine verilecektir (Sarıçoban, 2005, s. 158). Saka’nın kurduğu yeni kabinesi, Peker dönemindeki muhalif olan genç, idealist ve liberal görüşlü isimlerden oluşacaktır. Hükümet programında ekonomiye ağırlık verecek; IMF’ye, Dünya Bankası’na ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü’ne üye olunacaktır. Marshall Planı kapsamında ABD ile İktisadi İşbirliği Anlaşması yapılacak, bu bağlamda ABD misyonu Türkiye’ye yerleşecektir (Öztürk, 2006, s. 82-83). Yeniden kurulan Saka Hükümeti, yapmış olduğu tüm çalışmalara rağmen iktisadi alanda bir türlü yeterli tedbirleri alamayacak ve eleştirilerin odak noktası olmaktan kaçamayacaktır. Bütün bu yaşananlar İkinci Saka Kabinesinin de sonunu getirecektir. Sonrasında ise Günaltay Kabinesine giden süreç başlayacaktır (Karataş, 2014, s. 514).

2.1.8. DP Kurultayları

Demokrat Parti de kurultaylar toplamaktadır. İlk kongresini, parti programını kabul etmek ve partinin gelecek politikasını belirlemek üzere 7 Ocak 1947’de toplamıştır. Parti programının özünü, anayasada ve CHP’nin parti programında yer alan cumhuriyet rejiminin altı ana ilkesini daha liberal bir biçimde yorumlayarak oluşturmuşlardır (Karpat, 2010, s. 490, 491). 7 Ocak 1947’deki I. Büyük Kongresi’nde DP, anayasaya aykırı kanunların değiştirilerek yerine demokratik kanunların konmasını talep eden ‘Hürriyet Misakı’ nı kabul etmiştir (Tuncay, 2014, s. 96).

Devam eden süreçte Demokrat Parti II. Büyük Kongresini ise 20 Haziran 1949’da toplamıştır. Çünkü kendileri gibi Günaltay hükümetinin de ılımlı liberal politikalar izlemesi DP’yi kısmen sarsıntıya uğratmıştır. Bu nedenle kongrede iktidarla yarış adına görüşmeler yapılmıştır. Yine DP’nin bu süreçte ilk kongrede seçilen genel idare kurulunun üçte birinden fazlasını da parti içi fikir ayrılıkları nedeniyle ihraç ettiği

görülmektedir. Bu durumda bir etken olarak Günaltay hükümetinin ılımlı liberal politikaları gösterilebilir. Ancak ilerleyen zamanlarda DP'nin yeniden toparlandığı görülmektedir (Koç, 2011, s. 69). II. Büyük kongresini 20 Haziran 1949 günü yapan DP'nin bu kongresi, muhalefet partisi olarak yaptığı son kongre olacaktır. Çünkü bundan sonra yapacağı kongrelerini iktidar partisi olarak yapacaktır. DP, bu kongrede alacağı kararlarında arkasında duracaktır (Kabasakal, 2013, s. 17-18). DP, II. Büyük Kongresinde parti programına uygun olarak işçilere grev hakkının verilmesi, ücretli olacak şekilde haftalık ve yıllık izinler verilmesi gibi konuları ele almıştır (Nadar, 2011, s. 131). Bu gibi konulardan daha dikkat çekici olarak DP ikinci büyük kongresinde 12 Temmuz Beyannamesi'nin kabulünün bir 'muvazaa' olmadığını göstermek cihetindedir ve beyannamenin kabulünün 'ihtilâlcilik' olmaması için bir zorunluluk hareketi olduğu dile getirilerek 'muvazaa' yaftalamasından kurtulmak istenmiştir. Bundan dolayı da daha sert bir muhalefet tavrı takınılmaya başlanmıştır. Yine çok önemli bir konu olarak, iktidarcı 'Milli Husumet Andı' diye adlandırılan 'Milli Teminat Andı' ise bu kongrede ifadesini bulmuştur. DP, Milli Teminat Andı'nda genel olarak; demokratikleşmeyi, vatandaşın anayasal haklarını yine anayasaya aykırı olmadan kullanabilmesini, siyasi partilerin hepsinin iktidar partisi gibi seçim kampanyasında eşit şartlarda olmasını ve seçimlerde yargı denetimini istemektedir (Timur, 2003, s. 122-123). DP'nin vatandaşın temel hak ve hürriyetlerini kanun dışı yollarla engelleyecek olanların milletin husumetine maruz kalacağını bildiren bu kararı sonrası CHP, DP'yi iktidara gözdağı vermek ve halkı kışkırtmakla itham etmiştir. Temyiz Mahkemesi Başkanı Halil Özyörük, böyle bir karar alan partinin kapatılması gerektiğini yönündeki düşüncesini Adalet Bakanı Fuat Serim'e sunmuş, fakat Şemsettin Günaltay ile Hilmi Uran bu düşünceye karşı çıkmıştır (Çufalı, 2012a, s. 21).

2.2. YENİ DÖNEMDE CHP HÜKÜMETLERİ

1946-50 arası dört hükümet kuran CHP, önce sert siyasi aktörler, sonra ise ılımlı liberal aktörler ile sahaya çıkmıştır. Bu ılımlı aktörlerden en önemlisi ve döneme en uygun isim ise kuşkusuz M. Şemseddin Günaltay olmuştur. İnönü, Günaltay hamlesi ile demokratikleşmeyi pekiştirmek ve aynı zamanda CHP'nin elini güçlendirmek istemektedir (Akın, 2010, s. 343). Şimdi Günaltay kabinesine giden süreçte söz konusu dönemin CHP hükümetlerini daha yakından incelemeye çalışalım.

2.2.1. Peker Hükümeti

Yaptığımız araştırmaya göre çok partili hayata geçiş sürecinde karşımıza ilk çıkan CHP hükümeti, Recep Peker kabinesi olacaktır. Peker Hükümeti öncesinde ki Saraçoğlu Hükümetinin 1946 Mebus seçimleri döneminde yaşanan olumsuz olaylar sonrası yıprandığı görülmektedir. Buna bir de Meclis açılışında muhalefetin aşırı baskısı eklenince Saraçoğlu Hükümetinin görevinden çekilmesi gerçekleşmiştir. Yaşanan bu olay sonrasında yeni hükümeti kurma görevi için düşünülen isimlerden biri Recep Peker olmuştur (Berber, 2012, s. 140-141). Süreç, 1946 genel seçimleri sonrası 5 Ağustos 1946 sekizinci dönem TBMM toplantısında CHP'nin Cumhurbaşkanlığı adaylığı için İnönü'yü aday göstermesiyle başlamış, yapılan seçimde Cumhurbaşkanı seçilen İnönü, 6 Ağustos 1946'da görevi üstlenen başka kimse olamayınca her ne kadar da sertliğinden endişe etse bile kabineyi kurma görevini Peker'e vermiştir. Esasen İnönü, 1945 sonrası yeni dönemde, kendi partisi içinde liberal bir anlayış getirecek olanlara ve gençlere fırsat tanımak istemiştir. Yeni dünya düzenine uymayan eski gruplar ise kademe kademe tasfiye edilecektir. Ancak burada bütün bunlarla birlikte farklı bir yaklaşım olarak İnönü'nün Peker'i seçme sebebi; görevi üstlenen kimse olamamasının yanı sıra sert muhalefetin sert tutumunu kırabilecek, susturabilecek olan sert politikayı uygulayabilecek bir isim olmasıdır (Sarıçoban, 2005, s. 63-64).²¹

Saraçoğlu hükümetinin istifası sonrasında 21 Temmuz 1946'da seçimler yapılmıştır. Yapılan seçimlere CHP, DP, MKP ve diğer partilerde katılmıştır. Seçimler açık oy-gizli tasnif ve çoğunluk sistemi esasına göre yapılmıştır. Seçimleri CHP büyük bir oranla kazanmıştır. Seçim sonuçlarına, seçim sistemi nedeniyle kuşkuyla yaklaşılmış ve yolsuzluklar yapıldığı iddia edilmiştir. Bu iddialar ise iktidarı zayıflatırken DP'ye güç kazandırmıştır. Seçim sonrasında ise kurulan hükümetin başında artık Peker vardır (Uzun, 2012, s. 105-106). Peker, son derece katı ve otoriter görüşleriyle tanınsa da, tüm bu sert kişiliğine rağmen Meclis açılış konuşmasında Türk halkının demokrasi ihtiyacına değinecek ve tek dereceli seçim sisteminin meclisteki halk egemenliğine olan katkısını dile getirecektir (Karcı, 2010, s. 54-55). Peker'e göre gerçek demokrasi, mülkiyeti esas kabul etmekle beraber sermaye ve işçi sınıfının kontrolüne dayanan,

²¹ Toker, M. (1990) *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı yılları 1944-1973 tek partiden çok partiye 1944-1950*. Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 133-134

liberalizmin kargaşa ortamına fırsat tanımayan, ekonomide ılımlı bir siyaset ve idarede ise sıkı bir devletçilik ve otoriter demokrasi şeklindedir (Çolak, 1996, s. 73). Recep Peker, Atatürk döneminde CHP’de Genel Sekreterlik ve çeşitli görevler üstlenmiş, aşırı otoriter ve disiplinli bir isimdir. Ancak Peker’in görüşlerinin aşırıya kaçması ve bu görüşlerin İtalyan Faşizmine doğru kayması nedeniyle kendisi o dönemde, Atatürk tarafından parti genel sekreterliğinden uzaklaştırılmıştı (Sarıçoban, 2005, s. 65).²²

Yeni dönemde DP ile mücadele edecek olan Peker, Türkiye’nin sınıfsız bir topluma sahip olduğu ve Halkçılık ilkesinin, sınıf mücadelesini kabul etmeyeceği kanaatindeydi. Ayrıca Peker, liberalizmin, birey anlayışına da karşıydı ve devlet otoritesinden taraftı. İlâveten, sosyalizm ve komünizme de karşıydı. Çok partili hayatı ise aslında onaylamamaktaydı. Yani, yeni dönemde kabineyi kuran Peker, tek parti sistemi ve şef idaresi taraftarı, uzlaşmacı olmayan bir isim olarak görünmekteydi. Bu durum da haliyle muhalefet tarafından hoş karşılanmamıştı (Sarıçoban, 2005, s. 65-66). Peker Hükümeti’nin otoriter mi yoksa ılımlı mı olacağı o dönem fazlaca tartışılan bir konu olmuştur. Nihai olarak kurulan kabinedeki isimler muhalefeti endişelendirmiştir. Çünkü kabine, sert kişilerden oluşmaktaydı. Burada ilgi çekici olan bir detay ise, bir Amerikan muhabirinin ülkesine gönderdiği haberde, Peker Kabinesinin şiddetli muhalefet karşısında uzun bir müddet tutunamayacağı tahmininde bulunmasıdır (Dereli, 1996, s. 17-18).

1946 seçimleri sonrası CHP’nin izleyeceği yol Türkiye’de demokratikleşmenin gidişatı açısından ve ilk izlenim olacağından ötürü kayda değerdir. Peker’in göreve getirilme sebebi, Türkiye’deki sert akımların önünü kesmek ve sert muhalefete cevap verebilmek olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada Peker’in, otoriter bir nitelik taşıması, demokrasinin ülkede yerleştirilmesinde de haliyle sert bir çizgide izlemesini kaçınılmaz kılmaktadır diyebiliriz. Bu bağlamda Peker, aşırı akımları engellerken aynı zamanda muhalefete karşı da haliyle sert bir tutum içerisinde olacaktır (Karataş, 2014, s. 507). Peker Hükümetinin programı 14.08.1946’da okumuştur. Programda, demokrasiye ve

²² Hilmi Uran, Peker’in başbakanlığa getirilişi için hatıratlarında, İnönü’nün, görevi Peker’e verirken isteyerek vermediğini, kerhen verdiğini del ifade etmiştir (Kara, 2012, s. 113-114). Bu bağlamda İnönü’nün kabineyi kurma görevini kerhen verdiği Peker’e, partinin bir geleneği olarak CHP Başkan Vekilliğini vermemesi ve o görevde eski başbakan Saraçoğlu’nu bırakması ise oldukça manidardır (Kara, 1999, s. 70).

kanunlara bağıllıktan söz edilmektedir (Sarıçoban, 2005, s. 68-69). Okunan programdan özgürlüklerin geliştirileceği ve demokratikleşmenin devam edeceği belirtilmektedir (Çufalı, 2012a, s. 4). Peker hükümeti programı, ithalatın kolaylaştırılması ve ithalat birlikleriyle ticaret ofisinin kaldırılması, devlet ile özel sermaye arasında işbirliği yapılması, köy okulları programında köylünün çalıştırılmasına devam edilmesi, ekonomi alanında devletçilik esasına dayanan ve bu çerçevede kalacak olan serbestçi görüş ve tedbirlerin alınması gibi özellikler içermektedir (Kara, 1999, s. 72-73). Yine ekonomi politikalarında, özel teşebbüsün ve özel sermayenin emniyetle çalışmalarına devam edeceği, herhangi bir ayrıcalık tanınmayacağı, devlet ile özel teşebbüslerin işbirliğinde olacağı, özel teşebbüslerin alanlarına olabildiğince devlet teşebbüslerinin girmeyeceği gibi kararlar vardır. Bu durum, liberal ekonominin olmadığı, daha ziyade devlet ile özel teşebbüslerin kontrolde tutulduğu bir görüntü çizmektedir. Ancak 1947'ye gelindiğinde hükümet, liberal kapitalist sistem içerisine kaymaya başlamıştır (Kaştan, 2017, s. 135-136).

Elbette yeni hükümetin kurulması ile birlikte muhalefetle yeni hükümet arasında da yeni bir dönem başlamıştır. Peker hükümeti döneminde CHP ve DP arasındaki ilk önemli huzursuzluk bütçe görüşmeleri esnasında ortaya çıkmıştır. DP, hükümet programını tenkit edebilmek için süre isterken, CHP bu isteği reddetmiştir. DP bunun üzerine, muhaliflere konuşma hakkının dahi tanınmadığı bir ortamda demokrasinin ilerlemesinin mümkün olmayacağını bildirmiştir. Peker, bütçe konusunda 7 Eylül kararlarına değinmiş, muhalefet ise 7 Eylül kararlarını eleştirmiştir (Kara, 1999, s. 76-77). Mevzu bahis 7 Eylül Kararlarının alınma sebeplerini dönemin Maliye Bakanı H. Nazmi Eriş açıklamıştır. Açıklamada; savaş esnasında ülke içindeki fiyatların gelişmiş ülkelerdekenden fazlaca artış göstermesi yeni dönemde ülkeyi iki seçeneğe yönlendirmiştir. Bunlardan ilki, fiyatları çeşitli yollarla geriletmektir. Yani deflasyondur. Ancak bu yol hem üretim hem de üretici için kayıplara ve hatta buhrana sebep olabilir. Bun nedenle, daha mantıklı olan para ayarlaması yoluna gidilmiştir. Üstelik bu yol uygulanırken Türk lirasının resmi paritesi değişmemektedir. Bu adım ihracatçıya fayda sağlayacağı, %55'e çıkan prim desteği ile de o yıl ihracat yapılmama tehlikesinin kalkacağı ve ithalat olanaklarının da gelişerek piyasaya rahatlama sağlayacağı söylenmiştir. Uluslararası alanda ise BM prensiplerine uygun olduğu da belirtilmiştir (Tuna, 2007, s. 97). Böylece Peker Hükümeti, uygulamaya koyduğu liberal

görüşlerin yanında bir de ‘7 Eylül Kararları’ adıyla bilinen bu adımı atmıştır. Bu adım, Türkiye’nin ilk devalüasyonu olmuştur (Karcı, 2010, s. 56).²³

Ancak DP, Peker hükümetinin almış olduğu ekonomik kararları, zamansız alınmış olması açısından, paranın değer kaybetmesinin sakıncalı olduğundan, fiyatların yükselmesine sebep olacağından, ithalatı zorlaştırdığı için sınaî kalkınmaya engel olacağından dolayı eleştirmiştir. Peker hükümeti ise bu eleştirilerin doğru olmadığını söylemiş ve alınan ekonomik tedbirlerin faydalı olacağını bildirmiştir (Sarıçoban, 2005, s. 79). 7 Eylül Kararlarıyla amaçlanan, fiyat ve miktar sınırlamalarının kaldırılmasıyla ithalatın artışını sınırlamak ve ihracat ürünlerinin dolar cinsinden fiyatını düşürerek ihracatı artırmaktır. Karar üzerine ihracat serbest bırakılmıştır. Lakin savaş yıllarındaki baskı ile beraber paranın değeri dörtte bir oranında düşüş göstermiştir. Bu durum ise ihracat için bir engel, karaborsa için bir teşvik oluşturmuştur. Nihai olarak 7 Eylül Kararlarının neticesi ekonomik açıdan kötü olmuştur (Tuna, 2006, s. 51). Görünen o ki, Peker Hükümeti, bu hamleyle, savaş nedeniyle bozulan ekonomik dengeyi ayarlamayı ve ihracatı desteklemeyi hedeflemişse de başarı sağlanamamıştır. Aslında bu kararlar hükümet programının ‘dış ticarete serbestlik’ ilkesi ile bağdaşmaktadır. 1947’den beri açık veren dış ticaret dengesinde, fiyat ve miktar sınırlamaları kaldırılarak ithalatın artışını sınırlandırmak ve ihracat ürünlerinin dolar cinsinden fiyatını düşürerek ihracatı artırmayı temel alan bir hamleydi (Sarıçoban, 2005, s. 77-78). Peker Hükümetinin siyaset ve ekonomi politikaları huzursuzluklara neden olmaktaydı. CHP’de Peker Hükümetinin istifasına zemin oluşturan temel etmenlerin başında, almış olduğu 7 Eylül Kararları gelmektedir. Bu kararlar yapılan devalüasyon, Savaş sonrası ekonomi şartlarına ve yeni ekonomi politikasına uyum sağlamayı hedeflese de kararların amacı olan ithalatın artışını sınırlandırarak ihracatı artırma hedefi elde edilememiş ve bu durum muhalefetin eleştirisine maruz kalınmıştır (Öztürk, 2006, s. 61-62).²⁴ Diğer taraftan

²³ İkinci Dünya Savaşı nedeniyle Türkiye’de her an hazırlıklı olmak adına alınan önlemler, ekonomide gerilemeye sebep olmuştur. Peker hükümeti de bu durumdan kaynaklanan gerilemeyi önlemek adına 7 Eylül 1946 kararları diye bilinen önlemleri almıştır. 7 Eylül devalüasyonu, BM’nin kuruluşu ve Bretton Woods Milletlerarası Para Sandığı (IMF) gibi olgularla beraber değerlendirilmesi gereken, ekonomik olmasının yanı sıra siyasi amaçlarda güden bir olaydır. Türkiye, IMF’ye katılırken parasının yeni değerini ya kendisi ayarlayacak ya da IMF ayarlayacaktı ki burada Peker hükümeti bu işi IMF’ye bırakmak yerine para değerini kendisi ayarlamıştır (Dereli, 1996, s. 75).

²⁴ 1 Kasım 1946’da Meclis’te toplanan DP’lilerin, 7 Eylül Kararlarını, bütçede açık vermemek ve mali durumu düzeltmek için esaslı mali ve ekonomik tedbirlerin ileri sürülmediği gibi eleştirel bir önerge sunmaları ve iktidarın ise muhalefeti hükümetin ekonomi politikasını olumsuz yönde etkilemekle

paranın değerinin düşürülmesi sonrası, hayat pahalılığı da artış göstermiştir. Böylece Peker Hükümeti, isabetsiz ekonomik tedbirlerle işe başlamış ve itibar kaybetmiştir. Bu durum ise iktidarın aleyhine, muhalefetin lehine olmuştur. Çünkü 7 Eylül kararlarından memnun olmayan kesimler muhalefet saflarına geçmişlerdir (Karcı, 2010, s. 57-58).

Peker hükümeti izlediği politikalar arasında basın hayatında da yeni düzenlemelere gitmiş ve Meclis'e bir Basın Kanunu Tasarısı sunmuştur (Sarıçoban, 2005, s. 83). Peker Hükümetinin TBMM'ye sunduğu 'Matbuat Kanunu' tasarısı, muhalefet ile aralarında yeni bir anlaşmazlığa sebep olmuştur (Tuna, 2006, s. 52). Tasarı, gazete ve dergi sahibi kimsenin suişöhret vasfına haiz olamayacağı ve yayın çıkarabilmek için belirli kanuni vasıflar ile beraber bir beyanname verme zorunluluğu getirmekteydi. Yayınlanacak olan gazete/dergide devlet görevlilerine suizan-i davet edecek mahiyetteki yazılara da cezai işlem uygulanacaktır (Sarıçoban, 2005, s. 83-84). Muhalefet, Basın Kanununa aleyhte oy vermiş fakat yasa, 20 Eylül 1946'da kanunlaşmıştır. Muhalefet adına söz alan Adnan Adıvar, kanunun, matbuat hürriyetine bir darbe olduğunu dile getirmiştir (Karataş, 2014, s. 507). Bu kanun, basında da yer bulmuş ve demokrasinin gelişmesine engel olacağı ve de basın hürriyetine mani olacağı yönünden eleştirilmiştir (Kara, 1999, s. 72). Peker hükümetinin Matbuat Kanunu Tasarısının demokrasiyle ve anayasayla bağdaşmadığı muhalefetçe zikredilmiştir. Hükümet ise tasarıyı savunmuştur. Tüm muhalefete rağmen tasarı kabul edilmiştir (Sarıçoban, 2005, s. 84-85).

CHP, Peker hükümeti döneminde de din konusuna eğilmiştir. Din eğitimi mevzusu, DP I. Kongresi sonrasında CHP Büyük Divanında da gündeme gelmiştir. Divan, bu mevzunun daha fazla aleyhte propaganda aracı olarak kullanılmaması için gerekli düzenlemeleri yapma hususunda hükümeti yetkilendirmiştir. CHP'li Tanrıöver, dinin halkı manen besleyecek, komünizm karşısında yegâne dayanak olacağını söylemiştir. Ayrıca imam-hatipleri yetiştirecek bir kurum olmadığını, bir de İlahiyat Fakültesi'nin gerekli olduğunu söylemiştir. Peker ise cevaben, talep olmamasından dolayı bunların eksik olduğunu ve verilecek bir din eğitiminin de mekteplerde değil, haricen ve devlet kontrolünde olabileceğini bildirmiştir. CHP'deki muhafazakâr-liberallerin ısrarı sonucu din eğitimi konusu başbakanın katı tutumuyla kendi çizdiği çizgilerle şekillenmiş ve

suçlamaları ve diğer tartışmalar, esasen çok partili hayata geçildiğinin bir göstergesi gibiydi (Karcı, 2010, s. 58).

okul dışında, devlet kontrolünde olacak şekilde olması kararlaştırılmıştır (Dereli, 1996, s. 84-86).

1946 yılı sonunda görüşülmeye başlanan yeni yıl bütçesi üzerine tartışmalar iktidar ve muhalefet arasında daha da şiddetlenmiş (Demirtaş, 2011, s. 169), Menderes, kötüleşen ekonomik durumu iyileştirebilmek için esaslı ve köklü ekonomik tedbirlerin alınmadığını ileri sürmüştür. Uygulanmakta olan usullerin milli ekonomiyi kalkındırmak yerine, mali kaynakları verimsiz kullandığını söylemiş, tarımın desteklenmediği ve gereksiz harcamaların yapıldığını dile getirmiştir (Karcı, 2010, s. 58). Bu sözler üzerine Adnan Menderes'in ardından söz alan Başbakan Peker, Menderes'in söylemleri için 'Psikopat bir ruhun ifadesi' şeklinde konuşması zaten gergin olan iktidar ile muhalefet arasındaki gerginliği hat safhaya taşımıştır. Bunun üzerine DP Grubu hemen Meclisi terk etmiştir (Unat, 2011, s. 847).²⁵ DP'lilerin Meclisi terk etmesi sonrası oluşan gergin havayı kırmak adına devreye İnönü girmiştir (Bozkurt, 2010, s. 217) ve aradaki çatışmaya son vermek adına Celal Bayar ile baş başa görüşmüştür (Kaştan, 2017, s. 132). Çünkü iktidar ile muhalefet arasındaki bu gergin hava, rejim için tehlikeler oluşturmaktadır ve tabana yansması ise daha fena sonuçlar doğurabilecektir. Bu sırada partiler üstü bir tutumla devreye giren İnönü, Bayar ve Peker ile özel görüşmeler yapmıştır. Görüşmelerde Bayar, muhalefet üzerindeki hükümet baskısından şikâyet etmiş ve devlet imkânlarından partilerin eşit şartlarda faydalanmasını istemiştir. İnönü'nün Bayar ile görüşmeleri olumlu geçerken, Peker ile böyle olmamıştır (Tuna, 2007, s. 53). İnönü, görüşmelerin ardından '12 Temmuz Beyannamesi' adıyla bilinen bildiriye yayınlamıştır. Bildiri ile iki parti arasını yumuşatarak olaylara yeni bir yön vermiştir. İnönü Beynamede, hükümet ve muhalefet başkanları ile diyalog kurulabilmesi için uğraşısını, kanaat ve görüşlerini bildirmektedir (Ercan, 2013, s. 12).

Bu bildiri ile İnönü, otoriter uygulamalardan ötürü yaşanan olumsuzlukların müsebbibi olarak sertlik yanlısı Peker'i sorumlu tutmuştur. Ancak Peker, beyannameyi demokrasiye ve 1924 Anayasası'na uygun bulmamış ve Başbakan'ın

²⁵ Ayrıca bu olay öncesindeki görüşmelerde ele alınan sıkıyönetimin uzatılması kararı da Meclis havasını oldukça germişti. Meclis'te tartışılan sıkıyönetim müzakerelerinde, muhalefet sıkıyönetimin devamını istenmese de, sıkıyönetim altı ay daha uzatılarak 29 Aralık 1947'ye kadar uzatılmıştı (Sarıçoban, 2005, s. 87-88).

Cumhurbaşkanı'na değil parlamentoya karşı sorumlu olduğunu söylemiştir. Bundan ötürü Peker, kendisini 12 Temmuz Beyannamesine bağlı görmemektedir (Tuna, 2007, s. 57). Ayrıca Truman Doktrini ile ABD'den yardım almak isteyen Türkiye, bu yardımı alabilmek adına siyasi yapısını daha demokratik hale getirecek bazı tedbirler almak ihtiyacındadır. Bu sebeple İnönü, muhalefetle gerginliği azaltmak için birtakım önlemler alma gereği hissetmiştir. İnönü bu nedenle her iki taraf ile görüşmeler yapmış ve nihayetinde '12 Temmuz Beyannamesi' adıyla bilinen bildiriye okumuştur. Böylece iki tarafta memlekette demokrasinin yerleşmesindeki zarurete dikkat çekerek aralarındaki sert çekişmeyi frenleme kararı almışlardır (Sarıçoban, 2005, s. 118-119). CHP ve DP'de beyannameye tepki gösterenler bu partilerin radikalleri olmuştur. 33 DP'li vekil, partilerinin muvazaalı olduğunu düşünerek partiden ayrılıp Millet Partisi'ni kurmuşlardır. Fakat böylece beyanname sayesinde DP, radikallerinden de kurtulmuş olacaktır (Şeyhanlıoğlu, 2009, s. 134). Beyanname sonrasında CHP'de ise '35'ler' olarak anılan grup ortaya çıkmış ve Peker Hükümetine parti içi muhalefete başlamışlardır. Bu olaylar sonrasında Peker görevini 2 ay kadar daha ancak sürdürebilmiştir (Bozkurt, 2011, s. 217). İnönü, gelinen noktada otoriter bir hükümet reisi ile dönemin şartlarına göre bir siyaset yapılamayacağını farkına varmıştır. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde Peker'in tasfiyesi, CHP içinde yaşanan ayrılıklar sonucu oluşan müfritler ve ılımlılar mücadelesi ile olmuştur (Demirtaş, 2011, s. 176-177). Böylece 12 Temmuz Beyannamesi sonrası İnönü ile araları zaten sorunlu olan Peker, 9 Eylül'de istifasını vermiş ve Peker Hükümeti devri kapanmıştır (Küçük, 2013, s. 31). Bu durum, CHP'deki tek parti zihniyetinin son bulduğunun bir göstergesi sayılmaktadır. Çünkü Peker Hükümeti, çok partili yaşama ayak uyduramamış ve istifa etmek zorunda kalmıştır (Kara, 2012, s. 118).

Özetle, muhalefeti susturmak adına göreve getirilen Peker hükümetinin muhalefet ile iktidar arası ilişkiyi iyice zora sokması kendi sonunu getirmiştir. Bu sonun gelmesinde aynı zamanda; İnönü ile Peker arasında yaşanan sürtüşme ve buna bağlı olarak CHP'de oluşan parti içi muhalefet, ekonomik alanda uygulanan 7 Eylül kararları ayrıca rol oynayan etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte aşırı devletçi politikalar izlenmesi ve bu politikaların da ne dönemle ne de muhalefetle paralellik göstermemesi de Peker Hükümetinin kapanmasına gerekçe olan olgular arasında yerini

almaktadır. Tüm bu etkenler sonucu Peker hükümeti döneminin son bulunduğunu görmekteyiz (Sarıçoban, 2005, s. 126-127).

2.2.2. Saka Hükümetleri

Peker hükümetine karşı sadece muhalefet kanadında bir hoşnutsuzluk söz konusu olmamış, ayrıca CHP içinde bazı milletvekilleri de Peker'in tutumlarından rahatsız olmuşlardır (Berber, 2012, s. 143). Aynı zamanda İnönü'nün de Peker hükümetine tutumu olumlu değildi. İnönü, 12 Temmuz Beyannamesi'ni yayınladığında buna paralel olarak Başbakan Peker'in de çok partili sistemin gereği olan bu bildirgeyi kabul etmesi, aksi takdirde görevden çekilmesi gerektiğini söylemiştir (Demirtaş, 2011, s. 175). Ancak bu yönde hareket etmeyen Peker hükümeti, parti içi muhalefete maruz kalmış ve bu durumu kaldıramamış, en nihayetinde de istifa etmiştir. Peker'in istifa sebebi olarak, kimileri bizzat İnönü'nün dâhilini gösterirken, kimileriye CHP grubuna DP'nin kapatılmasıyla ilgili verdiği önergeyi göstermektedir. Ancak Peker'in kendisi istifa sebebini, İnönü'nün ve parti içi muhalif grubun, hükümetini dışarıdan yönlendirme çabalarına bağlamıştır (Sarıçoban, 2005, s. 125).

İnönü, Peker Hükümetinin istifası sonrasında yeni kurulacak olan hükümetin kuruluş aşamasında bir yenilik getirmiştir. Bu yenilik; İnönü'nün kurulacak yeni hükümet öncesinde muhalefet lideri Celal Bayar'ın da görüşünü almış olmasıdır ki bu durum muhalefet kanadında olumlu karşılanmıştır. Nihayetinde Peker Hükümeti sonrasında 19 Ocak 1949'a kadar iktidarda kalacak olan Hasan Saka başbakanlık görevine getirilmiştir. Saka Hükümeti, basında memnuniyetle karşılanmıştır (Demirtaş, 2011, s. 180-181). Böylece Peker hükümetinin istifası üzerine CHP, uygulanan devletçi politikalar yerine DP'den de etkilenecek liberal politikalar izleyecek olan Hasan Saka'yı bu göreve getirmiştir (Kaştan, 2017, s. 129). Saka Hükümeti 10 Eylül 1947'de kurulmuştur (Tuna, 2006, s. 80). Peker hükümetinden sonra kurulan Saka Kabinesinde hiç tek parti yanlısı isim yer almamıştır. Muhalefet de Saka hükümetini olumlu karşılamış ve demokratik gelişmeye katkıda bulunmasını temenni etmiştir (Öztürk, 2006, s. 65-66). Kurulan Saka Hükümetinde 35'ler önemli oranda yer almışlardır. İnönü ise yeni hükümetin kurulmasının ardından tarafsızlığının bir kanıtı olarak çıkacağı doğu illeri gezisinde yanına DP'li bir milletvekilinin de katılmasını istemiştir (Sarıçoban,

2005, s. 129-130). Saka Hükümetinin kurulmasının ardından hem İnönü hem de CHP, muhalefete karşı tutumunda daha da yumuşama göstermiştir. Yine somut bir adım olarak ise İnönü, kamu görevlilerinin partiler arasında tarafsız olmalarını bildirmiş ve Halkevlerinin her iki parti tarafından da kullanılabileceğini söylemiştir (Çufalı, 2012a, s. 12). Saka Hükümeti basında da geniş yer bulmuş, bir intikal devri kabinesi olduğu kabul edilmekle beraber, kabinede yer alan isimlerin liberal bir yapıda olmalarının toplum ve basında iyi hissiyat uyandırdığı haberleri çıkmıştır (Tuna, 2006, s. 79).

13 Ekim 1947'de Saka hükümeti programını açıklamıştır. Saka, demokrasi rejiminin kurucusu olarak CHP'nin siyasi güveni sağlayacağını ilan etmiştir. Programda, sağlık işleri ve milli eğitimin gelişmesi üzerine ehemmiyet verileceği, işçi ve çalışma hayatı ile sosyal emniyet meselelerinde yakinen alakadar olunacağı bildirilmiştir (Bozkurt, 2010, s. 221). Saka Hükümetinin sunduğu programın iç politikayla alakalı olan kısmı, 12 Temmuz Beyannamesi ile örtüşmektedir (Demirtaş, 2011, s. 183). Programda, hükümetin başlıca vazifesinin CHP umdelerine dayanarak demokratik düzenin oluşturulmasının sağlanması olduğu, tüm siyasi partilere devlet idare teşkilatı karşısında eşit davranılacağı bildirilmiştir. Partilerin ise, her şeyin üstünde olan Cumhuriyet kuruluşlarına saygılı olmaları gerektiği ve bunun demokratik düzenin en güçlü dayanağı olduğu belirtilmiştir. Dış politikada ise Türkiye'nin barış ve güven siyaseti güdeceği bildirilmiştir. Devletçiliğin sınırlandırılacağı, Milli endüstrinin geliştirileceği, yerli ve yabancı sermayenin de teşvik edileceği açıklanmıştır (Sarıçoban, 2005, s. 131-132). CHP, Kasım 1947'deki kongresinde aldığı kararlarla kendi programını döneme uygun bir hale getirmeye çalışmıştır. Programında, serbest girişimi desteklemiş, Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun 17. Maddesini geri çekmeye karar vermiş (bu karar 1950'de alınacaktır), DP'nin sürekli olarak dile getirdiği ve güç kazandığı ayrı bir konu olan din konusunda ise okullarda din dersi verilmesi üzerine tartışmalar ve kararlar verilmiştir (Zürcher, 1999, s. 311).

Saka Hükümeti, mevcut siyasi durumun istikrarlı hale gelmesinde önemli icraatlar yapmıştır. İlk olarak muhalefetin şikâyetçi olduğu sıkıyönetimi kaldırmıştır. Ayrıca Polise mahkeme kararı olmadan tevkif salahiyeti tanıyan Polis Salahiyet Kanununun 18. Maddesi kaldırılmış, seçim kanunu için ise değişim kararı alınmıştır. Böylece demokrasinin gelişebilmesi için iktidar ile muhalefet arası ilişkiler olumlu hale gelmiştir

(Karcı, 2010, s. 80). Hasan Saka, Maliye, Ekonomi, Ticaret ve Dışişleri Bakanlığı yapmış olan, ılımlı ve liberal eğilimleri ile tanınan bir isimdir (Kara, 2012, s. 131). Saka Hükümetine demokratikleşme yolunda özellikle ‘kuvvetler ayrılığı’ hususunda Anayasa’da değişiklik yapılması önerisi yapılmıştır ve bu öneri iktidar yahut muhalif partilerden değil, basın mensuplarından gelmiştir. Bu isteğe CHP, demokrasiyi olgunlaştıracak her türlü mütalaa ve gayretin memleket hayrına olacağı cevabını vererek henüz böyle bir şey düşünmediklerini söyleseler de bir açık kapı bırakmışlardır. Muhalefet ise bu isteği demokrasinin gelişmesi adına çok önemli görerek destek vermiştir (Sarıçoban, 2005, s. 173-174).

Saka hükümetinin göreve başladıktan sonra demokratikleşme yönündeki adımları, DP’nin I. Kurultayında ilan ettiği ‘Hürriyet Misakı’nda belirttiği iktidardan beklenen adımların atılması şeklinde algılanmıştır. Geriye ise en önemli konu olan seçim kanununun düzeltilmesinin kaldığı görülmektedir (Karcı, 2010, s. 80). İlerleyen tarihte 17 Ekim 1948’de CHP ara seçime gitme kararı alacak, bunun üzerine muhalefet yeni bir seçim kanunu hazırlanmasını talep edecektir (Sancaktar, 2012, s. 56). 8 Ocak 1949’de toplanacak olan CHP Meclis Grubu, Seçim Kanununda tadilat yapılmasını ve böylece demokrasinin daha sağlam temellere dayanmasını isteyecektir. Bu konuda muhalefet ile hem fikirdirler. Bununla birlikte muhalefet, Saka hükümetinin seçim kanununda yapmış olduğu değişimler olumlu fakat eksik bulunacaktır. İktidarla uyuşmadığı konu, seçimlerin yargı denetimine bırakılmaması olacaktır. Bu konuda istediğini alabilmek adına muhalefet ısrarlı tavrına ve iktidara baskısına devam edecektir (Karcı, 2010, s. 80-81).

Saka hükümetinin ekonomik alandaki durumuna bakacak olursak; Cumhurbaşkanı İnönü yapmış olduğu yurt içi gezilerinde halkı dinlemiş ve halkın hükümete hayat pahalılığından dolayı tepkili olduğunu görmüştür. Peker hükümeti sonrasında göreve gelen Saka hükümeti de ekonomik alanda bir türlü istikrarı sağlayamamış (Demirtaş, 2011, s. 187) ve ekonomik alandaki kötü gidişe dur diyememiştir. Bu durum ise hükümete karşı bir hayal kırıklığına sebep olmuştur (Tuna, 2007, s. 102). Ekonomideki bu kötü gidiş üzerine Saka, İnönü ve muhalefet liderlerinin de görüşlerini aldıktan sonra 8 Haziran 1948’de istifasını sunmuştur. İstifanın amacı, Peker kabinesinde olduğu gibi radikal değişikliklere yol açmak değil, sadece kabineyi ıslah etmektir. Saka

hükümetinin istifası üzerine İnönü, Bayar ile görüşmüş ve sonrasında yeni hükümeti kurma görevini tekrar Saka'ya vermeyi düşünmüştür (Demirtaş, 2011, s. 187). Esasen Saka hükümetinin yapmış olduğu çalışmalar olumlu yönde olmuştur. Ancak ekonomik istikrarsızlıklar ve bu bağlamda bakanlara kadar uzanan yolsuzluk iddiaları Saka Kabinesini güç durumda bırakmıştır. Bunun üzerine Saka hükümeti istifasını sunsa da yeni hükümeti kurma görevi yine Saka'ya verilmiştir. Böylece ikinci Saka Kabinesi kurulmuştur (Karcı, 2010, s. 81).

İkinci Saka Kabinesi, Meclis'ten 18 Haziran 1948'de güvenoyu almıştır (Çufalı, 2012a, s. 15). İkinci Saka Kabinesinde görev alanlar, yine Peker hükümeti döneminde ona muhalif olan isimlerdir. Saka hükümeti, devletçiliğin sınırlandırılması adına, ekonomide daha liberal bir tutum sergileyecek olan isimleri bünyesinde toplamıştır (Öztürk, 2006, s. 82-83). İkinci Saka Hükümetinin göreve gelmesinden sonra DP, seçim kanunu hakkındaki endişelerini yeniden dile getirmiş ve bu konuda İnönü'den, seçim emniyeti sağlanmadan bu tasarı kanunlaşacak olursa İnönü'nün yetkisini kullanarak bu kanunu tekrar müzakere edilmesi için meclise iade etmesi ricasında bulunmuştur. Fakat İnönü, kanunu, günün şartlarına uygun bulmuş ve kanunu tasdik ederek başbakanlığa iletmıştır. Ancak DP bu konudaki ısrarından vazgeçmeyecektir (Demirtaş, 2011, s. 191-192). Böylece 12 Temmuz Beyannamesi sonrası oluşan ılımlı siyasi hava, II. Saka Hükümetinin 8 Temmuz 1948'de yasalaştırdığı Seçim Kanunu ile bozulmuştur. Çünkü DP, seçimlerde adli teminat istemektedir ve bu isteği karşılanmamıştır (Karataş, 2014, s. 513). 1948'de hazırlanan seçim kanununa basından da muhalefet gelmiştir. Kanunun, DP'nin istediği gibi olmaması üzerine bir grup gazeteci Ankara'ya çektikleri telgrafta, seçim kurulları için seçilen siyasi parti temsilcilerinin seçim komisyonuna alınmamasını ve seçim kurullarına yargıçların başkan olarak girmemesini hatalı gördüklerini dile getirmişlerdir. Ancak hükümet, gazetecilerin bu isteklerine cevap vermemiştir (Sarıçoban, 2005, s. 169). İkinci Saka Hükümetinin, seçim kanununda yapmış olduğu değişiklik, sadece açık oy-gizli tasnif esasını yerine, 'gizli oy-açık tasnif' esasını getirmesi olmuş, kanununun geri kalan kısmı olduğu gibi kalmıştır. Ayrı bir durum olarak ise, seçime muhalefet edecek olan devlet memurları ise mahkemelerde yargılanacaktı. Kanun, seçim kurullarında parti temsilcilerinin bulunmasına da imkân tanıyordu. Nitekim seçim kanununa muhalefetin isteği olan 'adli teminat' şartı getirilmemiş, bunun yerine idari denetim söz konusu olmuş ve Seçim Kanunu bu şekliyle kabul edilmiştir

(Karcı, 2010, s. 82-83). 1948'de yapılan seçimlere, adli teminat taşımadığı için DP girmemiştir. Seçimlere DP ve MP'den yoksun ve tek başına giren CHP'de seçim sonrasındaki gün Manisa Milletvekili Muammer Alakantistifası yaşanmış ve bu milletvekili DP'ye geçmiştir. İstifasına gerekçe olarak ise, CHP'nin demokrasinin icaplarına tam olarak intibak etmemesini göstermiş ve derhal genel seçimlere gidilmesi gerektiğini söylemiştir. 15 Aralık 1948'de ise Afyonkarahisar Milletvekili Kemal Özçoban, iktidarın oy çalarak millet iradesiyle oynadığı gerekçesiyle istifasını sunmuştur. Bir istifada Erzincan Milletvekili Behçet Kemal Çağlar'dan gelmiştir. İstifasına gerekçe olarak, CHP'nin demokratikleşme adına samimiyetsizliğinden söz etmiş ve temel ilke ve inkılâplardan uzaklaşıldığını göstermiştir (Karataş, 2014, s. 513-514). Tüm muhalefetin karşı çıktığı seçim kanunu ile yapılan 1948 ara seçimlerine CHP tek başına katılırken, seçimlere katılım oranının az olduğu gözlemlenmiştir. Seçimlerde baskı, yolsuzluk ve usulsüzlük gibi şikâyetler olmuştur. Bu durum kamuoyunu ve iktidarı tedirgin ederken aynı zamanda da dürüst bir seçime olan isteği artırmıştır (Sarıçoban, 2005, s. 170).

Kurulan ikinci Saka hükümeti döneminde de önceki Saka hükümeti döneminde olduğu gibi partiler arası ilişkilerin belli oranda düzelmesine karşın ekonomik sahada beklenen düzelmeler gerçekleşmemiştir. Bu ekonomik durum ve özellikle başta seçim kanunu olmakla birlikte diğer yaşanan olumsuzluklar sonucu Saka Hükümeti 14 Ocak 1949'da istifa etmiştir (Karcı, 2010, s. 84). Saka hükümetinden de beklenenin alınamaması üzerine Hasan Saka'nın yerine daha uzlaşmacı ve İslamcı eğilimleriyle bilinen bir isim olan M. Şemseddin Günaltay getirilecektir (Zürcher, 1999, s. 312) ve böylece İkinci Saka Hükümeti'nin de istifa etmesiyle 16 Ocak 1949'da Şemseddin Günaltay Hükümeti kurulacaktır. Günaltay Hükümeti ise, muhalefetin öncelikli olarak istediği demokratik seçim kanununu çıkaracak ve diğer isteklerine de cevap verebilecektir. Böylece bu hükümet döneminde sağlanan bu şartlarla 1950 seçimlerine rahatça gidilebilecektir (Kaştan, 2017, s. 129). Ancak yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Saka Hükümetlerinin, demokrasi ve çok partili hayata dair ortaya koymuş olduğu pozitif yaklaşımlar görmezden gelinemez. Bu hükümetlerin de yeni dönemde liberal bir politikayla ortaya çıkan muhalefete karşı hem onunla yarışabilmek hem de yeni döneme adapte olabilmek adına CHP'nin liberalleşme yolunda attığı adımlarda payı büyüktür

(Sarıçoban, 2005, s. 178-180). Ancak bu yolda kuşkusuz ki asıl gayret bundan sonraki bölümde daha ayrıntılı ele alacağımız Günaltay hükümetine ait olacaktır.

2.3. GÜNALTAY HÜKÜMETİNE GİDEN SÜREÇ

Türkiye’de liberalizm çok uzun bir dönem sadece iktisadi bir alan olarak ele alınmıştır. Siyasal yönünü ele alan tartışmalar ise sonraları gerçekleşecektir (Köroğlu, 2011, s. 25). Türkiye’nin liberalizmle tanışması sadece Cumhuriyet dönemi ile sınırlı olmayıp, Osmanlı’nın son dönemlerine kadar gitmektedir. Osmanlı’daki liberalleşme çabaları ise, liberalizmin Avrupa’da olgunluk döneminde olduğu 19. yüzyıla tekabül etmektedir. Osmanlı’da liberalleşme, ‘yenileşme-modernleşme’ çabalarıyla olurken, liberal fikriyatla tanışma birazda zoraki bir durum olarak görünmektedir. Bu açıdan Osmanlı’da liberalleşme hareketleri Lale Devrine kadar götürülebilir (Avan, 2013, s. 53). III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde Osmanlı, kötü giden ekonomisini düzeltmek adına çözümü Avrupalı devletlerle yapılacak serbest ticarete görmüştür. Bu bağlamda 16 Ağustos 1838’de İngilizlerle Balta Limanı Antlaşması’nı yapmıştır. Bu sayede hem iç hem dış ticarete devlet politikalarıyla koyulmuş engellerin çoğu kaldırılmış yahut yumuşatılmıştır (Eştürk, 2006, s. 20-21). 1838 Ticaret Sözleşmesi sonrası kapitalist üretim ilişkilerinin Osmanlı’ya gelişi ve bunun 1839 Tanzimat Fermanı ile yasal ortamının oluşturulmasıyla Avrupa Burjuvazisi Osmanlı’da güvenceye alınmıştır. Bu durumları takip eden 1856 Islahat Fermanı ile devamındaki diğer yasa ve nizamnamelerle gereken diğer adımlarda atılmıştır. Böylece Osmanlı, Batı Avrupa kapitalizmine eklenmiş ve kapitalizm öncesindeki devletin gücü kısıtlanarak özel mülkiyet güvence altına alınmaya başlanmıştır. İşte bu süreç, Osmanlı aydın kesiminin liberal düşüncelerle tanışmaya başladığı dönemi oluşturmuştur (Köktürk, 2005, s. 10-11).

Görüldüğü üzere Türkiye liberalizmle modernleşme sürecinde, 19. yüzyılın ilk yarısında tanışılmış, liberal fikirler Osmanlı’ya ‘Tanzimat-Islahat’ kavramlarıyla gelmiştir. Hatta Tanzimat’tan dahi önce ayanlarla merkezi hükümetin karşılıklı güvenceler verdiği ve bu şekilde merkezi iktidarın sınırlandırıldığı ‘Sened-i İttifak’ belgesi ile bu sürecin başladığı sıkça zikredilir. Belge, ayanların, merkezden ola ki gelebilecek olan herhangi bir haksız baskı karşısında birlik olup karşı koyma hakkı ve toprak üzerindeki haklarıyla

ilgili maddeleriyle devlet iktidarının sınırlanabileceğini göstermekteydi. Hükümdarın yetkilerini sınırlayan bu belge, liberalizmin devlet mülkiyetini sınırlama amacıyla örtüşmektedir. Keza Tanzimat Fermanı da aynı şekilde ve hatta çok daha kapsamlısı, çok daha önemli belgedir (Köroğlu, 2011, s. 33-35). Bakıldığında Türkiye’de liberal fikirler Tanzimat döneminde görülmeye başlanmış (Bıdık, 2007, s. 131-132) ve Osmanlı’da liberalizm, Tanzimat ile beraber, Batı düzenine ulaşmada, sorunların çözümünü mümkün kılacak ve istenen gelişmeyi sağlayacak bir olgu olarak görülmüştür (Kırtekin, 2006, s. 6-7). II. Abdülhamit’in, Kanun-i Esasi ile beraber Meşrutiyeti ilan etmesi sonrası, Osmanlı resmen anayasal rejim ve parlamenter siyasi yapılanmaya geçmiştir. Başta Osmanlı-Rus Savaşı olmak üzere bazı sebepler nedeniyle bu dönem aksaklık yaşasa da II. Meşrutiyet’in ilanı sonrası kurulan siyasi partilerle birlikte liberalizm söylemi kendini daha çok belli etmeye başlayacaktır. (Köroğlu, 2011, s. 36-38).

Sonrasında, Cumhuriyet henüz kurulmadan önce mecliste yaşanan liberal hareketleri, Mustafa Kemal ve arkadaşlarına muhalif olan İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nda görmek mümkündür. İkinci Grup olarak da adlandırılan bu grubun programında siyasal liberalizmin ilkeleri bulunmaktadır (Köroğlu, 2011, s. 38-39). Birinci Meclis, içerisinde barındırdığı Mustafa Kemal ve arkadaşlarına muhalif olan grup ile çok sesli demokratik bir görüntü çizmekteydi. Bu muhalefet İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’dir ve II. Grup adıyla da anılmaktadır. Görüşleri ise daha çok klasik liberalizmi yansıtmaktadır (Avan, 2013, s. 70). Mecliste ilk merkez-çevre ikiliği 1920-1922 yıllarında Kemalistlere karşı olan ve ‘İkinci Grup’ adıyla bilinenlerce çıkarılmıştı. Eşrafın partisi olarak görünen bu grup, merkezîyetçilikten kurtulma ve ekonomik liberalizm taraftarı olmasının yanı sıra dinsel serbestlik taraftarı da olmuş ve Kemalistlere muhalefetin dayanak noktası haline gelmiştir (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2000, s. 91-92). Cumhuriyet sonrası siyasal liberalizme ilk örnek ise TpCF olmuştur. Zürcher’e göre de TpCF Batı’ya özgü bir liberal kimliktedir. Yine TpCF sonrası kurulan SCF de liberal temalı bir parti programına sahip olarak karşımıza çıkmaktadır (Köroğlu, 2011, s. 39-40).

Cumhuriyet sonrası ekonomi alanında ilk kez bir liberal model oluşturulmaya çalışılması ise 1923’te İzmir İktisat Kongresi’nde olmuştur (Akgül, 2013, s. 40).

Ekonomik liberalizmin uygulanmaya çalışıldığı 1923-1930 arası dönemde devlet eliyle milli burjuvazi oluşturulmaya çalışılmıştır. 1924 Anayasası'nda bulunan 74. Madde ile mülkiyet güvencesinin sağlanması amaçlanmıştır. Madde, mülk sahipleri lehinedir ve bu durum ise dönemde ekonomik liberalizmin uygulanma şeklini yansıtmaktadır. Ancak bu dönem 1929 Dünya ekonomik bunalımı hasebiyle kesintiye uğramıştır. Bunalım sonrası, 'devletçilik' politikasına dönmüştür (Köktürk, 2005, s. 13-14). Böylece Türkiye'de 1923-1930 yılları arasında liberal politikalar izlenmeye çalışılsa da, istenilen başarı elde edilememiş ve 1930 sonrası farklı bir politika olarak 'Devletçilik' ön plana çıkmıştır (Cizrelioğulları, 2013, s. 21). Böylece Türkiye'de mevcut durumun hazır olmayışı ve ülke içi sorunlardan dolayı, cumhuriyet elitlerinin, liberal fikirlerin toplumsal uyumu bozabileceğinden duyduğu endişe sonucu, liberal fikirler 1945'e kadar sınırlı kalmıştır (Köktürk, 2005, s. 16).

II. Dünya Savaşı sonrası CHP politikalarında başta devletçilik politikası olmak üzere törpülenmeye gidilmiştir. Din alanındaki katı laik tutumlar yerini yumuşamaya bırakmaktadır. Bürokrasi ise eskiye nazaran daha tavizkarlaşmıştır. Dönemde CHP'ye bir alternatif olarak ortaya çıkan muhalefet ise, o zamana kadar Türk siyasal hayatında önemsenmeyen sınıflara dayanarak CHP'nin karşısına geçmiştir. Böylece CHP, ilk kez köylüleri, işçileri ve yerel eşrafı kazanılması gereken sınıflar olarak görmeye başlayacaktır. Nüfusun büyük çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu bir dönemde ortaya çıkan DP, muhafazakâr ve liberal siyaseti ile tek-parti döneminde bunaltılmış taşranın taleplerine cevap vermek vaadiyle ortadadır. Din özgürlüğü, ekonomide devlet müdahalesinin kaldırılmasıyla sağlanacak kapitalistleşme programı, DP'ye olan desteği artırmıştır (Karamollaoğlu, 2011, s. 65). DP, burjuvazi adına iktisadi özgürlük isterken, muhafazakâr seçmen için ise din özgürlüğü talep etmektedir (Köktürk, 2005, s. 19). Siyasi ve ekonomik liberalizm Türkiye'de ilk olarak çok partili siyasi hayata geçişte, 1946-50 arası dönemde hız kazanmış; siyasi yönden kurum ve kuralların esnekleştirilmesi ve ekonomik yönden özel sektörün desteklenmesi gereği sıkça zikredilir olmuştur (Köroğlu, 2011, s. 26; Avan, 2013, s. 78-79). CHP'nin DP iktidarı öncesi son hükümeti olan Günaltay kabinesi, her iki açıdan da önemli girişimlerde bulunacaktır. Bir yandan yeni seçim kanunu ile iktidarın normal yollardan değişimini mümkün kılarak siyasal yapıyı normalleştirecek, diğer yandan da, özel girişimleri destekleyecek ve kolaylaştıracak yaklaşımları devam eden süreçte kendinden önceki

hükümetlerden devralarak daha ileriye taşıyacaktır (Köktürk, 2005, s. 18). 1950’de Günaltay hükümeti sonrasında iktidara gelen Demokrat Parti iktidarı da Türkiye’de liberal ekonomiyi güçlendirecek ve kapitalist bir kalkınmanın adımlarını atacaktır (Eştürk, 2006, s. 25).

Böylece, Tek parti döneminde siyasi hayattan tasfiye edilmiş olan siyasi liberalizm, 1930’lu yıllarda uygulanan politikaların ve II. Dünya Savaşı’nın getirmiş olduğu olumsuzlukların Türk toplumunda oluşturduğu büyük hoşnutsuzluk sonucu ihtiyaç duyulan siyasal liberalleşmenin tekrar dirilmesine imkân vermiştir. II. Meşrutiyet döneminde de Türk toplumunda devam eden süreçte sürekli yenilenerek varlığını devam ettirme çabasında olan siyasal liberalizm, DP’nin kurulması sonrası yeniden sahne şansı bulmuştur. Bu yaşananlar CHP’de de liberalizme doğru kayma gerekliliği oluşturmuştur (Koroğlu, 2011, s. 41-42).²⁶ Çok partili hayata geçiş sürecinde CHP’deki liberal dönüşüm kendisini en iyi şekilde Günaltay hükümeti döneminde bulacaktır (Köktürk, 2005, s. 18-19).

²⁶Batı iç dinamikleri doğrultusunda şekillenen kapitalist sistem ile liberal ideoloji, Osmanlı/Türkiye pratiğinde bir nevi mühendislik projesi gibi toplumsal dinamikler haricinde, yönetimdekilerin seçkin eğilimleriyle tepeden inmeci bir çalışmayı ifade etmektedir (Doğan, 2008, s. 119).

3. BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE GÜNALTAY HÜKÜMETİ

Çok partili hayata geçiş dönemi olan 1946-50 arası, Türk demokrasi tarihinde bir dönüm noktasıdır. Söz konusu tarihsel kesit içerisinde ise CHP'nin iktidarı DP'ye devrettiği son kabinesi olan Günaltay hükümeti dönemi kuşkusuz çok en önemli bir safhayı oluşturmaktadır. Bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu ve ideolojisiyle özdeşleşmiş olan CHP, 1950'ye kadar modernleştirme, merkeziyetçi, devletçi, elitist ve laik bir programa sahip olmuştur. Burada 1945 sonrası Türkiye'nin içerisinde bulunduğu iç ve dış konjonktür yeni arayışları beraberinde getirmiş ve esasında zaten istenmekte olan fakat geçişin gerçekleştirilemediği çok partili sisteme geçiş, kendini iyice hissettirerek hızlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da sosyal-demokrat politikaların ve sosyal-devlet anlayışının hâkim hale gelmesi ve içerde de özellikle savaşın beraberinde getirdiği biriken sorunlar Türkiye'de çok partili parlamenter sistemi hayata geçirme arzusunu ve gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Bora ve Gültekin, 2009, s. 519). İşte Günaltay hükümeti, şimdiye kadar siyaseten tek parti olma 'konforuna' alışmış ve yeni döneme geçişte çoğunlukla bir nevi 'ayak direyen' CHP'nin hem kendisini hem de siyasal sistemi 'gerçekten' bu yeni döneme uyarlama çabalarında son nokta olmuştur. Her ne kadar kendisi açısından başarısızlıkla sonuçlansa ve iktidarı devretmek zorunda kalsa da bu dönemdeki politikaları çok partili sisteme geçişte oldukça önemli bir safhayı oluşturur. Günaltay Hükümeti dönemi, diğer dönemlere oranla daha fazla özellikle bu yeni döneme geçişte CHP'nin ayak diremeyi bırakarak ciddi manada parti yarışında halkın teveccühünü kazanma arayışına girdiği bir safha olarak karşımıza çıkmaktadır. Nihayetinde bu dönemde CHP'nin neredeyse bir zorunluluk olarak ılımlı politikalar izlemesi ve uygulamaya koyabilmesi açısından parti içinde de ortak bir mutabakata varılarak, bu dönemin işlenmesi açısından önemli ve ideal isim olan Günaltay'ı ve kabinesini sahaya sürdüğü görülür (Çil, 2014, s. 60).

3.1. NEDEN MEHMED ŞEMSEDDİN GÜNALTAY?

1949 yılının muhtemelen en öne çıkan özelliği, bir iktidar mücadelesine sahne olmasıdır (Koçak, 2017, s. 111). Bu iktidar mücadelesinde CHP, muhalefetin demokratik ve

liberal politikalarına cevap verebilmek istemektedir. Bunun için de yapılan parti içi görüşmeler sonrası Günaltay hamlesini yapacaktır. Bu hamleyle laiklik ve devletçilik ilkelerinden kısmi tavizler vererek liberal demokrasi izlemeyi ve böylece DP ile arasındaki ayrımları azaltmayı hedeflemektedir (Uyar, 1999, s. 198-199). Çok partili hayata geçiş dönemi olan 1946-50 arasında CHP dört hükümet kurmuştur. Başlarda sert siyasi aktörler, sonrasında ise ılımlı liberal aktörler sahaya sürmüştür. Bu ikinci döneme uygun bir isim olarak M. Şemseddin Günaltay karşımıza çıkmaktadır. İnönü, CHP’de hemen herkesin üzerinde hemfikir olduğu Günaltay hamlesi ile demokratikleşmeyi pekiştirmek ve aynı zamanda CHP’nin elini güçlendirmek istemiştir (Akın, 2010, s. 343). İnönü’nün hem devleti hem de partiyi liberalleştirme siyaseti, 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar, dört yıl boyunca hız kazanarak devam edecektir. Tabii burada İnönü’nün çok partili siyasetin başarısına umut bağlaması ve Türkiye’nin Batı ile artan ilişkilerinin önemi de söz konusudur. Türkiye’nin geleceğine en iyi şekilde devletçi kapitalizmin değil, rekabetçi kapitalizmin hizmet edeceğine dair oluşan genel inanç da buna eklenebilir (Ahmad, 1995, s. 154).

Eski CHP’lilerce kurulan DP’nin elde ettiği büyük desteğin sebebi bir açıdan köylünün uygulanan politikalardan hoşnutsuzluğu veya hükümetin 1945’te uygulamak istediği toprak yasasına Mecliste karşı çıkan eşrafın muhalefeti ile açıklanabilir. II. Dünya Savaşı sonrası uygulanan savaş ekonomisi politikaları ile ekonomideki önemli noktaları denetimi altına alan hükümet karşısında DP’nin özel girişimi destekleyeceğini açıklaması, katı bürokratik yapıyı kaldıracağını söylemesi ve dini açıdan liberalleşme yapacağını belirtmesi de bu durumda etkilidir. Böylece İslamiyet’i ve kırsal değerleri resmileştiren DP’nin toplumda büyük bir yankı uyandırdığı görülmektedir (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2000, s. 96-98).

Bununla birlikte CHP de demokratikleşme yolunda başlangıçta Seçim Kanunu’nun tadili gibi bazı müspet girişimlere yönelmiştir. Ancak bu gelişmeler esnasında yeni bir hataya düşmüş ve ‘müfritliği’ ile tanınan Peker’i başbakanlığa getirmiştir. Sert siyaset izleyen Peker Hükümeti, parti içi ve parti dışı muhalefete maruz kalmış ve bunun üzerine CHP yeni döneme uygun bir hamle olarak nispeten daha liberal politikalar izleyecek olan Saka’yı devreye sokmuştur. Yine CHP’nin çok partili hayata uyum açısından 7. Kurultay’da laiklik ve devletçilik ilkelerini de yeni döneme uygun

tanımlama gayretine düştüğü bilinmektedir. Döneme uyum aşamasında son olarak Günaltay hamlesi gelmiştir. Bu sayede izlenen liberal politikalarla yeni döneme uyum sağlanma gayreti içerisine girilmiştir (Eriş, 2012, s. 224-228). Bu bağlamda öteden beri Günaltay hakkında olumlu izlenimlere sahip olan İnönü, bu olgularla birlikte, henüz çok partili hayata geçilmeden önce, ideal bir demokrasiden bahsederken hemfikir olduğunu gördüğü Günaltay'ı (Hilmi Uran'ın da tavsiyesi ile) başbakanlık görevine seçmiştir. Günaltay, politik ve kültürel konularda liberal, dini yönden uzman, anlayışlı ve muvazeneli yapısıyla bu dönemde ön plana çıkan isimlerdendir (Sarıçoban, 2005, s. 180-181).

CHP'nin, yeni döneme adaptasyon ve muhalefetle yarış için 7. Büyük Kurultayı'nda yaptığı çalışmalar bilhassa önemlidir. Bu çalışmalarda Günaltay, inisiyatif olarak devletçilik ve laiklik ilkelerinde liberal adımlar atılmasını sağlamıştır. Günaltay'ın başını çektiği ılımlı-laik grup, İnönü'nün de desteğini almış ve böylelikle Günaltay, parti içi konumunu da güçlendirmiştir. Bu kurultayla CHP'nin liberal ağırlıklı bir eğilime girdiği söylenebilir. Öyle ki bu kurultay, daha sonraları 'demokratikleşme kurultayı' olarak anılacaktır. DP'nin halk nazarındaki yükselen teveccühüne cevap vermeyi amaçlayan bu kurultay, Günaltay hükümetinin icraatlarının da temelini oluşturacaktır (Koç, 2011, s. 54-55). Özellikle de CHP'nin bu kurultayında alınan liberal kararlar arasında bulunan ilkokullara din dersleri konulması ve ilahiyat fakültesi açılması gibi kararlarıyla, muhalefetin kullanmış olduğu dini alandaki liberal görüşlere karşı seçim öncesi ön almak istediği söylenebilir. Bu ve benzeri kararların uygulanması işi devam eden süreçte Günaltay hükümetince nihayete erdirilecektir (Sarıçoban, 2005, s. 178).

Yeni dönemde kurulan Günaltay Kabinesinin programı, siyasi bakımdan ılımlı ekonomik yönden ise liberaldir (Demirtaş, 2011, s. 198). Günaltay kabinesinin programında demokrasi, 'bir kül olarak' kabul edilmekte ve onun 'tecezzi kabul etmeyeceği' bildirilmektedir. "Ya tüm hürriyetler tam ve müsavi olarak teşekkül ederler yahut yokturlar" denecektir (Edib, 2005, s. 64). Göreve gelen Günaltay kabinesi, CHP adına demokrasi yolundaki engellerin çoğunu kaldıracak, Türkiye'de arzulanan çok partili demokratik rejime geçişi ve bu rejimin yerleşmesinde gerekli adımları atmaya devam edecek ve nihayetlendirecektir (Sarıçoban, 2005, s. 178; Çufalı, 2012a, s. 20).

Öyle ki Günaltay kabinesinin ılımlı liberal politikaları sonrası kısmi olarak sarsıntıya uğrayan DP, kongresini toplayacak ve muhalefet olarak yeni hükümet karşısındaki izleyeceği politikaları tekrar ele alacaktır. Çünkü Günaltay'ın ılımlı liberal politikaları nedeniyle CHP yeniden halk nazarında iyi izlenimler bırakmaktadır. Bu durum kısmi olarak DP'yi etkilemiş olsa da DP, ilerleyen zamanlarda yeniden toparlanmayı bilmiştir. Ancak burada önemli olan nokta Günaltay'ın yeni döneme göre hareket edebilen, muhalefetle yarışabilen bir isim olarak karşımıza çıkmasıdır (Koç, 2011, s. 69-70).

3.1.1. M. Şemseddin Günaltay'ın Hayatı

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi hayatında en önemli eşiklerden birini oluşturan çok partili siyasi hayata geçiş döneminin son CHP başbakanı olan ve tezimizin merkezinde yer alan Mehmed Şemseddin Günaltay'ın biyografisine bakmak tezimiz açısından faydalı olacaktır. Bundan dolayı Mehmed Şemseddin Günaltay'ın hayatına ana hatlarıyla değinmeye çalışacağız.

3.1.1.1. Hayatı ve İdari Görevleri

Mehmed Şemseddin Günaltay, 1883 yılında Eğin'de (Kemaliye) doğmuştur (Usta, 2017, s. 129). Ailesi, Uygur ve Çağatay Türkleri bölgesindeki Urik adlı bir köydeni. Babası ulema sınıfında önemli bir yere sahip olan müderris Ethem Efendi, annesi Saliha hanımdır (Çetinkaya, 1994, s. 28). Günaltay, ailesinin eğitimi yönünün kendisinin üzerinde ki etkisini hissettirecektir. Üsküdar Ravza-yı Terakki Mektebini ve Vefa İdadisini birincilikle bitirip, Darümuallim-i Ali (Yüksek Öğretmen Okulu)'de Fen Şubesinden mezun oldu. Dini ilim eğitimi almıştır (Özüçetin, 2003, s. 20). Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmiştir (Usta, 2017, s. 129).

İstanbul Darüşşafaka'da hendese (geometri) muallimliği, Kıbrıs İdadisi'nde müdür muaviniği ve müdürlük yapmıştır. Yurt dışında Doğa Bilimleri eğitimi için gittiği İsviçre Lozan Üniversitesi'nden döndükten sonra Midilli İdadisi'nde ve İstanbul Gelenbevi İdadisi'nde müdürlük yaptı. Medeniyet tarihi, dinler tarihi, İslam kavimleri tarihi ve İslam felsefesi bölümlerinde müderrislik görevinin yanı sıra dekanlık da yapmıştır. 1931 yılında Türk Tarih Kurumu'na üye seçildi ve 1941'den ölümüne kadar da bu kurumun başkanlığını yürütmüştür (Özcan, 1996, s. 274). Bu göreve

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından getirilmiştir (Koç, 2011, s. 24). Günaltay bu kurumdaki görevi esnasında önemli bir konuda çalışma yapmıştır. Bu çalışma, Osmanlı sonrası Rumeli'nin kaybı ve buradan anavatan olarak Anadolu'ya yerleşilmesi sonucu hâsıl olan 'Rumeli'yi unutmak' konusundadır. Çalışmasında, fethedilen bu toprakların vatanlaştırılmamış olmasını ve Tuna'nın ötesine göz dikildiğini vurgulamaktadır (Bora ve Gültekingil, 2009, s. 1150). Yine Türk Tarih tezi konusunda da amaç olarak Atatürk'ün öngördüğü, Türk Tarihinin başarılarının yeni nesle öğretilmesi ile atalarının başarısını gören neslin, kendilerinin de aynı kandan olduğunu bilerek kimseye boyun eğmeden başarıya ulaşacağı doğrultusunda çalışmalar yapmalarını sağlamak amaçlanmıştır (Aygül, 2008, s. 199). Bu amaçla Şemseddin Günaltay ve başka ilim adamları Orta Asya'da Türklerin dünyanın en eski medeniyetlerini oluşturduklarına dair teoriler geliştirmeye çabalamışlardır (Mardin, 1991, s. 292). Güneş Dil Teorisi savunucuları arasında yer alan Günaltay bu konuda da çeşitli çalışmalar yapmıştır (Koç, 2011, s. 27). Ayrıca, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde ordinaryüs profesör olarak görev almıştır. Günaltay aynı zamanda ilmi faaliyetlerini devlet adamlığı ile beraber yürüten isimlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Usta, 2017, s. 129).

Siyasi ve ilmi faaliyetlerde bulunan, birçok yazılı eser ortaya koyan M. Şemseddin Günaltay, Ortaköy Şifa Yurdu'nda prostat kanseri nedeniyle tedavi görürken 19 Ekim 1961'de vefat etmiştir (Koç, 2011, s. 25). Vefatından sonra vasiyet üzerine Ankara Cebeci Asri Mezarlığına götürülerek orada defnedilmiştir (Usta, 2017, s. 130). Vefatı basında geniş yer bulan Günaltay için '1950 Seçimlerinin dürüstlük abidesi, Demokrasi tarihimizde mümtaz bir mevkie erişmiş kişi, Ahlak ve fazilet örneği gibi' başlıklar atılmıştır (Ayrancı, 2007, s. 30-31). Bütün bunlara dayanarak hem siyasi tarihimiz hem de CHP adına Günaltay'ın ne kadar doğru bir seçim olduğunu söylememiz mümkündür.

3.1.1.2. Eserleri

M. Şemseddin Günaltay, hayatı boyunca ilimden vazgeçmemiştir. Siyasi kariyeri hayatının büyük bir bölümünü oluştursa dahi siyasi hayatının yanı sıra ilmi çalışmalarını sürdürmüştür. Meclis'te yaptığı konuşmalarında da sürekli tarihi olaylardan ve

araştırmalardan bahsetmiştir. Sürekli ilim ile iç içedir. Günaltay bu ilmi kişiliği ile birçok eser yazmıştır (Çetinkaya, 2017, s. 2-3).

Günaltay'ın bu eserlerin bir kısmı Osmanlıca, bir kısmı ise yeni Türk harfleriyle kaleme alınmıştır. Eserleri;

“I- Osmanlıca Yazılmış Eserleri.

1- Zulmetten Nura, İstanbul, 1331 (1915), Tevsi-i Tıbaat Matbaası

2- Hurâfattan Hakikate, İstanbul, 1332 (1916), Tevsi-i Tıbaat Matbaası

3-Maziden Atiye, İstanbul, 1339, (1923), Kanaat Kütüphanesi

4-Felsefe-i Ulâ İsbat-ı Vacib ve Ruh Nazariyeleri, İstanbul, 1923, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası

5-Tarih-i Edyan, İstanbul, 1922, Kanaat Matbaası

6-İslam Tarihi, İstanbul, 1925, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası

7-Mufasssai Türk Tarihi, 5 Cilt, İstanbul, 1922, Evkaf Matbaası (İkinci baskı İstanbul, 1925, Matbaa-i Amire)

8-İslam Dini Tarihi, İstanbul, 1924, Darülfünun Matbaası

9-Fennin En Son Keşfiyatından, İstanbul, 1912, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı

10-İslam'da Tarih ve Müvverihler (Günaltay'ın yazmış olduğu bu eseri daha sonra Yüksel Kanar tarafından sadeleştirilerek 'İslam Tarihinin Kaynakları: Tarih ve Müverrihler' adı verilerek yeniden yayınlanmıştır), İstanbul, 1923-1926, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası

11-Müntehab-ı Kıraat, İstanbul, 1923, Kanaat Matbaası

II: Yeni Türk Harfleriyle Yazılmış Olan Eserleri

1-Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanlarda Orta Asya'nın Umumi Vaziyeti, Ankara, 1933, Başvekâlet Müdevvenat Basımevi

2-Mezopotamya-Sümerler, Akatlar, Gutiler, Amûrüler, Kassitler, Asurlular, Mitanniler, İkinci Babil İmparatorluğu, İstanbul, 1934, Akşam Basımevi

3-Suriye ve Palestin, İstanbul, 1934, Akşam Basımevi

4-Türk Tarihinin Ana Hatları Müsveddeleri, İstanbul, 1934, Akşam Basımevi

5-İbraniler, İstanbul, 1936, Akşam Basımevi 7-La decadence du monde Musulman estelle all'invansion des Seidjoucides?, İstanbul, 1937, Devlet Basımevi

8-Türk Tarihinin İlk Devirleri Uzak Şark, Kadim Çin ve Hind, İstanbul, 1937, Milli Mecmua Basımevi 9-Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark, Elâm Ve Mezopotamya, 1937, Devlet Basımevi 10-Tarih Lise I, İstanbul, 1939, Maarif Basımevi

11-Yakın Şark I I, Anadolu, En Eski Çağlardan Akamemişler İstilasına Kadar, Ankara, 1948, Türk Tarih Kurumu Basımevi

12-İran Tarihi, En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar, I cilt, Ankara, 1948, Türk Tarih Kurumu Basımevi

13-Yakın Şark IV, 2 bl., Ankara, 1951, Türk Tarih Kurumu Basımevi

14-Perslerden Romalılara Kadar.s. Selevkoslar, Nebatiler, Galatolar, Bitinya ve Bergama Krallıkları, Ankara, 1951, Türk Tarih Kurumu Basımevi

15-Hürriyet Mücadelesi, Haz. Sabahat Erdemir, İstanbul, 1958, Gün Basımevi (Aydın, 2016, s. 148-149); (Çetinkaya, 1994, s. 32-37); (Koç, 2011, s. 33-49); (Usta, 2017, s. 130-131); (Uyanık, 1996, s. 42-44).”

Günaltay, yazdığı eserler dolayısıyla İslamcılık fikir akımı mensupları arasında kabul edilen isimlerden olmuştur (Özüçetin, 2015, s. 416). Bu açıdan bakıldığında da DP'nin muhafazakâr yapısına karşı Günaltay hamlesi ile CHP'nin doğru bir karar vermiş olduğunu söylememiz yanlış olamaz.

3.1.1.3. Siyasi Hayatı

Günaltay, siyasi hayatına II. Meşrutiyet döneminden itibaren aktif olarak başlamış ve devam ettirmiştir (Aydın, 2016, s. 144). 1915'te İttihat ve Terakki Fırkası'ndan Ertuğrul (Bilecik) mebusu olarak meclise girmiş ve Darülfünun'un ıslahat çalışmalarında görev almıştır. Öğretmenlerin o günkü durumuna dikkat çekerek çalışma şartlarının iyileştirilmesi gibi meselelerde kanun çıkarılmasına ön ayak olmuştur. 1918'de Meclis-i Mebusan idare memuru olmuş; Divan-ı Harp'te, harp sorumlusu olarak İttihat ve Terakki'nin üyelerini sorgulayan komisyonda görev almıştır. 1920'de ise Teceddüd

Fırkası kurucuları arasında yerini almıştır. ARMCH İstanbul teşkilatında ve arkasındanda Kuva-yi Milliye içinde de bulunmuştur. 1925'te İstanbul belediye reis vekilliğine seçilmiştir (Özcan, 1996, s. 274). Yine Günaltay, 1920'de Ankara hükümetinin kurulmasının ardından ARMHC'nin İstanbul şubesinde faaliyetlerini sürdürürken, Mustafa Kemal'in isteği üzerine İstanbul CHF teşkilatını kurmakla görevlendirilmiştir (Çetinkaya, 1994, s. 29). TBMM'deki görevi ise 1923'te CHF Sivas mebusu (yedi dönem üst üste Sivas; bir dönemde Erzincan) ve meclis başkan vekili olmasıyla başlamıştır. 15 Ocak 1949 – 22 Mayıs 1950 tarihleri arasında da CHP iktidarının tek parti dönemi son hükümet başbakanı olmuş ve 1950 seçimlerinde iktidarı DP'ye devretmiştir (Özcan, 1996, s. 274). Başbakanlık yaptığı dönemde kendinden önceki dönemin şaibeli konusu olan seçimlerin düzenlenmesini sağlamış, din adına eksik kalan yönlerde yenilikler yapmış, dini alanda olduğu gibi laiklik politikalarında yenilikler ve değişiklikler yapmıştır. Yapılan bu değişimlerle esasen evvelden CHP'nin Aralık 1947'deki 7. kongresinde alınan kararların uygulamaya geçirilmesini sağlamıştır. Zaten bu kurultayda başkanlık görevini de üstlenen isim olmuştur (Çetinkaya, 1994, s. 29); (Ayrancı, 2007, s. 36).

Seçimler sonrasında iktidarı devreden Günaltay, siyasi görevine Erzincan milletvekili olarak bir süre devam etmiş ve sonrasında 1954 seçimlerinin ardından milletvekilliğinden ayrılarak İstanbul'a gitmiştir (Özüçetin, 2003, s. 24). İstanbul'a gitmesinin ardından Günaltay, 1958-59 arası CHP İstanbul İl Başkanlığı, 27 Mayıs Darbesinin ardından Temsilciler Meclisi üyeliği, 1961 seçimlerinde ise İstanbul senatörlüğü yapmıştır (Uyanık, 1996, s. 41).

Özetle; Günaltay, dini bilimler alanında yetkin, fen bilimleri alanında eğitimli, akademisyenlik, bürokratik, yazarlık yapmış ve aynı zamanda da siyasetçi kişiliği ile de ön plana çıkmış, Ankara hükümeti ve Cumhuriyet yönetiminde de çok çeşitli görevleri yürütmüş, çok partili hayata geçişte önemli bir rol oynayan, ılımlı, liberal ve dindar yönüyle tanınan bir isim olarak Türk siyasi tarihine damga vurmuştur (Çil, 2014, s. 58).

3.1.2. M. Şemseddin Günaltay'ın Fikriyatı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyadaki ve Türkiye'deki mevcut siyasi ve sosyal değişimlerin ardından Cumhuriyet Halk Partisi, rejimi liberalleştirme çabasına girmiştir.

Bunun bir sonucu olarak CHP karşısında muhalefet de hiç olmadığı kadar boy göstermiştir (Özüçetin, 2015, s. 423). İşte bu liberal zeminde muhalefet ile girilen yarışta bu işe en uygun isimlerden biri olarak CHP'den aday gösterilen M. Şemseddin Günaltay'ı görmekteyiz. Böylece Günaltay, demokrasinin Türkiye'de yerleşmesi için CHP adına çalışacak isimlerden biri olmuştur. Günaltay, Türk tarih tezinin geliştirilmesinde önemli roller oynamış ve resmi tarih kitapları yazılımında görevler üstlenmiş bir isimdir. Liberal siyasi görüşe yakındır diyebiliriz. Ayrıca Günaltay dini açıdan da oldukça yeterli bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı Günaltay, CHP için çok partili hayata geçiş dönemi açısından önemli bir isimdir diyebiliriz (Sarıçoban, 2005, s. 181-182). Döneme bakıldığında görünürde siyasi serbestliğin yanı sıra dini, kültürel, sosyal, ekonomik alanlarda da önemli değişikliklere gidilmeye başlanmıştır. Bu değişikliklerin liberal ortamda olması nedeniyle dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, hükümeti kurma görevini CHP içerisinde de varılan ortak görüş sonrasında ve de liberal görüşlerinden dolayı döneme en uygun isimlerden olan Günaltay'a vermiştir. Günaltay, liberal yönünü daha evvelki CHP çalışmalarında göstermiştir (Özüçetin, 2003, s. 64). Günaltay'ın başını çektiği ılımlı-laik grup, CHP 7. Kurultayında devletçilik ve laiklik ilkelerinin liberal bir biçimde yeniden ele alınması konusunda gelenekçi katı laiklik anlayışı benimsemiş olan gruba karşı zafer kazanmış ve liberal bir laiklik politikası benimsenmiştir. Bu kurultayda alınmış olan demokratik liberal kararların ileride kurulacak olan Günaltay hükümetinin politikalarının alt yapısını oluşturması Günaltay'ın CHP içerisindeki öneminin artmasında rol oynamaktadır. Aynı zamanda Günaltay'ın liberal yönünün de nişanesi olmuştur diyebiliriz (Koç, 2011, s. 55).

Bununla birlikte Günaltay'ın fikriyatı çoğunlukla 'muhafazakâr modernist' ya da 'modernist İslamcı' olarak tanımlanır. Osmanlı'nın son dönemlerinde Batı'nın yükselmesiyle birlikte Osmanlı'da da Batı'ya yönelme başlamıştır. Bu bağlamda Batı'nın fikir akımlarından etkilenen Osmanlıda Türkçülük, Osmanlıcılık ve İslamcılık siyasi düşüncesi ortaya çıkmıştır.²⁷ İslamcılık cereyanı mensupları muhafazakâr ve

²⁷ Osmanlıcılık; Osmanlı'da ideolojik temelli ilk fikri hareket olmak ve ayrışmayı önlemek amacıyla meydana çıkmıştır diyebiliriz (Eriş, 2012, s. 75). İslâmıcılık düşüncesi; inanç, ahlâk, siyaset, idare ve hukuk yönlerinden İslam'ı hayata hâkim kılmayı, Müslümanlar arasında birliği ve dayanışmayı sağlamayı amaçlamaktadır. Yine İslâm ülkelerini Batı karşısında geri kalmışlıktan ve sömürülmekten kurtarmayı, İslâm dünyasını daha medeni bir hâle getirmeyi amaçlamaktadır. İslamcılık fikri bu gaye doğrultusunda

modernist Türkçü İslamcılar olmak üzere ikiye ayrılabilir. İşte bu İslamcılık cereyanı temsilcileri arasında, yazdığı dini mecmualarındaki neşriyatı ile Günaltay'ı da saymak mümkündür. Günaltay, Batı kültürü ile temasından kazandığı eleştirel ruhla hareket etmekte ve böylelikle mutaassıp dindarlardan kolaylıkla ayrılmaktadır (Çetinkaya, 1994, s. 19-20; Özüçetin, 2015, 414-415). Örneğin Peyami Safa'ya göre dönemin İslamcılarını iki kutba ayırmışlardı: Bunlardan ilki, 'ahkâm-ı diniye ve şer'i yeden zerre kadar inhiraf caiz değildir' diyen koyu şeriat taraftarı grup iken; diğeri, İslamiyet ile modernleşmeyi bir arada düşünen, İslamiyet'in terakkiye mani olmadığını ve dolayısıyla geri kalmışlığın İslamiyet'e mal'edilemeyeceğini, yapılması gerekenin dönemin şartlarına göre İslamiyet'i yeniden yorumlanması olduğuna ve bu doğrultuda içtihat kapısının yeniden açılması gerektiğine inanan, 'akide haline gelmemiş bazı nasyonalist temayüllere (de) sahip' gruptur. Peyami Safa'ya göre Günaltay bu ikinci grupta yer almaktadır (Öğün, 1997). Çünkü Günaltay, taassup ve hurafeye aleyhtardır (Edib, 2005, s. 63). Günaltay'ın, 'Zulmetten Nura' adlı eseri incelendiğinde bu konuyla alakalı görüşü net olarak ortaya çıkmaktadır. Bu eserin içeriği incelendiğinde konuyla alakalı olarak Günaltay'ın, İslam'ın ilerlemeye mani olup olmadığı sorusuna cevap aradığı görülecektir. Bu bağlamda bu soruya cevaben, İslamiyet'in ilme engel olmak şöyle dursun, onun hamisi olduğunun altını çizmekte ve ilerlemeye engel olan şeyin İslamiyet'in kendisinin değil, sonradan İslam'a mal'edilmiş olan hurafelerin olduğu söylenmektedir (Uyanık, 1996, s. 44-45).

Böylece görmekteyiz ki Günaltay, ilerlemeye engel olanın kendilerine öğretilen İslam'ın olduğunu, gerçek İslam'ın ise buna engel olmadığını, bu bağlamda gerçek İslam'ın araştırılarak, yeniden yorumlanarak ve öğrenilerek ona göre hareket edilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Yine ilerleme adına bilim ve teknolojinin Batı'dan

Tanzimat Döneminden itibaren baskın olmaya başlamıştır diyebiliriz. Bu fikir aynı zamanda II. Abdülhamid'in devlet politikası olarak düşündüğü bir sistem olmakla birlikte yine, bu fikir hareketi ittihad-i İslâm, Panislâmizm olarak da adlandırılmaktadır. Tarık Zafer Tunaya'ya göre, II. Meşrutiyet Döneminin en baskın fikir hareketi İslâmîlik düşüncesidir (Karataş, 2009, s. 56). İslamcılık; Osmanlı'nın siyasi temel taşıdır. İslamcılar, kalkınmak için Batıya duyulan ihtiyacı tespit etmişler, ancak iki ayrı medeniyetin eserleri olan İslam dünyası ile Batı'nın, yani İslam anlayışı ile yoğrulmuş bir kültür birikiminin Hıristiyan dünyasının değerleri ile aynı potada eritilemeyeceği tezini savunmuşlardır. Türkçülük; daha ziyade Turancılık şeklinde ortaya çıkan bu hareketin başlangıcını Jön Türk hareketine kadar çıkarmak mümkündür. Birçok yönden beslenen bu hareket, Ziya Gökalp'te şuurlu bir düşünce olma hüviyetine kavuşmuştur. Ana unsurunu, Türk Milleti teşkil etmektedir (Eriş, 2012, s. 80-83). Osmanlı'da özellikle II. Meşrutiyet sonrasında gelişen Türk Milliyetçiliği konusundaki düşünce akımına 'Türkçülük' denilmektedir (Özkandaş, 2011, s. 39).

alınmasının bir sıkıntı oluşturmayacağını altını çizmektedir. Buradan bakıldığında modernist bir yaklaşım sergilemektedir. Bununla birlikte siyasal ve toplumsal alanların hepsinde tamamen Batı'ya yönelmenin gereksiz olduğunu da söylemektedir. Çünkü aranan her şeyin zaten 'gerçek İslam' anlayışında mevcut olduğunu ve Batı'nın da aslında kendisinden iktibas ettiği İslam'ın geçmişinde mevcut olduğunu dile getirmesi ve din ile maziye bağlı kalmanın medeni bir milletin yok olmasına engel olacağı görüşleri yönünden de muhafazakâr bir görüntü çizmektedir (Edib, 2005, s. 126-127; Özüçetin, 2015, 415-416).²⁸ Zaten İslamcılık fikrinin temelinde, İslamiyet'in, modern ihtiyaçları karşılayacak, modern gelişmeler karşısında dünyaya bakış açısına yön verebilecek, değişimleri açıklayacak ve hayatın her alanına hâkim kılınabilecek evrensel bir siyasi, sosyal kuram ihtiva ettiği yer almaktadır (Deniz, 2006, s. 27). Dönemde İslamcılık fikir akımının öncüleri, kendi fikirlerini açıklamak adına kitaplar ve dergiler çıkarıyorlardı.²⁹ Bu yazarlar arasında Günaltay gibi entelektüel müslümanlar da yer almaktaydı ve Batı'nın en ilerici taraflarının alınmasının gerekli olduğu işlenmekteydi. Bu bağlamda Günaltay modernist İslamcı bir görünümdeydi (Çetinkaya, 1994, s. 38-39; Özüçetin, 2015, 416-417).³⁰

Bununla birlikte Günaltay, tüm modernist fikirlerine rağmen, ılımlı liberal ve İslamcı temayülleri nedeniyle kendi partisinin bazı mensuplarınca laiklikten taviz verildiği şeklindeki eleştirilerden de kurtulamamış, hatta Atatürkçülüğü bile sorgulanır hale gelmiştir (Ayrancı, 2007, s. 35; Aydın, 2016, s. 146). Ancak kendisi, Atatürkçülükten vazgeçmediğini ve Atatürk'ün görüşleri doğrultusunda devam ettiğini bildirerek laiklikten ve diğer inkılâplardan asla taviz verilmeyeceğini açıklamıştır. Atatürk'ün de demokrasi ve çok partili hayata geçişi istediğini ve bu yönde çalışmaların vakti

²⁸ "Biz mazimizin zengin kaynağını daima saf tutmağa ve onu canlandırmaya mecburuz. Mazi ile rabıtamızı kesmek teşvikinde bulunanlar bu milletin izmihlalini isteyenlerdir. Bunlar bilirler ki, mazisinde gurur şulesi bulunmayan bir millet inhilal eder ve sönüp gider. Milleti bu akibetten korumak için maziye, tarihe bağlılığımızı canlandırmak zorundayız" (Edib, 2005, s. 126).

"Yeryüzünde kutsiyet hükmüne, yani dine bağlı olmanın medeni bir millet yoktur. En mütakâmil milletleri görüyoruz; kendileri için bir hamle kudreti olan dinlerine bağlı ve hürmetkârdırlar. Bizde çocuklarımıza hurafelerden azade hakiki manevi varlığa müstenit bir duygu vermeğe mecburuz" (Edib, 2005, s. 126-127). Görüldüğü üzere Günaltay bu yönüyle muhafazakâr bir tutum sergilemiştir denebilir.

²⁹ İslamcılık düşüncesi etrafında M. Şemseddin Günaltay'ın yanında Mehmed Akif ve Babanzade Ahmet Naim gibi isimler dikkatleri çekmektedirler (Karataş, 2009, s. 3).

³⁰ Günaltay'a göre inkılâplara mani olan şey dinin kendisi değil, hurafelerdir. Memleketteki din duygusunun, Peygamberin getirdiği şekliyle olması gerektiğini söylemekteydi. Günaltay'ın bu yaklaşımı CHP'nin bu konuda küstürdüğü vatandaşın günlünü almak olarak görülmesinin yanı sıra, girilecek olan seçimlerde bu durumdan negatif yönde etkilenmemek için de çabalaması olarak görülmekteydi (Edib, 2005, s. 129).

geldiğinde yapılmasının elzem olduğunu söylediğini bildirmiştir. Bundan dolayıdır ki kendisinin bu yolda ilerleyeceğinin altını çizmiştir (Özüçetin, 2015, s. 425). Ayrıca Günaltay, inkılâpların, milli ruhun besleneceği en önemli kaynak olduğunun da altını çizmiştir. Görünen o ki Günaltay Atatürkçülüğü kesinlikle elden bırakmamakta ve bu bağlamda, Atatürk'ün tüm prensiplerine sadık görünmektedir (Ayrancı, 2007, s. 90; Edib, 2005, s. 64). Çünkü Günaltay'ın siyasi hayatına hâkim olan fikirler demokrasi, laiklik, insan hak ve hürriyetleri, milliyetçilik, adalet gibi mefhumlardır ve Günaltay demokrasi için çabalayan bir isimdir (Ayrancı, 2007, s. 31).

Günaltay, demokrasinin gelişmesini ve çok partili hayata geçişi de istemekte ve desteklemektedir. Bu isteğinin gerçekleşmesi için hükümeti döneminde de çeşitli çalışmalara imza atacaktır (Sarıçoban, 2005, s. 183). Günaltay'a göre demokrasi; insan haklarının, eşitliğin ve özgürlüğün bir yansıması ve muhafazasıdır. Demokrasinin sağlam bir temele oturup işlemesi için ise, insan hak ve özgürlüklerine büyük bir önem, bir kutsiyet verilerek saygı gösterilmesi icap etmektedir (Çetinkaya, 1994, s. 72). Günaltay'a göre demokrasinin varlığının delillerinden birisi de düşünce hürriyetidir. Düşünce ise söz ile ifade edilir ve bu sayede millet düşündüğünü rahatça söyler ve bu durum da hükümetleri uyandıran, aydınlatan durumu oluşturur ve nihai olarak yönetimin hatalarını düzeltebilme fırsatının doğmasına vesile olur. Bütün bunlar ise basın hürriyetiyle mümkündür. Çok partili siyasi rejime geçişte, Günaltay kabinesi bunları da sağlamaya yönelmiştir. Görüldüğü gibi Günaltay, basın hürriyetine de ziyadesiyle önem vermektedir (Özüçetin, 2003, s. 180-181).

M. Şemseddin Günaltay laiklik konusunda da CHP'nin yeni dönemde ki politikalarına uygun yol izlemeye ve ılımlı adımlar atmaya devam edecektir. Bu bağlamda kendisinden önceki CHP'li hükümetlerin laiklik konusundaki açılımlarını daha da ileriye taşıyacaktır. Günaltay, laiklik ilkesinin dine müdahil olamayacağı düşüncesindedir. Laikliğin, devletin amirliği için bir güvence olduğunu ve bunun sonucu olarak da dinin korunması için bir gereklilik olduğunu söylemektedir. Din hürriyetini, laiklik sınırlarını aşmadan savunmaktadır. Din ve ibadet hürriyetini laikliğin bir gereği olarak vurgulamaktadır (Koç, 2011, s. 52). Günaltay'a göre din ve laiklik birbirleriyle çelişmeyen, alanları birbirinden farklı, biri diğeri manî olmayan kavramlardır. Din konusunda yaşanan sıkıntıların, dine sonradan katılmış olan hurafe ve

bidatlerden kaynaklı olduğuna değinmektedir.³¹ Günaltay'a göre, dini meselelerin tümünde devletin kişiye karışma hakkı laiklik ilkesi gereği olamaz ve bu yönüyle laiklik, dinin varlığının korunması için bir teminat konumundadır (Koç, 2011, s. 50-52). Dolayısıyla Günaltay'a göre laiklik demek dinsizlik demek değildir. Günaltay, devlet işlerinin gerçekleştirilmesinde müracaat edilecek tek merciin sadece ve sadece TBMM olduğunu ve dolayısıyla hayata ait kanunların yalnızca TBMM tarafından yapılabileceğini, günün şartlarında dinin eski dönem imamların kendi muhitine ve dönemine göre yaptığı içtihatlarla tabi olmasının doğru olmayacağını vurgulamaktadır. Günaltay'a göre doğru olan, günün şartları doğrultusunda ve memleketinin içinden çıkarak Meclis'e giren, memleketinin ihtiyaçlarını bilen, yine aynı memleketin evlatlarının hazırlayacağı kanunlara tabi olunmasıdır ve buradan hareketle din ile dünya işlerinin ayrılmasının manası budur.³²

Günaltay, demokrasinin ülkede yerleşmesi için, iktidar ve muhalefet partilerinin sorunlara ortak çözümler bulmasıyla başarılacağını altını çiziyordu. Böylece ılımlı yaklaşımını göstermekteydi. Görünen o ki, yeni başbakan, yeni döneme uygun olarak düzeltilmesi gerekenler konusunda oldukça samimi davranmaktadır diyebiliriz (Karpat, 2010, s. 317). Zaten Günaltay'ın kişiliği kuracağı hükümetin politikalarına yansiyacaktır. Bakıldığında, siyasi yönden ılımlı, ekonomik yönden liberal bir çizgide ilerleyecek olan Günaltay hükümeti politikaları, Günaltay'ın fikriyatı ile örtüşür bir

³¹“Türk inkılâbının ana prensiplerini titiz bir imtina ile savunmakta devam edeceğiz. Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes tanırız. Din öğretiminin ihtiyari olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkânları hazırlayacağız. Fakat lâyiklik prensibinden ayrılmamıza asla imkân tasavvur edilmemelidir. Bilhassa din perdesi altında bu milleti asırlar boyunca uyuşturmuş olan hurafelerin yeni baştan belirmesine asla meydan vermeyeceğiz. Dinin siyasete ve şahsi menfaatlere alet edilmesine de müsamaha etmeyeceğiz (...) Her türlü vicdan ve düşünce hürriyetinin masuniyeti esastır” (aktaran Akkır, 2014, s. 62).

³²“Lâyisizme gelince; bizim anlayışımıza göre lâyisizm, Devlet işlerine yani milletin hayati kanunlarına esas olarak başka membalara müracaat etmeksizin B. M. Meclisinin hükümlerini sağlamaktır. Din ile dünyayı ayırmanın mânâsı budur. Lâyisizmi dünya işlerine din işlerini karıştırmamak diye tarif ediyorlar ve bundan lâyisizmin bir nevi dinsizlik olduğu neticesini çıkarmak istiyorlar. Fakat bizim anlayışımız hiç de böyle değildir. Bizim anlayışımızda lâyisizm, bizim hayata ait bütün kanunlarımızı ancak B. M. Meclisi yapar demektir, başka hiçbir membaa istinat etmeyiz demektir. Açıkça izah edeyim daha şu demektir. s. Arabistan'ın Hicaz çöllerinde yetişmiş olan *İmam* Malik, *bin* bu kadar sene evvel, o zamanın ve o muhitin icap ve ihtiyacına göre yaptığı içtihatlarla ittiba edecek değiliz. Yine söylüyeyim, Afrika'da Berberiler arasında yaşayan İmamı Hanbelî'nin, memleketinin icap ve ihtiyaçlarına göre kurduğu esasları kabul edecek değilim. Bizim kabul edeceğimiz kanunlar, bu memleketin ihtiyaçlarını bilen yine bu memleketin en güzide evlâtları olarak seçilip B. M. Meclisine gelen milletvekillerinin tanzim edecekleri kanunlardır (TBMM TD, (1949b), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 104. Birleşim, s. 597-598, 8.6.1949).”

görüntüdedir ve bu politikalar çok partili hayata geçişi kolaylaştırıcı hamleler olarak karşımıza çıkacaktır (Demirtaş, 2011, s. 197-198).

3.2. GÜNALTAY HÜKÜMETİNİN KURULMASI

‘12 Temmuz Beyannamesi’, DP ve CHP arasında bir yumuşama yaşatmıştır. Ancak Saka hükümetinin, muhalefetin isteklerine tam olarak cevap verememesi, sert bir muhalefetle karşılaşmasına sebep olmuştur. Muhalefetin isteklerine daha duyarlı yaklaşacak olan ise Saka Hükümetinin istifası ardından kurulacak olan Günaltay Hükümetidir (Timur, 2003, s. 120). Hasan Saka hükümetinin ekonomik ve siyasi sebepler nedeniyle Ocak 1949’da istifasının sonrasında yeni kabineyi kurma görevini üstlenmek için, CHP’yi daha ılımlı bir siyasi pozisyona getirecek, çok partili hayata geçişi sağlayacak ve uyum gösterme konusunda alınan kararları uygulayabilecek bir isim aranırken bu isim konusunda bir nevi ortak karara varılarak en uygun isim olarak M. Şemseddin Günaltay öne çıkmıştır (Karpaz, 2010, s. 315). Saka’nın istifasının ardında İnönü, yeni hükümeti kurma görevini ilk önce Hilmi Uran’a teklif etmiştir. Ancak Uran, bu görevi kabul etmeyerek bu makam için en uygun ismin tereddütsüz olarak Günaltay olduğunu söylemiştir. TBMM Başkanı Saraçoğlu da Uran ile hemfikirdir. Bunun üzerine İnönü, hükümeti kurma görevini Günaltay’a vermiştir (Koçak, 2017, s. 117).

Yeni dönemde hükümet siyasetini, uygulanacak olan siyasi serbestliğin yanı sıra dini, kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda da yapılacak olan köklü değişimlere göre ayarlamak gerekiyordu (Özüçetin, 2003, s. 64). Günaltay ılımlı, liberal, politik, dengeli, dini açıdan anlayışlı ve dolayısıyla döneme uygun bir isimdi. Aynı zamanda CHP, Günaltay’ın dini açıdan izleyecek olduğu politikayla muhafazakâr kesime de hitap etmeyi planlamaktadır (Karpaz, 2010, s. 315-316). Çünkü DP’nin liberal politikaları karşısında devletçi bir yaklaşım izleyen Recep Peker Hükümeti, halkı CHP’den kısmen uzaklaştırmıştır. İnönü ise ‘12 Temmuz Beyannamesi’ ile liberalleşme siyaseti güdeceğini açıkça göstermiştir. Bu durumlara son olarak Peker hükümetine yapılan güven oylamasında CHP grubunda bulunan ve liberal olan “35’ler” adıyla bilinen grubun muhalefetinin de eklenmesi, Peker Hükümetinin istifa etmesine sebep olmuştur. Bunun üzerine Saka Hükümetinin liberal politikası tercih edilmiştir. Saka hükümetinin

de istifası üzerine yeni dönemde CHP'nin liberal demokratik politikalarını devam ettirmek amacıyla hükümeti kurma görevi M. Şemseddin Günaltay'a verilmiştir (Kaştan, 2017, s. 128-129).

Nihayetinde Günaltay, çoğunluğu genç ve ılımlılardan oluşan kabinesini 16 Ocak'ta kurmuş ve Türkiye'nin 14. Başbakanı olmuştur (Özüçetin, 2003, s. 64-65). Esasen Günaltay, bu görevi öncesi 13 Kasım 1947'deki CHP yedinci kurultayında devletçilik ve laiklik ilkelerini parti içerisinde zıt fikirlere rağmen ele alarak öne çıkmayı bilmiştir. Kurultay sonrasında Günaltay arkasına İsmet İnönü'nün de desteğini almıştır. Sonrasında gelen süreçte kendi hükümeti döneminde katı laiklik politikaları yerine daha liberal bir laiklik politikası hazırlamıştır. Böylece CHP, daha demokratik liberal havaya bürünmüştür (Koç, 2011, s. 54). Günaltay'ın Hükümeti kurması sonrası, iktidar ve muhalefet arasında yaşanan gerginlikler yerini ılımlı bir havaya bırakmıştır. Muhalefetin istekleri doğrultusunda adımlar atılmaya başlanmış ve iktidar, eleştiri kaynağı olan konuların çözümü için mesai harcamıştır. DP'nin II. Büyük Kongresi'nde kabul ettiği ve siyasi ortamı yeniden kızıştıran 'Milli Teminat Andı'³³ dahi Günaltay'ın demokratikleşme adına yapmış olduğu çabaları aksatmamıştır (Tuncay, 2014, s. 124).

TBMM'ye parti programını sunan Günaltay Hükümeti, burada '12 Temmuz Beyanname'si'ne uygun olarak demokratik adımlar atılacağını duyurmaktadır. Ayrıca program, iktisadi alanda özel sermayeyi teşvik ederken, laiklik hassasiyetini korumakla birlikte dini alanda da rahatlatıcı reformlar önermektedir. En önemli konu olan seçimlerin ise hem vatandaş hem de muhalefeti kuşkuya düşürmeksizin en teminatlı bir şekilde yapılacağını bildirmektedir (Timur, 2003, s. 121). Günaltay Hükümeti programında, gelişmekte ve kökleşmekte olan demokratik rejimin, ülke için vaat ettiği aydınlık yarınlara ulaştıracak tedbirlerin, daima artan bir çalışma ve azimle alınacağı bildirilmektedir. Yine programda, vicdan hürriyetinin de mukaddes sayılacağı

³³ DP'nin II. Büyük Kongresinde manasını bulan Milli Teminat Andı'nda genel olarak; demokratikleşme, vatandaşın anayasal haklarını yine anayasaya aykırı olmadan kullanabilmesi, siyasi partilerin hepsinin iktidar partisi gibi seçim kampanyasında eşit şartlarda yarışması ve seçimlerde yargı denetimi istenmektedir (Timur, 2003, s. 122-123).

belirtirken, din öğretimine de, laiklik ilkesinden ayrılmamak kaydıyla, imkân tanınacağı yer almaktadır (Özyılmaz, 2012, s. 158-159).³⁴

Başbakan M. Şemseddin Günaltay'ın 16 Ocak'ta kurduğu kabinesinin çoğu genç ve ılımlı isimlerden oluşmaktadır.³⁵ Yeni hükümete Saka hükümetinden farklı olarak 6 yeni bakan girmiştir: Nihat Erim Başbakan Yardımcısı, Hüsnü Çakır Milli Savunma Bakanı, Emin Erişirgil İçişleri Bakanı, Necmettin Sadak da Dışişleri Bakanı olmuştur. Kabine 42 aleyhte oya karşı 394 oyla Meclisten güvenoyu almıştır (Özüçetin, 2003, s. 65). M. Şemseddin Günaltay, Ocak 1949'da okuduğu hükümet programında laiklik ve din ile alakalı olarak konuşmuş, dinin siyasete alet edilmesine asla izin vermeyeceklerini bildirmiştir. Konuşmasında, Türk inkılâbının ana prensiplerine bağlı kalacaklarını ve savunacaklarını belirtmiş, tüm diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de kutsal sayacaklarını söylemiştir. Din öğretimi konusunda ise bunun isteğe bağlı olması esasına sadık kalınarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi verme haklarının sağlanacağını altını çizmiştir. Fakat Laiklik ilkesinden asla taviz verilmeden

³⁴ Günaltay hükümet programının “Genel ve Sosyal Amaçlar” kısmında muhalefetin bu tür demokratik hassasiyet ve beklentilerinin gözetileceği belirtilse de rejimin laiklik esasından da taviz verilmeyeceği dile getirilir: “Gelişmekte ve kökleşmekte olan demokratik rejimin memleketimiz için vaat ettiği aydın istikbali yaklaştıracak tedbirleri daima artan bir azimle almak bizim de vazifemiz olacaktır. Tek dereceli seçim ve çok partili meclis sistemine dayanan demokrasimizin gayesi halk iradesinin en mükemmel şekilde belirlenmesine imkân sağlamaktır. Siyasi hürriyetlerle ferdin her türlü hak ve emniyetinin tekeffül edecek tedbirlere azami kıymet verirken, cemiyetimizin temelini sarsacak ve genç demokrasimizin taze bünyesini kemirecek zararlı cereyanlardan yurdumuzu korumayı vazifelerimizin başında sayarız. Türk inkılâbının ana prensiplerini titiz bir itina ile savunmaya devam edeceğiz. Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes sayarız. Din öğretiminin ihtiyari olması esasına sadık kalarak, vatandaşın çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkânları hazırlayacağız. Fakat laiklik prensibinden ayrılmamıza asla imkân tasavvur edilmemelidir. Bilhassa din perdesi altında bu milleti asırlar boyunca uyuşturmuş olan hurafelerin yeni baştan belirmesine asla meydan vermeyeceğiz. Dini siyasete ve şahsi menfaatlere alet edilmesine de müsaade etmeyeceğiz. Bu konuda alınması gereken sayacağımız tedbirleri yüksek tasvibinize sunmakta tereddüt etmeyeceğiz” şeklindedir (Koç, 2011, s. 57).

³⁵ Başbakan: M. Şemseddin Günaltay (Sivas, 16.01.1949-22.05.1950), Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı: Nihat Erim (Kocaeli, 16.01.1949-22.05.1950), Devlet Bakanı: Nurullah Esat Sümer (Antalya, 16.01.1949-07.06.1949) ve Cemil Said Barlas (Gaziantep, 07.06.1949-22.05.1950), Adalet Bakanı: Fuat Sirmen (Rize, 16.01.1949-22.05.1950), Milli Savunma Bakanı: Hüseyin Hüsnü Çakır (Samsun, 16.01.1949-22.05.1950), İçişleri Bakanı: Emin Erişirgil (Zonguldak, 16.01.1949-22.05.1950), Dışişleri Bakanı: Necmettin Sadık Sadak (Sivas, 16.01.1949-22.05.1950), Maliye Bakanı: İsmail Rüştü Aksal (Kocaeli, 16.01.1949-22.05.1950), Milli Eğitim Bakanı: s. Hasan Tahsin Banguoğlu (Bingöl, 16.01.1949-22.05.1950), Bayındırlık Bakanı: Hasan Şevket Adalan (İzmir, 16.01.1949-22.05.1950), Ekonomi ve Ticaret Bakanı: Cemil Said Barlas (Gaziantep, 16.01.1949-07.06.1949) ve Vedat Dicleli (Diyarbakır, 07.06.1949-22.05.1950), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Kemal Bayazıt (Maraş, 16.01.1949-22.05.1950), Gümrük ve Tekel Bakanı: s. Fazıl Şerafettin Bürge (Kocaeli, 16.01.1949-22.05.1950), Tarım Bakanı: Ali Cavit Oral (Seyhan, 16.01.1949-22.05.1950), Ulaştırma Bakanı: Kemal Satır (Seyhan, 16.01.1949-22.05.1950), Çalışma Bakanı: Reşat Şemsettin Sırer (Sivas, 16.01.1949-22.05.1950), İşletmeler Bakanı: Mustafa Münir Birsal (İzmir, 07.06.1949-22.05.1950) (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013, s. 678-679).

bunların yapılacağı vurgusu bilhassa dikkat çekmektedir. Din kisvesi altında herhangi bir kötü amele izin verilmeyeceğine ve gereken her tedbirin alınacağına işaret etmiş; her türlü vicdan ve düşünce hürriyetine, kanunlar çerçevesinde izin verileceğine değinilmiştir. Aksi bir durumun olması halinde ise gereken cezaların verileceği bildirilmiştir. Uygulanacak olan cezalar için de yapılacak kanunların kısa zamanda TBMM'ye sunulacağı belirtilmiştir (Ataş, 2003, s. 31-32).

Özetle Günaltay kabinesi programı genel olarak ifade ve basın serbestliğine dayanmakta, tarafsız ve güvenli bir seçim sistemini vaat etmektedir. Ekonomi alanında ise özel teşebbüsün geliştirilmesinden yanadır. Vergi adaletsizliğinden dolayı gelir vergisi sistemine geçilmesi gerekliliğini belirtmektedir (Karpaz, 2010, s. 316). Diğer taraftan Günaltay kabinesi, Milli savunmada ülke bütünlüğünü ve işlerin günün ihtiyaç ve icaplarına göre tertip edilmesini; dış işlerinde sulh ve dostluk yanlısı politikaya devam edilmesini, iktisatta milli endüstriye gereken önemin verilmesini, döviz kaynaklarını kuvvetlendirmeyi, üretimi artırmak üzere ziraatta beş yıllık kalkınma program uygulanmasını; sosyal alanda ise Türk inkılâplarının ana prensipleri korunarak din ve vicdan hürriyetini, laiklik ilkesine bağlı kalınarak ve isteğe bağlı olmak şartıyla din eğitiminin gerçekleştirilmesini taahhüt etmektedir (Özüçetin, 2015, s. 424). Ayrıca seçim ve matbuat kanunlarında, bürokratik işlemlerin hızlanması için Memurin Muhakematı Kanunu'nda değişikliğe gidileceği de vurgulanmaktadır (Çufalı, 2012a, s. 17).

CHP'nin yeni döneme geçiş için çabalamasının, parti politikasının bir unsuru olmasının yanı sıra, daha demokratik çok partili bir sisteme geçişi Günaltay'ın da samimi olarak istediği ve inandığı görülmektedir. Günaltay, Atatürk'ün çok partili demokratik hayata geçmek istediğini belirttiği hatıratında, SCF'nin kurulmasından belli bir süre sonra İzmir'den gelen üzücü haberleri telgraftan okuyan Atatürk'ün bu duruma üzüldüğünü gördüğünü söylemektedir. Atatürk'ün kendisiyle Yalova'da yaptığı görüşmede; *'Tarihçi Profesör, görüyorsun ya henüz vakit kavrayacak dereceye gelmemiştir'* dediğini söylemektedir. Günaltay bu işi kendi hükümeti döneminde gerçekleştirme arzusunu; *'Hedefim; seçim kanununu ne bir partiye, ne bir zümreye, ne de hükümete mal etmek değil, doğrudan doğruya Türk Milleti'ne mal etmektir'* sözleriyle göstermektedir (Özüçetin, 2003, s. 73).

3.3. GÜNALTAY HÜKÜMETİNİN ÇALIŞMALARI

CHP, DP'nin demokratik ve liberal politikalarına cevap vermeyi amaçladığı çok partili hayata adaptasyon döneminde özellikle Günaltay hamlesiyle laiklik ve devletçilik ilkelerinden tavizler vererek liberal demokrasi izlemeyi ve böylece DP ile arasındaki ayrımları azaltmayı hedeflemektedir (Uyar, 1999, s. 199; Zencirkıran, 2013, s. 163). Bu doğrultuda kurulan hükümetlerden sonuncusu olan Günaltay Hükümeti, özel sermayeye kolaylık sağlamak ve onun önünü açmak, laiklik ilkesine sadık kalmakla birlikte din ve vicdan hürriyetini mukaddes sayarak din öğreniminin önünü açmak suretiyle laiklik politikalarında belirli oranda yumuşamaya gitmek, daha demokratik bir seçim yasası hazırlamak, vergi kanununda düzenleme gibi uygulamalar yapmak ve tüm bunların sonucu olarak da DP muhalefetini etkisiz kılmak istemektedir. Kısaca Günaltay hükümetinin, mesaisinin önemli bir kısmını, muhalefetin CHP iktidarına olan eleştirilerini ortadan kaldırmak adına yaptığı çalışmalara harcadığı söylenebilir (Akyasan, 2011, s. 122-123). Günaltay hükümeti döneminde siyasal alanda alınan diğer radikal kararlara; 4 Mayıs 1949'da İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılması, 30 Mayıs 1949'da yapılan kanun değişikliğiyle Genel Kurmay Başkanı'nın Savunma Bakanı'nın tavsiyesiyle atanabileceği veya görevden alınabileceğine ilişkin hükümlerle sivil hükümetin silahlı kuvvetler üstündeki denetiminin artırılmasının sağlanması gibi örnekler de gösterilebilir (Çufalı, 2012a, s. 20).

Günaltay hükümeti, iç politikada çok partili hayata geçişin en önemli basamağı olan seçim kanununun döneme uygun olarak hazırlanacağını taahhüdünü vermiştir, ki Günaltay hükümetinin yapacağı bu kanun sayesinde bütün partilerin tereddütsüz olarak 1950 seçimlerine iştirakiyle çok partili demokratik hayata geçiş mümkün olmuştur diyebiliriz. Ayrıca, demokratik ortamın gereklerinden olan basın serbestliği için Basın Kanununun da yeniden ele alınacağını taahhüdü de verilmiştir. Ekonomi alanında ise özel teşebbüsün destekleneceği vurgulanmaktadır. Günaltay Hükümeti, TBMM'ye sunduğu programında dış politika konusuna da değinmiş ve bu konuda farklı bir tutuma girilmeyeceğini, önceden olduğu gibi ittifak ve taahhütlere bağlı kalınacağını bildirmiştir. Muhalefet adına program görüşünü yorumlayan Adnan Menderes, programda vaat edilenlerin iyiye alamet olduğunu söylemiştir (Sarıçoban, 2005, s. 183-184).

3.3.1. Günaltay Dönemi Dış Politika

M. Şemseddin Günaltay hükümetinin dış politikada atmış olduğu adımlar II. Dünya Savaşı sonrası oluşmaya başlayan iki kutuplu dünya sisteminde Türkiye'nin almayı planladığı pozisyonla paralellik arz eder. ABD liderliğindeki yeni Batı bloğuna taraf olan bu pozisyon Günaltay hükümeti öncesi başlamış ve sonrasında da hız kazanarak devam etmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere söz konusu dönemde bu pozisyonunu tahkim etmek üzere bir yandan içeride siyasi ve ekonomik alanda liberalleşmeye hız verilmiş diğer taraftan da dış politikada Batı bloğuna kurumsal düzeyde eklenmek için adımlar atılmıştır.

3.3.1.1. Batı Bloğuna Eklemlenme Çabaları

Günaltay, dış politikada hükümetinin izleyeceği yol ile ilgili olarak; milletler arasında iyi geçinmeyi, dünya üzerinde barışı ve emniyeti şiar edinmeyi ana hedef olarak belirlediklerini ve bu amaçla hükümetinin gücünün yettiğince çalışacağını bildirmiştir. Bunun yanı sıra Birleşmiş Milletler Kurulu'na samimi olarak bağlı kalınmaya devam edileceğini, çünkü bu kurulun yeryüzünde sulh ve emniyet için en önemli vasıtalarından biri olduğunu dile getirmiştir. Türkiye'nin dış politikadaki devam edegelen tavrının kendi hükümeti döneminde de devam edeceğini bildirmiştir. Bunun, Türkiye siyasetinin ana vasıfları olan ittifak ve taahhütlerinin ve dostluklarına olan bağlılığının, açıklık ve dürüstlüğünün devamı olduğunun da altını çizmiştir (Özüçetin, 2003, s. 68).

Günaltay kabinesi, milli savunmada ülke bütünlüğünü ve işlerin günün ihtiyaç ve icaplarına göre tertip edilmesini; dış işlerinde sulh ve dostluk yanlısı politikaya devam edilmesini hedeflemektedir (Özüçetin, 2015, s. 424). Daha somut düzeyde ise Günaltay Hükümeti'nin, yeni dönemde Batı'ya yönelmiş olan Türkiye'nin, liberal-kapitalist Batı bloğunda yer alabilmesi için çabalamaya devam ettiği görülür. Bu çabalar doğrultusunda Türkiye, 8 Ağustos 1949'da Batı bloğunun siyasal ve kültürel nitelikli teşkilatı olan Avrupa Konseyi'ne katılmış, NATO'ya girebilmek için de büyük çaba sarf edilmiştir. Yine Batı ile bütünleşme çabalarının bir sonucu olarak Türkiye 28 Mart 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuş, daha sonrasında ise 1949 Ağustos'unda da Güney Kore tanınmıştır. BM Teşkilatı içinde Batı ile ittifak halinde olunmuş, Mart 1950'de NATO'ya ilk üyelik başvurusunda bulunulmuştur (Özüçetin,

2015, s. 424). Günaltay Hükümetinin dış politikasında önemli yer tutan Avrupa Konseyi'ne üyelik, Türkiye'nin Avrupa ülkeleri ile uyumunda önemli bir role sahiptir. Avrupa Konseyi'nin kurulması sonrasında konseye üyelik için başvuru yapan Türkiye, Paris'te yapılan toplantı sonrası 22 Temmuz 1949'daki toplantıda üye devletlerce konseye kabul edilmiştir. Böylece 8 Ağustos 1949'da yapılacak olan ilk toplantıya Türkiye de davet edilmiştir. Bu adım Günaltay Hükümeti döneminde dış politikada sağlanan önemli bir başarı olarak kabul edilebilir (Yardımcı, 2018, s. 83). Yine aynı zamanda Günaltay hükümetince ABD ve Avrupa Ekonomik İş Birliği Sözleşmesine taraf ülkelerle borçlanma, yardım ve ödeme antlaşmalarının imzalanması için hükümete yetki verilmesine dair kanun da kabul edilmiştir.³⁶

Dış politikada bu ve benzeri çabalarla Batı Bloğuna eklemlemeye çalışan Günaltay hükümeti³⁷, dış politikada Batı'ya yönelmenin bir getirisi olarak çok partili hayata geçişi hızlandırmak için de çabalarına devam edecektir. Çünkü Batı'ya yönelmenin bir sonucu olarak demokratik düzenin tesisinin daha hızlı olması ve gerekliliği ön plana çıkmıştır. Günaltay hükümeti bu bağlamda Milli Şefliğin kaldırılması, tek dereceli seçime geçiş, katı kanunların son bulması gibi adımları gerek uygulamış gerek daha

³⁶ Kanun hükmü; '5252 sayılı Kanunla onanan Avrupa Ekonomik İş Birliği Sözleşmesi ve 5253 sayılı Kanunla onanan Türkiye Cumhuriyeti ile ABD arasında Ekonomik İş Birliği Anlaşması'nın icaplarından olarak ABD Hükümeti veya bu Hükümetin Ajansı sıfatıyla hareket edecek kurumlar ve Avrupa Ekonomik İş Birliği'ne dâhil diğer memleketler ile Borçlanma, Yardım ve Ödeme Anlaşmaları akdine Hükümet yetkilidir" şeklindedir (TBMM TD, (1949b), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 104. Birleşim, s. 679).

³⁷ Söz konusu çabalara özellikle söz konusu dönemde Batılı ülkelerle yapılan ticaret antlaşmalarını da eklemek gerekir. "Avrupa memleketleri arasında Ödeme ve Takas Anlaşması ve ekleriyle bu Anlaşmanın geçici olarak uygulanmasına ait Protokolün onanması hakkında Kanun" (29 Aralık 1949); "Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Ticaret Anlaşmasıyla eklerinin onanması hakkında Kanun" (23 Aralık 1949); "Türkiye ile Norveç arasında imzalanan Ticaret ve Ödeme Anlaşmalarıyla eklerinin onanması hakkında Kanun" (23 Aralık 1949); "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Almanya'daki Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Kırallık ve Fransız işgal bölgeleri Askerî Hükümetleri arasında imzalanan Ticaret ve Ödeme Anlaşmalarının onanmasına dair Kanun" (23 Aralık 1949); "Türkiye, Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İzlanda. İtalya, Lüksemburg, Norveç, Hollanda, Portekiz, Birleşik Kırallık, İsveç, İsviçre, ve Fransa, Birleşik Kırallık ve Amerika Birleşik Devletlerinin Almanya'daki İşgal Bölgeleri Başkomutanları ve Triyste Serbest Ülkesi İngiliz Amerikan Bölge Komutanı arasında imzalanan 1949 - 1950 için Türkiye ile İtalya arasında imzalanan Ticaret ve Ödeme Anlaşmalarının onanması hakkında Kanun" (29 Aralık 1949); "Amerika Birleşik Devletleri EOA (Ekonomik İş Birliği) İdaresinin Türkiye'ye tahsis eylediği şarta bağlı dolar yardımı mukabilinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdinde Türk lirası ile açılacak karşılık hesaba dair EGA İdaresi Türkiye Temsilcisi ile mektup teatisi suretiyle yapılan Anlaşmanın onanması hakkında Kanun" (29 Aralık 1949); "Türkiye ile Danimarka arasında imzalanan Ticaret ve Ödeme Anlaşmalarıyla eklerinin onanması hakkında Kanun" (29 Aralık 1949); "Türkiye ile Belçika - Lüksemburg Ekonomik Birliği arasında imzalanan Ticaret Anlaşmasıyla Türkiye - Belçika Ödeme Anlaşmasının onanması hakkında Kanun" (29 Aralık 1949) bunlar arasında sayılabılır. Milletlerarası iktisadi iş birliği kanunu, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc031/kanuntbmmc031/kanuntbmmc03105412.pdf

ileriye taşımıştır. Böylece ülkedeki demokratik ortamı dış politikanın da etkisiyle daha da genişletmiştir (Uyar, 1999, s. 87). Diğer taraftan CHP'de benzer bir liberalleşme yönelimi ekonomik alanda da çok partili hayata geçiş sürecinde sürdürülmüştür. 1945 sonrası dönemde CHP öncelikle ekonomi alanında 1946 yılı itibariyle 5 Yıllık Sanayi Planı'nı uygulamaya koymuş, 1947'ye gelindiğinde Türkiye Kalkınma Planı'nı devreye sokmuş ve 1948'de ise Türkiye İktisat Kongresi'ni düzenlemiştir. Bu dönemde iktidardaki CHP hükümetlerince, Truman Doktrini ve Marshall yardımları doğrultusunda ABD'den yardım ve borç para alınmaya başlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak 1947'de Türkiye'de artık devletçi modelde bir gevşeme başlamış ve bu durum 1950'lerle birlikte iyice ilerlemiştir. Görüldüğü üzere dönemdeki dış politikada izlenen yolun her daim ana hatları değişmeden devam etmiştir ve Günaltay Hükümetince de aynı devam ettirilmiştir (Kaştan, 2017, s. 136).

3.3.1.2. Günaltay Hükümeti Döneminde Marshall Yardımları

Kimilerine göre ABD emperyalist politikalarının başlangıcı olan Truman Doktrini, Yunanistan'ın Sovyet Bloğuna kayma ihtimalini önlemek ve Balkanlardan Karadeniz bağımsızlığını sağlayan tek ülke olan Türkiye'yi elde tutabilmek amacıyla ABD tarafından uygulanmıştır. Bu durum Türkiye ile ABD'yi hiç olmadığı ölçüde yakınlaştırmış ve bu yakınlaşmanın bir getirisi ve sonucu olarak Türkiye aynı zamanda demokratikleşme yolunda daha aceleci adımlar atmıştır (Eriş, 2012, s. 212-213).

II. Dünya Savaşı sonrası yeni güç dengeleri olarak karşımıza çıkan ABD ve SSCB etrafındaki iki kutuplu dünya düzenindeki Soğuk Savaşın en önemli tarafını ideolojik savaş oluşturmaktadır. SSCB önderliğindeki Doğu bloğu komünizmi, ABD yönetimindeki Batı ise liberal demokrasiyi savunmaktaydı. Bu savaşta, Sovyetlerin yayılmacı politikasını engellemek adına ABD, Truman Doktrini ve Marshall Planı'nı devreye sokarak diğer dünya ülkelerine yardım politikaları ile komünizmi engellemeye çalışmış ve bu yardımlardan Türkiye de faydalanmak arzusunda olmuştur (Uyar, 1999, s. 46). 22 Nisan 1947'de Başkan Truman tarafından imzalanan yardım için İsmet İnönü, bu yardımın Türkiye'ye katacağı faydanın sadece ekonomik yönden değil, aynı zamanda demokrasi yönünden de olacağına altını çizmiştir. İnönü, bu yardımın demokrasiyi savunmak yolunda atılmış bir adım olduğunu dile getirirken, ayrıca

Türkiye ile ABD arasında daha sıkı münasebetler kurulmasının da bir sonucu olarak demokrasinin Türkiye’de sağlam temeller üzerine yerleşmesinde yardımcı olacağını söylemiştir. Nihayetinde ABD’nin Türkiye’ye yapacağı yardım antlaşması, Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile ABD Ankara Büyükelçisi Wilson arasında 12 Temmuz 1947’de Ankara’da imzalanmıştır (Nadar, 2011, s. 189-190; Koçak, 2017, s. 15). 1947’de imzalanan yardım anlaşmasının hemen sonrasında Marshall Planı 1948’de uygulanmaya konulmuştur (Sarıçoban, 2005, s. 87). Bu anlaşma doğrultusunda ABD, Türkiye’ye silah, askeri teçhizat ve askeri tesislerin inşası için maddi ve teknik yardımlarda bulunacaktır. Türkiye’ye ABD’den 100 milyon dolarlık bir yardım gelmiş fakat bu yardım sadece yine gelen askeri teçhizatın bakımında kullanılabilmiş ve diğer kaynaklar için bir faydası dokunmamıştır (Çufalı, 2012b, s. 349-350). Dolayısıyla Türkiye, fazlasıyla ihtiyaç duyduğu ekonomik desteği Marshall Planı’ndan beklerken, bu beklenti ilk günden itibaren tam manasıyla karşılanamamıştır. Marshall Planı kapsamında yapılan yardımlar Türkiye’ye 1950’ye kadar belirtilen miktarın altında gelmiştir. Bu durum ise hem ekonomik hem de siyasi açıdan iktidar partisi olan CHP adına olumsuzluk oluşturmuştur. Hatta bu durum Günaltay Hükümetinin elini 1950 seçimlerinde zayıflatan başkaca bir etmen olmuştur (Sarıçoban, 2005, s. 87-89; Karcı, 2010, s. 89; Koçak, 2017, s. 489-490).

1950 seçimleri yaklaştığında bu yardımlardan istenilen oranda Günaltay hükümeti döneminde de yararlanılamamış olması, görünür hale gelen iktidar mücadelesinde CHP adına negatif bir durum oluşturmuştur. Çünkü bu alanda beklenen mali yardımların beklentiyi karşılayacak düzeyde olmaması ülke ekonomisine olumsuz yansımış ve bu olumsuz yansımaya da haliyle 1950 seçimlerine yansımıştır. Haliyle bu durum, seçimlerde iktidarın elini zayıflatan bir durum olmuştur (Koçak, 2017, s. 489-490). Marshall yardımlarının ekonomik alanda bir rahatlamam yaşatmaması durumu ve ülkede var olan diğer olumsuzlukların birleşmesi Günaltay hükümetinin, iktidarı kaybetmesinde rol oynamıştır (Karcı, 201.s. 85-86).

3.3.2. Günaltay Dönemi İç Politika ve Yasama Faaliyetleri

Günaltay Hükümeti dönemi iç politikasını ele alırken bunu, yine konumuzun ana temasını oluşturan çok partili sisteme geçiş süreci yönünden irdelemeye çalışacağız.

Günaltay hükümetinin çok partili hayata geçişteki rolüne daha detaylı değinmeye çalışacağımız bu bölümde aynı zamanda dönemde hükümetin el atmış olduğu ana başlıklara da kısaca değinmeye çalışacağız.

CHP, ilk demokratik yarışta, muhalefetin iktidar olabileceğini gördüğü vakit, bağlı buldukları ve aynı zamanda devlet ilkeleri de olan Kemalist ilkeleri, vaat ettikleri yeni düzenin ana belirleyenleri olan demokrasi ve kalkınma ekseninde liberal bir doğrultuda yeniden tanımlamaya koyulmuştur. Yeniden tarif edilen bu ilkelerin başında laiklik ilkesinin yeniden yorumlanması, din ve vicdan hürriyeti, gelir vergisi kanunu, seçim kanunu gibi konular gelmektedir. CHP bu sayede halkın teveccühünü yeniden kazanmayı ve iktidarını devam ettirmeyi hedeflemektedir. Bu gibi adımlar Türkiye’de fiili olarak çok partili rejime geçişi mümkün kılacak adımlardır ve Günaltay Hükümeti döneminde de devam edecek ve yine bu hükümetin girişimleri ile daha da somutluk kazanacaktır (Atılğan, 2001, s. 22).

3.3.2.1. Siyasi Düzenlemeler

Yaptığımız araştırmada Günaltay Hükümeti’nin çok partili demokratik hayata geçiş sürecinde kendisinden önce bu süreçte kurulan diğer CHP hükümetleri gibi, girilen bu yeni döneme uygun olarak politikalar izlemeye çalıştığı ve bu doğrultuda adımlar attığı karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda siyasi ve sosyal alanda Günaltay Hükümetinin gerçekleştirmiş olduğu birçok uygulama karşımıza çıkmaktadır.

3.3.2.1.1. Seçim Kanunu

Mehmed Şemseddin Günaltay hükümetinin çok partili hayata geçiş sürecinde en çok ilgilendiği konu seçim kanunu olmuştur. M. Şemseddin Günaltay Hükümeti, Türk siyasi tarihine de adını çoğunlukla çıkarmış olduğu bu kanunla yazdırmıştır. Bu kanunun bu derece önemli olmasının sebebi Demokrat Parti’nin, kurulduğu andan itibaren karşısında var olan hükümeti seçimlere ilişkin yasal düzenleme yapılması doğrultusunda sürekli olarak zorlamaya başlamış olmasıdır. Muhalefetin isteklerine cevap verebilecek bir seçim kanununun olmaması yine muhalefet tarafından her zaman bir siyasi silah olarak CHP’nin aleyhinde kullanılmıştır (Sarıçoban, 2005, s. 202-203). Bu bağlamda bakıldığında, DP, CHP, MKP ve bağımsızların katıldığı 21 Temmuz 1946 seçimleri,

Seçimi Kanunu'nun yetersizlikleri ve özellikle de seçimin gizli tasnif esasına göre yapılmasından dolayı muhalefetin tepkisine yol açmıştır. Ancak seçimleri kazanan iktidar partisi, seçimlerin doğru ve yasal olarak yapıldığını bildirirse de DP bunu kabul etmeyerek 1946 seçim sonuçlarının anti-demokratikliğini göstermek maksadıyla 1950 seçimlerine kadar herhangi bir seçime katılmamıştır. Esasen 1946 tarihli yeni kanunda tek dereceli seçim yapılması öngörülmüş ve yasayla seçmenlerin temsilcilerini aracısız seçme ve adayların parti listesinde olmadan da aday olabilme hakları tanınmıştır. Böylece demokratikleşme yolunda ciddi bir adım atılmış olmaktadır ancak görüldüğü üzere muhalefet bunu yetersiz görmekte ve seçim kanunundan sürekli şikâyetçi olmaktadır (Varlık ve Ören, 2001, s. 83-86). Seçimlere bu nedenle ilginin azalması üzerine, 16 Ekim 1949'da yapılan ara seçimlerde (12 ilde 14 milletvekilliği için seçim yapılmıştır) seçime katılımı yükseltmek adına CHP, Rauf Orbay'ı bu seçime bağımsız aday olarak girme konusunda ikna etmiştir. Ancak DP yine bu seçimlere adli kontrol şartı olmadığı ve dolayısıyla seçimlerin anti demokratik olduğu gerekçesiyle protesto amaçlı katılmamıştır (Çufalı, 2012a, s. 21).

Bunun üzerine muhalefetin bu konuda güç kazandığını gören Cumhuriyet Halk Partisi, 1950 seçimlerine büyük önem vermiştir. CHP, bu seçimlerde muhalefetin gücünü azaltmak için öncelikli konuları arasına seçim kanununu almıştır. Şaibelere yer bırakmayacak bir seçim kanunu hazırlamak için önemli mesai harcamıştır (Olgun, 2017, s. 25). Çünkü Demokrat Parti kurulduktan sonra daha demokratik bir ortam ve seçim kanunu istemiştir ve 1946 seçimlerinde yaşanan sorunların tekrarlanmaması gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi, bu olumsuzluğu, hazırlanan yeni seçim kanunu yoluyla, Mehmed Şemseddin Günaltay Hükümeti döneminde düzeltebilecektir. 1950 seçimlerini DP'nin kazanmasında kuşkusuz ki Günaltay Hükümetinin çıkardığı demokratik seçim kanunu belirleyici bir rol oynamıştır. Seçimlerde eşit şartlarda rekabet edilmesini mümkün kılarak gerçek manasıyla çok partili hayata uygun zemin bu şekilde oluşturulmuştur (Uyar, 1999, s. 202).

Mehmed Şemseddin Günaltay Kabinesinin kurulmasının hemen ardından Başbakan Günaltay, Mayıs 1949'da yaptığı basın toplantısında, muhalefetin arzu ettiği seçim kanunundaki değişikliği kendisinin de istediğini bildirmiştir. Ayrıca Günaltay'a destek biçiminde İnönü'nün de konuşmalarında demokratik rejimi destekler bir tavır takındığı

görülmektedir (Demirtaş, 2011, s. 202). Günaltay'a göre, demokratik rejimlerde siyasal partiler lüzumlu ve zaruridir. Partilerin var olmasını ve gelişmesini sağlayan ise eşitlik ve hürriyettir. Dürüst şekilde yapılacak seçimler özgür ve eşit şartlar altındaki partilerin yarışması sonucu gerçekleşebilir düşüncesindedir ve yine Günaltay'a göre demokratik rejimlerin yerleşmesi için ise ilk adımı ve temeli oluşturan husus daha demokratik bir seçim kanunudur (Çetinkaya, 1994, s. 74; Özüçetin, 2015, s. 425). Bu bağlamda Günaltay hükümeti seçim kanununu yeniden ele almıştır ve yeni seçim kanununun hem iktidarın hem de muhalefetin mutabık olacağı şekilde yapılması için büyük çaba sarf etmiştir (Akyasan, 2011, s. 123). Ayrıca DP'nin de seçimlerin sağlıklı bir biçimde yapılması konusundaki ısrarcı tavrı, 16 Şubat 1950'de yeni seçim kanununun kabulünü hızlandıracaktır (Nadar, 2011, s. 13). Devam eden süreçte Günaltay Hükümeti kurulduktan hemen sonra, büyük bir sorun haline gelmiş olan seçim kanununu nihayetinde 16 Şubat 1950'de istenilene uygun olarak çıkarmış ve çıkarılan bu kanunla seçimlere rahat bir şekilde gidilebilmiştir (Kaştan, 2017, s. 129).

Günaltay hükümeti seçim kanunu için, anayasa profesörlerinden oluşan bir komisyon kurup sonra büyük partilerin de bu komisyona görüşlerini bildirmesi ve hazırlanan seçim kanununu değerlendirilmek için önce basına sonra ise Millet Meclisi'ne verilmesini istemektedir. Ayrıca çok partili rejime uygun olarak seçim zamanlarında tüm siyasi partilerin devlet radyosundan faydalanmalarını da isteyecektir. Günaltay, demokrasinin, iktidar ve muhalefet partilerinin sorunlara ortak çözümler bulmasıyla başarılacağına altını her defasında çizmektedir. Yeni başbakanın düzeltilmesi gerekenler konusunda oldukça samimi davrandığı ve daha genel olarak Günaltay kabinesinin özellikle yeni Seçim Kanunu'nun çıkartılmasında iyi bir sınav verdiği söylenebilir (Karpat, 2010, s. 317). Bu doğrultuda Günaltay hükümetinin çok partili hayata geçişteki en önemli icraatı olan seçim kanununun hazırlanmasına Başbakan yardımcısı Nihat Erim tarafından kurulan on bir kişilik bir heyet ile başlanmıştır. Başkanlığını Yargıtay Başkanı Halil Özyürük'ün yaptığı, Yargıtay ve Danıştay'dan, Ankara ve İstanbul Hukuk Fakülteleri'nden, üç büyük şehrin baro üyelerinden oluşan bu heyet, seçim kanunuyla alakalı tüm fikir, görüş ve teklifleri de alarak kanun tasarısını hazırlayacaktır (Özüçetin, 2015, s. 424). Heyetin çalışmalarına yardım amaçlı çeşitli ülkelerin seçim mevzuatı Türkçeye çevrilmiş, 1877'den beri uygulanan seçim mevzuatları toplatılmış, İngiliz, Belçikalı ve Fransız üç uzmanın görüşlerine de

başvurulan bir kitap hazırlanmış ve ayrıca siyasi partilerin de görüşleri istenmiştir (Tuncay, 2014, s. 125). Dolayısıyla tasarının hazırlanmasında gerek uzman ve akademisyenlere yer verilmesi gerekse de muhalefetin de görüşünün alınması her kesimi tatmin etmeye dönük özenli bir çaba olarak görülebilir (Çufalı, 2012a, s. 81).

Günaltay'ın kendisi de bu konunun önemine binaen, hedefinin seçim kanununu ne bir partiye ne de bir zümreye mal etmek olmadığını ve bu kanunu direkt olarak Türk Milletine mal etmek olduğunu belirten bir konuşma yapmıştır (Koç, 2011, s. 62). Seçim Kanunu hakkında Başbakan Günaltay, hükümetinin programında belirtildiği üzere hiçbir vatandaşın yüreğinde en ufak bir şüpheye bile yer vermeyecek şekilde, en teminatlı bir biçimde bir seçim kanunu yapacaklarını ve bunu da ilim ve tecrübe ışığında yapacaklarını ifade etmiştir. Evvela demokraside ileri olan Batı milletlerinin seçim kanunlarının tercüme edildiğini ve bunlarla memleketteki kanunun mukayese edildiğini, memleketteki geçmiş dönem kanunlarının noksanlıklarının ele alınmaya çalışıldığını, bu çalışmayı ise hukukçulardan, akademisyenlerden ve bu konuda uzman kişilerden oluşan bir ilim heyetinin yaptığını bildirmektedir. Günaltay burada seçim kanununda olabilecek olan çeşitli aksaklıkların daha iyi görünebilmesi için muhalefet partilerinin ara seçimlere katılmasını istediğini fakat muhalefetten olumsuz yanıt aldığını dile getirerek bu durumun daha iyi bir seçim kanunu yapılmasına darbe vurduğunu belirtmiştir. Çünkü Günaltay'a göre, eğer muhalefet partileri ara seçime katılsalardı aksaklıklar daha iyi anlaşılacak ve muhalefette gördüğü noksanları dile getirecek ve böylece istenen seçim kanunu tam manasıyla ortaya çıkacaktı. Başbakan M. Şemseddin Günaltay, muhalefeti bu yönlerden eleştirmektedir. Sonrasında ise hazırlanan seçim kanunu tasarısının Meclis'e sunulacağını ve muhalefetin de tenkitleri doğrultusunda gereken düzenlemeler yapılarak kanunlaştırılacağını söylemektedir. Görüldüğü üzere Günaltay hükümeti demokratik çok partili hayat için kayda değer bir çaba sarf etmektedir. Öyle ki bu çaba doğrultusunda her ne kadar seçim yasası konusunda iştirak etmeseler de muhalefet partileriyle ortak iş birliği içerisinde olmayı istemektedir.³⁸

³⁸ “Seçim Kanunu şimdiye kadar niye getirilmedi deniliyor. Ben sözümden hulfetmiş bir adam değilim. Beyannamemde aynen şöyle demiştim. s. Hükümetiniz 1950 seçimlerinin hiçbir vatandaşın yüreğinde şüpheye yer bırakmıyacak en teminatlı bir şekilde yapılması için ilmin ve tecrübenin telkin edeceği tedbirleri gözönünde tutmaktan geri kalmıyacaktır. Görüyorsunuz ki, o zamanın Seçim Kanununu 1950

Bütün bunlar eşliğinde 15 Aralık 1949 Bakanlar Kurulu toplantısında alınan kararlar yeni Seçim Kanunu tasarısı TBMM'ye sunulmuştur. Bu tasarıda dikkat çeken en önemli husus, kuşkusuz ki, seçimin koordinasyonu için Ankara'da bir 'Yüksek Seçim Kurulu'nun ihdas edilmesidir. Memleketteki seçim işlerini idare, tanzim ve kontrol altında tutacak olan bu kurul, seçimin adli kontrolü ve salahiyeti açısından talepleri karşılamaya yöneliktir. Kurul başkanlığını Yargıtay ikinci başkanları arasından, üyelikleri de yine Yargıtay ve Danıştay'dan kura ile seçilen üyelerce yapılacaktır. Günaltay hükümeti bu konuda oldukça titiz bir çalışma yürütmüştür (Sönmez, 2013, s. 439). Böylece Demokrat Parti tarafından ısrarla istenen fakat evvelden reddedilen adli kontrol esasının Seçim Kanununda tam olarak yer alması sağlanmıştır (Karcı, 2010, s. 86). Yapılan diğer değişikliklere göre ise seçimler tek dereceli, genel, eşit, gizli oy-açık tasnif ilkelerine uygun olacaktır. Seçim sistemi ise 'çoğunluk sistemi' olarak belirlenmiştir. Parlamentoda artık 465 değil 487 milletvekili olacaktır. Seçime katılan partilere devlet radyosundan günde 10 dakika yayın yapma hakkı tanınmıştır. 16 Şubat 1950'de 5545 sayılı kanunla Meclisten geçerek yürürlüğe giren yeni seçim kanunu, tek dereceli seçim, eşit ve gizli oy-açık tasnif ilkelerini, çoğunluk sistemini³⁹, adli teminatı

için hazırlıyacağımı söylemiş bulunuyorum. Bu va'dimi önümüzdeki kış içtimamda yerine getirmiş olacağım. Yani 1950 den evvel tasarı tetkikiniz önüne arz edilmiş olacaktır. Biz ilimden, tecrübeden istifade edeceğimiz demiştik ve bunun için evvelâ demokraside ileri gitmiş olan Garp milletlerinin bu yoldaki seçim kanunlarını tercüme ettirdim, memleketin umumi efkârına arz ettim. Memleketin aydınlarına bildirdim. Ondan sonra, bizim kanunun geçmiş tatbikatında görülen noksanları göze çarpan ve iyi işlemesine engel olan hususların hepsini birden mütehasıs bir heyete verdim, Onlar şimdi bunun üzerinde çalışmaktadırlar. Bunlar mesailerini bitirince, üniversite profesörlerinin tetkikine arzedeceğim. Onların da tetkikinden geçtikten sonra tasarı halinde Yüksek Heyetinize getireceğim. Ondan sonrası üzerinde incelemek, bir neticeye bağlamak Yüksek Meclise aittir. Biz Hükümet olarak bunu yapıyoruz, Fortman nerede oluyor, aksaklık nereden geliyor, bunları iyi anlamak için karşı partilerin de noktai nazarlarını bildirmelerini rica ettim. Demokrat Parti Başkanı, Kurultaydan sonra bunun verilmesi imkânı olduğunu söyledi. Millet Partisi ise buna hiç yanaşmadı. Bekliyorum verilerse söylediğim ilmî heyete vereceğim. Mevcut kanunun noksanlarının neler olduğunu, partilerin karşı karşıya bulunduğu küçük bir seçimde tecrübe etmek için gene karşı partilerin ara seçimlere girmesinin iyi olacağını bildirdim. Her iki parti de girmek istemediler. Bu kendilerinin bilecekleri bir iştir. Karar kendilerine aittir. Fakat böyle bir seçime girmiş olsalardı mevcut kanunun şikâyet edilen noktalarının neler olduğu çok iyi anlaşılır ve yapılacak kanun o nispette mükemmel olurdu. Kendilerine geniş bir favör olmak üzere mevcut kanunda başlıca nelerin değiştirilmesini istiyorlarsa bildirmelerini rica etmiştim. Bu teklifleri yapsalardı onları arkadaşlarıma arzedecek ve partinin muvafakatini almaya çalışacaktım. Fakat kendileri bâzı mülâhazalarla bu seçimlere girmek istemiyorlar. Bu karar munhasıran kendilerine aittir. Görüyorsunuz ki, Hükümet, beyannamesinde söylemiş olduğu bütün esasları yapmış, hazırlamış ve kanun olarak çıkarmıştır. Yalnız Basın kanunu çıkarılamamıştır. Fakat bu tasarı da hazırlanmış ancak Meclisin tatil devresi geldiği için müzakeresine imkân hâsıl olamamıştır (TBMM TD, (1949c), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 106. Birleşim, 1949, s. 750). ”

³⁹ Çoğunluk sistemi; çoğunluğu alan partinin, milletvekilliği sayısında eşit olmayan bir oranla mecliste temsil edilme şansı tanımaktadır. DP, bu sayede Mecliste ki 487 sandalyeden 408'ini 1950 seçimleri sonrasında alacaktır. CHP ise 69 sandalyede kalacaktır. DP 261, CHP 195, MP ise 16 milletvekili çıkaracaktır (Demirtaş, 2011, s. 217).

içermesinin yanı sıra, sandık başlarında siyasi parti gözlemcilerinin bulunmasını da içermektedir (Kaştan, 2017, s. 133). Nihayetinde 21 Şubat 1950 tarihinde hazırlanan yeni Seçim Kanunu kabul edilmiş ve hayata geçirilmiştir (Tuncay, 2014, s. 127).

Nihai olarak öteden beri muhalefetin, basın ve halkın ciddi tepkisine konu olmuş olan anti-demokratik niteliği açık önceki seçim yasası M. Şemseddin Günaltay hükümetince yeni döneme uygun olarak değiştirilmiş ve yerine seçimlerin serbestliğini ve dürüstlüğü ön planda tutan ‘gizli oy-açık sayım’ ilkesini ve yargı denetimini esas alan yeni bir seçim kanunu getirilmiştir. Bu kanun sadece yöntem değişikliği getirirken, milletvekili seçilme şartlarında bir değişiklik içermemektedir. Diğer taraftan, 1946 Milletvekili Seçim Kanunu, kolluk kuvvetleri ve askeri memurlar ile yargıç ve askeri talebelerin seçmen olmasını engellemektedir. Bu yeni Seçim Kanunu da, emniyet teşkilatında ve askeriye içinde olanların seçmen olamayacaklarını hükme bağlamıştır (Koçak, 2015, s. 70-71). Bununla birlikte bu kanunun en önemli yönlerinden biri ise iktidar ile muhalefet arasındaki kısmi anlaşmayı yansıtan bir seçim yasası olması ve demokratik bir seçim yarışına imkân tanımış olmasıdır. Tam olarak iktidar ve muhalefetin üzerinde mutabık olamadıkları konu nispi seçim sisteminin kabul edilmemesidir. Bundan dolayı Millet Partisi ve Demokrat Parti iktidar ile anlaşamamışlardır. Ancak buna rağmen seçim kanunu kabul edilmiştir. Sonrasında seçim kanununun çıkmasıyla birlikte hükümet seçimlerin 14 Mayıs’ta yapılacağını ilan etmiş ve 24 Mart 1950’de Meclis 23 ret oya karşı 299 oyla seçimlerin yenilenmesi kararını almıştır (Çufalı, 2012a, s. 23-24) Sonrasında ise 14 Mayıs 1950 tarihli seçimler yapılmış ve seçimi Demokrat Parti kazanmıştır. Böylece iktidar el değişmiş ve bu iktidar değişikliği oldukça olumlu bir ortam ve bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir (Varlık ve Ören, 2001, s. 86, 89). Bütün bunlar göstermektedir ki Şemseddin Günaltay kabinesi, CHP’nin yeni dönem politikalarını uygulayan bir hükümeti olarak çok partili rejimin ruhuna uygun bir şekilde hareket etmektedir; hürriyet ve demokrasi ideallerine ve 12 Temmuz Beyannamesinin yönlendirdiği iş birliği ruhuna uygun bir çizgide politikalar yürütmektedir. Bu bağlamda çok partili hayata geçişi sağlayan en önemli icraatı ise seçim kanununun muhalefete güven verecek surette ve döneme uygun olarak demokratik bir biçimde hazırlanmasını sağlamış olmasıdır (Karcı, 2010, s. 85-86).⁴⁰

⁴⁰Yine 1950 Seçim Kanunu’nun farklı bir özelliği de, milletvekili aday tespitinde aday illere %70 oranında aday seçme hakkı tanınmasıdır. %30’luk kısım ise Genel Merkez tarafından tespit edilecektir. Bu

Böylece Günaltay kabinesi, Demokrat Parti'nin önünü açan seçim kanununu hazırlamış ve çıkarmış olan, Türkiye'de çok partili demokratik siyasi hayata gerçek anlamda geçişi sağlayan hükümet olarak tarihe geçmiştir (Koç, 2011, s. 62).

3.3.2.1.2. Ordu-Siyaset İlişkisi ve İstiklal Mahkemelerinin Kaldırılması

Günaltay hükümeti döneminde siyasal alanda alınan diğer radikal bir karar, 30 Mayıs 1949'da yapılan kanun değişikliğiyle Genel Kurmay Başkanı'nın, Savunma Bakanı'nın tavsiyesiyle atanabileceği veya görevden alınabileceğine ilişkin hükümlerle sivil hükümetin silahlı kuvvetler üstündeki denetiminin artırılmasının sağlanmasıdır (Çufalı, 2012a, s. 20). 31 Mayıs 1949'da çıkarılan Milli Savunma Yüksek Kurulu Kanunu ile oluşturulması hükme bağlanan 'Milli Savunma Yüksek Kurulu', cumhurbaşkanını, bu kurulun tabii başkanı olarak kabul etmekle beraber Askeri Şura Başkanı sıfatını başbakanına vermiştir. Kurul, milli savunmayı koordine eden başbakanın başkanlığı altında ve onun önerisi ile hükümet tarafından seçilen bakanlarla, Milli Savunma Bakanı ve Genel Kurmay Başkanından oluşuyor ve bu kurulda sivil hükümete de yer açıyordu (Koçak, 2015, s. 40-42).

Yine çok partili döneme gelindiğinde anti-demokratik bir uygulama olarak görünen bir başka olgu ise İstiklal Mahkemeleridir. Bu mahkemelerin varlığı yeni dönemde bir sorun olarak algılanmaktadır. Bu nedenle Günaltay Hükümeti çok partili hayata geçiş döneminin önünde bir engel olarak algılanan bu konuya da el atacaktır. İstiklal Mahkemeleri'nin ortaya çıkmasında etikili olan olgular arasında karşımıza Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu çıkmaktadır. Çünkü Hıyanet-i Vataniye Kanununun çıkarılmasının ardından, bu kanunun uygulanmasını sağlayacak bir merciinin eksikliği göz önüne çıkmıştır. Bu kanun; vatanın bölünmez bütünlüğüne ve Cumhuriyet rejiminin yürütülmesine karşı çıkanlara, yeniden saltanat isteyenlere ve Meclis'i tanımayanlara, özellikle askerden kaçanlara ve bu gibi muhalif suçlar işleyenlere karşı önlem amacıyla çıkarılmıştır. Fakat hali hazırda var olan mahkemelerin ve harp divanlarının bu kanun doğrultusunda verdiği cezaların istenilen sonucu vermekten uzak olması, caydırıcı

hamle ile şaibelerin engellenmesi düşünülmüştür. CHP genel sekreteri Tevfik Fikret Sılay, CHP İl İdare Kurulu Başkanlığına gönderdiği 19 Aralık 1949 tarihli yazıda; gerek belirlenecek adayların, gerekse de seçimlerin anayasaya uygun ve kesinlikle şaibelerden uzak durulması gerektiğinin altını çizmiştir. Ancak aday enflasyonundan dolayı aday yoklamaları hemen açıklanmamış ve bunun bir sonucu olarak yolsuzluk yapıldığı şeklinde anlaşılabilir doğmuştur (Olgun, 2017, s. 26-27).

olamaması ve kanunun belirttiği suçların işlenmeye devam edilmesi büyük bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu sorun, TBMM tarafından görüşülmüş ve sonuçta İstiklal Mahkemelerinin kuruluşuna karar verilmiştir. Normal mahkemelerin ve harp divanlarının çalışanlarının Hıyanet-i Vatanîye Kanununu uygulayacak eğitimde olmaması ve bu kurumların mevzu bahis kanunu uygulayabilecek yetkide olmaması Hıyanet-i Vatanîye Kanununu yetersiz bir hale getirmektedir. İşte bu nedenle İstiklal Mahkemelerine ihtiyaç duyulacak ve İstiklal mahkemeleri bu süreçte söz konusu olacaktır (Aybars, 1975, s. 54-56).

Yine İstiklal Mahkemelerinin kuruluş amaçları arasında, düzenli bir ordunun kurulup işlenmesi için asker kaçağı sorununu çözmek olmakla birlikte daha sonraları bu mahkemelerin yetki alanına vatana ihanet suçları, yolsuzluk, soygun, saldırı, casusluk, bozgunculuk ve ayaklanma gibi suçlar da dâhil edilmiştir. Böylece, Milli Mücadeleye ve rejime karşı işlenen her suçun yargılanması ve hükme bağlanması yetkisini kendi bünyesinde toplamıştır (Aybars, 1975, s. 13-14). M. Kemal Paşa'nın da bu mahkemelerin kurulmasını istediği dile getirilmektedir. Çünkü İstiklal Mahkemelerinin gündeme gelme sebepleri arasında ayrıca hilafetin güçlendirilmesi taleplerinin artması da söz konusudur. Dönemin Başvekili İsmet Paşa, bu taleplerin Hıyanet-i Vatanîye⁴¹ suçu olduğunu dile getirerek, İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasını teklif etmiştir. Meclis'e sunulan bu teklif 63 ret oyu olsa da 89 kabul oyuyla kabul edilmiştir. M. Kemal Paşa da hilafetin güçlendirilmesinin doğru olmadığını belirterek bu konuda Başvekil İsmet İnönü ile aynı fikri paylaşmıştır. Hatta sonrasında ise halifeliğin kaldırılması yönünde karar alınmıştır (Demirtaş, 2011, s. 27-28).

Türkiye'de İstiklal Mahkemelerinin iki kez kurulduğu bilinmektedir. İlk olarak, 15 Nisan 1923 tarihinde ve 334 numaralı kanunla gerçekleşmiştir. Kanun; '1 Kasım 1922 tarihli saltanatın ilgası⁴² ve egemenlik hakkının vazgeçilmez, bölüşdürülemez,

⁴¹ Hıyanet-i Vatanîye Kanunu; 29 Nisan 1920 tarihinde ayaklanmalara karşı, düşman lehinde propaganda yapanlara karşı, casusluk ve benzeri suç işleyenlere karşı, ihanet içersinde olanlara karşı, inkılapları ve Türkiye'nin ilerlemesini engelleyenlere karşı vatanın bütünlüğünü sağlamak adına ve Meclis'in otoritesini sağlamak adına TBMM tarafından çıkarılmıştır. Suçluların ağır bir şekilde cezalandırılması öngörülmekteydi. Kanunla birlikte İstiklal Mahkemeleri de kurulmuştur (Aybars, 1975, s. 43-49). Ayrıntılı bilgi için bkz. s. Aybars, s. 43-49.

⁴² *Hilafetin ilgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti nemaliki haricine çıkarılmasına dair kanun.* (2019). s. 243. Erişim adresi:

devredilemez' şeklinde çıkarılmış olan kanuna karşı çıkanları, Türk milletinin gerçek mümessilinin (TBMM) otoritesine yazıyla ya da fiille, tahrikçi bir şekilde direnenleri, kargaşalık çıkarıcıları ya da bu yolla yayın yapanları vatan haini olarak göstermektedir. İkinci olarak ise, 25 Şubat 1925 tarihli ve 556 numaralı kanunda dini ya da mukaddesat-ı diniyeyi siyasete alet etmek için cemiyetler kurmayı vatana hıyanet sayarak yasak etmekte ve bu yolda devlet şeklini değiştirmek isteyenleri, ya da devletin güvenliğini tehlikeye düşürenleri yahut halk arasında nifak sokanları idamla cezalandırmaktadır. Görüldüğü üzere amaç, cumhuriyet rejimini ve onun ideallerini korumaktır (Aygül, 2008, s. 115-116). Nitekim ikinci kez İstiklal Mahkemesinin kurulmasına sebep ise, ülke içerisinde patlak veren ve cumhuriyet rejimini tehdit eden olaylar (bu olayların başında Şeyh Said İsyanı gelmektedir) olmuştur. Rejimi tehlikeye atan şartlar karşısında Takrir-i Sükûn Kanunu⁴³ çıkarılmış ve beraberinde iki İstiklal Mahkemesi kurulması söz konusu olmuştur. Kanun, memlekette irticai faaliyetlerin engellenmesi, huzur ve güven ortamının bozulmasını önlemek ve de vatana ihanet suçlarını cezalandırmak gibi amaçları gütmektedir (Tunçay, 2005, s. 39-40).

Takrir-i Sükûn Kanununa başta muhalefet olmak üzere bazı vekiller anayasal hak ve hürriyetlere engel teşkil edebileceği bakımından tenkitlerde bulunmuşlar ancak iktidar, çıkarılan bu kanunun dönemin şartları doğrultusunda gerekli olduğunun altını ısrarla çizerek tenkitlere kayıtsız kalmıştır. İktidarın bu kayıtsız tavrına rağmen muhalefet başına geleceklerin farkında olduğu için kanuna tenkitlerine devam etse bile istediği sonucu elde edememiştir. Nihai olarak kanun, İstiklal Mahkemeleri ile birlikte çıkarılmıştır (Mete, 2014, s. 100-103).

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200431.pdf

⁴³ Takrir-i Sükûn Kanunu'nun hükümleri şu şekildedir:

"Madde 1. — İrticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâl eba bilumum teşkilât ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsât ve neşriyatı Hükümet, Reiscumhurun tasdiki ile resen ve idareten men'e mezundur. İşbu efal erbabını Hükümet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.

Madde 2. — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyül icradır.

Madde 3. — İşbu kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur." TBMM Zabıt Ceridesi, (2019). (4.3.1341), Devre. 2, C. 15. İçtima. 3. s. 131. Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c015/tbmm02015069.pdf>, (22.04.2019).

Atılan bu adımların bir sonucu olarak ise Cumhuriyet sonrası ilk çok partili hayata geçiş denemesi sayılabilecek dönemde ilk muhalif parti olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, İstiklal Mahkemesi kararı ile kapatılmasına ve bu Cumhuriyet sonrası ilk çok partili hayat denemesinin başlamadan bitmesine sebep olmuştur (Demirtaş, 2011, s. 38). Çünkü Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından bir süre sonra patlak veren Şeyh Said isyanı, muhalefet partililerle ilişkilendirilmiş ve de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bu sebeple kapatılmıştır. Dönemde ılımlı bir siyaset izleyen Fethi Bey Hükümetinin isyan karşısında aldığı önlemlerin yetersiz görülmesi sonrası mevcut durumdan hoşnut olamayan Cumhuriyet Halk Fırkası vekillerinin ve de Gazi Paşa'nın da isteği üzerine İsmet İnönü hükümeti kurularak, Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilmiştir ve devreye sokulmuştur. Akabinde ise iki İstiklal Mahkemesinin kurulması kabul edilmiştir. Zaten Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılma kararı da İstiklal Mahkemesince verilecektir. Muhalefetin, Takrir-i Sükûn Kanunu'nu ve İstiklal Mahkemelerini, anayasal hak ve hürriyetlere ters düştüğü sebebiyle, basın özgürlüğüne set çektiği sebebiyle tenkit etmiş olması bu yasanın kabulüne engel olamamıştır ve devam eden süreçte muhalefetin siyasi hayattaki rolü içinde bulunulan dönemde son bulmuştur (Sarıay, 2015, s. 390-395).

Dolayısıyla çok partili bir demokratik rejimin ruhuna ters düşen ve tek parti dönemine ilişkin her daim eleştiri konusu olan İstiklal Mahkemeleri, başından beri Türkiye'de rejimin konsolidasyonunda bir baskı aygıtı işlevi görmüş, iktidarın elini, karşısına çıkabilecek muhalefete karşı oldukça güçlü kılarak, muhalif tüm seslerin kesilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Fransız ihtilalinin ihtilal mahkemeleri örnek alınarak olağanüstü dönemin gereği olarak oluşturulmuş bu mahkemeler, demokratik bir ortamın gereği olan muhalefetin belli bir dönem gün yüzüne çıkamamasına yol açmıştır (Koç, 2011, s. 16-17). Dolayısıyla böylesine kötü bir şöhrete sahip olan İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılması, çok partili demokratik hayata geçiş yolunda CHP'de Günaltay Hükümetinin gerçekleştirmiş olduğu önemli icraatlardan bir başkası olarak karşımıza çıkmaktadır (Ayrancı, 2007, s. 38).

Her ne kadar İstiklal Mahkemeleri yalnızca belirli dönemlerde ağırlıklı olarak devreye sokulmuş ve İstiklal Mahkemeleri Kanunu 1927 sonrasında fiilen uygulanmamış olsa da neredeyse tek parti dönemi uygulamalarıyla özdeşleşmiş olan bu kanunun çok partili

hayata adaptasyon sürecinde kaldırılması sembolik anlamda dahi olsa CHP adına önemli bir adımdır. Kaldı ki CHP'nin seçim yarışına girdiği çok partili döneme geçiş ortamı açısından yersiz bir kanun haline gelmesinin yanında CHP'nin değişimini sembolize etmesi açısından müstakbel seçime yönelik siyasi bir hamle olarak da görülebilir. Yeni dönem, İstiklal Mahkemelerinin baskı dilinin geride kaldığı, demokrasi dilinin ön plana çıktığı bir dönemdir ne de olsa (Karpat, 2010, s. 316-317). Bakıldığında 4 Mayıs 1949 yılına kadar yürürlükte olan İstiklal Mahkemeleri Kanununa 1927-1949 tarihleri arasında hiç başvurulmamış olsa da bu kanunun kaldırılması eski dönemin olumsuz izlerini silmek bakımından kuşkusuz önemlidir. Kanunun yürürlükten kaldırılması için İstanbul Bağımsız Milletvekilleri Adnan Adıvar ve Cihad Baban'ın 5 Haziran 1948'de verdikleri kanun teklifinde de söz konusu gerekçe zikredilmektedir. Teklifin gerekçesinde İstiklal Mahkemelerinin, İstiklal Harbi esansında ülkedeki hıyanetlerin önünü kesmek ve zafer sonrasında da inkılapları korumak adına görev yaptıkları ve artık gelinen dönemde görev sürelerini doldurdukları, yeni demokratik düzen ile uyumsuz oldukları ve bu nedenle artık bu kanuna ihtiyaç kalmadığı belirtilmektedir. Teklif 28 Nisan ve 4 Mayıs 1949'da Meclis Genel Kurulunda görüşülmüş ve herhangi bir itiraz olmadan söz konusu kanun yürürlükten kaldırılarak⁴⁴ İstiklal Mahkemelerinin devri resmi olarak kapatılmıştır (Nurçin, 2018, s. 28).

3.3.2.1.3. Laiklik Politikasında Dönüşüm: 'Katı' Laiklikten 'İlmli' Laikliğe

Tek Parti döneminde dinin toplum hayatından uzaklaştırıldığı yönündeki eleştiriler ve çok partili döneme geçişte bunun muhalefetçe hiç olmadığı ölçüde dillendirilmesi yeni dönemde CHP yönetiminin baş etmesi gereken sorunların başında gelmiştir. Bu durum muhalefetin elini güçlü kılan en büyük koz olmuştur. Cumhuriyet sonrası ilk muhalif parti olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da iktidara karşı siyasi açıdan gücünü çoğunlukla buradan almaktaydı diyebiliriz (Zencirkıran, 2013, s. 91). 1946-1950 yılları arasında çok partili hayata geçiş ile beraber kurulan siyasi partilerin birçoğu 'din, ahlak, gelenek' gibi değerlere vurgu yapmış ve bunun bir sonucu olarak Cumhuriyet Halk Partisi nezdinde de Tek Parti dönemindeki katı dini kısıtlamalar yerini daha yumuşak

⁴⁴ İstiklâl Mahakimi Kanunu ile tadillerinin yürürlükten kaldırılması hakkında Kanun, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc031/kanuntbmmc031/kanuntbmmc03105384.pdf, s. 671 (01/03/2019).

bir laiklik anlayışına bırakmaya başlamıştır. CHP bu tür bir yönelimle bu doğrultudaki kaybettiği itibarını düzeltmeyi de amaçlamaktadır. CHP'nin Günaltay hamlesi bu bağlamda oldukça isabetli bir karar olarak görülebilir. Çünkü İslamcı bir kişilik olarak da tanınan Günaltay, 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri öncesinde hazırlıklı olmak adına CHP'nin evvelden izlediği politikalarla kendisinden uzaklaştırmış olduğu mütedeyyin kesimi yeniden kazanmak için ılımlı politikalar izleyebilecek siyasi bir figür olarak karşımızdadır (Çil, 2014, s. 44-58). Bu çerçevede Hasan Saka Hükümeti ardından kurulan M. Şemseddin Günaltay Hükümetinin de, din politikalarında başlayan liberalleşmeyi devam ettirdiği görülmektedir (Kara, 2012, s. 153).

Dolayısıyla Türkiye'de çok partili rejimin kurulmasıyla birlikte, laiklik anlayışı da artık daha liberal bir biçimde yorumlanmaya başlanmıştır (Karpat, 2010, s. 364). Bu doğrultuda Günaltay hükümeti döneminde demokratikleşme çabaları çerçevesinde 'laiklik' uygulamasının da yumuşatıldığı görülür (Uyar, 1999, s. 87). Günaltay'a göre laiklik ve demokrasi iç içe kavramlardır. Gerçekleştirilen inkılaplarla beraber birbirlerinin teminatdırlar (Koç, 2011, s. 61). Din, daha ziyade ibadet, kelam ve akaid ile ilgili iken, laiklik fıkıh ya da gündelik işlerin çağa uygun olarak devletin sorumluluğu altında olmasıdır. Bu şekilde düşünüldüğünde din ve laiklik çatışmayacaktır. Diğer taraftan Mehmed Şemseddin Günaltay'a göre laiklik yalnızca din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını değil, din ve ibadet hürriyetini de kapsar ve bu şekilde Günaltay laikliğe daha liberal bir mahiyet kazandırmaktadır (Koç, 2011, s. 52-53). Bu duruma bir örnek olarak, Cumhuriyet Halk Partisi'nin aşırı laik kanadının tepkisine rağmen Günaltay Hükümetince 1 Mart 1950'de türbelerin açılması ve ziyaretlerinin serbestleştirilmesine ilişkin çıkarılan karar gösterilebilir (Olgun, 2017, s. 26).⁴⁵ Laiklik politikasında yapılan bu yumuşamanın, aynı zamanda muhalefetin mevcut laiklik ilkesi üzerinden siyaset güderek oy oranını artırmasının önüne geçmek ve ayrıca muhafazakâr seçmene ulaşmak için de yapıldığı söylenebilir (Zencirkıran, 2013, s. 163).

⁴⁵ "Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Kapatılmasına ve Türbedarlıklar ile birtakım unvanların men ve ilgasına dair olan 677 sayılı Kanunun 1. Maddesine bir fıkra eklenmiştir. 30. XI. 1341 tarihli ve 677 sayılı Kanunun 1. maddesine; Şeyhlik, Babalık ve Halifelik gibi mensupları arasında baş mevkiinde bulunanların altı aydan az olmamak üzere ve 500 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasından başka bir yıldan aşağı olmamak üzere sürgün cezası ile cezalandırılırlar" hükmü eklenmiştir.

2. Madde: Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

3. Madde: Bu kanunu Adalet Bakanı yürütür (*TBMM TD, (1949c), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 106. Birleşim, s. 709.*)"

Fakat burada Günaltay'ın İslami bir kişiliğe sahip olduğu unutulmamalıdır. Günaltay vaktiyle günün şartları doğrultusunda düşünüp ona göre hareket ederek, Meclis-i Mebusan'da Daru'l Hikmet-i İslamiyye Kanunu görüşmelerinde İslam'a uygun olanı destekleyen bir isim olmuştur ve bu desteğinden dolayı kendisi de büyük bir destek görmüştür (Koç, 2011, s. 29-30).

Mehmed Şemseddin Günaltay, İslamcılık fikir hareketini temsil edenlerdendir (Karataş, 2009, s. 113). Cumhuriyet Halk Partisi, medrese çıkışlı Günaltay'ın hükümeti ile dini açıdan yükselen muhalefeti önlemeyi amaçlamaktadır. Bu hamle ile gelenekçi kesimin gönlünün alınması hedeflenmektedir. Mehmed Şemseddin Günaltay hükümeti, CHP 7. Kurultayı'nda tartışılan din konusundaki önerileri hayata geçirmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin muhafazakâr kitleyi tatmin için giriştiği bu değişiklikler, iktidarı dönemi boyunca eksikliği hissedilen dini boşluğu telafi etmeye yöneliktir. Bu sebeple dine doğru bir kayma seçeneğini uygun bulmuştur (Sertel, 2009, s. 122-123). Din eğitimi alanında CHP'nin eski laisizm politikalarını eleştiren bazı CHP'li vekiller olmuştur. Örneğin bunlardan Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu'nun CHP 7. Kurultayı'nda Diyanet İşleri Reisi'nin elinin kolunun bağlı olduğunu vurgulayarak bir iş yapamadığından, Hıristiyan ve Musevi cemaatlerin kendileri için açmış oldukları mekteplerde din adamları yetiştirdiği gibi Türk dindarlarının da aynı şekilde yapabilmeleri ve diğer dinlerdekiyle bir tutulmaları gerektiğinden taraf yakındığı görülür. Bazı diğer vekiller de benzer kanaatte görüşlerini dile getirmişler, İlahiyat fakültesi ve İmam-hatip okullarının açılması teklifinde bulunmuşlardır. Elbette bu görüşlere aksi yönde görüşte olan milletvekilleri de olmuştur. Fakat din eğitimi alanındaki mevzu bahis bu iyileştirmeler nihai olarak CHP'nin Günaltay Hükümeti döneminde gerçekleştirilmiştir (Şimşir, 2012, s. 102-103). CHP'nin 7. kurultayında kurultay başkanı olarak bulunan Mehmed Şemseddin Günaltay da laiklik politikasının yanlış uygulandığını ve din eğitiminin gerekliliğini vurgulamıştır. Yeni neslin manevi açıdan güçlü olması için okullarda din eğitimi, üniversitelerde dini tahsil eğitiminin zorunluluğuna dikkat çekmiştir (Koç, 2011, s. 55-56).

Mehmed Şemseddin Günaltay 1949'da Malatya'da yaptığı konuşmasında dinin önemi şöyle vurgulanmıştır; Yeryüzünde kutsiyet hükmüne yani dine bağlı olmayan bir medeni millet yoktur. Müttekâmil milletleri görüyoruz; kendileri için bir hamle kudreti

olan dinlerine bağı ve hürmetkârdırlar (Sayın, 2014, s. 35). M. Şemseddin Günaltay’a göre din, ahlaki bir fazilet olduğundan mütevellit, ahlaksız bir milletin yaşayaması söz konusu olmadığı gibi, dinsiz bir toplumun da payidar olamayacağı muhakkaktır (Deniz, 2006, s. 108). Yine Günaltay dini, insanlığın manevi ve maddi dünyasına hâkim olarak görünen tek amil olarak vurgulamaktadır (Çetinkaya, 1994, s. 38).⁴⁶

M. Şemseddin Günaltay döneminde yaşanan laiklik politikasındaki yumuşama laikliğe karşı tutum olarak yorumlanamaz. Çünkü bu politika laiklikten değil, mevcut laiklik anlayışından bir tavizdi. Cumhuriyet Halk Partisi’nde laiklik anlayışında gerçekleşen değişikliğe sebep olarak demokratikleşme adına atılan adımın yanı sıra, Cumhuriyet Halk Partisi’nin muhalif partilerin mevcut laiklik uygulamaları sayesinde oy toplamalarının önüne geçmek istemesi de ayrıca gösterilebilir. Bakıldığında M. Şemseddin Günaltay hükümetinin programında laiklik ilkesinin korunmasına verilen önem, laiklikten vazgeçilmeyeceğinin bir göstergesidir (Koç, 2011, s. 57). Bu doğrultuda 1949’da kurulan Günaltay Hükümeti programında bir CHP hükümeti olarak din ile ilgili konuların daha bir önemle yer aldığı görülür. Programda diğer hürriyetler gibi vicdan hürriyetinin de mukaddes sayılacağı belirtilmiş, din öğretiminin ihtiyari olması sebebiyle vatandaşın din bilgisi hakkını kullanabilmeleri için gereken çalışmaların yapılacağı ifade edilmiştir. Bu çalışmalarda ise elbette laiklik ilkesinden asla taviz verilmeyeceğinin altı çizilmiştir ve böylece irticaya izin verilmeyeceği de gösterilmiştir. Dinin siyasete ve şahsi menfaatlere alet edilmesine müsamaha edilmeyeceği vurgulanırken, kanunlar dışında yapılacak her hareketin cezalandırılacağı da bildirilmektedir (Koçak, 2015, s. 238). Yine din adına ortalıkta dolaşan ve halkı uyuşturan, yanlışa sürükleyen hurafelere de izin verilmeyeceğine dikkat çekilmektedir.⁴⁷

⁴⁶ “Şimdi gelelim din meselesine; Bunun haricinde herkes vicdanen hürdür, inandığı şeye hür olarak inanır. Ve biz Müslüman olmak itibarıyla, Hazreti Muhammed’in din olarak telkin ettiği her şeye inanıyoruz ve ona göre ibadetlerimizi yapmakta serbest bulunuyoruz. Din de bu demektir. Evet, ibadette hürüz, hiç kimseyi camie gitmekten menetmiyoruz. Bu memlekette hiç kimse Müslümanların ibadetlerine mümanaat edemez, edemeyecektir de (TBMM TD, (1949b), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 104. Birleşim, s. 597-598).”

⁴⁷ “Günaltay Hükümetinin (16 Ocak 1949 – 22 Mayıs 1950) hükümet programı laiklik ve din eğitimiyle alakalı kısmı: ‘Türk inkılâbının ana prensiplerini titiz bir itina ile savunmakta devam edeceğiz. Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes tanırız. Din öğretiminin ihtiyari olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkânları hazırlayacağız. Fakat laiklik prensibinden ayrılmamıza asla imkân tasavvur edilmemelidir. Bilhassa din perdesi altında bu milleti asırlar boyunca uyuşturmuş olan hurafelerin yeni baştan belirmesine asla meydan vermeyeceğiz. Bu konuda alınması gerekli sayacağımız tedbirleri yüksek tasvibinize sunmakta tereddüt etmeyeceğiz’ şeklindedir. Yani, Türk devrimlerinin ana ilkelerinin titizlikle

Günaltay Hükümetinin programı, çok partili hayata geçişin bir göstergesidir diyebiliriz. Çünkü belirttiğimiz gibi CHP çok partili döneme adaptasyon adına yine kendi kurallarından tavizler vermeye devam etmektedir ve elbette ki bu tavizlerin sebebi çok partili hayatın bir getirisi olan muhalefetle yarıştı. Burada önemli olan başka bir nokta ise Günaltay hükümetinin muhalefeti sindirmeye çalışmak yerine onunla yarışmaya girmiş olmasıdır. İşte bu durum bize Günaltay hükümetinin çok partili demokratik hayata geçişteki önemini göstermektedir.

Günaltay Hükümeti döneminde ilkokullarda din eğitimi verilmesinin yanı sıra Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi ve İlahiyat Fakültelerinin açılması tartışmaları gibi dini konular önemli yer tutmaktadır (Çufalı, 2012a, s. 17). Bu bağlamda dini alanda açılıma giden ve okullarda din eğitimi dersi verilmesini başlatan Günaltay Hükümeti, ilk kez İlahiyat Fakültesi de açmıştır (Uyar, 1999, s. 87). Bakıldığında ilkokullarda din dersi verilmesi Hasan Saka Hükümeti döneminde gündeme gelmişse de bu uygulama M. Şemseddin Günaltay Hükümeti döneminde gerçekleştirilebilecektir. Günaltay Hükümeti döneminin Milli Eğitim Bakanı Hasan Tahsin Banguoğlu, ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında din bilgisi dersleri konulması ile ilgili genelgeyi valilere göndermiş ve verilecek eğitimin 15 Şubat 1949 tarihinde başlamasını belirtmiştir. Ayrıca, din derslerinin velilerin isteğine bağlı olunacağı, okutulacak olan kitapların ise Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanmış ve Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun onayladığı kitaplar olacağını bildirmiştir. Saka Hükümeti döneminde dile getirilmiş olan İmam Hatip (kursları) mekteplerinin açılması, 30 Aralık 1948'de kabul edilerek bu kursların programları da belirlenmiştir. Fakat Saka döneminde hayata geçemeyen bu düşünce görüldüğü üzere Günaltay Hükümeti döneminde uygulamaya konacaktır. Daha sonraları bu kurslar İmam Hatip Okulları'na dönüşecek, Şubat 1949'da Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürlüğü bünyesinde İstanbul, Ankara, Adana, Erzurum ve Diyarbakır'da açılacaktır (Yardımcı, 2018, s. 72-76). Günaltay Hükümeti, 1 Şubat 1949'dan itibaren ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında haftada ikişer saat din dersi verilmesini öngören uygulamayı 70/5426 sayılı genelge ile yürürlüğe koymuştur. Dersler, haftalık ders programı dışında cumartesi günleri ve öğrencinin velisinin onayıyla verilecektir (Akkır,

savunulacağı ve vatandaşın din eğitim hakkının da sağlanacağı ifade edilmiştir". (TBMM TD, (1949a), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 36. Birleşim, s. 163). Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c015/tbmm08015036.pdf>

2014, s. 63 ve Kaştan, 2017, s. 133). Ocak 1949'da Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürlüğü bünyesinde 10 vilayet merkezinde mevcut din adamlarını döneme uygun yetiştirmek üzere on aylık İmam ve Hatip kursları açılmıştır (Dere, 2013, s. 2034). Böylece 1949'da CHP meclis grubunda, 1930'lu yılların başından beri kapalı olan İmam Hatipleri açan kanun yasalaşmıştır.⁴⁸ Kanun, din dersini seçmek istemeyenlerin bu arzusunun dilekçeyle bildirmesine olanak tanımaktadır. Böylece din eğitimi bilinçli olarak ve devlet tarafından verilmiş olacaktır. Ahmet Akseki'ye hazırlatılan din eğitimi kitabı da okullardaki yerini almıştır. Bu gibi çalışmalarla ülkedeki din kaynaklı duyulan rahatsızlığın ve hoşnutsuzluğun önüne geçmek istenmektedir ve CHP'nin gerçekleştirdiği bu uygulamalar halkta karşılığını bulmaktadır. Bu durum ise haliyle Günaltay Hükümetinin elini iç ve dış muhalefete karşı güçlendirmektedir. (Koç, 2011, s. 58-60). Günaltay döneminde başlatılan bu girişim daha sonraları ise din eğitiminin okullarda zorunlu hale getirilmesinin yolunu açacaktır (Ataş, 2003, s. 34).

Sonrasında ise sıra İlahiyat Fakültesi açmaya gelecektir. Ankara Üniversitesi'ne bağlı olacak olan İlahiyat Fakültesi ile ilgili kanun tasarısı 9 Mayıs 1949'da TBMM'ye sunulmuş ve tasarı 4 Haziran 1949'da Genel Kurul'da kabul edilmiştir (Çufalı, 2012a, s. 20). Böylece 4 Haziran 1949'da kabul edilen tasarı 5424 sayılı kanun ile Ankara Üniversitesi'ne bağlı olacak olan İlahiyat Fakültesinin açılmasına olanak sağlamıştır. Laiklik ilkesine uygun olarak kurulan İlahiyat Fakültesi ile CHP, toplum nezdinde itibarını artırmış olacaktır. CHP'nin yayın organı Ulus gazetesi de bu konu hakkında olumlu haberler yapmıştır (Akkır, 2014, s. 62). Başbakan Günaltay tarafından hazırlanan Ankara Üniversitesi'ne bağlı bir İlahiyat Fakültesi'nin açılmasına imkân tanıyan yasa tasarısının gerekçesini Günaltay; din meselelerinin sağlam ve ilmi esaslara göre araştırılıp, düzenlenip tatbik edilebilmesini mümkün kılmak ve geniş kapsamlı düşünebilen, anlayışlı, kavrayışlı din adamlarının yetişebilmesi için gereken şartların sağlanması adına Batılı örneklerle benzer bir İlahiyat Fakültesi'nin kurulması gerekliliğine değinerek açıklamaktaydı (Koçak, 2015, s. 244).⁴⁹ Görüldüğü üzere

⁴⁸ 1949 CHP hükümeti, okullarda okutmaya başlattığı din derslerini, 1930 öncesinde olduğu gibi, laikleşme anlamında yararlanacak şekilde düzenlemeye çalışmıştır (Özakın, 2004, s. 69).

⁴⁹ Din eğitimi alanında Günaltay döneminde: "1 Şubat 1949'da 5426 sayılı ile çıkarılan genelge ile Milli Eğitim Bakanlığı, okullarda 'Din Dersleri' okutulması kararını vermiştir. 4 Haziran 1949'da ise İlahiyat Fakültesi'nin kurulmasını öngören 5424 numaralı kanunda değişiklik yapılmıştır (Nadar, 2011, s. 166)."

Ankara Üniversitesi'nde kurulması planlanan İlahiyat Fakültesi, din konularının bilimsel esaslar doğrultusunda ele alınması ve meslek bilgisi yüksek din adamları yetiştirebilmek amacı gütmekteydi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hakkındaki yasa 4 Haziran 1949'da, TBMM tarafından kabul edilmişti ve böylece Günaltay, DP'nin CHP'yi din alanında suçlamalarına karşı da bir cevap vermiş olmuştur (Koç, 2011, s. 60).

Yine Günaltay Hükümeti döneminde, 1925'de çıkarılan Tekke ve Türbelerin kapatılmasını onayan kanun düzenlenerek türbelerin açılmasını ve ziyaretini serbest hale getirmiştir (Olgun, 2017, s. 26). 1950 seçimlerine girmeden evvel CHP'nin halk indinde eski itibarını kazanmak adına başvurduğu adımlardan biri olan, 30 Kasım'da kabul edilip 13 Aralık 1925'te 677 Sayılı Kanunla kapatılan türbelerin yeniden ziyarete açılmasını sağlayan kanun, Günaltay hükümetince gerçekleştirilince, kanun sonrası irticai faaliyetlerin çıkacağından korkanlara ise Başbakan Günaltay, bu tür durumlara karşı tedbir alınacağını söylemiştir. Bu açıklama laiklik taraftarlarını memnun eden bir durum olmuştur (Çil, 2014, s. 54-55). Türbelerin açılmasını sağlayan 5666 sayılı Kanun, 1 Mart 1950'de kabul edilmiştir (Şimşir, 2012, s. 101). 21 Ocak 1950'de Başbakan Günaltay tarafından TBMM'ye sunulan türbelerin ziyarete açılmasıyla alakalı yasa önerisi; 677 Sayılı Kanunla irtica tehlikesine karşı Türbe, Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasından sonra geçen zaman içerisinde halkın eğitim düzeyinin artması sonucu artık böyle bir tehlikeye mahal vermeyeceği düşünülerek evvelce kapatılmış olan Türk büyüklerine ait türbelerin ve sanat değeri olanların açılıp, bir müze gibi temizlenip ziyarete uygun hale getirilmesini önermektedir (Koçak, 2015, s. 266). Dini alandaki ılımlaşmalar sonucu, Eyüp Sultan ve Fatih Sultan Mehmed Han gibi Türk büyüklerine ait türbelerin ziyaretine hurafelere yer vermeden izin verilmiştir. Ayrıca bu uygulamalara ek olarak Hacca gidecek olanlara ise döviz de izni verilmiştir (Akkır, 2014, s. 63). Din ve devlet ilişkileri kapsamında Günaltay, gerek cami masraflarının gerekse de imam maaşlarının cami cemaati tarafından karşılanmasının gerekli olduğunu söylemiştir. Müslümanların kendi dini müesseselerini her yönüyle yürütebilecek olmalarını istemektedir. Bu bağlamda camilerin idaresiyle ilgili yürürlükte olan yasaların bu yönde yeniden düzenlenmesi gerekliliğinden bahsetmiştir (Koç, 2011, s. 53).

Burada Günaltay Hükümetinin dini alandaki olumlu açılımlarını görmemiz mümkündür. Günaltay hükümeti eski usullerin aksine, demokratik çok partili hayata göre herhangi bir anti demokratik durum olmaksızın bir seçim yarışı içerisinde, muhalefetle iktidar yarışındadır. Günaltay hükümeti döneminde CHP, din ve vicdan hürriyetlerine önem vererek gerçekleştirdiği türbelerin açılması, imam-hatiplerin açılması, ilahiyat fakültesi kurulması ve din derslerinin okullarda yer bulması gibi adımlarıyla 1950 seçimlerinde muhafazakâr seçmene jest yaparak elbette ki elini güçlendirmeyi arzulamaktadır. Böylece CHP, Tek Parti dönemindeki politikalarına zıt politikalar izlemiştir. Bu yaşananlar çok partili hayatın Türkiye’de Günaltay hükümeti döneminde yerleştiğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Çil, 2014, s. 56-57).

Dönemde din konusunda iktidar ve muhalefet partilerinin kendi politikaları önemlidir. MP; tarihi, sosyal, kültürel ve ahlaki değerlerin koruma aracı olarak din hürriyetini savunmaktadır. DP; siyasi amaç gütmeyen, din hürriyetinin sağlanmasının gerekliliğini vurguluyor ve din hürriyetini temel hürriyetlerden biri kabul ederek tarihi ve hukuki görüşü olarak kabul ediyordu. CHP; laikliğe aşırı bağlı olmasına karşın, muhalif partilerle yarışabilmek ve muhafazakâr kesime de hitap edebilmek adına laikliğin ana esaslarını bozmadan din konusunda özellikle Günaltay Hükümeti döneminde kayda değer çeşitli adımlar atmıştır (Karpat, 2010, s. 356-358). Burada dönemin Başbakanı Günaltay, dini alanda gerçekleştirilen olumlu açılımlara dikkat çekerek, bu durumun dinin kişisel çıkarlara ve siyasete alet edilmesi anlamına gelmediğinin altını çizmiştir. Yani böylelikle oluşabilecek herhangi bir negatif durumun istenmediğini bildirmektedir (Ataş, 2003, s. 34).

Din alanında Günaltay döneminde uygulamaya konulan tüm politikalar her ne kadar belirli bir serbestleşmeyle sonuçlansa da aynı alandaki günümüze dek süren bir genel yönelimi de bünyesinde barındırmaya devam eder. Türkiye’de dinin ve din hizmetlerinin devlet eliyle ve kontrolünde gerçekleştirilmesi belirli kesimlerce her daim laikliğin esasına aykırı bir durum olarak görülmüş ve bu durum bir ‘Türk tipi laiklik’ olarak her daim eleştirilmiştir. Dönemin reformist başbakanı Günaltay da gerçekte, din özgürlüğünü salt inanç ve ibadet özgürlüğünden ibaret görmeye devam etmiş, her ne kadar dini alanda bir liberalleşme politikası uygulasa da dini, rejime uygun bir çerçevede yorumlayıp, devlet tekelinde kontrol altında tutmaya yönelik bu politikayı

uygulamaya devam etmiştir (Şimşir, 2012, s. 106). Bununla birlikte her ne kadar devletin resmi tekelinden vazgeçilmese de, çok partili hayata geçiş ile beraber inanç özgürlüğü üzerindeki baskı nispeten de olsa azalmış, dindar vatandaşların dini kaynaklı siyasi taleplerinin de dâhil olduğu muhtelif istekleri, demokrasi çerçevesinde belli ölçüde ifade edilebilme imkânına erişmiştir. Bu da çok partili hayatın Türkiye’de yerleşmeye başladığının bir göstergesidir ve Günaltay hükümetinin bu yöndeki bir başarısıdır diyebiliriz (Şimşir, 2012, s. 100-101).

3.3.2.1.4. Basın, İfade ve Örgütlenme Özgürlüğü ve Sınırları: TCK 141, 142 ve 163. Maddelerdeki Değişiklikler

M. Şemseddin Günaltay, basın ve ifade özgürlüğü konusunu önemsemekte ve bu konuyu önemseydiğini şu şekilde dile getirmektedir: *“Matbuat ne kadar hür olur, yani matbuat kürsüsünden milletin münevverleri fikir adamları kanaatlerini serbestçe söylemekte ne kadar geniş bir hürriyete mazhar olurlarsa, memlekette fikir cereyanları o nispette feyizlenir.”*⁵⁰ Bu doğrultuda Günaltay hükümetinin yaptığı en önemli hamle, demokratikleşme yolunda Matbuat Kanunu’nun 50. maddesini düzenleyerek gazete kapatma yetkisini hükümetten alarak mahkemelere bırakmasıdır. Keza bu dönem aynı şekilde Cemiyet Kanunu’nun 9. maddesi de değiştirilerek cemiyetleri kapatma yetkisi de yine mahkemelere bırakılmıştır (Sarıçoban, 2005, s. 50). Peker döneminde çıkarılan Matbuat Kanunu, gazete ve dergi çıkartmayı ve sahibi olmayı çok ağır şartlara bağlamaktaydı ki bu durum gelinen yeni dönemde anti-demokratik olarak görülüyordu (Sarıçoban, 2005, s. 83-84).⁵¹ Ayrıca bakıldığında Günaltay’ın bu gibi hürriyet kısıtlayıcı

⁵⁰ (TBMM TD, (1949a), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 36. Birleşim, s. 199). Erişim adresi:

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c015/tbmm08015036.pdf>

⁵¹ BİRİNCİ MADDE — Matbuat Kanununun 9, 12, 15, 17, 18, 27, 30, 34, 35, 48, ve 55’nci maddeleri aşağıda yazılı şekillerde değiştirilmiştir: Madde 9. — Gündelik veya mevkut gazete veya mecmua çıkarmak isteyenler, gazete ve mecmuanın çıkarılacağı yerin en büyük mülkiye âmirine aşağıda istenilen malûmatı kavi imzalarıyla bir beyanname vermeğe mecburdurlar: A) Gazete veya mecmuanın adı; B) Gazete veya mecmuanın sahibinin adı, soyadı, uyruğu ve iş ve ev adresi; C) Yazı işlerini fiilen idare edecek olanın adı, soyadı, uyruğu ve ikametgâhı; D) Nerede yazılıp idare edileceği, nerede basıldığı ve basılacağı matbaa ve matbaacının adı ve soyadı; E) Siyasi olup olmadığı; . F) Ne vakitlerde çıkarılacağı; G) Hangi dillerde çıkarılacağı; H) Sermayeyi tedarik edenler başkaları ise onların hepsinin ve sermaye kanım dairesinde kurulmuş bir şirkete ait ise mukavelenamesinin aslı veya tasdikli suretiyle beraber şirketin idare meclisini teşkil veya şirketi temsil eden kimse lerin adı, soyadı, memleketi, iş ve ev adresleri ve uyrukları) Gazete veya mecmua bir cemiyete ait ise tüzüğünün tasdikli suretiyle idare kurulunu teşkil edenlerin adı, soyadı, memleketi, iş ve ev adresi. Beyanname muhteviyatında hâsıl olacak değişikliklerin vukuundan beş gün içinde bildirilmesi lâzımdır. Madde 12. — Gazete veya mecmua sahiplerinde aşağıda yazılı vasıf ve kayıtların bulunması şarttır: A) Türk olmak; B) Yirmi bir yaşını

durumlara aleyhtar olduğu görülmektedir. Buna en iyi örnek olarak Günaltay'ın CHP 7. Kurultayı'nda fikir ve matbuat hürriyeti hakkında konuşmuş ve gerekliliğine değinmiş olmasını göstermemiz mümkündür (Koçak, 2015, s. 193). Zaten Peker döneminde getirilen bu kanun, muhalefet tarafından matbuat hürriyetine vurulan bir darbe olarak görülmüş ve muhalefetin eleştirilerine⁵² hedef haline gelmiştir (Karataş, 2014, s. 507). İşte bu kanunun anti-demokratikliği görüldüğü üzere Günaltay döneminde düzenlenmiştir ve gazete kapatma yetkisi artık hükümetten alınarak mahkemelere bırakılmıştır (Çufalı, 2012a, s. 228-229).

Aslında bu durum Günaltay hükümeti de dâhil olmak üzere din ve vicdan hürriyeti alanındaki dönemin CHP politikalarının genel bir seyrini göstermektedir. Bir yandan yeni döneme uygun olarak sosyal alanda din, vicdan ve ifade hürriyetinin tesisinin artık kaçınılmaz hale gelmesi söz konusuken diğer yandan bunun yol açabileceği rejime yönelik siyasal tehditlerin de bertaraf edilmesi düşüncesi egemendir. Yeni dönemdeki din ve vicdan hürriyetini genişletme yöneliminin sınırlarını çizen bu tehdit algısı en çok da Günaltay hükümeti döneminde gerçekleştirilen Türk Ceza Kanunu'nun 141, 142 ve 163. maddelerindeki değişikliklerde kendini gösterir. Komünizm tehdidinde karşı ağırlaştırılan 141. ve 142. maddeleri bir tafarafa koyarsak irtica tehdidini hedef alan 163. maddedeki ağırlaştırılmış değişiklikler İslamcı kişiliğiyle de tanınan Günaltay'ı özellikle İslamcı ve İslami hassasiyetleri olan çevreler nezdinde zora sokmuştur. Burada

bitirmiş olmak; C) Hükümetin müsaadesi haricinde ecnebi bir devlet hizmetinde bulunmuş olmamak veya bulunmamak; D) Resmî bir makama karşı ecnebi uyrukluğunu iddiasında bulunmuş olmamak; E) Kısıtlı olmamak; F) Bilfiil Devlet memuru ve asker ve ordu mensubu olmamak (Hususi kanunları mâni olmadıkça meslekî ve ilmî gazete ve mecmua çıkarabilirler); G) Türk Ceza Kanununun 587 nci maddesinin birinci fıkrasında yazılı cezaları müstelzim suçlarla, ikinci babının üçüncü faslında yazılı 192 nci madde ve üçüncü babının bilinci faslında yazılı zimmet ve ihtilas, ikinci faslında yazılı irtikâp, üçüncü faslında yazılı rüşvet ve 229 ncu madde ve 2 nci maddenin ilk fıkrası ve 278 nci madde ve altıncı babının üçüncü faslında yazılı sahtekârlık ve sekizinci babının birinci faslında yazılı 415 nci madde ve 416 nci maddenin son fıkrası ve 419 ncu maddenin ikinci fıkrası ve 426, 427, 428 nci maddelerle 430, 431 nci maddelerinin birinci fıkraları ve üçüncü faslında yazılı fuhşa tahrik ve hırsızlık ve yağmacılık ve dolandırıcılık ve hileli iflâs ve emniyeti suiistimal suçların dan biriyle lüküm giymemiş olmak (...) , https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc029/kanuntbmmc029/kanuntbmmc02904955.pdf , s. 15-19, (30/03/2019).

⁵² Matbuat Kanunu hakkında konuşan Adnan Menderes, kanunun anti-demokratikliğini şöyle ifade etmiştir: “Milletvekili seçimlerine girerken de; Halk Partisi milletin huzuruna bu vâitlerle çıkmıştı. Hâlbuki vaktiyle tek parti esasına göre yapılmış ve hâlâ meriyette bulunan kanunların kaldırılması şöyle dursun matbuat hürriyetinin toplanma, cemiyet kurma hürriyetlerini yeniden tazyit eden kanunlar hazırlanmakta olduğunu teessürle işitmekteyiz. Vatandaş hak ve hürriyetlerinin bir an evvel ve tam olarak tahakkukunu demokratik ve murakabeli bir idarenin süratle kurulmasını candan özleyen Türk; milletinin bundan ne kadar müteessir olacağını tahmin etmek kolaydır.”, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c001/tbmm08001003.pdf> , s. 60, (17/03/2019).

Günaltay'ın anlaşılmasının sebebi olarak, Cumhuriyet döneminde geleneksel İslamcılardan farklı olarak İslamcı-Batıcı bir yol izlemesini gösterebiliriz (Koç, 2011, s. 29-30). Günaltay bu konuda kendine yapılan eleştiriler üzerine, dini alanda yaptığı açılımları dile getirerek eleştirilerin yersiz ve haksız olduğunu belirtmiştir. Hükümetinin bu konuda ne kadar dikkatli ve titiz davrandığını, yeniden din eğitiminin ve İslam'ın yüksek esaslarının öğrenilmesinin ve öğretilmesinin önünü açtığını söyleyerek kendisini savunmuştur.⁵³

1926 yılında kabul edilen Türk Ceza Kanununun devam eden süre içerisinde bazı maddelerinde bir takım değişikliklere gidildiği görülür. Mevzu bahis bu değişiklikler Mehmed Şemseddin Günaltay Hükümeti döneminde de olmuştur. Bu değişikliği öneren kanun tasarısı, 9 Mayıs 1949'da önce Bakanlar Kurulu tarafından görüşülmüş ve daha sonra TBMM'ye sunulmuştur. Meclise sunulan bu değişiklik öneren yasa tasarısı esas olarak Türk Ceza Kanununun 141, 142 ve 163. maddelerinde değişikliğe gidilmesini önermekteydi. Türk Ceza Kanununda en son 1946 yılında yapılan değişikliğin yeterli görülmemesi üzerine yapılan ve Mecliste 10 Haziran 1949 tarihinde kabul edilen bu değişikliğin en dikkat çekici yönlerinden biri, cemiyetlerin cebir, şiddet ya da tehdit vasıtalarına müracaat etmeden amaca varmalarının imkânsız olduğu kanaatine varılması durumunda, bu fiillere başvurulmuş gibi hukuki muamele görmelerini mümkün hale getirmesidir. Bu hükmün muğlâk ve esnek olması ve uygulamada doğuracağı sıkıntılar muhalefet tarafından tenkide uğramasına yol açmıştır. Burada güdülen amacın ise, şayet suçlunun 'art niyetli' olup da aleyhinde 141 ve 142. maddelere aykırı bir eylem tespit edilemezse, suçlunun cezasız kalmasının önünün kesilmesi olduğu bildirilmektedir. Adalet Komisyonu raporuna göre 1949'da değişikliğe uğrayan 141 ve 142. maddelerin, komünizm ve anarşizmi engellemeyi öngördüğü bildirilmektedir. Ana konu olarak ise kanunlar, herhangi bir eşit sınıfın bir diğeri üzerindeki tahakkümünü cezalandıracaktır. Bir işçi sınıfı ya da kapitalist sınıf diktatörlüğünü, tahakkümünü önlemeyi amaçlamaktadır (Örnek, 2014, s. 122-123). (Nurçin, 2018, s. 36).⁵⁴

⁵³ "İlk mekteplerde din dersleri okutturmaya başlayan Hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için imam, hatip kursları açan bir Hükümetin başkanıyım. Bu memlekette, Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir Hükümetin Başbakanıyım (TBMM TD, (1949b), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 104. Birleşims. 597-598)."

⁵⁴ TCK'nın yenilenmiş 141 ve 142 ve 163. maddeleri şu şekildedir:

13 Mart 1926'da söz konusu olan T.C.K.'nın 163. maddesi ise, Cumhuriyete karşı dini kullanarak herhangi bir şekilde tehdit oluşturmayı engelleyen bir madde olarak çıkarılmıştır. 163. Madde, 10 Haziran 1949'da kapsamı genişletilerek ve ağırlaştırılarak

“Madde 141. — Memleket içindeki içtimai bir sınıfın diğerleri üzerinde tahakkümünü tesis etmek veya içtimai bir sınıfı ortadan kaldırmak veya memleket içinde kurulmuş iktisadi veya içtimai temel nizamları devirmek amacıyla cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse üç yıldan on yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

Amacı, cemiyetin siyasi veya hukuki her hangi bir temel nizamını devirmek olan yıkıcı cemiyetleri memleket içinde tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse birinci fıkrada yazılı cezayı görür.

Yukarıdaki fıkralarda yazılı amaçlara varmak için cemiyetlerce her ne suretle olursa olsun cebir ve şiddet kullanmak veya her ne suretle olursa olsun tehdit etmek vasıta olarak kabul edilmişse veya bu cihet açıklanmamış olmakla beraber cebir ve şiddet veya tehdit başarı için gerekli bulunmuş ise cemiyeti tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimseye verilecek ağır hapis cezası beş yıldan aşağı olamaz.

Amacı Cumhuriyetçiliğe aykırı olan veya Millî duyguları yok etmeye veya zayıflatmaya matuf bulunan cemiyetleri tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse bir yıldan üç yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.

Birinci ve ikinci fıkralarda beyan olunan cemiyetlere girenler bir yıldan ve üçüncü fıkrada yazılı cemiyetlere girenler iki yıldan başlamak üzere yedi yıla kadar ağır hapse ve dördüncü fıkrada bildirilen cemiyetlere girenler de altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar.

Yukarıdaki fıkrada beyan olunan cemiyetlere girmek için yol gösterenler aynı suretle ceza görürler.

Dağılmaları emredilmiş olan yukarıda yazılı cemiyetleri, sahte nam altında veya muvazaa şeklinde olsa dahi yeniden tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare edenler hakkında verilecek cezalar üçte birden eksik olmamak üzere artırılır.

Madde 142. — Memleket içindeki içtimai bir sınıfın diğerleri üzerinde tahakkümünü tesis etmek veya içtimai bir sınıfı ortadan kaldırmak, yahut memleket içinde kurulmuş iktisadi veya içtimai temel nizamları devirmek veya siyasi veya hukuki temel nizamları yıkmak için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.

Bu propaganda, yukarıdaki fıkrada yazılı amaçlara varmak için cebir ve şiddet kullanmayı veya tehdit etmeyi de tazammun ediyorsa ilk fıkra uyarınca verilecek ceza iki yıl ağır hapisten aşağı olamaz.

Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiilleri öven veya iyi gördüğünü söyleyen, yahut bu fıkraların ihtiva ettiği amaçlar için başkasına söz veya herhangi bir fiil ve hareketle telkinde bulunan kimse bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

Cumhuriyetçiliğe aykırı veya Millî duyguları yok etmek veya zayıflatmak için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse altı aydan iki yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır.

Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiiller yayın vasıtalarıyla işlendiği takdirde verilecek ceza üçte birden yarıya kadar artırılır.

Madde 163. — Lâyikliğe aykırı olarak, Devletin içtimai veya iktisadi veya siyasi veya hukuki temel nizamlarını, kısmen de olsa dinî esas ve inancalara uydurmak amacıyla cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse iki yıldan yedi yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.

Böyle cemiyetlere girenler veya girmek için başkalarına yol gösterenler altı aydan aşağı olmamak üzere hapis cezasıyla cezalandırılırlar.

Dağılmaları emredilmiş olan yukarıda yazılı cemiyetleri, sahte nam altında veya muvazaa şeklinde olsa dahi yeniden tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare edenler hakkında verilecek cezalar üçte birden eksik olmamak üzere artırılır.

Lâyikliğe aykırı olarak, Devletin içtimai veya iktisadi veya siyasi veya hukuki temel nizamlarını, kısmen de olsa dinî esas ve inancalara uydurmak amacıyla veya siyasi menfaat veya şahsi nüfuz temin ve tesis eylemek maksadıyla dinî veya dinî hissiyatı veya dince mukaddes tanıyan şeyleri âlet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.

Yukarıki fıkrada yazılı fiil yayın vasıtalarıyla işlendiği takdirde verilecek ceza üçte birden yarıya kadar artırılır.

Yayımlı yeri veya yayım vasıtası veya yayım konusu bakmamdan az zarar umulan hallerde faile altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir.

Günaltay Hükümeti döneminde yeniden düzenlenmiştir. Siyasi sahadaki faaliyetleri Türk Ceza Kanunu ile kısıtlanmış olan din adamları, Türkiye’deki demokratikleşme hareketleri ile rahatlama elde etmişlerdir. İslamcılara fikirlerini rahat bir biçimde söyleyebilme zemininin oluşması, muhalefetin dinsel vaatleri siyasetine dâhil etmesi, İslami akımların çoğalması ve muhalif partilere rağbetin artmaya başlaması gibi durumlar, hükümeti Türk Ceza Kanunu’nun 163. maddesinde değişiklik yapmaya götürmüştür. Yapılan bu değişiklik sonrasında kendisine muhalefet kanadından gelen eleştiriler üzerine Günaltay bu değişikliğin gerekliliğini Demokrat Parti başkanı ile de konuştuğunu ve ortak sorun olan irtica endişesinin önünü kesmek için mevzu bahis bu maddelerin yeniden ele alındığını açıklamıştır (Koç, 2011, s. 63). Yenilenen 163. madde, *“Layikliğe aykırı olarak, devletin içtimai veya iktisadi veya hukuki temel nizamlarını, kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse...”*, *“Böyle cemiyetlere girenler veya girmek için başkalarına yol gösterenler...”*, *“Dağılmaları emredilmiş olan yukarıda yazılı cemiyetleri sahte nam altında veya muvazaa şeklinde olsa dahi yeniden tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare edenler hakkında verilecek cezalar...”*, *“Laikliğe aykırı olarak, devletin içtimai veya iktisadi veya hukuki nizamlarını kısmen de olsa dini esas veya inançlara uydurmak maksadıyla veya dince mukaddes sayılan şeyleri alet ederek her ne surette olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse...”*, *“Yukarıdaki fıkra yazılı fiil yayın vasıtasıyla işlendiği takdirde verilecek ceza...”*, *“Yayın yeri veya yayın vasıtası veya yayın konusu bakımından en az zarar umulan hallerde faile...”* gibi hükümlerle irtica suçunu genişletmekte ve verilen cezaları ağırlaştırmaktadır (Çil, 2014, s. 60-61).

Görüldüğü üzere bu maddelerdeki yapılan değişikliklerle esas olarak Cumhuriyet rejiminin korunması ve güvence altına alınması sağlanmaya çalışılmaktadır. Burada önemli olan bir başka nokta bu değişikliklerin iktidar ve muhalefet arasında fikir alış verişi yapılarak, tenkitlere yer verilerek gerçekleştirilmesidir. Değişikliklere eleştiriler olmasıyla birlikte, birçok DP’li vekil bu değişikliğe destek vermiştir (Çil, 2014, s. 61). Yapılan değişiklik sonrası özellikle TCK’nın 163. maddesinin birinci fıkrası, lâikliğe aykırı olarak devletin içtimai veya iktisadi veya siyasî veya hukukî ana düzenini, kısmen de olsa dinî esas ve inançlara göre uydurmak amacıyla cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare etmeye çalışan kişilere iki yıldan başlamak üzere yedi yıla

kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılmaları hükmünü içermektedir ve böylece kanunun bu maddesi irticai önleyebilecek derecede kuvvetli ve açık yaptırımları getirmektedir (Erem, 2017, s. 66). Böylece Günaltay Hükümeti, 163. maddede yaptığı ağırlaştırma ile dini meselelerde göstermiş olduğu müsamahakâr tavrın, inkılâbı ve mevcut düzeni koruyacak şekilde sınırlandırıldığını göstermektedir (Çil, 2014, s. 60).

MP Denizli milletvekili Reşad Aydın 163. maddenin irtica ile mücadelesini samimi bulduklarını ancak maddenin çok elastiki bir yapıda olmasından mütevellit tatbikatında bazı yolsuzluk ve suiistimallere (özellikle siyasi menfaat temin veya şahsi nüfus tesisi gibi) meydan verebileceğini düşündüklerini belirtmiştir. Maddenin bu yönden yenilenmesi için yeni baştan komisyona verilmesini Meclis'ten istemiştir.⁵⁵ MP milletvekili Osman Nuri Köni, 163. maddede yapılacak değişiklik ile ilgili tasarının aşırı sağ ve sol kesimi hedef aldığını ve laiklik mefhumunu aştığını söyleyerek muhalefet etmiştir. Diğer bir MP milletvekili Hasan Dinçer ise bu maddeyi, herhangi bir irtica tehlikesi olmadığı için gereksiz bulmuştur (Koçak, 2015, s. 251-252). CHP Milletvekili Ali Rıza Erem (Çoruh) ise, 163. maddeyle ilgili olarak; komünizm propagandası altında irtica maksadı olabileceğini vurgulamış ve onun için bu maddenin dine karşı olmadığı, bilakis din ve vicdan hürriyetini korumaya yönelik olduğunu bildirmiştir. Maddenin kabulünün lüzumlu değil, zaruri olduğunun altını çizmiştir.⁵⁶

Maddeye gelen eleştiriler üzerine, Başbakan Günaltay, Meclis görüşmelerinde 163. Maddedeki değişikliği, *“İrtica yoktur diyorlar, bunu ben de kabul ediyorum. Ancak Komünizm irtica siması halinde tezahür edebilir, ettiği yerler de vardır. Fenalıkların olmasını hep birlikte istemiyoruz. Fakat bunu önleyecek kanunu yapalım. Bu tasarılarla kimseyi asmıyoruz, kesmiyoruz. Hadise çıkmadan fiili sabit olmadan hiç kimseyi mahkûm edecek değiliz. Bu kanun demokrasiyi öldürmek için değil, yaşatmak için getirilmiştir. Bir memlekette huzur ve sükûn olursa, herkes fikrini serbest söylemek imkânına malik olur”*⁵⁷ şeklinde savunmuştur (Çetinkaya, 2017, s. 7). Günaltay bu

⁵⁵ (TBMM TD, (1949c), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 106. Birleşim, 1949, s. 681).

⁵⁶ (TBMM TD, (1949c), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 106. Birleşim, 1949, s. 682).

⁵⁷ *“Memlekette irtica yok diyorlar. Bunu bende kabul edeyim-. Fak^t arkadaşlar irtica komünizm siması altında tezahür edebilir ve ettiği yerler vardır, irtica teşvik edilebilir ve edildiği zamanları görmüşüzdür. Vaktiyle inkılâplar yapıldı. Bugüne kadar irtica olmada, diyorlar. Birçok hâdiseleri unuttukları anlaşılıyor Birbirinin, velyeden irtica kıyıamların, vuku buldukları zamanları da unutmuyalım ki, Takriri*

değişikliğin gerekliliğini DP başkanı ile de konuştuğunu ve ortak sorun olan irtica endişesinin önünü kesmek için olduğunu açıklamıştır ve bu da göstermektedir ki hükümet bu değişikliği esasen muhalefet ile ortak bir paydada gerçekleştirmiştir (Koç, 2011, s. 63). Söz konusu değişiklikte muhalefet de büyük oranda hükümetin yanında yer almıştır. Celal Bayar, 30 Nisan 1950'de Kastamonu'da yapmış olduğu bir konuşmada, Demokrat Partinin, inkılâbı muhafaza adına dinin siyasete alet edilmemesi için atılacak her adımda hükümetin yanında olduklarını bildirmiştir. Demokrat Parti de tıpkı Günaltay Hükümeti gibi laiklik konusunda oldukça hassas davranmakta ve bu ilkeyi korumayı istemektedir (Akyasan, 2011, s. 125).⁵⁸ Mevzu bahis olan 163. madde, 12 Nisan 1991'de Turgut Özal döneminde kaldırılmıştır (Koç, 2011, s. 66).

3.3.2.2. Ekonomi ve Sosyal Politika Alanında Düzenlemeler

Günaltay hükümetinin ekonomi ve sosyal politikaya ilişkin belli başlı çalışmaları çeşitli başlıklar altında incelenmeye çalışılacaktır. Ancak kuşkusuz ki Günaltay Hükümeti bu başlıkların dışında kalan pek çok düzenlemeye de imza atmıştır. Günaltay döneminde her ne kadar beklenen oranda gelmese de Amerikan yardımı ile bazı ekonomik kalkınma planları hazırlanmış ve bu yardımlar, tarımda makineleşme, karayollarının düzenlenmesi gibi işlerde finans kaynağı olmuşlardır. Yardım ile birlikte yeni gemi

Sükûn Kanunu yürürlükte bulunuyordu. İrtica ve ihtilâller için istiklâl Mahkemeleri kurmak imkânı mevcuttu. Bütün bunlara rağmen bu isyanlar oldu. Şimdi deniliyor ki; bütün bu fenalıklar olmasın, hepimiz aleyhindeyiz ama bunu önliyecek kanun yapmayın. Bunun mânasını ben anlıyamadım doğrusu. Kendileri izah ederlerse çok iyi olur. Biz kimseyi asmıyoruz kesmiyoruz. Bir hâdise olmadan evvel, senin zihninden şöyle bir mesele geçmiş, diye kimseyi mahkemeye göndermiyoruz. Hükmü verecek olan mahkemedir. Fiil sabit olduktan sonra, tebarüz ettikten, meydana çıktıktan sonradır ki, mahkemeye vermek salâhiyetini istiyoruz. Sayın arkadaşlar; evvelâ şunu belirtmek istiyorum ki, bu kanun demokrasiyi öldürmek için değil, demokrasiyi yaşatmak için getirilmiştir. (...) Demokrasi, bir memlekette sükûn olursa herkes serbestçe fikir ve kanaatlerini söyleyebilirse o vakit yaşar" (TBMM TD, (1949b), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 104. Birleşim s. 596).

⁵⁸ Başbakan Günaltay, Demokrat Parti Başkanı ile görüşmesini ve mevzu bahis maddeyi (163. Madde) şu şekilde izah etmiştir: "Sayın arkadaşlar; evvelâ şunu belirtmek istiyorum ki, bu kanun demokrasiyi öldürmek için değil, demokrasiyi yaşatmak için getirilmiştir. Biz memlekette ihtilal ve irticayı yaşatmıyacağız. Buna meydan vermemek için çalışıyoruz. Demokrat Parti Başkanı ile bu mesele hakkında birkaç defa konuştum. Demokrat Parti Başkanı daima irtica endişesini izhar etti. Ben de kendisine irticai önliyecek bir kanun tasarısı hazırlıyacağımı söyledim. Sizlere mi, Başkanımıza mı inanayım? Rica ederim samimî olunuz efendiler. Bu kanun tasarısını huzurunuzda arzetmemizin başlıca saiki, arkadaşlar, Osman Nuri Köni'nin şahsında temessül ettiği sözlerinden anlaşılın Damat Ferit gibi Hilâfet Orduları kurmak isteyenlerin yahut memleketi kanlara boğmak isteyen derviş Vahdetilerin belirmesine meydan vermemektir. Kanun hedefi budur (TBMM TD, (1949b), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 104. Birleşim s. 596-598)."

siparişleri verilmiş⁵⁹ ve et sanayisi kurulumu için planlar hazırlanmıştır. Çiftçiye başta traktör desteği olmak üzere destek sağlanması, limanların iyileştirilmesi ve deniz ticaretine önem verilmesi, hayvancılığa önem verilmesi ve bu bağlamda doğuda bir et konserve kombinasyonu açılması, dokuma, iplik, fabrikaları ve hastahanelerin açılması gibi uygulamalar bunlara eklenebilir. Ayrıca Türkiye, Avrupa Tediye Birliği'ne girmiştir. Bu ekonomik düzenlemeler, Günaltay Hükümetine olan güveni iyiden iyiye artırmıştır. Öyle ki DP'nin 1949 ara seçimlerine girmeyişi bile bu güveni kıramamıştır. Ayrıca bu durum bazı bağımsızların CHP'ye katılmasında ve CHP'nin belli oranda halk desteğini yeniden kazanmasında da etkili olmuştur. Yine Gelir Vergisi Kanunu sayesinde vergi dağılımını daha adaletli bir şekilde düzenlemeye çalışmıştır. Ayrıca, ekonomi yönünden Türk Parasının kıymetinin korunması yoluna gidildiği de görülür (Yardımcı, 2018, s. 50-51).

3.3.2.2.1. 1949 Bütçe Müzakereleri ve Vergi Sistemi Reformu

Günaltay hükümetinin ekonomik alanda gerçekleştirdiği düzenlemelerin başında 1949 bütçe müzakereleri sonrası ele aldığı yeni Gelir Vergisi Kanunu gelir. 1949 Bütçe müzakerelerine 21 Şubat 1949'da başlanmış ve müzakerelerde açıklama yapan Maliye Bakanı Aksal, mevcut vergi sistemini eleştirerek, adil ve verimli bir vergi sistemine geçilmesi gerekliliğine değinmiş ve her türlü tenkitin dikkate alınarak bu konuda harekete geçileceğini bildirmiştir. Muhalefetin ise, yerli kaynakların daha verimli kullanılması ve Amerikan yardımına fazla güvenilmemesi ve vergi indirimine gidilmesi gerektiği yönünde tenkitler yaptığı görülür. Mecliste yapılan görüşmeler sonrasında bütçe müzakereleri kabul edilmiş ve 5421 sayılı Gelir Vergisi Kanunu, 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu, 5423 sayılı Esnaf Vergisi Kanunu onaylanarak, günümüz vergi sisteminin temeli atılmıştır (Sarıçoban, 2005, s. 210-212). 4 Mayıs 1949'da da

⁵⁹ Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü hesabına Amerika'dan satın alınan altı yolcu gemisi işinde ve kredi temininde hizmeti görülen Mc. Cann'e ve ortağına verilecek ikramiye hakkında Kanun çıkarılmıştır. Bu kanun: BİRİNCİ MADDE — Amerika'dan satın alınan altı yolcu gemisi işinde ve kredi temininde hizmetleri görülen Mc. Cann'e ve ortağına bu hizmetlerine mukabil Devlet Denizyolları ve Limanları Bütçesinden kesintisiz (175 000) dolar ikramiye vermeye Ulaştırma Bakanı yetkilidir. GEÇİCİ MADDE — Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü 1949 yılı Bütçe Kanununa bağlı (A) işaretli cetvelde (Gemi satılma işlerinde hizmetleri görülen Mc. Cann'e ve ortağına verilecek ikramiye) adıyla yeniden açılan 4/A bölümüne (494 410) lira olağanüstü ödenek konulmuştur.

İKİNCİ MADDE — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

ÜÇÜNCÜ MADDE — Bu kanunu Maliye ve Ulaştırma Bakanları yürütür.” şeklindedir. Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc031/kanuntbmmc031/kanuntbmmc03105426.pdf, s. 833, (11/06/2019).

Vergi Usul Kanunu görüşülmeye başlanmıştır. Bu kanun daha evvelden de söz konusu olmuş ancak yine M. Şemseddin Günaltay Hükümeti döneminde çıkarılmıştır. Kanun hakkında konuşan Geçici Komisyon Sözcüsü Manisa Milletvekili Kamil Coşkunoglu, mevzu bahis bu tasarı ile hedeflenen amacın birçok kanuna dağılmış olan hükümlerin bir araya toplanması ve var olan aksaklıkların giderilmesi olduğunu söylemiştir. Tasarıya, çok teferruatlı olduğu gerekçesiyle eleştiriler gelse de, tasarı 7 Haziran 1949 tarihinde yapılan oylama sonrası 11 ret, 1 çekimser, 210 kabul ile edilerek kanunlaşmıştır (Çufalı, 2012a, s. 341-342).

Bütçe müzakereleri görüşülmesi esnasında asıl üzerinde durulan konunun Gelir Vergisi konusu olduğu aşikârdır. Gelir Vergisi hakkında görüşmeler ise 4 Nisan 1949 tarihinde başlamıştır. Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal, yeni verginin Kazanç, Buhran, Muvazene ve Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisinin yerini alacağını belirterek eski vergi sisteminin aksadığını ve günün ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte olmadığını, artık gelire dayanan modern bir vergi sistemine geçmenin gerekliliğini, kısaca gelir vergisine duyulan ihtiyacı belirtmiştir (Nurçin, 2018, s. 145-146). Nihayetinde çıkarılan bu kanun ile birlikte, “Ticari kazançlar; Ücretler; Serbest meslek kazançları; Gayrimenkul sermaye iratları; Menkul sermaye iratları ve Sair kazanç ve iratlar” gelir vergisine tabi hale getirilmiştir. Diğer taraftan Kurumlar Vergisi Kanunu ile de, “Sermaye şirketleri; Kooperatif şirketler; İktisadi kamu müesseseleri; Dernek ve tesislere ve vakıflara ait iktisadi işletmeler” gibi tüzel kişiler kurumlar vergisine tabi kılınmış; vergi sistemini düzenleme amaçlı bir diğer kanun olan Esnaf Vergisi Kanunu ile de çeşitli muafiyetlerle⁶⁰ “ister sabit bir iş yerinde ister gezici olarak ticaret ve sanatla uğraşan esnaf” bu kanuna bağlanmıştır.

⁶⁰ Bu muafiyetler şu şekildedir:

1. Resmî müsaade ile açılan Millî ve Milletlerarası mahiyette fuar, panayır ve sergilerde malların teşhiri ve satışı için açılan pansiyonları ve benzeri teşhir ve satış yerlerini işletenler (Fuar, panayır ve sergilerin devamı süresince);
2. Evvelki fıkra yazılı fuar, panayır ve sergilerde açılan lokanta, gazino, kahvehane, birahane, bar, sinema, tiyatro gibi eğlence ve istirahat yerlerini işletenler (Panayır ve sergilerin devamı süresince);
3. İskân Kanunu hükümlerine göre göçmen ve mülteci sayılanlarla yerleştirilenler (Mezkûr kanunda Kazanç Vergisi muaflığı için konulan kayıt, şart ve sürelerle);
4. Hariçten işçi almamak, muharrik kuvvet kullanmamak şartıyla aynı evde oturan aile efradı tarafından oturdukları evde yapılan iplik, havlu, örtü, çorap, mensucat, halı, kilim, dokuma, örgü, dantelâ ve nakış işleriyle hasırcılık, sepetçilik, ip ve urgan imalâtı. Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc031/kanuntbmmc031/kanuntbmmc03105423.pdf, s. 818, (14/05/2019).

Çıkarılan yeni Gelir Vergisi Kanunu ile ilgili Başbakan Günaltay ise, mali, iktisadi ve toplumsal sebeplerin bir gereği olarak yeniden düzenlenen kanunun, eski vergi sistemindeki aksaklıkları ortadan kaldırılacağını söylemiştir. Artık, iktisadi hayatın yükü kalkacak, şahsi ve hakiki gelire dayanan sosyal adaletin icapları gerçekleştirilecektir. Dünyadaki tüm medeni toplumların uyguladığı bu usulü Türkiye'nin de tatbik etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Böylece TBMM'nin de bu yasayı kabul etmek suretiyle, başka memleketlerdeki ilmi esaslar da dikkate alınarak Türkiye'nin ihtiyaç ve zaruretlerine göre yorumlayıp uygulamaya koyarak içtimai adaleti sağlayacağını bildirmektedir. Eski sistemin, muayyen zümreleri çok ezdiğini, çok kazanan insanların eski vergi sisteminden kaçabildiğini ve az vergi verdiğini, bunun aksine dar gelirli vatandaşın ise çok vergi yükü altında kaldığını hatırlatmaktadır. İşte bu durumun önüne yeni Vergi Kanunu ile geçilebileceğini söylemektedir. Artık gelire göre vergi verilecek ve adalet sağlanmış olacaktır. Köylülerin ise gelir vergisinden muaf olacaklarını belirtmiştir.⁶¹ Böylelikle Gelir Vergisi Kanunu sayesinde halkın geliri az olan kesiminin sosyal refahının artması beklenmektedir (Yardımcı, 2018, s. 51).

⁶¹ “Memleketin türlü ihtiyaçlarına ait çıkardığımız kanunların başında malî teşkilâtımızda yepyeni bir çığır açan Gelir Vergisi Kanunu ve onun teminatı gelmektedir. Malî, iktisadî ve içtimai sebeplerin icabı olarak tanzim ve Yüksek Heyetinize çok geniş tetkiklerden ve gerekli tadillerden sonra kabul edilen Gelir, Kurumlar ve Esnaf Vergi Kanunları ile Usul Kanunu vasıtasız vergiler sahasında büyük bir reform yaratacaktır. Bu kanunlar ile güdülen maksat eski vergi sisteminin iktisadi hayatı tazyik eden yükünü kaldırmak, şahsi ve hakiki gelire dayanan sosyal adaletin icaplarını tahakkuk ettirmektir. Bugün dünyanın bütün medenî memleketlerinde tatbik edilen bu usulü bizimde kabul etmemizde zaruret vardı. Bunu Yüksek Meclisin geniş ve engin görüşü takdir etti ve başka memleketlerdeki ilmi esasları alarak bizim memleketimizin ihtiyaç ve zaruretlerine göre bu kanunu vücuda getirdi ve bu suretle de içtimai adalet yerini bulmuş oldu. Arkadaşlar; şimdiye kadar bizde takibedilen vasıtasız vergi esasları itiraf etmek lâzımgelir ki, muayyen zümreleri daha çok eziyordu. Memlekette çok kazanan çok servet kazanmış olan insanlar bu kanunların havzasından hariç kalıyordu. Az maaş alan memurlar, az para alan ücretliler hattâ cüzî maaşlı emekliler ve kazancı az küçük esnaf çok vergi veriyordu. Fakat buna mukabil türlü vasıtalarla memleketi sömürmüş olan insanlar veyahut bu yoldan değil de başka şekillerle meşru olarak servet sahibi olan vatandaşlar nispeten az vergi veriyorlardı. Bu yeni tesis ettiğimiz kanunla memlekette içtimai adalete doğru esaslı bir adım atılmış olduğu için en çok serveti olan adam en çok vergi verecektir. Memurlarımız bugün verdikleri nispetten daha az vergi verecekler ve binaenaleyh, ellerine bugün aldıklarına nispetle daha çok para geçecektir. Aynı hal, ücretlilerde de olacaktır. Buna mukabil çok zengin olanlar ve şimdiye kadar pek az vergi vermiş bulunanlar servetleri nispetinde vergilerini verecekler ve bu suretle de içtimai adalet yerine gelmiş olacaktır. Bu kanunların teferruatı hakkında izahat vermeye lüzum görmüyorum. Çünkü Heyetiniz bunu çok esaslı surette tetkik etmiştir. Yani kanunda küçük esnaf ile muayyen bir kısım kazançlar büsbütün vergiden muaf tutulmuş, zirai kazançlardan da vergi alınmaması kabul edilmiştir. Bu suretle zirai kalkınmamız imkânı da kolaylaştırılmıştır. Bu kanuna göre köylülerimiz Gelir Vergisinden muaf olacakları gibi kitap şeklinde eser yazan fikir adamlarımız da verginin şumulünden hariç kalacaklardır (TBMM TD, (1949c), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 106. Birleşim, s. 745).”

Kuşkusuz ki vergi sisteminde yapılan tüm bu düzenlemelerle murad edilenlerden biri düşük gelirliler üzerindeki ağır vergi yükünün azaltılmasıdır, azımsanmaması gereken bir diğer husus yeni dönemde ABD liderliğindeki kapitalist bloğun beklediği liberal piyasa ekonomisine vergi sisteminin uyarlanmasıdır. Günaltay'ın yukarıdaki konuşmasında yeni vergi sistemi için “dünyadaki tüm medeni toplumların uyguladığı” şeklinde belirttiği ‘medeni toplumlar’ diyilebilir ki ABD öncülüğünde ki kapitalist Batı bloğu ülkeleridir. Yine vergi sisteminde ki atılmış olduğu bu adımla da Günaltay Hükümetinin gerek seçim için gerek se yeni döneme adaptasyon için hareket ettiği de söylenebilir.

3.3.2.2.2. Sosyal Politika Alanındaki Düzenlemeler

Yapmış olduğumuz araştırmada Günaltay Hükümetinin kurulduğu andan itibaren içinde bulunulan çok partili döneme adaptasyon için çalıştığını gördük. Günaltay Hükümetinin bu bağlamda tıpkı diğer CHP hükümetleri gibi mevzu bahis yeni dönem için hem sosyal hem siyasal alanda çalışmalar yaptığını gördük. Elbette bu çalışmalarını gerek çok partili hayatı ülkede yerleştirmek ve daha ileri taşımak gerekse de 1950 seçimleri öncesi bir hazırlık görmek açısından yaptığı söz konusudur. Yine gördüğümüz kadarıyla Günaltay Hükümeti, CHP'nin çok partili döneme adaptasyon için getirdiği bir hükümet olarak kendisinden bekleneni verebilmek açısından büyük bir çaba ve gayret içerisinde CHP'nin idealleri doğrultusunda sosyal ve siyasi alanda çalışmaktadır.

3.3.2.2.2.1. Emeklilik Sigortası Kanunu

Yeni dönemde halkın teveccühünü kazanmak için çalışmalarına devam eden Günaltay hükümetinin sosyal politika alanının da çeşitli düzenlemelere gittiği görülür ve bunlardan biri de Emeklilik Sigorta Kanunu'dur. Bu kanununun önemine istinaden Başbakan Günaltay, o dönemde uygulanan birbirinden farklı emeklilik sistemlerinin bu işi karmaşık bir hale soktuğunu dile getirmiştir. Buna önlem olarak çıkarılan bu kanun ile birlikte emeklilik işlerinin karmaşadan kurtarılarak sigorta esasına göre işleyecek tek bir sisteme ve tek bir sandığa bağlanacağını ve bu sayede de hem mali hem de içtimai bir zaruretin giderileceğinin önemine vurgu yapmıştır. Bu kanun ile birlikte tüm

emeklilerin mukadderatı bu sandığa bağlanmış; ayrıca emeklilere zam ve vergi indirimi imkânı da sağlanmıştır.⁶²

Bu amaçla Günaltay Hükümeti, Emekli Sandığı kurulması ile ilgili kanun tasarısını Maliye Bakanlığınca hazırlattıktan sonra 20 Aralık 1949'da Bakanlar Kurulunca Meclis'e göndermiştir. Bu kanunun hazırlanmasındaki sebep o döneme kadar kamu çalışanlarının maaş ve emeklilik işlemlerinin farklı sandık ve kuruluşlarca düzenlenmekte olmasıdır. Hatta öyle ki bazı kamu çalışanlarına emeklilik hakkı bile tanınmamıştı. İşte bu negatif durumların giderilmesi amacıyla tüm memurları tek bir sandığa bağlamak için bu kanun girişiminde bulunulmuş ve bu kanunun çıkarılması üzerinde durulmuştu (Çufalı, 2012a, s. 288). Kanunun, 20, 24-27 ve 30-31 Mayıs 1949 tarihlerinde birinci müzakereleri görüşülürken, 7 ve 8 Haziran 1949 tarihinde ise ikinci müzakeresi gerçekleşmiştir. Nihai olarak Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu, Demokrat Partili milletvekillerinin de desteğini almış ve 2 ret oy karşısında 293 kabul oy ile kabul edilmiştir (Nurçin, 2018, s. 178).

3.3.2.2.2. İhtiyarlık Sigortası Kanunu

Günaltay hükümetince sosyal hayatı düzenleme adına atılan bir başka adım ise İhtiyarlık Sigortası Kanunu'nudur. 18 Nisan 1949'da Bakanlar Kurulunda görüşülmeye başlanan İhtiyarlık Sigortası Kanun Tasarısı, çeşitli tenkitlere maruz kalmış olsa da kabul edilmiştir. Kanunun ana amacı, işçi ve hizmetlilere ihtiyarlık hallerinde gerekli

⁶²“Çıkardığımız üçüncü önemli kanun, Emeklilik Sigorta Kanunudur. Bildiğiniz gibi bugüne kadar Devlet dairelerinde, hususi idarelerde, belediyelerde, Devlet sermayesiyle kurulmuş müesseselerde birbirlerinden çok farklı emeklilik sistemi tatbik ediliyordu. Emeklilik işlerini bu karışık durumdan kurtararak sigorta esasına göre işliyecek tek bir sisteme ve tek bir sandığa bağlamak hem malî hem de içtimai bir zaruretti. Malî zaruretti. Çünkü 1683 sayılı Kanun neşredildiği tarihi Genel Bütçeden, verilen emekli aylıkları yekûnu 14 400 000 lira iken 1949 yılı Bütçesindeki ödenek miktarı 55 milyon liraya balığ olmuştur. Bu yükselişe göre muayyen bir hak olan emeklilik maaşlarını tehlikeye düşürmemek için bütçe imkânları çerçevesinden çıkarmak salim bir yol olacaktı. Yeni kanun prim ve prim karşılıklarından teşekkül edecek bir fona istinat edeceğinden temel daha sağlam olmuştur. Bu kanuna göre memlekette ne kadar emeklilik hakkını haiz olacak insanlar varsa hepsinin mukadderatı bu Sandığa bağlanmıştır. Bu Emekli Sandığı kurulurken, Hükümetiniz ve Büyük Meclis eski emekliler, yeni emekliler diye mevcut olan farkı ortadan kaldırmak ve bütün emeklileri aynı mukadderata bağlamak için, didindi, Hükümetiniz çok uğraştı. Fakat bugünkü açık bütçe imkânları karşısında ancak ve ancak 30 milyon tahsis etmek imkânını bulabildi. Bu suretle emekliler maaşına yüzde 60 bir zam yapılabilirdi. Bununla da kalmadınız, küçük emeklilerden 75 liraya kadar olanlardan vergi almamak suretiyle onların eline geçecek miktarı da çoğalttınız. Bütün emelim, Hükümetinizin bütün emeli imkân buldukça ve bütçede tevazün husule gelince her şeyden evvel bu arayerdeki farkı tamamen kaldırmak, memlekete hizmet etmiş olan bütün emeklileri aynı mukadderata bağlamaktır. Tanrının bunu bize nasip etmesini dilerim (TBMM TD, (1949c), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 106. Birleşim, s. 746).”

sosyal yardımın yapılmasıdır. Kanuna özellikle CHP'li vekiller olumlu yönde bakmış ve Emekli Sandığı Kanunu ile birlikte bu kanunu Meclise sunan Günaltay Hükümetini, kanunların Meclise sunulmasını ve burada görüşülerek demokratik ortam oluşturmasını sağladığı için takdir etmişlerdir. Muhalefet ise kanunda net bir şekilde yer almayan ölüm ve maluliyet sorunları üzerinde tenkitlerini yoğunlaştırmıştır. İktidar ise maluliyet aylığı üzerinde durarak bundan daha ağır bir yük altına girilemeyeceğini dile getirmiştir. Nihai olarak kanun tasarısı kabul edilmiştir (Nurçin, 2018, s. 178-180).

Başbakan Günaltay, bu kanunu önemli bir kanun olarak belirtmiş ve çalışma durumu kalmayacak hale gelen ücretli çalışanların artık talihin mukadderatına bırakılmayarak yapılan çalışma sonrası 60 yaşına gelen vatandaşların bu kanun sayesinde sefaletten kurtulacaklarını dile getirmiştir. Kanunun, o döneme kadar Türkiye’de görülmemiş bir yardım niteliğinde olduğunu belirtmesi, kanunun önemini göstermektedir ve bu gibi kanunlar sayesinde halkın teveccühünü kazandığı aşikârdır.

CHP’nin bu yeni dönemde halkın teveccühünü almak üzere çıkardığı bu kanun, hakkında Başbakan Mehmed Şemseddin Günaltay şunları söylemiştir: *“Çıkardığımız önemli kanunlardan biri de İhtiyarlık Sigortası Kanunudur. Şimdiye kadar biliyorsunuz bu memlekette ücretli olarak çalışan vatandaşlar kudretten düştükleri zaman tamamiyle talihin, mukadderatın insafına terkedilmiş olarak kalıyorlardı, bu yaptığınız kanunla, 60 yaşına gelmiş olan vatandaşları ihtiyarlıkları zamanında sefalete düşmekten kurtarmış oldunuz. Bu da şimdiye kadar bizim memleketimizde görülmemiş büyük bir yardımdır, önemi çok büyüktür.”⁶³*

3.3.2.2.3. İş Kanunu Tadilatı

Memurlar ile ilgili düzenlemeler olduğu gibi işçiler ile ilgilide düzenlemeler söz konusu olmuştur. Elbette ki yapılan tüm bu çalışmalar daha iyi bir düzen oturtmak için olduğu kadar aynı zamanda bir iktidar mücadelesinin de göstergesidir. DP’nin kurulmasının ardından işçilerin DP’ye göstermiş olduğu ilgi karşısında harekete geçen CHP, bir atağa kalkmış ve 1947’den itibaren kendisine yakın işçi sendikaları kurdurtma yoluna girmiş

⁶³ TBMM TD, (1949c), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 106. Birleşim, s. 747, (8.6.1949/Cuma).

ve hatta işçi sendikalarına maddi destekte bulunmuştur. Bu amaçla parti içerisinde ‘İşçi Bürosu’nun da kurulduğu görülür (Kaştan, 2017, s. 132).

Muhalefetin de ehemmiyetle üstünde durduğu işçi hakları, CHP için de önemlidir. Günaltay hükümeti bu konuyu 18 Ocak 1950 tarihinde ele alacak ve İş Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun tasarısını Meclis’e sunacaktır. Verilen bu tasarıda işçinin ve işverenin haklarının korunmasının amaçlandığını bildiren hükümet, muhalefetin de desteğini istemiş, muhalefet ise siyasi amaç gütmeksizin işçilerin grev hakkına sahip olmalarını istemiştir. Ayrıca tasarıya konan asgari ücret belirleme işinin mahalli idarelere bırakılmasının ise gelir adaletsizliğine sebebiyet verebileceği yönünden tenkit edilmiştir. Hükümet, irticanın önüne geçilip, rejimin korunduğu takdirde her türlü tenkide açık olduğunu belirtmiştir. Yaşanan bu gelişmeler eşliğinde muhalefet, Günaltay hükümetinin güzel bir tasarımı daha tenkit için Meclis’e sunduğunu belirterek, bu durumun en manalı kısmının, demokrasi rejiminin bir göstergesi olduğunu dile getirmiştir (Sarıçoban, 2005, s. 206-208). Buradan hareketle CHP’nin Günaltay Hükümeti hamlesi ile ülkede çok partili döneme adaptastonda büyük bir başarı elde ettiğini söylebiliriz.

İş Kanununda ki bazı değişiklikleri yapmak maksadıyla 18 Ocak 1950’de TBMM’de görüşmeler başlamıştır. Günaltay Hükümeti bu kanun üzerinde yapılacak değişiklik ile ilgili olarak muhalefet kanadının tenkitlerine açık olduğunu bildirmiştir. Muhalefet ise bunun üzerine tenkitlerini işçilere grev hakkı verilmesi üzerinde yoğunlaştırmıştır. Muhalefetin grev hakkı üzerinde durmasına iktidardan Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, ‘grev hakkı varsa lokavt hakkı da vardır’ diyerek cevap vermiştir. Bu tartışmalar neticesinde işçiler genel olarak grev hakkını savunduğu için daha ziyade Demokrat Parti’ye sempatanlık beslemeye başlamış ve Demokrat Parti’yi destekler hale gelmişlerdir. Günaltay Hükümeti ise, İş Kanununun hem işçiyi hem de işvereni koruyacak şekilde tasarlanması gerekliliğine değinmiştir (Sarıçoban, 2005, s. 206-209). Burada en önemli olan nokta ise içinde bulunan çok partili demokratik hayata geçiş sürecinin bir belirtisinin bulunmasıdır ki bunu da Demokrat Parti İstanbul Milletvekili Yunus Muammer Alakant’ın, Mehmed Şemseddin Günaltay Hükümetinin bu tasarımı

tenkit için Meclis'e sunmasının demokrasi rejiminin uygulanmaya başladığının bir göstergesi olduğunu söylemesinden görebilmemiz mümkündür.⁶⁴

3.3.2.3. İdari Alandaki Düzenlemeler

Yaptığımız araştırmada gördüğümüz üzere çok partili döneme adaptasyon sürecinde CHP adına göreve gelen ve bu sürecin daha iyi yerleştirilmek ve ilerletilmek maksadıyla kurulmuş olan Mehmed Şemseddin Günaltay Hükümeti, üzerine aldığı vazifeyi ifa edebilmek adına siyasi, sosyal ve idari alanlarda CHP'nin rejimi demokratikleştirme adına istediği uygulamaları hayata sokma gayreti içerisinde olmuştur ve samimiyetle bu doğrultuda çalışmıştır.

3.3.2.3.1. Memurin Muhakematı Hakkında Kanun

Hükümetin programında Memurin Muhakematı Kanunu'nda da değişiklikler yapılacağı bildirilmiştir (Çufalı, 2012a, s. 17). Çünkü evvelden bu konuda sorunlar yaşanmıştır. Bu nedenle CHP, bürokrasi içerisindeki suiistimallere yönelik parti içi ve kamuoyu nezdinde artan eleştiriler sonrası 8 Haziran 1948'de (Saka Hükümeti dönemi) gerçekleşen suiistimallerin giderilmesi için bir komisyon kurulmasına karar vermişti. Komisyonun 6 aylık çalışması sonucu 12 Ocak 1949'da hazırladığı raporda, bürokratik yolsuzlukların çözümüne yönelik olarak Başbakanlığa bağlı bir teftiş ve kontrol mekanizmasının kurulması önerisi mevcuttu. Dönemde uygulamada olan 'Memurin Muhakematı Kanunu'nun da derhal değiştirilip, yerine bu gibi noksanlıklara izin vermeyecek bir yasal düzenlemenin gerekliliği de bildirilmekteydi (Çakmak, 2017, s. 333-334). Hükümet, kanun hakkında yaptığı çalışmalar neticesinde, her derecedeki memurların sorumlulukları doğrultusunda vatandaşa zahmet vermeden, zorluk çıkarmadan işlerini yapmaları gerekliliğini bildirmiştir. Yurt içerisindeki huzurun teminatı için, gerek idare amirlerinin gerekse emniyet güçlerinin kanun rehberliğinde vazifelerini ifa etmelerinin önemini de vurgulamıştır (Özüçetin, 2003, s. 67). Memurin Muhakematı Kanunu; memur suçlarına ilişkin kovuşturma ve yargılama usullerini düzenleyen, 24 Şubat 1913 tarihli bir yasadır. Kanun, memurların işlemiş oldukları suçlar doğrultusunda haklarında soruşturma başlatılarak, yapılan bu soruşturma

⁶⁴ TBMM Tutanak Dergisi, D. 8, C. 28, s. 214-216

sonucuna göre memurun adli mercilerce yargılanıp yargılanmayacağına karar verilmesini sağlamaktadır (Eren, 2000, s. 57).

Esasen aşırı sağ ya da sol görüşe sahip olan devlet memurlarının, TCK'ya göre bir suçları olmasa dahi görevlerinden uzaklaştırılmalarını sağlayan idari ve hukuki düzenlemenin yapılmasını hem iktidar hem muhalefet hem de basın istemekteydi. İşte bu talep, Günaltay tarafından 7 Mayıs 1949'da TBMM'ye sunulan Memurin Kanununda ele alınmıştı. Kanun, aşırı sağ ya da solculukla meluf memurları meslekten çıkarma gereğine değinmekteydi. Bu kanun sayesinde, haklarında bir delil bulunmasa da idari yetkili tarafından gerek görülürse memurlar görevinden uzaklaştırılabilecekti. Bu süreç, idari ve takdiri bir süreçti (Koçak, 2017, s. 193-194). Memurin Kanunu'na dair Başbakan Günaltay'ın görüşleri; temiz, dürüst ve işine sadık memurların müsterih olmalarını, bu kanunda belirtilen suç potansiyeli olan kişilerin ise gereken cezaya çarptırılmalarının elzem olduğu, şeklindedir. Yine memurların görevini tam manasıyla ifa etmeleri sayesinde kırtasiyecilik diye şikâyetçi olunan şeyin kendiliğinden ortadan kalkacağını ve bu suretle vatandaşın işinin hızlı ve daha iyi yürüyeceğinin altını çizmektedir. Her memur ve amirin kendi görevini hakkıyla bilip yerine getirmesinin en faydalı olacağını bildirmektedir. Günaltay, memurların vazifelerini tam manasıyla yapmaları gerektiğini, bu sayede işlerin düzenli bir şekilde işleyeceğini belirterek, bunun olmasını engelleyecek herhangi bir davranışta bulunacak memurlar hakkında bu kanun sayesinde gereken cezai işlemin yapılarak düzenin kontrollü işlenmesini sağlamayı hedeflediklerini bildirmektedir.⁶⁵ CHP'nin, diğer adımlarda olduğu gibi bu kanun ile de

⁶⁵ “Çıkardığımız kanunların önemlilerinden biri de memurlara ait kanundur. Arkadaşlar, memurlar meselesi görüyorum ki, bâzı yerlerde muhtelif surette yorumlanmaktadır. Hükümetin bu husustaki noktai nazarını belirtmek isterim. Ta ki, temiz dürüst ve namuslu memur arkadaşlar müsterih olsunlar. Ben Türk çocuklarının yaradılış itibarıyla faziletli olduklarına kaniim. Memurlarımızın ekseriyeti azimesinin dürüst Türk çocukları olduklarında şüphem yoktur. Bunların arasında birtakım dalâlete düşmüş betbahtlar olabilir. Benim getirdiğim ve sizden salâhiyet istediğim kanun bu gibi dalâlete düşmüş adamlar içindir. Yoksa temiz, namuslu, dürüst vatandaşları himaye edeceğim, onlara kabiliyetlerinin, zekâlarının inkişafı için mesuliyetleriyle karşı karşıya bulunduracağım. Ta ki, bu gençlerimizin istidat ve kabiliyetleri kendi kendilerine karar vermek melekeleri artsın. Memurlarımız bu kudrette tamamiyle inkişaf ederse, göreceksiniz ki, kırtasiyecilik, diye şikâyet ettiğimiz şey kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Her memur, her müdürü umumi, her daire müdürü o daireye ait olan işin kendi mesuliyeti altında olduğunu idrak edecek ve ona göre işini yürütecektir. Mafekten ne emir almaya ne de salâhiyet istemeye ihtiyaç hissetmeyecektir. Biz memurlarımızın bu suretle yetişmesini ve mesuliyetleri ile karşı karşıya kalmalarını istiyoruz. Bunu temin etmek için, bütün kuvvetimizle çalışacağız. Memurlar kanunu hakkında söyleyeceğim budur. Yalnız, burada bir noktaya işaret etmek isterim, o da. s. dürüstlükleri ve namuskârlıkları hakkındaki kanaat ve noktai nazarım yukarda arzettiğim gibi olmakla beraber, memurlar arasında lâkaydinin geniş nispette yayılmış olduğu kanaatini huzurunuzda belirtmek zaruretini duymaktayım. Bu da muhtelif sebeplerden ileri gelmektedir. Başlıca her memurun mesuliyetiyle karşı

haliyle aynı zamanda halkın teveccühüne mazhar olmayı hedeflediğini de söylemek mümkündür. Aynı zamanda Memurin Muhakematı Kanunu'na ek olarak bazı maddeler de söz konusudur.⁶⁶

3.3.2.3.2. İller Kanunu

Yine Günaltay döneminde değişikliğe tabi tutulan bir başka kanun ise, İller Kanunudur. Hasan Saka'nın imzası ile 16 Nisan 1948'de TBMM'ye sunulan tasarının gerekçesi,

karşıya bulunmaması ve çalışan takdir ve tefeyyüz imkânlarını bulamamalarıdır. Şimdi bu yolu tutarsak her memur vazife ve mesuliyetiyle karşı karşıya kalacak ve çalışanlar takdir ve tefeyyüze mazhar olacaklardır. Bu sayede lâkaydi de ortadan kalkacaktır. Lâkaydiyi itiyat edinmiş ve bunda musir bulunanlar kendi mukadderatlarını kendileri tâyin etmiş olacaklardır. Buna mukabil faziletli, dürüst, çalışkan ve kabiliyetli vatandaşları ve gençleri himaye etmek de Hükümetinizin birinci vazifesidir. Onları icabettikçe hem mükâfatlandırmak hem terfi ve terakkilerini kabiliyetleriyle, gayretleriyle ahenkli bir surette temin etmek borcumuzdur (TBMM TD, (1949c), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 106. Birleşim, s. 749)."

⁶⁶ Memurin Muhakematı Kanununa ek kanun olarak: "MADDE 1.- Vazifesi dolayısıyla öğrendiği, saklanması gerekli her hangi 'bir hususu doğrudan doğruya âmirinden 'başka 'bir kimseye duyurmanı veya vâki olmayan bir hali uydurarak yayılmasına sebep olan memurlar hakkında 18. III. 1926 tarihli ve 788 sayılı Memurin Kanununun inzibati cezalarından, fiilin vahamet derecesine göre, her hangi 'birisi yetkili inzibat komisyonu tarafından tatbik olunur.

MADDE 2. - Bakanlar, merkez ve iller teşkilâtında aylıkla çalışan her hangi bir memuru tâyinindeki usule göre, yapılması o bakanlığa ait bir iş için, orada bakanlık teşkilâtı ve boş vazife bulunup bulunmamasıyla kayıtlı olmaksızın, kadrosuyla yurt içinde dilediği yerde çalıştırabilirler.

MADDE 3. - 18. III. 1926 tarihli ve 788 sayılı Memurin Kanununun hükümlerine tâbi memurlardan. s. A) Olağanüstü çalışmalarıyla işin keyfiyetini muhafaza ederek emsallerinin üstünde verimli iş çıkaranlara, B) Üstün bir bilgiye dayanan şahsi teşebbüsü sayesinde gerek dairesinin hizmet kadrosunda, gerek hizmet vasıtalarında tasarruf sağlayanlara, C) Umumi bir zararın önlenmesi veya bir faydanın sağlanması için sağlık ve hayatını tehlikeye koyarak çalışanlara, Bağlı buldukları daire âmirinin teklifi ilgili Bakanların tasvibi ve Bakanlar Kurulunun kararıyla (A) bendindeki başarıyı gösterenlere almakta oldukları aylığın tutarının bir katma, (B) ve (C) bentlerindeki başarıyı gösterenlere üç katına kadar ikramiye verilebilir. Bütçeye konacak ikramiye ödenekleri her dairenin aylık ödeneğinin binde birini geçemez.

GEÇİCİ MADDE — Devlet teşkilâtı kadrolarında tasarrufu sağlamak maksatlarıyla genel müdürlük ve muadili derecedeki kadrolarla daha yüksek derecedeki kadrolar re'sen, bunların dışında kalan kadrolar müdürler komisyonlarının mütalâası alınmak suretiyle ilgili Bakanın teklifi ve Bakanlar Kurulu kararıyla kaldırılabilir. Kadrosunun kaldırılması suretiyle açıkta kalan memurlara kadronun kalktığı tarihi takip eden aybaşıdan itibaren hizmet süreleri on yıla kadar olanlara altı ay ve hizmet süresi daha fazla olanlara bir yıl aylıkları tam olarak ödenir. Bu süreden sonraki istihkakları hakkında 18. III. 1926 tarihli ve 788 sayılı Memurin Kanununun 9. III. 1938 tarihli ve 3335 sayılı Kanunun ikinci maddesiyle değiştirilen 85 inci maddesi hükümleri uygulanır. Bu suretle açıkta kalan memurlar istedikleri yerde ikamet edebilirler. Bu takdirde kendilerine Harcırah Kararnamesiyle, 28. IV. 1926 tarihli ve 829 sayılı Kanun hükümlerine göre yolluk ödenir. Şu kadar ki, bunlar açıkta buldukları süre içinde Memurin Kanununun 9 ncu maddesi hükmüne tâbi kalırlar. Bu maddeye göre açıkta kalan memurlar, muvafakatleri olmadıkça açıkta kaldıkları kadrolardan aşağı dereceli kadrolara tâyin edilemezler. Bu madde hükmüne göre verilen yetki bu Kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren yalnız bir yıl için muteberdir." Ek Kanun kabul edilmiştir (TBMM TD, (1949c), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 106. Birleşim, s. 711-712). Yine memur ve hizmetlilerden, her beş yılda bir yenilenmek üzere mal beyannamesi alınması kanunu da çıkarılmıştır (TBMM TD, (1949c), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 106. Birleşim, s. 715).

mülki idare amirlerinin yeniden düzenlenmesini öngörmekteydi. Düzenleme, yetki ve görevleri genişletmekteydi. Bu tasarı da Günaltay döneminde gündeme gelmiştir. Mülki idare amirlerinin görev ve yetkilerini yeniden düzenleyen tasarı 27 Mayıs 1949'da TBMM'de görüşülmeye başlanmıştır. Muhalefet, tasarıyı anayasaya uygun bulmamıştır. Başbakan Günaltay ise, tasarının maksadının, devleti partiler üzerinde bir konuma getirmek olduğunu, devletle partiler arası teması keseceğini ve bu sayede partilerin devlete müdahalesinin engelleneceğini söylemiştir (Koçak, 2017, s. 173-175).

Başbakan Günaltay bu kanunun, sosyal hayatı düzenlemek amaçlı çıkarılmış olduğunu bildirmiştir. İller Kanununun, devlet mekanizmasının illerde muntazam bir biçimde işlenmesini sağlayacağını altını çizmektedir. Bu nedenle kanunun okunmadan ve iyice tetkik edilmeden tenkit edilmesinin doğru olmayacağına dikkat çekmektedir. Kanunun, demokratik milletlere uygun olduğunu da ayrıca bildirmektedir. Kanun sayesinde, vatandaşın işlerinin uzatılmadan mahalli idareciler olan valiler ya da kaymakamların yetkilerinin artırılarak bir an evvel sonuca kavuşturulmasının ne denli iyi bir icraat olacağına değinen Günaltay, bu sayede halk işlerinin ve halk şikâyetlerinin ortadan kalkacağına işaret etmektedir. Valilerin salâhiyetlerinin genişletilip, sonra vilayetlerde ahenkli bir nizam kurulmuş olacaktır. Aynı şekilde kaymakamlar ve sonra da bucak müdürleri kendi mesuliyetleriyle karşı karşıya kalarak hem vatandaşın işlerinin hızlı yürütülmesi sağlanacak hem de bu görevlilerin iyi yetişmesi sağlanacaktır. Bu vazifeyi kavrayabilenlerin kudretli birer amir olurken, bu kabiliyetten mahrum olanların ise saf dışı kalacağını bildirmektedir. Günaltay, bu kanunun ana hedefini, hükümet mekanizmasının tam manasıyla işletilebilmesi ve böylece teşekkül eden her türlü partinin devlete müdahalesinin engellenmesi olarak belirtmektedir.⁶⁷

⁶⁷“Çıkardığımız önemli kanunlardan birisi de, şimdi kabul ettiğiniz İller Kanunudur. Kanunu okumayanlar ve tetkik etmeyenler bunun bir baskı kanunu olduğundan bahsetmek gibi garabette bulundular. Hayır, arkadaşlar, İller Kanunu Devlet makinasının illerde muntazaman ve ahenkli bir surette işlenmesini temin edecek bir kanundur ve bu demokrat milletler için ideal olan tevsiî mezuniyet esasına doğru atılmış kuvvetli bir adımdır. Şimdiye kadar illerde vatandaşın herhangi bir dairede olan işi döner dolaşır, validen merkeze, o vekâletten öbür vekâlete gider ve işler sürüncemede kalırdı. Bu kabul ettiğiniz kanunla vali mahallinde bu işleri halledecektir. Yeni kanunun hedefi valileri mesuliyetler ile karşı karşıya koymak, iller dâhilindeki idare şubelerinin ahenkli bir surette çalışmalarını, halk işlerinin ve halk şikâyetlerinin sürüncemede kalmamasını, merkez ile iller arasında uzun muhabereleleri icabettiren usuller kaldırılarak işlerin mahallinde halledilmesi, yani vali ve kaymakamların mahallî işleri kesip atmak salâhiyetini haiz olmalarını temin etmektir. Yeni kanunun başlıca vasfı ise, bugün valilere ait olan salâhiyetlerin illere ait olanlarını valilere vermektir. Bununla vilâyetlerde ahenkli bir nizam kurulacaktır ve valiler vilâyet işlerinin muntazaman yürüyüp yürümediğinden birinci derecede mesul olacaklar, ondan sonra

3.3.2.3.3. Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu

Günaltay Hükümeti başka bir anti-demokratik olarak nitelendirilen Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun 18. maddesini de kaldıracaktır. Bu konu üzerinde dönemin İçişleri Bakanlığınca bir kanun tasarısı hazırlanmış ve 18 Şubat 1948'de Bakanlar Kurulu tarafından TBMM'ye sunulması kararlaştırılmıştır (Çufalı, 2012a, s. 185) Mevzu bahis Kanunun 18. maddesine bakacak olursak:

“Madde 18 – (4/7/1934 tarih ve 2559 sayılı Kanunun hükmüdür.) Fevkalade hallerde ve Devletin emniyet ve selametini ve içtimai nizamı tehdit ve ihlal kabiliyetini haiz vaziyetlerde bu hal ve vaziyetleri ihdas edeceklerinde veya devamına müessir olacaklarına şüphe edilenleri, sebep ortadan kalkıncaya kadar, polis nezaret altına alabilir ve umumi ve hususi nakil vasıtalarına vaziyet edebilir. Bu hal ve vaziyetin devamının takdiri en büyük mülkiye amirine aittir”⁶⁸ şeklindedir.

Kanunun bu maddesine muhalefet anti-demokratikliği gerekçesiyle olumsuz bakmakta ve kaldırılmasını istemektedir. Bu yönde iktidarı sürekli olarak eleştirecek ve baskı yapacaktır (Tuna, 2006, s. 37). Polise geniş yetkiler tanıyan bu madde muhalefet kanadında özellikle Demokrat Partili Milletvekili Adnan Menderes'in eleştirilerine

kaymakamlar ve daha sonra da bucak müdürleri mesuliyetleriyle karşı karşıya kalacaklardır. Bu suretle hem vatandaşın işi az zamanda görülecek, hem de kudretli valiler, istidatlı kaymakamlar ve bucak müdürleri yetişmiş olacaktır. Memlekette kabiliyetli idare memurlarının vazife başında kabiliyetlerini gösterecek ve mesuliyetlerini kavriyacak vaziyette bulunmaları istikbal için büyük faydalar bağliyacaktır. Binaenaleyh kabiliyetlerini gösteren bucak müdürleri, kaymakamlar ve valiler bu memleketin en iyi idare âmirleri olacaklar, bu kabiliyetten mahrum bulunanlar ise tabiatıyla makinanın dışına atılmış olacaklardır. İller Kanununda kabul edilen esaslara göre bucaklarda halk teşekkülü olarak kurulacak meclis ve komisyonlar köylülerin müşterek dileklerini kolayca illere aksettirecek ve köylülerin müşterek isteklerinin sağlanmasına imkân verecektir. Bu sayede bucaklarda bucaklılık ruh ve şuuru uyanacaktır. Hükümetinizin hedefi, Hükümet makinasını tam mânasıyle işler bir duruma sokmaktır. Bu sayede, teşekkül eden türlü türlü partilerin Devlet makinası üzerinde müessir olmaları kaldırılmış, Devlet makinasının başlıbaşına ve yalnız Devletin makinası olarak işlemesi teinin edilmiş olacaktır. Çünkü partililer Devlet makinası karşısında ancak vatandaş olarak kalacaklardır. Hiçbir yerde partilerin Devlet işlerine müdahalesine meydan vermiyeceğim, hangi partiden olursa olsun, kendi istinat ettiğim parti başta olmak üzere, partililerin şikâyetleri olursa buradaki parti reislerine bildirirler, bu parti reisleri de mesul ve siyasî adam olan vekillerle ve Başvekille görüşür ve haklı olan şikâyetleri önlerler. Mahallindeki şikâyetler ancak vatandaş şikâyeti olmalıdır. Valiler müracaat edenleri ancak vatandaş diye kabul edeceklerdir ve bu suretledir ki biz partilerin nüfuz ve tazyiklerinden masun bir Devlet kurmuş oluruz. Partiler faaliyetlerini kendilerini halka sevdirmekle gösterebilirler. Kendilerini orta yere koyacakları programlarıyla belirtsinler ve halka beğendirsınler ve memleket mukadderatı üzerindeki nüfuzları da sandıklarda taayyün etsin (TBMM TD, (1949c), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 106. Birleşim, s. 746-747).”

⁶⁸ <http://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/5.3.2559.pdf> , s. 225, (04/05/2019).

sürekli olarak maruz kalacaktır (Kaştan, 2017, s. 132). CHP, bu kanunun sürekli olarak eleştirilere maruz kalan 18. maddesi hakkında, yapmış olduğu 7. Kurultay'ında düzenleme kararı alacaktır (Öztürk, 2006, s. 75-77). Bu karar da Günaltay Hükümeti döneminde uygulanacaktır (Sarıçoban, 2005, s. 139). Polis Salahiyet Kanunu'nun 18. maddesinin kaldırılmasının gerekçesi şu şekilde ifade edilmiştir:

“1934 senesinde yürürlüğe girmiş olan Polis Vazife ve Salâhiyet Kanununun o zamanki şartlar gözönünde bulundurularak 18 nci maddesiyle mülkiye âmirlerine verilmiş olan yetkinin bugünkü duruma nazaran devamına lüzum ve ihtiyaç kalmamış olduğundan bu maddenin yürürlükten kaldırılması uygun görülmüş ve bu sebeple bu tasarı tanzim edilmiştir.”⁶⁹

Böylece polise mahkeme kararı olmadan tevkif salahiyeti tanıyan bu madde kaldırılmıştır (Karcı, 2010, s. 80) ve bir anti-demokratik uygulamaya daha Günaltay döneminde son verilmiştir. Görüldüğü üzere Mehmed Şemseddin Günaltay Hükümeti atmış olduğu bu adımlarla çok partili demokratik hayat önünde bir engel olarak duran anti-demokratik bir kanunu daha düzenleyerek, çok partili hayatın yerleşmesi doğrultusundaki adımlarına bir yenisini eklemiştir.

3.4. GÜNALTAY HÜKÜMETİNE MUHALEFETİN BAKIŞI

Kurulduktan sonra hemen iş başı yapan Günaltay hükümetine elbette ki muhalefetten olumlu ve olumsuz tepkiler söz konusu olmuştur. Bu muhalefet gerek parti içi gerek parti dışındandır. Çünkü ‘tek parti’ döneminin son aşaması olan 1947-1950 arasında CHP'nin tek parti dönemiyle çelişen politikalar izlediği görülmektedir. Dönemin son başbakanı Günaltay'ın TBMM'de yaptığı “İlkokullarda din dersleri okutan, imam hatip kursları açan, Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir hükümetin başbakanıyım” şeklindeki övgüsünün tek parti dönemi politikalarından uzak olduğu ortadadır. Özellikle tek parti döneminde ihmal edildiği belirtilen dini alanda, çok partili dönemde ferahlama yaşanması tek parti dönemi ile çok partili dönem arasındaki politika farklarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Uyar, 1999, s. 354-356).

⁶⁹ TBMM TD, Dönem.8, Toplantı.2, Cilt.10, Birleşim.45, (20.02.1948), Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun 18. maddesinin kaldırılmasına dair kanun tasarısı ve Adalet ve İçişleri Komisyonları raporları (1/310), S. Sayısı. s. 106.

Buna mukabil Günaltay hükümetine karşı muhalefetin başta geleni dini alandaki ferahlamaya rağmen İslamcı kesim olmuştur. Günaltay hükümetinin komünizm ve irtica tehdidine karşı muhalefetle ortaklaşa aldıkları karar sonrası TCK'nın 163. maddesindeki yaptığı değişiklik bu durumu ortaya çıkarmıştır. Burada aşırı İslamcı çevrelerce TCK'nın 163. maddesinde yapılan değişiklik olumlu görülmemiş ve dini alandaki ferahlamayı desteklemeyen bir tavır gibi algılanmıştır. İşte bu değişiklik dolayısıyla dini alandaki olumlu açılımlarına rağmen en çok da bu çevrenin tepkisinden ve muhalefetinden kurtulamamıştır. Fakat Günaltay'ın geleneksel İslamcılardan olmadığı göz önüne getirildiğinde yapmış olduğu bu hareketinin sebebi ortaya çıkmaktadır. Günaltay'a göre Osmanlı'yı zayıflatan nedenler, din kaynaklı değil o dine mensup olanların batıllıklarından kaynaklanmaktadır. Günaltay bu nedenle muhafazakâr değil rasyonalite taraftarıdır ve İslamcı muhalefete bu şekilde karşılık vermektedir (Koç, 2011, s. 29). Ayrıca Günaltay, din ve vicdan hürriyetini mukaddes tanımış, din öğretiminin önünü açmış, bunu yaparken laiklikten asla taviz vermemiştir.

Fakat bu arada da dini alanda gerçekleştirdiği reformlar sonucu bu sefer de kendi partisindeki radikaller tarafından laiklikten taviz verdiği gerekçesiyle parti içi muhalefete maruz kalmıştır. İslamcı çevrenin muhalefetine ve parti içi muhalefete cevaben, din olgusu adı altında hurafelerin yeniden hortlamasına, dinin siyasete ve şahsi menfaatlere alet edilmesine müsamaha etmeyeceğini belirtmiş ve böylece Atatürk İnkılâplarına bağlılığını da göstermiştir.⁷⁰ Böylece görmekteyiz ki başbakan Günaltay ne laiklikten taviz vermiş ne de din ve vicdan hürriyetine set çekmiştir. Denilebilir ki Günaltay Hükümeti demokrasiye uygun hareket etmektedir (Özüçetin, 2003, s. 70-71). Görüldüğü gibi Başbakan Günaltay'a, yapılan muhalefet sadece parti dışı kalmamış, Tekke ve Türbe yasağının kaldırılması ve benzeri dini açılımlar dolayısıyla ve de kendisinin aşırı dindar söylemleri üzerine parti içinden de olmuştur. Ancak Günaltay bunların hepsine demokrasi çerçevesinde bir cevap vermiştir (Olgun, 2017, s. 26). Zaten evvelden de olduğu gibi Günaltay döneminde de CHP içerisindeki ılımlı grup ve rejim destekçisi grup birbirine muhalif tavır içerisinde harekete devam etmektedirler. Haliyle bu durum Günaltay'ın parti içi muhalefete maruz kalmasına sebep olmuştur (Koç, 2011,

⁷⁰ Günaltay'ın İslamcı duruşuna göre hurafeler, inkılâplara ve ilerlemeye bir engel olarak ortadadırlar. İlerlemeye engel olanın dinin kendisinin değil, hurafelerin olduğunu ve bu açıdan da dinin hurafelerden arındırılmasını ve böylece dini açıdan da ilerlemeye bir engelin kalmadığını düşündüğünü söyleyebiliriz.

s. 55). Günaltay hükümetine, laiklik ilkesinden verilen ödünlerden dolayı muhalefet yapan CHP'li vekillerden Erzincan Milletvekili Behçet Kemal Çağlar; CHP'nin artık milliyetçi, laik, devletçi ve inkılâpçı ilkelere tam anlamıyla uymadığını söyleyerek tepki göstermiştir. Ancak bu tepkilerin yanında bazı milletvekilleri ise Günaltay'a, din eğitimi serbestîsinden ve vicdan özgürlüğü ifadesinden dolayı teşekkür ediyor ve kutluyorlardı. Böylece Günaltay'a yapılan parti içi muhalefete yine parti içinden Günaltay lehinde konuşan CHP'lilerce cevaplar verildiği de görülmektedir (Ataş, 2003, s. 32-33).

Günaltay, laiklik konusunda izlediği ılımlı liberal politika sonucu önce parti içi muhalefete maruz kalmış, ardından 163. maddede yaptığı değişiklik sonucunda ise parti dışı muhalefete maruz kalmışken, Günaltay'a karşı muhalefet edenler arasına bir de laik medya katılmıştır (Koç, 2011, s. 56;68). Günaltay hükümetinin programı, siyasal haklar ve özgürlükler ile din ve vicdan özgürlüğünü içeren maddeleri, basında da tartışma konusu olmuştur. Bazı gazeteler, tanınan hak ve özgürlüklerden istifade ederek ülkede siyasi irtica ve komünizmin baş göstereceğini yazmışlar ve bu durumun, Atatürk inkılâbını ve demokrasiyi tehdit edeceğini vurgulamışlardır. Tüm bu yazılanlar ve yapılan muhalefet bir yana burada hükümetin görevi; demokrasinin gereği olan hak ve özgürlükleri baskı altına almadan yaşatmak ve aynı zamanda da bunu inkılâbı ve demokrasiyi koruyarak yapmaktır. Günaltay hükümeti ise bunu başarmak için çabalamaktaydı. Bundan dolayı Günaltay hükümetinin çok partili hayat için elzem olan demokrasiye olan bağlılığı tüm muhalefete rağmen gerçekleştirdiği politikalarında görmemiz mümkündür ve yapılan olumlu işler ortadadır diyebiliriz (Ataş, 2003, s. 33-34).

Diğer taraftan Günaltay kabinesinin izlemiş olduğu liberal demokratik politikalara rağmen gerek muhalefet gerekse de halk tam olarak CHP'ye karşı tedirginlikten kurtulamamıştır. Bu tedirginlik, CHP'nin bir şekilde iktidarda kalma arzusunda olduğu, sonrasında ise çıkarılacak yeni kanunların eskisinden de daha sert olacağı yönündeki söylentilere dayanmaktaydı. CHP liberal demokratik bir politika gütmesine rağmen, kendisinden duyulan endişelere engel olamamıştır (Karpaz, 2010, s. 318). Ancak bununla birlikte laiklik ve din açısından yapılan çalışmalar halk içinde memnuniyetle karşılanmış ve rağbet görmüştür. Bu durum ise Günaltay'ın elini iç ve dış muhalefete karşı belirli bir oranda güçlendirmiştir (Koç, 2011, s. 58-59). Öyle ki DP Günaltay

Hükümetinin attığı adımlar karşısında CHP'ye karşı daha güçlü bir muhalefet sergileme ihtiyacı hissetmiştir. Çünkü Günaltay hükümetinin ılımlı liberal politikaları nedeniyle CHP'nin halktan gördüğü olumlu geri dönüş, DP'de yankı bulmuş ve DP bunun önüne geçmek adına o dönem iyi geçindiği hükümete daha sert bir muhalefet etme kararı almıştır. DP'nin bu sert muhalefet kararı Günaltay hükümetinin maruz kaldığı başkaca bir zorluk olarak ortaya çıkmıştır (Koç, 2011, s. 69-70). Günaltay hükümetinin tüm bu liberal siyasetine rağmen, DP'nin sonradan göstermiş olduğu aşırı tepkili tavrı sonrasında başbakan Günaltay, bu tavra hayretle baktığını vurgulamıştı. Çünkü artık muhalefet keskin bir tavırla karşılarındaydı (Karpat, 2010, s. 320-321). Bununla birlikte Günaltay kabinesinin TCK'nın 163. maddesinde yapmış olduğu değişiklik sonrası kendilerine destek veren İslamcı kesimi muhalif olarak karşısında bulmalarıyla birlikte bir de ayrıca MP, bu maddedeki değişikliğe tamamen karşı çıkmış ve böylece MP'nin de muhalefeti sertleşmiştir. DP içerisinde ise bazı milletvekilleri MP'nin aksine düşünürken bazıları ise MP ile hemfikirdir. Bu maddeden ötürü muhalefet eden DP'li bazı vekillere ise Günaltay, alınan bu kararda DP başkanının da onayının alındığını söyleyerek kendini savunmuştur. Günaltay ayrıca bu değişikliğin irtica faaliyetlerinin önünü kesmek için gerekli olduğu hususunun altını çizerek savunmasını yapmıştır (Koç, 2011, s. 63-64).

Nitekim endişe duyulan irtica ve taşkınlık durumu Fevzi Çakmak'ın cenaze töreninde yaşanmıştır. Fevzi Çakmak'ın cenaze töreninde⁷¹ yaşanan olaylar sonrası Celal Bayar yaptığı açıklamada mukaddes mefhumların istismar edildiğini, bu gibi irtica faaliyetlerinin tahrikçilerine karşı mücadeleye devam edilmesi gerektiğini ve bu tür olayları tasvip etmediğini belirtmiştir. Ayrıca olaylarda dış etkilerin de bulunduğunu söylemiştir. Yaşanan bu durum hükümetin endişelerinin yersiz olmadığını bir göstergesi sayılabilecek bir olaydır ve Günaltay hükümetine kaşı yapılan muhalefete bir cevap niteliğindedir (Çufalı, 2012a, s. 25).

⁷¹ Mareşal Fevzi Çakmak'ın vefatı sonrasında MP taraftarı bazı grupların cenaze törenindeki din kisvesi altında yaptıkları aşırılıklar karşısında DP ile CHP aynı oranda tepkigöstermiştir. DP başkanı Celal Bayar, Başbakan Günaltay'ı ziyaret ederek, yaşanan bu olayların gelecek seçimleri zedelememesi için kanun ve nizamın korunması adına atılacak her adımda hükümetin yanında olduklarını söylemiştir (Karpat, 2010, s. 324-325).

Bu maddeyle alakalı olarak DP milletvekili Adnan Adıvar, tasarının hürriyeti kısıtladığını söylerken, diğer bir DP milletvekili Fuat Köprülü ise bu kararda hükümet ile birlikte olduklarını, komünizm ve irticaya karşı olan bu tasarımı desteklediklerini belirtmişti. DP'nin genel itirazı kanunun, gayesini temin edemeyebilecek olması yönünde kalmaktaydı. Tasarıya genel muhalefet ise 'elastiki' yapıda olduğundan dolayı laiklikle ilgili olmasa bile yapılan herhangi bir eylemin suç sayılabileceği ve bunun bir yanlışa neden olabileceği şeklindeydi (Koçak, 2015, s. 253). Bunlara cevaben Başbakan Günaltay Meclis konuşmasında; herkesin irtica ve komünizm aleyhtarı olduğunu, bu gibi durumların olmasını engellemek adına gereken adımların atılması gerektiğini, irticaya teşvikin dahi önüne geçilmesi gerektiğini, işlenecek herhangi bir suçun hükmünün mahkemece verileceğini söylemiştir. Ayrıca bu kanunun demokrasiyi öldürmek için değil, oluşturulacak huzur ve güven ortamında yaşatmak için olduğunu belirtmiştir.⁷² Günaltay hükümeti bu adımla sadece irticanın değil, komünizmin de önüne geçmek istediğini belirtmekte, komünizmin 'din karşıtlığı' tezi üzerinden aslında hem dinin hem de devletin korunmaya çalışıldığı savunulmaktadır (Koç, 2011, s. 64-65).

Farklı bir muhalefet olarak ise, Milletvekili Seçim Kanunu'ndaki değişimlere MP'den gelen muhalefeti göstermek mümkündür. MP, kanuna eleştiri olarak, seçim kurullarına partililerin gönderilmesinin tarafsızlığa aykırı olacağını, milletvekili adaylığı için anayasada bulunmayan sınırlamaların getirilmesinden dolayı anayasaya aykırı olacağını, seçimlerde tüm kolluk kuvvetlerinin oy kullanamama durumunun ise hem hukuka hem anayasaya uymayacağını belirterek demokrasi ve insan hakları beyannamesine tamamen aykırı olduğunu söylemiştir. Başbakan yardımcısı Nihat Erim ise Seçim Kanunu hususunda muhalefetten yardım istediklerini ancak muhalefetin kendilerini yalnız bıraktıklarını öne sürerek hükümeti savunmuştur (Çufalı, 2012a, s. 95-96). Aynı şekilde Başbakan Günaltay da seçim kanunu hazırlanırken muhalefetin de tenkitlerine önem verdiklerini belirtmiş ve kanuna katkıda bulunmalarını istediğini söylemiştir. Bu bağlamda ara seçimlere muhalefetin de katılmasını ve böylece kanunun açıklarının daha

⁷² TBMM TD, (1949b), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 104. Birleşim, s. 596, (8.6.1949).

iyi anlaşılmasında yardımcı olmasını istediğini fakat muhalefetin ara seçimlere girmeyerek hükümete bu konuda yardımcı olmadıklarını dile getirmiştir.⁷³

Başbakan Günaltay kendilerine karşı yapılan eleştirilere; “hükümeti döneminde demokrasiye önem veren ve demokrasinin memlekette yerleşmesini isteyen ve bunun için çalışan bir başbakan olarak demokrasi adına gerekli tüm kanunların hükümeti tarafından çıkarılarak Meclis’e sunulup, Meclis’in onayını aldıktan sonra yasalaştırıp halkın hizmetine sunan ve verdiğimiz sözleri tutan bir hükümet olarak buradayız” şeklinde cevap vermiştir.⁷⁴ Yapılan tüm tenkitlere rağmen Günaltay hükümetinin çok partili rejime uygun olarak muhalefetin de memnun kalacağı seçim kanununu hazırlaması ve bu kanunu hazırlarken tüm partilerinde görüşlerine başvurması ve hazırlanan seçim kanununun değerlendirilmek için önce basına sonra ise Millet Meclisi’ne vermesi, ayrıca çok partili rejime uygun olarak seçim zamanlarında siyasi partilerin devlet radyosundan faydalanmalarını sağlaması, İstiklal Mahkemelerini kaldırması gibi çalışmaları göstermektedir ki Günaltay hükümeti demokratik çok partili hayatı desteklemiş ve bu amaçla çalışmıştır. Yine Günaltay, demokrasinin iktidar ve muhalefet partilerinin sorunlara ortak çözümler bulmasıyla başarılacağına altını çizerek demokratik çok partili hayata dair görüşünü ve bu anlamda demokrasiye verdiği önemi göstermektedir (Karpat, 2010, s. 317). Görüldüğü üzere Günaltay Hükümeti başarılı çalışmalar yürütmüş ve her kesimin takdirini toplamış diyebiliriz ve de CHP’nin Günaltay hamlesinin kendi adına başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

⁷³ TBMM TD, (1949c), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 106. Birleşim, s. 750, (8.6.1949/Cuma).

⁷⁴ “Arkadaşlar, çıkardığınız kanunlar bunları yapmak için Hükümete imkân ve salâhiyet vermektedir. Bu sırada bir noktaya temas etmek isterim, bazı gazeteler ve bazı zevat, Hükümet geniş vaatlerle iş başına geldi fakat iş sözde kaldı dernektedirler. Görüyorsunuz ki arkadaşlar Hükümetiniz iş başına geldiği gündən beri görülmesi lâzımgelen işleri görmüş, yapılması icabeden kanunları yaparak getirmiş ve bunlar çıkarılmıştır. Bazı arkadaşlar zannediyorlar ki demokraside bir Başbakan eski devirlerin sadrazamları gibi yapacağım dediği işi hemen o akşam veya ertesi sabah yapmak salâhiyetini haizdir. Hayır, arkadaşlar demokraside hiçbir Başbakan böyle bir salâhiyeti haiz değildir. Böyle bir salâhiyeti olduğunu sanan Başbakan tehlikeli bir adamdır. Demokraside bir başbakan memleket için hayırlı gördüğü şeyi türlü vasıtalarla evvelâ efkârı umumîyeyearzeder, efkârı umumîyeninintibalarını alır, ondan sonra ona göre bir tasarı yapar, B. M. M. ne getirir. B. M. M. Komisyonları onu enine boyuna tetkik, münakaşa ve tadil eder. Neticede tasarılar Genel Kurulunuzda, buraya gelir. Burada da münakaşalar, mücadeleler yapıp, neticede başbakanın memleket için hayırlı gördüğü şey memleketin malı olarak kanun şeklinde çıkar. Ancak ondan sonra başbakan iş görmek salâhiyetini kendisinde bulur (TBMM TD, (1949c), Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 106. Birleşim, s. 749-750).”

3.5. 1950 GENEL SEÇİMİ İÇİN PARTİLERİN SEÇİM BEYANNAMELERİ

Günaltay hükümeti eleştiriler ve tebrikler eşliğinde çalışmalarını sürdürürken bir yandan da yaklaşan seçimler öncesi seçim çalışmalarını önemsemektedir. Meclisin kapanmasının ardından CHP, DP ve MP aday listelerini açıklamışlar ve seçim çalışmalarına ülkenin her yerinde hızlı bir şekilde başlamışlardır. İnönü, tarafsız Devlet Başkanı rolünü bir kenara bırakarak bu seçim mücadelesinde CHP'nin yanında yer almıştır (Karcı, 2010, s. 94-95). CHP, seçim propagandalarında, memleketin kuratıcısı ve Türkiye'de demokrasinin öncüsü ve kurucusu olduğu tezini ön planda tutmuştur (Kaştan, 2017, s. 129). CHP'nin 1950 seçim beyannamesi, laikliğin korunması şartıyla, bir anayasa değişikliği ve senatonun (II. Meclis) kurulmasını, iki meclis arası ilişkilerin düzenlenmesini, meclis görevlerinin saptanmasını ve Cumhurbaşkanı'nın görev ve yetkilerinin belirlenmesinin anayasal alanda düzenlenmesini öngörmekteydi. Beyanname aynı zamanda köylüye de hitap etmeye çalışmaktaydı. Beyanname, İller Bankasının imkânlarının genişletilmesi, Doğu bölgesini özel bir kalkınma planına dâhil etmeyi içeren bir nevi resmi hükümet bildirisi gibiydi (Koçak, 2017, s. 408-410).

DP de seçim çalışmalarını titizlikle yürütmekteydi. Seçim listelerinde CHP kökenli tanınmış isimlere yer vermekteydi. Ayrıca Ali Fuat Cebesoy'un CHP'den istifası sonrasında DP'yi destekler tavrı da DP'nin itibarını artırmıştı. Yine Yargıtay Başkanı Halil Özyürek'in de DP listesinden bağımsız aday olması da yine DP'ye güç katan başka bir etken olmuştu. Bu isimlerle beraber, ülkede tanınmış çeşitli isimlerin de DP'yi desteklemeleri, parti adına olumlu sonuçlar doğurmuştu (Sarıçoban, 2005, s. 213). DP, cumhurbaşkanlığına aday olarak Celal Bayar'ı gösterecekti (Kabasakal, 2013, s. 18). Böylece seçimler sonrasında ise Celal Bayar, Türkiye'nin üçüncü Cumhurbaşkanı olacaktı (Nadar, 2011, s. 14). DP'nin seçim beyannamesi, CHP'nin iktisadi ve mali politikalarını tenkit ile kalıyordu. İş hayatına engel olan bürokrasi ve devlet müdahalesini asgariye indirmeyi ve yabancı sermayeyi teşviki içermekteydi. Esasen CHP'nin beyannamesinden pek farkı yoktu. Bir iktidar değişikliğinde ise herhangi bir siyasi buhranın yaşanmayacağını bildirmekteydi. Millete mal olmuş olan inkılâplar korunacaktı. Geleceğe yönelik bir anayasa değişikliğinden de söz etmekteydi. MP'nin seçim beyannamesi ise, CHP ve DP'ye karşı sert bir muhalefetten ibaretti. MP'nin

klasik ve geleneksel yaklaşımı olan suçlamalar ve eleştirileri içermekteydi (Koçak, 2017, s. 416-417). Zaten MP, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde, sanki muhalefeti kabullenir bir tavır sergilemiştir. 22 ilde 205 aday gösteren MP'nin bu adaylarının 20'den fazlası iki yerde birden aday gösterilmiştir (Olgun, 2017, s. 29). Partiler bu doğrultudaki beyannameleri ile 1950 seçimlerine girmişlerdir.

3.6. 1950 SEÇİMLERİNİN TÜRKİYE VE DÜNYADAKİ YANKISI

14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlere CHP, DP, MP, MKP (Milli Kalkınma Partisi), Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi ve İşçi Partisi katılmıştır (Demirtaş, 2011, s. 217). CHP, 1950 seçimlerine 1949'dan itibaren ve hatta daha önceki süreçten itibaren hazırlanmaya başlamıştır. Önceliğini halkın ihtiyaçlarına göre belirlemeye çalışan CHP, bu doğrultuda halka kredi açmak, tohum sağlamak, ürününe yüksek ücret vermek, ABD'den getirilen traktörleri büyük çiftçiye dağıtmak gibi adımlar atmış ve böylece hem halkın hem de büyük toprak sahiplerinin ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır. Ayrıca memura ikramiye ve vergi indirimi alanında düzenlemeler yapmıştır. Sınırlı bir af yasası da çıkarmıştır. Bunların hepsi seçimler için bir hazırlıktır (Olgun, 2017, s. 25). 27 yıllık iktidar partisi olan CHP, nihayet ilk kez serbest bir seçime girecek ve nihayetinde beklenenin üzerinde oy alacaktır (Koçak, 2017, s. 477). Yaptığımız araştırmada önceki seçimlere talebin az olduğunu görmekteyiz. Buradan hareketle bu seçimlere ilginin yoğunluğu sonrası CHP'nin % 40'a yakın oy alması ve Günaltay Hükümeti döneminde de sempati toplamış olması durumundan dolayı CHP'nin önceki seçimlere oranla beklenenden fazla oy aldığını söylemek mümkündür.

1950 Genel seçimlerine ilgi yoğun olmuştur. CHP ve DP ülkenin tamamında, MP 22 ilde, MKP ise sadece İstanbul'da seçim yarışına katılmıştı. DP'nin büyük bir başarıyla kazandığı seçimler sonucu CHP'nin iktidardan uzaklaşması 'beyaz ihtilal' olarak adlandırılmıştır (Kaştan, 2017, s. 129). Seçimlerin ferah bir ortam içerisinde gerçekleştiği ve katılım oranının bir hayli yüksek olduğu (yaklaşık % 90) bildirilmiştir (Tuncay, 2014, s. 130). 1950 seçimleri sonucu şu şekilde yansımıştır; 7.958.055 seçmenin oy kullandığı seçimlerde DP 4.242.381, CHP 3.165.096, MP 240.209 oy almıştır. Bağımsızların ise 258. 698 oy aldığı görülür. Çoğunluk sisteminin uygulanması

ile 487 milletvekilliğinin 416'sını DP, 69'unu CHP, 1'ini bağımsızlar, 1'ini ise MP almıştır (Karpat, 2010, s. 327). Kayıtlı seçmenin yaklaşık yüzde 90'ının oy kullandığı bu seçimde, DP'nin oyların yaklaşık olarak yüzde 55'ini almasına rağmen 408 sandalye kazanmasının, CHP'nin yaklaşık yüzde 40 oy almasına rağmen mecliste sadece 39 sandalye kazanmasının sebebi, kazanan hepsini alır ilkesine göre kurulan seçim sistemidir. Bu seçim sisteminin, cumhuriyetçi hükümetin eseri olması da ayrı bir ironidir (Ahmad, 1995, s. 155-156). Buna rağmen CHP, Günaltay hükümetinin yaptığı çalışmalar sonrasında beklenenin üstünde bir orana kavuşabilmiştir. Bu açıdan CHP'nin oy oranı dikkate ve hayrete şayandır. Böylelikle tek parti döneminin tüm olumsuzluklarına rağmen CHP, çok partili döneme adaptasyon sürecinde giriştiği çalışmalar ile büyük ilerleme kaydetmiş ve nihai olarak bu ilerlemeyi Günaltay Hükümeti hamlesi ile başarıyla neticelendirmiştir ve halkın teveccühüne de bazı eski olumsuzlukları kırarak mazhar olmuştur. Böylece CHP, Günaltay hükümeti döneminde parti kimliğini koruyarak serbest seçimlerde oyların önemli bir bölümünü almıştır. Burada çoğunluk sisteminin beraberinde getirdiği bu ağır seçim mağlubiyetine rağmen CHP yaklaşık olarak % 40 oy alabiliyordu ve takdire şayan olan durum buydu. Bu durum Günaltay hükümetinin icraatlarının halkın büyük kesiminin nazarında bekleneni verdiğini göstermektedir (Koçak, 2017, s. 447-448).

1950 seçimlerinde çok partinin yarışması beklenirken, yarış daha ziyade CHP, DP ve MP arasında geçmiştir. Seçimin 'liste usulü çoğunluk' sisteminden dolayı DP tek başına iktidara gelmiştir (Olgun, 2017, s. 29-30). CHP'nin kesintisiz iktidarı, yine kendi hükümeti olan Günaltay hükümetince hazırlanan liberal seçim kanununa göre yapılan seçimler sonucunda 14 Mayıs 1950'de sona ermiştir (Karpat, 2010, s. 478). Fakat bu seçimlerde daha önceden yaşanan anti-demokratik, baskıcı yahut şüpheli sonuçlar gibi bir itiraz ya da söylenti ortaya çıkmamıştır. Bu durumda göstermektedir ki Günaltay hükümetinin demokratik ortam için hazırladığı seçim kanunu başarıya ulaşmıştır. İşte bu seçim kanunu sayesinde 14 Mayıs 1950 seçimleri kamuoyunda herhangi bir kuşkuya mahal bırakmadan yapılmış ve Türkiye'de ilk kez özgür seçimlerle iktidar el değiştirmiştir (Timur, 2003, s. 123). 1950 seçimlerinde halkın çoğunluğu, tek-parti ideolojisinin uygulamalarının getirdiği ve bir nevi halkta olumsuz olarak yer ettiği negatif durum dolayısıyla belki de artık bir değişim istediğini bu fırsatta göstermiştir diyebiliriz. Çünkü tek-parti dönemi çok partili hayata adaptasyon sürecinde CHP adına

her zaman olumsuz bir durum olarak CHP'nin karşısına çıkmıştır ve haliyle seçimleri kaybedince önemli rol oynamıştır (Karatepe, 2011, s. 53). Böylece 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi tek parti iktidarı artık muhalefet olarak siyasi hayattaki rolünü almıştır (Özüçetin, 2015, s. 424). Seçimler sonrası DP lideri Celal Bayar'a CHP ile aralarındaki farkın ne olduğu sorulduğunda cevaben, arada esasen büyük bir farkın olmadığı ve her iki partinin de Türkiye'yi modern ve müreffeh bir ülke haline getirme programına sahip olduğunu söylemiştir (Ahmad, 1995, s. 156).

1950'de Günaltay hükümetinin yapmış olduğu demokratik nizama uygun kanunla demokratik bir şekilde yapılan seçimler sonucu gerçekleşen hükümet değişikliği ile birlikte Türkiye'ye genel bir güven duygusu ve istikrar hâkim olmuştur (Karpat, 2010, s. 496). 20 Mayıs 1950'de DP Melis Grubu, cumhurbaşkanlığı adayı olarak Celal Bayar'ı göstermeyi kabul etmiştir. 22 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı seçilen Bayar, hükümeti kurma görevini Adnan Menderes'e vermiştir (Kabasakal, 2013, s. 18). Mehmed Fuad Köprülü, Demokrat Parti'nin seçimleri kazanmasının ardından Dışişleri Bakanı olmuş, 1956 yılında ise Demokrat Parti liderliğini anti-demokratik olarak değerlendirmiş ve bunun üzerine Demokrat Parti'den ayrılmıştır. 1960 yılında ise gelen askeri darbe sonrasında Dörtlülük Takrir sahipleri tutuklanmıştır. Mehmed Fuad Köprülü ise tutuklama sonrasında beraat eden isim olmuştur (Karpat, 2013, s. 641, 642).

Bakıldığında Günaltay, iktidar olarak çıkardığı seçim kanunu ile demokrasiye olan inancını göstermiştir. Demokrasi ve çok partili hayattan artık geriye değil ileri doğru gitmenin bir dönüm noktası olarak Günaltay hükümeti, kendisinden sonra gelecek olan siyasi liderlere ve hükümetlerine demokrasinin erdemini bir örnek olarak ortaya koymuştur. İşte burada Günaltay hükümetinin çok partili demokratik hayata olan katkısını, oynadığı önemli rolü ve inancını görmemiz mümkündür (Özüçetin, 2015, s. 425). Atatürk devriminin siyasal örgütü olan CHP, demokrasiyi ve kalkınmayı halka verecek güçte olduğunu göstermek amacıyla ilkelerini liberal bir boyut içerisinde anlamlandırma sürecine girse dahi, 27 yıllık iktidarının 1950 seçimleriyle sona ermesinin önüne geçememiş, demokrasiyi yerleştirmenin yanında iktidarını sürdürmeyi amaçlamasına rağmen bunu çeşitli nedenler dolayısıyla başaramamış ve nihai olarak iktidarı DP'ye devretmiştir (Atılğan, 2001, s. 24). Fakat burada CHP, Günaltay hükümetinin uygulamış olduğu liberal siyaset sonrası 1950 seçimlerinde kaybetse bile

evvelden kaybetmiş olduğu kısmi güven kaybını bu hükümet döneminde yaptığı hamlelerle hatırı sayılır düzeyde geri kazandığı söylenebilir. Denilebilir ki CHP Günaltay hamlesi ile belki de ağır bir yenilgiye uğramaktan kurtulmuştur. Seçimi kaybetmesinde ise belki de en büyük etken, tek partili sistemin simgesi haline gelmiş olmasıdır. Buna rağmen Günaltay kabinesinin izlediği politikalarla da çok partili hayata adaptasyon sürecinde itibarını eskiye oranla daha da ilerlettiği ve arttırdığını önceki seçimlere az sayıda olan katılımın 1950 seçimlerinde oldukça yükselmesi durumundan görmemiz mümkündür diyebiliriz. Bu durum CHP adına Günaltay hükümetinin çok partili demokratik rejime geçişteki başarısını ve bu başarının da halkın teveccühüne mazhar olduğunu ve de CHP'nin Günaltay hamlesinin başarılı bir seçim olduğunu göstermektedir diyebiliriz. Seçimler sonrasında hükümetin Demokrat Parti'ye devredilmesiyle birlikte Celal Bayar cumhurbaşkanı, Adnan Menderes başbakan olurken, İsmet İnönü ise muhalefet lideri olarak yani CHP'nin yeni lideri olarak yerini almıştır (Karpaz, 2010, s. 328).

Seçimin kaybedilmesinin ardından bazı söylentilere göre askeri kanatta huzursuzluk olmuş ve general rütbesinde bir askerin İnönü'ye, hükümetin değişmesini önlemek adına ordunun müdahalede bulunmasını isteyip istemediğini sormuştur. CHP her ne kadar da bu sonucu sindirmekte güçlük yaşıyor olsa bile, yeni iktidarın çok fazla dayanamayacağını ve kendilerine iktidarın yeniden geri geleceğini düşünmüş olsa gerek ki İnönü bu askeri müdahale önerisini reddetmiştir (Demirtaş, 2011, s. 215). CHP'nin iktidarı kaybetmesinden sonra muhalefetteki rolü; 1950'de toplanan sekizinci kurultayda İnönü'nün belirttiği gibi, TBMM'de hükümeti denetleme görevini layıkıyla icra etmekte. Dış politikada ise DP ile mutabakat halinde kalınacaktır (Karpaz, 2010, s. 481).

Ülke içinde olduğu gibi ülke dışında da seçim sonuçları dikkat çekmiştir (Olgun, 2017, s. 30). Türkiye'nin çok partili hayata geçiş süreci, uluslararası arenada ABD etkisi altındaki bazı kuruluşlar tarafından izlenmiş ve raporlar tutulmuştur. Bu raporlarda yapılan iktisadi değerlendirmelerde özel teşebbüsün ön plana çıkması ve devlet etkisinin tasfiye edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Bürokratik sınıf, kalkınma adına bir engel olarak görülmüştür. Ekonominin, tek parti cihazı yerine, üretici ve tüketici olarak tüm

halkın lehine işletildiği takdirde demokrasiye gidilebileceği vurgulanmıştır.⁷⁵ CHP'nin son dönemde bunu yapmaya çalıştığı görülmektedir ve en etkili bir biçimde ise Günaltay döneminde uyguladığı liberal politikalarla yaptığı söylenebilir. Yine İktisadi kalkınma için tarıma önem verilmesinin altı çizilmiştir. Esasen ekonomide ve siyasette devletçiliğe karşı bir tutumun raporlarda yer aldığı görülür. Elbette ki Türkiye bu raporlara uygun bir iktisadi politika izlemeye çalışmıştır (Timur, 2003, s. 95-98).

Bakıldığında Şemseddin Günaltay kabinesi bazı ufak hatalarına rağmen yeni dönem olan çok partili rejim dönemine uygun bir şekilde hareket etmek arzusu içerisindeydi. Hürriyet ve demokrasi ideallerine ve de 12 Temmuz Beyannamesinin yönlendirdiği iş birliği ruhuna uygun bir çizgide politikalar çizmekteydi. Bunu başta demokrasiye uygun olarak çıkardığı yeni seçim kanunu, laikliği koruyarak dini alanda yapmış olduğu düzenlemeler ve diğer inkılâpları koruyarak izlediği politikalarında görmemiz mümkündür. Döneme uyum ve çok partili hayata geçişin tamamlanması için getirilen Günaltay hükümetinin başarılı politikaları sonucunda istenileni verdiğini söyleyebiliriz (Karcı, 2010, s. 85-86). CHP de Günaltay Hükümeti döneminde çok partili hayatı yerleştirmeye çalışmakla birlikte seçmen desteğini de sağlamak adına adımlar atmış ve bunun bir sonucu olarak 1950 seçimlerinde toplumda belli bir kırılma olmuştur. Sonuçlara da yansıyan bu durum tek parti döneminin tüm olumsuz getirilerine rağmen CHP'nin kalıcılığını göz önüne çıkarmıştır. Bu da bize göstermektedir ki demokratik çok partili hayatı yerleştirmeyi amaçlamanın yanı sıra CHP Günaltay hükümetiyle seçmene de hatırı sayılır bir oranda ulaşabilmiştir. Çünkü tek parti döneminin olumsuz getirilerinin yanı sıra 1950 seçimleri yaklaştığında görünür hale gelen iktidar mücadelesinde hükümetin sıkıntılarının arasında en önemli hususu ekonomi oluşturmaktaydı. Bu alanda beklenen mali yardımların beklentiyi karşılayacak düzeyde olmaması ülke ekonomisine olumsuz yansımış ve bu durum da diğer olumsuzluklarla birlikte haliyle 1950 seçimlerini etkilemiştir. Bu ise seçimlerde iktidarın elini zayıflatan bir durum olmuş ve CHP seçimi kaybetmiştir. Nihai olarak 1950 seçimlerini CHP kaybetse dahi çok partili hayata geçiş Günaltay hükümetinin de başarılı politikaları ile

⁷⁵Nihai olarak bakıldığında; CHP iktidarınca uygulanan devletçilik politikası, ülkenin her sorununa devletin el atması demektir. Bu ise, dengeli bir kalkınmayı ortadan kaldırmış ve ekonominin aleyhinde sonuç doğurmuştu. Neticede, ekonomik başarısızlıklar, ihmal edilen milli kültür ve bu kültüre karşı olan ilkeler gittikçe sertleşen katı laikçilik gibi olgular, CHP'nin 1950'de ki akıbetinin bir göstergesi olmuştur (Eriş, 2012, s. 210).

sağlanmış ve bu süreç CHP (Günaltay Hükümeti) adına bir başarı oluşturmuştur (Koçak, 2017, s. 489-490).

SONUÇ

Tezimiz, Türkiye’de çok partili demokratik hayata geçiş sürecinde CHP’nin son iktidarı olan Günaltay hükümetinin bu süreçteki rolünü irdelemeye çalışmıştır. Bunun için tarihsel bir arka plan sağlayabilmek adına öncelikle cumhuriyet öncesi siyasi yaşama bakılmış ve Cumhuriyet dönemine devrettiği yekûn incelenmiştir. Cumhuriyete geçiş sürecinde ise meclis içerisinde çok partili hayata benzer şekilde cumhuriyetin hemen öncesinde ortaya çıkan farklı görüşlerin (M. Kemal ve arkadaşlarının temsil ettiği görüş ve bu görüşe karşı olanların temsil ettiği görüş) Cumhuriyet sonrasında da devam ettiği görülmüştür. Bu fikri farklılaşmalara koşut şekilde Cumhuriyet sonrası belirli partilileşme ve çok partili hayat denemeleri olmuştur. Bunlardan ilki doğal yoldan gerçekleşmiş ikincisi ise muhalefete duyulan ihtiyaç ile birlikte zaten çok partili rejimi arzulayan M. Kemal’in emri ile meydana gelmiştir. Nihai olarak ise II. Dünya Savaşı sonrası hem uluslararası arenada hem de ülke içinde yaşananlar sonrası Demokrat Parti nezdinde kalıcı muhalefet ortaya çıkmış ve CHP’nin son iktidarı olan Günaltay hükümetinin çok partili hayatı mümkün kılacak icraatları sonucu iktidarı yine Günaltay hükümetinden devraldığı görülmüştür.

Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren gelişen çok partili hayat M. Kemal ve arkadaşlarının Büyük Millet Meclisi’ni açmalarıyla devam etmiştir. Meclis’in kurulmasının ardından M. Kemal ve arkadaşlarına muhalif bir grup ortaya çıkmış ve bu grup iktidar partisinin politikalarına karşı daha ziyade liberal bir görüntü çizmiştir. Bu farklı kanat ilerleyen dönemlerde Türkiye’nin ilk muhalif partisini (TpCF) ortaya çıkarmıştır. Bu ilk deneme ülkede yaşanan olumsuzluklar dolayısıyla başarısız olmuştur. Sonrasında ise bir muhalefet ihtiyacının hâsıl olmasıyla birlikte bizzat M. Kemal’in emri ile ikinci bir deneme söz konusu olmuştur. Bu denemenin adı Serbest Cumhuriyet Fırkası olarak tarihe geçmiştir. Ancak bu ikinci çok partili rejim denemesi de özellikle ülke içi karışıklıklar nedeniyle son bulmuştur. Bu arada ülkede İstiklal Mahkemeleri gerekli görülerek kurulmuştur. Ancak dönemde İstiklal Mahkemeleri ve benzeri anti demokratik uygulamaların ortaya çıktığı, devletçilik politikalarının arttığı ve muhalefetin sesinin tamamen kesildiği görülmüştür. Yaşanan bu durumların gerek halkta gerek büyük toprak sahiplerinde gerekse de diğer tüm muhalif kesimlerde

huzursuzluklara sebep olduğu görülmüştür. Bu huzursuzluklara CHP'nin uyguladığı devletçi politikaların da bir nevi tuz biber olduğu görülmüştür.

Devam eden süreçte II. Dünya Savaşı başlamış ve savaşı kazanan tarafların iki farklı görüşe sahip ülkeler olduğu görülmüştür. Bu farklı görüşlerin biri “Komünizm (SSCB)” diğeri ise “Kapitalizm (ABD)” olarak karşımıza çıkmıştır. Türkiye ise burada bir taraf seçme durumundadır ve tarafını ABD öncülüğündeki Batı'dan yana seçecektir. Türkiye'nin bu seçiminde rol oynayan faktörler arasında SSCB'nin Türkiye'ye karşı tehditkâr tavrı, dönemde ABD'nin uyguladığı Truman Doktrini ve Marshall Planı doğrultusunda yaptığı maddi yardımlar ve yine ABD'nin Türkiye gibi ülkeleri komünizm akımından korumak üzere yanında istemesi gibi durumların yanısıra Türkiye'nin Batı'ya yakınlaşma isteği gibi faktörler söz konusudur. Liberal demokrasi taraftarı olan Batı'ya yakınlaşan Türkiye de ister istemez Batı'nın bu sistemine adapte olma sürecine girmiştir. Dönemde (II. Dünya Savaşı Sonrası) demokrasinin yükselmesi ile birlikte tek partili modellerin artık son bulması ve Türkiye'nin de demokratik Batı'dan yana olması Türkiye'deki tek parti idaresinin bitmesi gerekliliğini ve artık Batı'nın yanında olabilmek için çok partili hayata geçilmesinin zaruretini ortaya çıkarmıştır. Zaten ülke içinde de yaşanan ekonomik bunalım ve diğer sıkıntılar Türkiye'de de dünya konjonktüründe artan popüleritesi ile demokratik çok partili hayatı istenir hale getirmiştir. Zaten bakıldığında Türkiye'nin demokratik çok partili hayata geçme isteğinin başından beri olduğunu görmekteyiz. Burada Batı'ya yakınlaşmanın bu süreci daha da hızlandırdığını ve daha etkin hale getirdiğini tespit ettik.

Böylece görmekteyiz ki Türkiye hem iç hem de dış etmenler birleşmesiyle artık çok partili hayata geçiş gerekliliğini hissetmeye başlamış ve bunun neticesinde de bu yolda adımlar atmaya başlamıştır. Bu adımların kolaylıkla atılmadığı söylenebilir. İlk önce muhalefet yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Ortaya çıkan yeni muhalefetin eskisinden farklı olduğu ve bu farkın ise öncekiler gibi geçici değil artık kalıcı olduğu görülmektedir. Esasen Demokrat Partide somutlaşan bu muhalefetin diğerleri ile benzerliği de söz konusudur. Bu benzerlik, yeni muhalefetin kurucularının da tıpkı diğer muhalefet partilerinde olduğu gibi CHP içinden çıkmasıdır. Yine çok önemli bir husus olarak bu kez muhalefetin iktidar kanadınca da çok daha samimiyetle desteklendiği görülmektedir. İktidar kanadında ki destekçilerin başında özellikle ‘Milli Şef’

İnönü'nün gelmesi manidardır. İnönü'nün muhalefeti desteklemek istemesi amacının altında CHP'nin çok partili hayatı yerleştirmeye çalışmasının yanı sıra hem Batı'ya Türkiye'nin demokratikleşme adına adımlar attığını göstermek ve bu sayede Batı ile bütünleşerek fayda sağlamak hem de muhalefeti açıkça bir çatı altında toplanmak olduğu da ayrıca anlaşılmaktadır. Ayrıca rejimle herhangi bir sorunu olmayan ve güvenilir bir muhalefet istemektedir. Burada yine ayrıca Batı'ya yakınlaşma adına adımlar atan Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kuruluşu için San Francisco'ya bir heyet gönderdiği ve bu heyetin bizzat İnönü'nün emri ile Türkiye'nin çok partili hayata geçeceğinin bilgisini Batılı devletlere verdiği görülmüştür. Ayrıca bununla paralel olarak İnönü'nün yurt içinde iktidar ile muhalefet arasında yaşanan yüksek gerilim sonrası gerçekleştirmiş olduğu "12 Temmuz Beyannamesi" ile birlikte artık Türkiye'nin çok partili rejimden dönüşünün olmadığı ve bunu hakiki manada arzu ettiği görülmüştür. Burada iktidarın muhalefete karşı gösterdiği sert tavrın iktidara içinde bulunulan dönem nedeniyle olumsuz olarak yansıdığını, muhalefete ise güç kazandırdığını gördük. Çünkü muhalefete karşı girilen sert tutumun yeni dönem olan çok partili döneme adaptasyon sürecinde anti-demokratik olarak karşılandığını ve muhalefetinde buradan güç kazandığını tespit ettik. İnönü'de bu durumun önüne geçmek adına hem CHP hem de muhalefet için olumlu bir adım niteliğinde '12 Temmuz Beyannamesi' adıyla bilinen beyanını yapmış ve gerilen siyasi havayı çok partili döneme adaptasyon için uygun hale getirmeyi amaçlamıştır.

Devam eden süreçte güç kazanan muhalefetin iktidara gelmek adına CHP'nin bir nevi göz ardı ettiği din konusunu, iktidarın taşraya olan uzaklığını ve aşırı devletçi politikalarını, anti demokratik olarak görülen basın kanunu ve özellikle seçim kanunu gibi kanunları eleştirdiği ve tüm bunları CHP'ye karşı bir siyasi silah olarak kullandığı görülmektedir. Bu arada ülke içerisinde CHP'nin muhalefetin güçlenmesi karşısında buna cevaben adımlar atmaya çalıştığı ve yeni döneme uygun hükümet kurma çalışmaları yaptığı da görülür. Burada CHP ilk olarak muhalefeti bastırma adına sert bir tutum ile yaklaşmış ve Recep Peker Hükümeti hamlesini yapmıştır. Ancak bu sert tutumun yeni dönemle çelişmekte olduğu ve aksine muhalefeti güçlendirdiği, CHP'yi ise zayıflattığı görülünce CHP yeni döneme uygun isimlerle devam etme kararı almış ve ılımlı bir isim olan Hasan Saka'yı hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Saka hükümeti daha ılımlı bir siyaset izlemiştir. Bu durum ülke içerisindeki gergin siyasi havanın da

yumuşamasına sebep olmuştur. Saka hükümeti, çok partili hayatın bir gereği olarak muhalefetin isteklerine cevap vermek istemiştir. Bunu kısmen de olsa başarmıştır. Ancak özellikle özellikle seçim kanununu muhalefetin de tatmin olacağı biçimde düzenleyememiştir. Bu nedenle ağır bir muhalefete maruz kalmıştır. Bu muhalefete ekonomik yönden başarısızlıklar ve rüşvet olayları gibi nedenler de eklenince Saka hükümetinin istifasını sunduğu görülmüştür. Ancak yeni hükümeti kurma görevi tekrar Saka'ya verilmiştir. Yeniden kurulan Saka hükümeti hali hazırda devam eden sıkıntıları düzeltmemiş, muhalefet, dini alandan, seçim kanunundan, anti demokratik uygulamalardan hükümete yüklenmeye devam ederek halktaki desteğini artırmıştır.

Tüm bu yaşananlar üzerine liberal politikalar izleyen ve dini açıdan halka hitap edebilen muhalefet karşısında CHP'nin sağlam bir adım atma isteği görülmüştür. Bu bağlamda CHP'nin çeşitli isimler üzerinde düşündüğü ve nihai olarak herkesin isminde hemfikir olduğu, daha evvelden de çeşitli önemli görevler yürütmüş olan Mehmed Şemseddin Günaltay'ı yeni hükümeti kurmak, muhalefetle yarışmak ve Türkiye'de çok partili hayatı yerleştirmek adına atılan adımları gerek daha ileriye taşımak gerekse de tamamen yerleştirmek için seçtiği görülmüştür. İlimli, liberal ve modernist-İslamcı kişiliğiyle ve demokrasi yanlısı tutumuyla Günaltay'ın DP ile yarışmak ve Türkiye'de çok partili hayatı yerleştirmek için en uygun isimlerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Günaltay hükümetinin yapacağı çalışmalar sonrasında CHP'nin başından beri ülkede yerleştirmeye çalıştığı çok partili hayata geçiş tamamlanmıştır. Bu bağlamda yaptığımız bu çalışma göstermektedir ki Günaltay hükümeti başa geldikten sonra muhalefetin tüm isteklerine ve çok partili hayatın bütün gereklerine büyük oranda cevap verebilmiştir. Bu yönde yapmış olduğu çalışmalar; İstiklal Mahkemelerinin kaldırılması, çeşitli bürokratik usulsüzlüklerin önüne geçmek adına Memurin Muhakematı Kanununu düzenlemesi, vatandaşın işlerini kolaylaştırmak adına diğer kanunlarda değişiklikler yapması, basın, din ve vicdan hürriyetlerine ehemmiyet vermesi, özellikle kurulduğu günden itibaren muhalefetin üzerinde ısrarla durduğu anti demokratikliği ile bilinen seçim kanununu yeniden düzenlemesi bunların en önemlileridir.

Muhalefetin elini güçlendiren durumlardan biri olarak karşımıza çıkan CHP'nin o döneme kadar dini alandaki ihmali, bir olgu olarak ortadayken bu konuya eğilen Günaltay hükümetinin bu alanda yaptığı açıklamalarla halk nazarında CHP'yi iyi bir

noktaya getirdiği görülmektedir. Her ne kadar 163. maddede komünizm ve irticanın önünü kesmek adına yapmış olduğu değişikliğin bazı İslamcı çevrelerin tepkisini çekmiş olsa da okullarda din eğitimini serbest hale getirmesi, İmam Hatipleri açması ve İlahiyat Fakültesi açması halkta olumlu olarak karşılık bulmasına vesile olmuştur. Burada önemli olan bir detay ise 163. maddede yapılan değişiklikte muhalefet (DP) lideri ile görüş birliği sağlayarak bu değişikliği yapmış olmasıdır. Muhalefet ile görüş birliği kurarak izlediği bu politika göstermektedir ki Günaltay hükümeti çok partili rejimin yerleşmesini gerçek manada isteyen ve bu yolda çalışan bir hükümettir.

Yine Günaltay hükümetinin bu yolda yapmış olduğu çalışmaların en önemlisi hiç kuşkusuz muhalefetin kurulduğu günden itibaren en çok arzu ettiği ve istediği adli teminatın olduğu demokratik bir seçim kanunudur. Yaptığımız araştırmada gördüğümüz üzere CHP, yeni dönem ile birlikte muhalefetin de isteklerine cevap verebilmek adına kurduğu hükümetlerde seçim kanunu konusunu ele almış ve mesafe katetmiştir. Ancak bu mesafeyi nihai olarak kurmuş olduğu Günaltay Hükümeti ile tamamlayabilmiştir ve böylece muhalefetin istediği seçim kanununda ki değişikliği tam manasıyla gerçekleştirebilmiştir. CHP, Günaltay Hükümetinin hazırladığı yeni seçim kanunu ile girdiği seçimi ise kaybedecektir. Bu durumda CHP'nin (Günaltay Hükümetinin) çok partili hayatı gerçekten istediğinin başka bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. CHP tarafından çok partili hayatı yerleştirmek ve bu çok partili ortamda iktidarda devam edebilmek adına göreve getirilen Günaltay Hükümeti, bu bağlamda politikalar izleyerek çok partili hayatın yerleşmesinde büyük pay sahibi olmuştur. Ayrıca çok partili rejimin uygulanmasını sağlayarak iktidarı kendi elleriyle demokratik bir biçimde hazırladığı seçim kanunu ile girdiği 1950 genel seçimlerinde kaybederek DP'ye devretmiştir. Böylece seçimleri DP'nin kazanması ile CHP 27 yılın ardından muhalefet olarak siyasi hayatta yerini almıştır.

Ancak burada yapmış olduğumuz çalışmada karşımıza çok önemli bir detay çıkmaktadır. Bu detay; Türkiye'de çok partili hayatın yerleşmesinde Günaltay Hükümetinin başta yeni Seçim Kanunu'nu hazırlaması olmak üzere yürüttüğü faaliyetlerin, ılımlı ve uyumlu tutumun, CHP'nin tek parti döneminde halkta oluşturduğu büyük hoşnutsuzluk sonucu belli bir oranda kaybettiği itibarının Günaltay hükümeti döneminde hatırı sayılır düzeyde geri kazanılmış olmasıdır. Arkasında çok

ağır ekonomik, siyasi, hukuki bir yük bulunan bir partinin 1950 seçimlerinde yaklaşık % 40 oranında oy alabilmiş olması esasen bunun göstergesidir diyebiliriz. İşte bu durum bize CHP'nin çok partili döneme adaptasyon sürecinde bir hamlesi olarak Günaltay Hükümetinin önemli rolünü göstermektedir diyebiliriz. Bunun yanı sıra halkta bulunduğu pozitif geri dönüş ise ayrıca önemlidir. Yine Günaltay hükümetinin izlediği liberal politikaların başarılı olduğu ve bu başarının iktidara karşı elinde çok ciddi kozlar bulunan muhalefeti dahi zor durumda bıraktığı görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında CHP'nin Günaltay hamlesinin başarılı olduğu söylenebilir. Nihai olarak bakıldığında yapmış olduğumuz araştırma bize göstermektedir ki çok partili hayatı Türkiye'de yerleştirmek ve elbette muhalefet ile yarışabilmek adına CHP tarafında göreve getirilen Günaltay Hükümeti kendinden bekleneni vermiştir. Özellikle günümüz seçim sisteminin de temelini oluşturan demokratik seçim kanununu çıkararak Türkiye'de çok partili hayatın yer etmesini mümkün kılmıştır. İşte bu durum CHP'nin çok partili döneme adaptasyon sürecinde Günaltay Hükümetinin başarısını ortaya koymaktadır diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Acar, C.İ. (1993). *Dış politika*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin oluşumu* (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Akdevelioğlu, A., ve Özen, Ç., (2016). II. Dünya Savaşı'nda Fransa'da liderlik mücadelesi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 15(1), 145-172.
- Akgül, S. (2013). *Yapay sinir ağları ile Türkiye elektrik enerjisi talep tahmini ve diğer yöntemlerle karşılaştırmalı analiz* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Akın, F., Şimşek, O. ve Erdem, T. (2007). *Türkiye'de eğitim sorunu, toplumsal aktörlerine göre eğitim sorunlarına bakış*. Ankara: Türk Eğitim Sendikası Yayınları.
- Akın, R. (2010). *Türk siyasal tarihi 1908-2000*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Akıncı, A. ve Usta, S. (2015). Türkiye'de çok partili hayata geçişte etkili olan iç faktörlerin analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(29), 41-52.
- Akkır, R. (2014), Türkiye'nin demokrasiye geçiş süreci ve laiklik anlayışının değişmesinde bir dönüm noktası: CHP'nin Yedinci Olağan Kurultayı. *Turkish Studies – International Periodical For The Languages. Literature and History Of Turkish or Turkic*, 9(2), 53-65.
- Akyasan, P. (2011). *Muhalefet yıllarında DP ve Kemalizm (1946-50)*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- Aldan, E. (2012). *Türkiye'de çok partili hayata geçiş yıllarının demokrasi kavramı ekseninde sosyolojik incelemesi: Demokrat Parti uygulamaları*(Yayımlanmamış

yüksek lisans tezi). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Muğla.

Ataş, Ç. (2003). *Türkiye’de din siyaset ve laiklik (1946-1960)*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir.

Atılğan, G. (2001). *Kemalizm ile Marksizm arasında geleneksel aydınlar: yön ve devrim*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara.

Atılğan, Y. (2008). *The reconstruction of europe from post-WW II Two Post-Cold War*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara.

Avan, S. (2013). *Liberalizmin Türkiye’deki temel hak ve özgürlüklere yaklaşımı. liberal düşünce dergisi örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Sakarya.

Aybars, E. (1975). *İstiklal Mahkemeleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aydemir, Ş. S. (1993). *Tek adam (1922- 1938) Mustafa Kemal*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Aydın, İ. E. (2016). Şemsettin Günaltay’ın hayatı, eserleri ve dini ıslah düşüncesi. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(34), 143-167.

Aydoğan, E. ve Mahmutoğlu, T. B. (2013). Mustafa Kemal Atatürk döneminde yapılan seçimler ve karakteristik özellikleri. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 113-142.

Aygül, H. H. (2008). *Türk modernleşme sürecinde dil olgusunun sosyolojik analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Isparta.

- Ayrancı, İ. (2007). *Bir tarihçi olarak M. Şemseddin Günaltay (hayatı, eserleri ve İslam tarihi ile ilgili eserlerinin tahlili)*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları (İslam Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara.
- Aysal, N. (2005). Anadolu'da aydınlanma hareketinin doğuşu: Köy Enstitüleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 9(35), 267-282.
- Balkaya, İ. S. (2005). *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1980 – 7 Mayıs 1943)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baysal, T. (2008). *Neo-liberalizmin kamu yönetimini dönüştürme etkisi Türkiye’de bağımsız yönetsel kurullar örneğinde bir inceleme*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Malatya.
- Berber, G. Ş. (2012). Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecinde sivil hükümet darbesi: CHP’de 35’ler Vakası. *Akademik Bakış Dergisi*, 6(11), 131-150.
- Bıdak, A. R. (2011). *Aydınlanma-Kemalizm-Modern Cumhuriyet* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Bıdık, D. (2007). *Türkiye’de Muhafazakârlık ve Liberalizm*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Muğla.
- Bora, T. ve Gültekingil, M. (Ed.). (2009). *Modern Türkiye’de siyasi düşünce Kemalizm* (Cilt 2). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. ve Gültekingil, M. (Ed.). (2007). *Modern Türkiye’de siyasi düşünce modernleşme ve batıcılık* (Cilt 3). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. ve Gültekingil, M. (Ed.). (2009). *Modern Türkiye’de siyasi düşünce dönemler ve zihniyetler* (Cilt 9). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Bozkurt, B. (2010). Türkiye’de çok partili düzene geçişte CHP ve eğitim sistemindeki gelişmeler (1946-1950). *ÇTTAD*, 9(20-21), 213-231.
- Cizrelioğulları, M. N. (2013). *Türkiye’de liberalizm (1980-1999).Neo-liberal politikaların Türk politik-ekonomisine etkileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Çamurcuoğlu, G. (2009). Türkiye Cumhuriyeti’nin toprak reformu ve milli burjuvaziyi yaratma çabası. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XIII(1-2), 161.
- Çakmak, F. (2017).Çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde CHP kurultay görüşmeleri ve müfettiş raporlarına göre parti teşkilatının karşılaştığı sorunlar (1945-1950). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(34), 319-348.
- Çeçen, A. (2007). *Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti*. Ankara: Fark Yayınları.
- Çelik, A. (2010). *CHP’nin Kemalizm algısı ve sosyal demokrasi: eleştirel bir analiz* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Çelikçi, A. S. ve Kakışım, C. (2013). İtalyan Faşizmi ve tarihsel gelişimi. *Muş: Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 83-99.
- Çetinkaya, B. A. (1994). *M. Şemseddin Günaltay ve fikriyatı*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (İslam Felsefesi Bölümü), Ankara.
- Çetinkaya, B. A. (2017). Tek parti döneminin “İslamcı” başbakanı: M. Şemseddin Günaltay. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 437-444.
- Çil, Z. (2014). *Türkiye’de 1946-1954 yılları arasında din ve laiklik tartışmaları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Ankara.

- Çolak, İhsan, (1996). Paradigmanın inşası: Türk İnkılâbının ideolojisinin oluşumu ve Recep Peker. *Liberal Düşünce Dergisi*, 1(4), 69-81.
- Çufalı, M. (2012a). *Türk parlamento tarihi TBMM-VIII. dönem (1946-1950)* (Cilt1). Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları
- Çufalı, M. (2012b). *Türk parlamento tarihi TBMM-VIII. dönem (1946-1950)* (Cilt2). Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları
- Dalyan, C. (2009). *Occidentalism and the politics of development in Turkey. a case study on the Democrat Party era* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Delipınar, M. (2011). *Çok partili siyasal hayata geçiş ve demokrat parti döneminde İstanbul: bir iktisadi ve sosyal analiz* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Demir, G. (2011). Habermas ve Foucault: müzakereci demokrasi ve yönetimsellik. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 11(22), 48-71.
- Demirtaş, B. (2011). *Türk siyasi hayatında cumhurbaşkanı-hükümet ilişkileri (1923-1960)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Deniz, Ç. A. (2006). *M. Şemseddin Günaltay'ın dini ve toplumsal görüşleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Deniz, D. (2006). *1950 Seçimleri Demokrat Parti İzmir propagandası* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Dere, İ. (2013). *Cumhuriyet Halk Partisi'nden Demokrat Parti'ye Geçişte Din Eğitim Politikaları (1948-1950)*. Erişim adresi:

https://www.researchgate.net/profile/Ilker_Dere/publication/277769445_CUMHURİYET_HALK_PARTİSİ'NDEN_DEMOKRAT_PARTİ'YE_GECİSTE_DİN_EĞİTİM_POLİTİKALARI_1948-1950_-_RELIGIOUS_EDUCATION_POLICIES_TRANSITION_FROM_REPUBLICAN_PEOPLE'S_PARTY_TO_THE_DEMOCRATIC_PARTY_1948-1950/links/5572cf7a08aeacff1ffaeb39.pdf

Dereli, U. (1996). *Recep Peker'in başbakanlık dönemi (5 Ağustos 1946-9 Eylül 1947)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

Doğan, C. (2008). *1980'ler Türkiye'sinde devlet, toplum ve piyasa ilişkisine dayanan bir dönüşüm projesi: Liberalizm* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Mersin.

Dokuyan, S. (2013). İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında Sovyetler Birliğinin Türkiye'den istekleri. *Düzce Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(18), 119-135.

Duman, M. Z. (2008). *Türkiye'de modernleşme ve liberal-muhafazakâr siyaset (Turgut Özal'ın politikaları üzerine sosyolojik bir çalışma)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı, İzmir.

Edib F. E. (2005). *CHP ve Din (1948-1960)*. F. Gün (Yay. Haz.). İstanbul: Beyan Yayınları.

Ekincikli, M. (2002). *İnönü-Bayar dönemleri Türk dış siyaseti*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Emrence, C. (2006). *99 günlük muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Ercan, Z. (2013). *Demokrat Parti ile ilgili bibliyografya çalışması (19945-1961)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep.
- Erdem, Ç. (2013). Tek parti döneminde muhalefet algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası hareketi üzerinden bir inceleme. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), (1-22).
- Erem, F. (2017). *Ceza hukuku bakımından vicdan ve din hürriyeti*, (60-84). Hukuk Fakültesi Bölümü, Ankara Üniversitesi. Erişim adresi: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/308/2943.pdf>
- Eren, A. (2000). ‘Memurların Muhakematı Hakkında Kanun-u Muvakkat’ ile onu yürürlükten kaldıran ‘Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun’un karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 55(3), 55-79.
- Ergün, A. (1994). *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*. Ankara: İleri Kitapevi.
- Eriş, M. (2012). *Osmanlı’dan günümüze demokratikleşme sürecinde Türk Siyasi Hayatı ve Kemalizm*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Eroğul, C. (1998). *Demokrat Parti tarihi ve ideolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap Yayınevi.
- Ertem, B. (2010). Siyasal bir muhalefet denemesi olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası. *ODÜ Siyasal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 71-92.
- Eştürk, Ö. (2006). *Türkiye’de Liberalizm. 1983-1989 dönemi Turgut Özal dönemi örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.

- Fendoğlu, H. T. (2013). Modernleşme ve Osmanlı anayasal düzeninin bozulması. *The Journal of Academic Social Science Studies (International Journal of Social Science)*, 6(1), 1-14.
- Geliş, N. (2013). *Formation of a majoritarian democracy discourse in Turkey: an examination of the Democrat Party, 1946-1960* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Göztepe, Ö. (2008). *Mustafa Kemal'in cumhuriyet söylemi: Halkçılık, Laiklik, Batıcılık, Milliyetçilik (1919-1938)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Antalya.
- Goloğlu, M. (1974). *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Gülcan, Y. (2001). *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*. İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Gülen, A. (2015). Türkiye'de Demokratikleşme Süreci'nin ilk yansımaları. 1946 Genel Seçimleri ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(30), 221-249.
- Gülen, A. (2016). Karşılaştırmalı bir yöntemle SCF ve DP'nin kuruluşuna bakış. *İstanbul: İ.Ü. Sosyal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54, 129-149.
- Hatipoğlu, İ. (2014). *Tek parti döneminden Demokrat Parti dönemine bürokrasinin değişimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yönetim Bilimleri Bilim Dalı, Bursa.
- Haytoğlu, E. (1997). Türkiye'de demokratikleşme süreci ve 1945'te çok partili siyasi hayata geçişin nedenleri (1908-1945). *PAÜ. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(3), 46-56.
- Heywood, A. (2014). *Küresel siyaset* (Çev. N. Uslu ve H. Özdemir). İstanbul: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Siyaset* (Çev. B. B. Özipek, Ş. Bircan ve M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu ve A. Yayla). İstanbul: Adres Yayınları.

- Ilman, A. (2014). *Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe Hükümetleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Ankara.
- İnönü, İ. (1970). *Devlet kurucusu Atatürk, Atatürk konferansları III. Türk Tarih Kurumu*. Erişim adresi: http://www.ata.tsk.tr/content/media/05/ismet_inonu.pdf
- İnönü'den oğluna mektup (22 Mayıs 1950). (06.05.2019). Erişim adresi: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/26315-ismet-inonuye-oglundan-mektup>
- Kabasakal, M. (2013). *Türkiye'de siyasi partiler*. İstanbul: Es Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E. Ve Sarıbay, A. Y. (2000). *Türkiye'de politik değişim ve modernleşme*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Kara, P. ve Nurhan, N. (1999). *Türk Siyasi Hayatında Recep Peker* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Kara, S. (2012). *Tek partiden çok partili hayata geçiş sürecinde Türkiye'de din politikaları üzerindeki değişim üzerine 1945-1950* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı, Konya.
- Karal, E. Z. (1978). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi (1918-1965)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karamollaoğlu, U. (2011). *Militarizm ve Pretoryanizm ekseninde modern Türkiye'de ordu iktidarı ve Neo-liberalizmin ordu iktidarına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.

- Karaömerlioğlu, M. A. (1998). Bir tepeden reform denemesi. 'Çiftçi Topraklandırma Kanunu Hikâyesi'. *Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü Birikim Dergisi*, Mart, 107(31-47), 1929-1932.
- Karataş, C. (2009). *II. Meşrutiyet dönemi fikir hareketleri ve Türk edebiyatına yansımaları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Yeni Türk Edebiyatı) Anabilim Dalı, Ankara.
- Karataş, M. (2014). Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyasal iktidar anlayışı 1946-1950. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 505-524.
- Karatepe, Ş. (2011). *Tek Parti Dönemi*. (4. Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karcı Demir, B. (2010). *Çok partili hayata geçişin Türk basınındaki yansıması (1945-1950 vatan gazetesi örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- Karpat, H. K. (2010). *Türk demokrasi tarihi* (Edit. N. Akbıyık). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, H. K. (2013). *İslam'ın siyasallaşması, Osmanlı Devleti'nin son döneminde kimlik, devlet, inanç ve cemaatin yeniden yapılandırılması* (Çev. Şiar Yalçın). İstanbul: Timaş Yayınları. Haziran.
- Kaştan, Y. (2017). *Türkiye cumhuriyeti'nde tek partili dönemden çok partili döneme geçişte CHP'nin yönetim anlayışındaki gelişmeler (1938-1950)*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Erişim adresi: <http://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11630/3589/123-140.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Kaya, Y. H. (2015). *Karşılaştırmalı hükümet sistemleri: parlamenter sistem (Almanya, Güney Afrika, Hindistan, İngiltere, İtalya ve Japonya Örnekleri)*. Ankara: TBMM Araştırma Merkezi Yayınları.

- Kaya, Ö. (2009). *Tarihsel-kuramsal yönleriyle Kemalizm ve günümüze dair açılımlar* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Kütahya.
- Kılıç, C. (1995). *Demokrat Parti'nin kuruluşu ve 1946 Seçimleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, İstanbul.
- Kışlalı, A. T. (1994). *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*. Ankara: İmge Yayınları.
- Kırtekin, A. (2006). *Tanzimat ve İktisadi Liberalizm* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Kili, S. (1982). *Türk devrim tarihi*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Koç, A. (2011). *Mehmet Şemseddin Günaltay'ın laiklik anlayışı*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı, Konya.
- Koçak, C. (2006). *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2011). *Tek parti döneminde muhalif sesler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2015). *Dönüşüm ordu, din, hukuk, ekonomi ve politika Türkiye'de iki partili siyasi sistemin kuruluş yılları (1945-1950)*(Cilt 4). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2016). *Tek Parti Cumhuriyet ve Şefler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koçak, C. (2017). *CHP iktidarının sonu Türkiye'de iki partili siyasi sistemin kuruluş yılları (1945-1950)*(Cilt 6). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, Y. (2010). *Neo-liberalizmin Türkiye'de belediye hizmetlerinin görülmesi üzerindeki etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.

- Kongar, E. (2007). *Demokrasimizle yüzleşmek*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Köktürk, A. (2005). *Türkiye’de liberalizm, sermaye, demokrasi ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Köroğlu, A. (2011). *1990’lı yıllarda Türkiye’de siyasal liberalizm*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Küçük, M. (2013). *Türk Demokrasi hayatında değişim: Demokrat Parti örneği (1946-1957)*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Edirne.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1978). Türk demokrasinin kuruluş ve işleyişinde dış etkenler (1946’dan bu yana). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 33(01), 213-247.
- Lord, K. (2006). *Atatürk (Bir Millet’in Doğuşu)* (Çev. N.Sander). İstanbul: Atın Kitaplar Yayınevi.
- Makal, A. (1999). *Türkiye’de tek partili dönemde çalışma ilişkileri (1920-1946)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk modernleşmesi, makaleler IV*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mazıcı, N. (2011). *Tek Parti Dönemi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Meşe, E. (2013). *Türk siyasal yaşamında komünizmle mücadele dernekleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Sosyoloji Bilim Dalı, Konya.
- Nadar, S. (2011). *Türkiye Cumhuriyeti’nin XXIII. Hükümeti döneminde çıkarılankanunlar ve bu kanunların çıkarılması sırasında yaşanan iktidar-muhalefet ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kırşehir.

- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). *Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetler-programları ve genel kurul görüşmeleri (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950)*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları (TBMM Basımevi).
- Nurçin, E. (2018). *Mehmet Şemsettin Günaltay Hükümeti (1949-1950)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Olgun, K. (2017). Türkiye’de Cumhuriyetin ilanından 1950’ye genel seçim uygulamaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(79), 1-36.
- Okyar, O. ve Seyitdanoğlu, M. (1999). *Fethi Okyar’ın anıları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Oral, N. (2011). *Turgut Özal ve siyasal liberalizm* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kütahya.
- Öğün, S. S. (1997). Türk-İslâm sentezi: ideolojik bir süreklilik mi, bir kesinti mi? *Birikim dergisi*, 44(74), 49-55.
- Öraz, S. (2011). Andrew Moravcsik ve Liberal Hükümetlerarası Sistem İle Avrupa Bütünleşmesi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(1), 1611-1624.
- Örnek, C. (2010). *1950’li yıllarda ABD ile buluşma. Anti-Komünizm, Modernleşmecilik ve Maneviyatçılık* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Örnek, C. (2014). Türk Ceza Kanunu’nun 141 ve 142. maddelerine ilişkin tartışmalarda devlet ve sınıflar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69(1), 109-139.
- Öz, E. (1992). *Türkiye’de tek parti yönetimi ve siyasal katılım(1923–1945)*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

- Öz, İ. (2014). *Demokrat Parti'nin genlik politikaları ve gençlik teşkilatı (1946-1960)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.
- Özakın, G. (2004). *İlk ve ortaöğretim kitaplarında laiklik (1929-1960)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Özcan, A. (1996). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 14). İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş.
- Özdemir, A. U. (2014). Çok partili hayata geçiş sürecinde Türk solunun DP ve hükümet ile ilişkileri 1946-1946. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (55), 177-242.
- Özgüden, M. (2007). *Türkiye'de sivil toplum ideolojisi: yeni sağ, sol liberalizm ve siyasal İslamcılık üzerine bir inceleme* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara.
- Özkan, F. (2006). *Atatürk'ün laiklik anlayışının eğitim sistemimizdeki yansımaları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kütahya.
- Özkan, A. (2013). 1954 seçimleri öncesi Ankara adaylarını belirleme sürecinde CHP'de parti içi demokrasi sorunu (Şükrü Sökmensürer'in Raporuna Göre). *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 73-91.
- Öztürk, F. (2006). *Hasan Saka (1885-1960)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı, Konya.
- Özüçetin, Y. (2003). *M. Şemseddin Günaltay'ın hayatı, ilmi, idari ve siyasi faaliyetleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.

- Özüçetin, Y. (2015). M. Şemseddin Günaltay'ın hayatı, ilmi, idari ve siyasi faaliyetleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(38), 413-449.
- Özkandaş, Y. (2011). *Peyami Safa'nın düşünceleri ekseninde Türk modernleşmesinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi), Ankara.
- Özyılmaz, E. V. (2012). *Türkiye'de siyasal parti ve hükümet programlarında laiklik anlayışı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Kırıkkale.
- Payaslı, V. (2014). Tek Parti iktidarı'ndan doğmuş bir denetim organı: Müstakil Grup (1939-1946). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(28), 175-197.
- Pekel, V. (1994). *Liberalizmden yeni-liberalizme dönüşüm* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara.
- Pınar, E. (2009). *Working Class Formation In The Democrat Party Period: Evaluating Class Consciousness Through Trade Union Publications* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Sakalı, A. M. (2016). *Demokrat Parti dönemi (1946-1960) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde azınlıklar* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Samsun.
- Sancaktar, C. (2012). Türkiye'de çok partili rekabetçi siyasetin doğuşu: siyasal değişimin iç ve dış dinamikleri. *Bilge Strateji*, 4(7), 31-64.
- Sander, O. (1996). *Siyasi Tarih (1918-1994)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sarı, S. (2011). *Çok partili hayata geçiş denemeleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kütahya.

- Sarıay, E. (2015). Takrir-i Sükûn Kanununa dair bazı düşünceler. *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi Mütefekkir*, 2(4), 377-403.
- Sarıçoban, G. (2005). *Çok partili hayata geçişte iktidar-muhalefet ilişkileri 1946-1950*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Sayın, G. (2014). *Türkiye’de laiklik anlayışı ve din eğitimi uygulamalarına yansımaları (1982-2013)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Malatya.
- Sertel, E. (2009). *Laiklik ve Türkiye’de laiklik sorunu*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Kurumlar Sosyolojisi Bilim Dalı, Sivas.
- Sezgin, Ö. ve Saylan, G. (1983). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları*, 8, 2043–2051.
- Soyak, H. R. (1973). *Atatürk’ten hatıralar I*. İstanbul: Yapı Ve Kredi Bankası Yayınları.
- Soydan, M. (2005). *Türkiye’de birey-devlet ilişkisinin sosyal liberalizm çerçevesinde eleştirisi olarak Sinan Çetin sineması iki filmi: Propaganda ve Komser Şekspir* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo-TV Sinema Anabilim Dalı, İzmir.
- Söğütlü, İ. (2010). Cumhuriyet Türkiye’sinde modernleşme ve bürokratik vesayet. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 49-68.
- Sönmez, N. (2013). Seçim sisteminin demokratikleştirilmesinin bir aşaması:1950 Milletvekili Seçim Kanunu. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 438-461.
- Sümer, G. (2008). Amerikan dış politikasının kökenleri ve Amerikan dış politika kültürü. *Uluslararası İlişkiler*, 5(19), 19-144.

- Sütçü, G. (2011). *Democratic party and democracy in Turkey: with special reference to Celal Bayar and Adnan Menderes* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, A. (2017). *Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde seçimler ve seçmen davranışları. Siyasal İletişim Enstitüsü.* Erişim adresi: <http://baskanlikreferandumu.siyasaliletisim.org/wp-content/uploads/2008/10/1946secimleri.pdf>
- Şahin, E. ve Tunç, B. (2015). Demokrat Parti'nin kuruluş süreci ve DP-CHP siyasi mücadelesi (1945-1947). *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 31-69.
- Şentürk, A. (2012). Çok partili hayata geçiş süreci ve Necmettin Sadak. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(25), 157-180.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2009). *Demokrat parti ve siyasal muhafazakârlık* (Yayımlanmamış doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Isparta.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2012). 12 Temmuz Beyannamesi'nin siyasal etkileri ve önemi siyasal hayatımızda çatışma çözümüne bir başarı örneği: Isparta. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(16), 77-100.
- Şimşir, E. (2012). *Laiklik teorileri açısından 1938-1950 dönemi Türkiye'sinde laiklik anlayışı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Antalya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Antalya.
- Tannenbaum, D. G. ve Schultz, D. (2013). *Siyasi düşünce tarihi: filozoflar ve fikirleri* (Çev. F. Demirci). Ankara: Adres Yayınları.
- Taşkıran, C. (2017). *Atatürk döneminde demokrasi denemeleri (255-265)*. Erişim adresi: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/808/10287.pdf>
- TBMM, (2019). *İstiklâl Mahakimi Kanunu ile tadillerinin yürürlükten kaldırılması hakkında kanun (Sayı: 7204)*. Erişim adresi:

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc031/kanuntbmmc031/kanuntbmmc03105384.pdf

TBMM TD, (1947). *Başbakan Hasan Saka'nın kurduğu Hükümetin programı, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 6, 85. Birleşim, (13.10.1947).TBMM Tutanak Dergisi.* Erişim adresi:

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c006/tbmm08006085.pdf>

TBMM TD, (1948). *Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun 18. maddesinin kaldırılmasına dair kanun tasarısı ve Adalet ve İçişleri Komisyonları raporları, Dönem: 8, Toplantı: 2, Cilt: 10, 45. Birleşim, (20.02.1948). TBMM Tutanak Dergisi.*

TBMM TD, (1949)a. Dönem 8, Toplantı. 3. Cilt. 15, 36. Birleşim (24.1.1949). *TBMM Tutanak Dergisi.* Erişim adresi:

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c015/tbmm08015036.pdf>

TBMM TD, (1949)b. Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 104. Birleşim. (8.6.1949). *TBMM Tutanak Dergisi.*

TBMM TD, (1949)c. Dönem. 8. Toplantı. 3. Cilt. 20, 106. Birleşim. (8.6.1949). *TBMM Tutanak Dergisi.*

TBMM Zabıt Ceridesi, (1925). *Dönem: 2, Toplantı: 2, Cilt: 15, 69. Birleşim (04.03.1925). Ankara: TBMM Zabıt Ceridesi.* Erişim adresi:

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c015/tbmm02015069.pdf>

TBMM Zabıt Ceridesi, (1976). *Dönem: 3, Cilt: 15, 21: Birleşim. Ankara: TBMM Matbaası.* Erişim adresi:

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c015/tbmm03015021.pdf>

- TBMM Zabıt Ceridesi (2019). *Devre. 2, C. 15. İctima. 3. s. 131*. Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c015/tbmm02015069.pdf>
- Tevfik, Ç. (1983). *Serbest Fırka.Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*(Cilt 8).İstanbul: İletişim Yayınları.
- Timur, T. (2003). *Türkiye’de çok partili hayata geçiş*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Toker, M. (1990) *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı yılları 1944-1973 tek partiden çok partiye 1944-1950*. Ankara: Bilgi Yayınevi
- Tuna, S. (2007). Cumhuriyet ekonomisinin ilk devalüasyonu 7 Eylül 1946.*Akdeniz Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13, 86–121.
- Tuna, S. (2006). *Siyasi açıdan I. Ve II. Saka Hükümetleri (1947-1949)*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Ankara.
- Tuncay, B. (2014). *Çok partili siyasi hayata geçiş sürecinin Afyonkarahisar’daki yansımaları (1946-1950)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Afyonkarahisar.
- Tunçay, M. (2005). *Türkiye Cumhuriyeti’nde tek parti yönetiminin kurulması (1923–1931)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tunçay, M. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turan, Ş. (2000). *Kökeni ulusal direnişe dayanan bir devrim partisi Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: Tüses Yayınları.
- Türköne, M. (2015). *Siyaset*. İstanbul:Etkileşim Yayınları.

- Uçar, M. (1994). *Türkiye’de çok-partili rejime geçişin sosyo-ekonomik dinamikleri ve Demokrat Parti*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Unat, K. (2011). Cumhuriyet Halk Partisi’nde nevi şahsına münhasır bir muhalif grup: Otuzbeşler. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (48), 839-867.
- Usta, A. (2017). *Mehmet Şemseddin Günaltay’ın Tarih-i Edyanı’na göre ‘Çin Dinleri’*.(129-164). Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/188643>
- Uyanık, N. (1996). *Modernist İslamcı bir aydının geleneksel eğitim kurumlarına bakışı. Medreseler, Tekkeler ve M. Şemseddin Günaltay* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya.
- Uyar, H. (1998). *Tek Parti dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Uyar, H. (1999). *Tek parti dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Uyar, H. (2001). *Türk siyasal yaşamında cepheleşmelere bir örnek: Vatan Cephesi*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Uyar, H. (2017). *Atatürk dönemi iç politikası (1920-1938)*. Erişim adresi: <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/25.pdf>
- Uzun, H. (2010). Tek parti döneminde yapılan Cumhuriyet Halk Partisi kongreleri temelinde değişmez genel başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları. *ÇTTAD*, IX(20-21), 233-271.
- Uzun, H. (2011). Esat Efendi (İleri). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 48, 869-892.

- Uzun, H. (2012). İktidarını sürdürmek isteyen bir partinin kimlik arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 olağan kurultayı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII(25), 101-139.
- Uzun, T. (2002). Atatürk dönemi muhalefet hareketleri. *Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları*, 16, 569-578.
- Üstün, K. (1981). *Menemen Olayı ve Kubilay*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Varlık, Ü. ve Ören, B. (2001). *Seçim sistemleri ve Türkiye'de seçimler*. İstanbul: Der Yayınevi.
- Vergin, N. (2016). *Siyasetin sosyolojisi kavramlar, tanımlar, yaklaşımlar*. İstanbul:Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık A.Ş.
- Yardımcı, M. (2018). *Şemseddin Günaltay Hükümeti (1949-1950)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ağrı.
- Yeşil, A. (2001). *Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yeşilçayır, N. (2017). Çok partili döneme geçiş sürecinde Türk basını. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(79), 131-192.
- Yetkin, Ç. (1983). *Türkiye'de tek parti yönetimi*. İstanbul: Altın Yayınevi.
- Yılmaz, H. (2004). *Demokrat Parti'nin irticaya bakışı; Ticani Hareketi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Yılmaz, S. (2010). *İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de Sovyetler Birliği ve komünizm algısının toplum ve kurumların biçimlenişindeki etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.

Yüceer, S. (2002). Cumhuriyet dönemi çok partili hayata geçiş sürecinde ilk girişim:Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.*Türkler Ansiklopedisi. Yeni Türkiye Yayınları*, 16, 534–545.

Yürük, T. (2005). *Cumhuriyet döneminde Türkiye’de laiklik çerçevesinde din eğitimi*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Adana.

Zencirkıran, M. (2013). *Türkiye’nin toplumsal yapısı. (4. Baskı)*. Bursa: Dora Basın-Yayın Ltd. Şti.

Zürcher, E. J. (1999). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi* (Çev. Y. S. Gönen). İstanbul: İletişim Yayınları.

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ DÖNEME ADAPTASYON SÜRECİNDE BİR CHP HÜKÜMETİ OLARAK GÜNALTAY KABİNESİ VEPOLİTİKALARI

ORIJINALLIK RAPORU

% **17**

BENZERLİK ENDEKSİ

% **15**

İNTERNET
KAYNAKLARI

% **3**

YAYINLAR

% **8**

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	www.tbmm.gov.tr İnternet Kaynağı	%4
2	www.resmigazete.gov.tr İnternet Kaynağı	%1
3	acikerisim.selcuk.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	%1
4	www.kanunum.com İnternet Kaynağı	%1
5	Submitted to Ankara University Öğrenci Ödevi	<%1
6	www.aku.edu.tr İnternet Kaynağı	<%1
7	www.ertankara.com.tr İnternet Kaynağı	<%1
8	acikarsiv.ankara.edu.tr İnternet Kaynağı	<%1

